VÉRTANUINK EMLÉKÉNEK

IDEGENBŐL KÜLDÖMA
PIROS SZEKFŰ HELYETT
SOMOGYI BÉLA
MESSZI SÍRHANTJÁRA

A cimlapokat és az ajánlást

BIRÓ MIHÁLY

rajzolta.

FORRONGÓ MAGYARORSZÁG

EMLÉKEZÉSEK
ÉS TANULSÁGOK

IRTA
GARAMI ERNŐ

PEGAZUS KIADÁS
LEIPZIG–WIEN 1922

Copyright by Pegazus-könyvkiadó.

W. Hamburger, Wien VI. — 22 1151

Előszó.

Bevallom: nem szivesen engedtem annak a felhivásnak, hogy a memoárirodalom hullámzó áradatát a magam visszaemlékezéseivel is megduzzasszam. Valami benső ellenállást kellett előbb leküzdenem, ami főként nyilván abból táplálkozott, hogy javarészt kellemetlen emlékek felidézésének a feladatát kellett vállalnom. De hosszu ideig volt egy másik, lappangva gátló gondolatom is. A legutóbbi négy-öt év óriási jelentőségü események ideje volt a történelem nézőpontjából, de sajnos: más a visszapillantó történelem és más a vele élő kortárs szempontja. Ha egy kissé cinikusan akarnám ezt a gondolatomat megfogalmazni, azt mondanám: nem jó, ha az ember nagy idők tanuja; nem jó a nagy idők eseményeit személyesen végigélni, jobb azokat a személytelen történelem lapjairól megismerni. Milyen gyönyörüséget is lelhetne vajjon — kérdeztem magamtól — Rubens vagy Tizian remekmüveiben az, aki orrhegynyi távolságból nézné őket? És hogyan találjunk gyönyörüséget viharos korunk eseményeiben mi, akik még csak ilyen távolságról nézzük azokat? Minek irjunk sietve memoárokat róluk, holott azok voltaképpen csak ilyen arasznyi távolságról való szemlélődést jelenthetnek, bárki bármily magas helyről szemlélődhetett is? És — éppen nekünk, szocialistáknak — nem az volna-e inkább a legfőbb teendőnk, hogy már a mai kor emberét kiragadjuk ebből a közelről való

szemlélődésből és beigazitsuk tekintetét a történelmi távlat széppé hamisitó perspektiváira? Hiszen ezzel tulajdonképpen még jót is teszünk vele: mindazért, amit „kortárs“ gyanánt elszenved, kárpótoljuk azzal, hogy előre érzékeltetjük vele későbbi korok rajta nyugvó, tiszteletteljes és irigy pillantását! . . .

És, ime, mégis megirtam visszaemlékezéseimet erről a négy-öt évről, mert ugy gondoltam, hogy hibás a rubensi műremek és az emberi események párhuzamba állitása. Aki Rubensben gyönyörködni akar, annak szüksége van bizonyos távlatra — aki az emberiség eseményeit is csak gyönyörködtető műremeknek tartja, annak is kell ez a „megszépitő messzeség“. De aki okulni, aki következtetéseket levonni akar belőlük, annak a közvetetlen közelből való szemlélődésre is lehet annyira szüksége, mint a távolból visszapillantóra. Főleg pedig igy van ez a mai generációnál, amelynek amugysem marad már érkezése erre a visszapillantásra és amely ugysem tehet egyebet, mint hogy sietve igyekszik tanulni abból, ami vele történt és igyekszik mindazt, ami vele megtörtént, a történelemirás nyersanyagaként átszármaztatni a következő nemzedékre. Ilyen nyersanyaghoz való hozzájárulásnak gondoltam hát ezt a könyvet is, amelynek minden sorát — bármily kevés irói készséggel, de — azzal az erős felelősségtudattal vetettem papirra, hogy ebben a szerepben felesküdt tanu is vagyok, akinek igazat és csak az igazat szabad mondania s akinek nem szabad barátot, ellenséget ismernie.

Becsületes tanuként azonban azonnal be kell itt vallanom, hogy az adott helyzet sok tekintetben hangfogót kényszeritett rám. Helyenként adódott ebben az irásban

olyan alkalom, hogy amit én egyik-másik helyzetről, egyik-másik emberről, a magam szemén át nézve, objektiv igazságként megirtam volna, azt a prédájára leső, bosszuálló ellenforradalom saját szubjektiv céljaira használhatta volna ki. Nem engedhettem meg, hogy az én szavam gonosz üldözések ürügyévé lehessen és el kellett fojtanom biráló itéletemet ott, ahol az a veszedelem állott fenn, hogy vérbirói itélet követi nyomon. Amig a szubjektiv bosszu garázdasága tobzódik, addig az objektiv igazság megállapitásaival óvatosan kell bánni. S ha irásomnak ebben az irányban való hiányosságaira még más enyhitő körülményt is kellene keresnem, akkor hadd hivatkozhassam arra, hogy e tartózkodásom hasznát nem barátaim, hanem éppen azok látják, akik nincsenek barátaim között.

Ahol azonban nem fenyegetett az a veszedelem, hogy a pribékek javára dolgozom, ott kiméletlen voltam. Legelsősorban a legkiméletlenebb saját pártommal és saját elvtársaimmal szemben. Nem esett nehezemre, mert régi szokásunk és régi erősségünk volt a saját magunk ellen irányuló kiméletlen kritika és mert tudom, hogy ebből a birálatból csak jó származhatik. Nem lepleztem, de még csak nem is gyöngitettem sohasem az elkövetett hibákat s ahol az események kapcsán igyekeztem megállapitani az egyéni felelősséget is: sohasem azért tettem, hogy fölényes itéletet mondjak, sem azért, hogy gyermekes örömmel élvezzem a magam kitünt igazát, hanem pusztán azért, hogy teljes képet rajzoljak. Mert a kép teljességéhez hozzátartoznak a kialakuló események egyéni és lélektani okai is, főleg, ha nem a nagyobb perspektivából visszapillantó történet-

irásról, hanem közelből szemlélő memoárokról van szó. De meg én nem is osztom a történelmi materializmus módszerének olyan hamisan gépies alkalmazását, amely igy okoskodik: az emberek a maguk történelmét nem a maguk szabad akarata szerint csinálják, hanem a társadalmi és politikai változások végső soron a termelés és a termékek kicserélésének viszonyaitól függnek; az emberek akarata ezekkel szemben elenyésző jelentőségü s ennélfogva elenyészik az egyéni felelősség is! Ez a felfogás bizonyára rendkivül kényelmes az illető egyének szempontjából, de nagyon sulyos bűn egyfelől az emberiséggel szemben, amelynek fontos egyéneiből fontos pillanatokban könnyen kiirthatja a felelősség érzetét, másfelől bűn a történelmi materializmus módszere ellen is, amelyet teljesen meghamisit. A történelmi materializmus módszerének felfedezése nem egyjelentőségü a vezetőhelyen álló államférfiak és politikusok egyéni felelősségének megszüntetésével! Ellenkezően: ahol olyan politikusokról van szó, akik a marxizmus e módszerét magukévá teszik — s minden szocialistának ilyennek kellene lennie —, ott az egyéni felelősség ezzel nem csökken, hanem növekszik, mert az illetők olyan segitő eszköz birtokában vannak a társadalmi és állami élet jelenségeinek megitélésénél, amely nagy mértékben megvédi őket minden sulyosabb tévedés ellen s biztos iránytűjük lehet a bonyolultabb helyzetekben. Olyan iránytűjük, amely lázas idők viharzó indulatainak hullámzása közben lehetővé teszi számukra a pillanat hangulataitól elvonatkoztatott objektiv tájékozódást. Éppen a történelmi materializmus módszere teszi lehetővé, hogy ne a konjunkturák, hangulatok, indulatok felső, ingoványos talajára épitsünk,

hanem a társadalmi történések alatta nyugvó sziklájára. A történelmi materializmus objektiv, tudományos módszere lehetővé teszi, hogy kritikus időben a szocialista politikus és államférfi cselekedeteit ne érzései és indulatai, hanem az agya irányitsa. Viktor Adler, minden idők legnagyobb szocialista államférfia mondotta: „Das Gehirn ist ein Hemmungsorgan". A történelmi materializmus segitségére siet az emberi agynak e szerep betöltésében és erősebbé avatja a pusztán impulziv indulatoknál. És ezért én váltig hangoztattam és hangoztatom itt is, hogy számos vezető magyar szocialista politikus tévedése az októberi forradalom alatt és után annál sulyosabb beszámitás alá esik, mert nem tudták vagy nem akarták használ venni annak az iránytűnek, amelyet Marx történelemkutató módszerének korszakos fölfedezése a kezükbe adott. Igaz: viszont méltányos ennek a különös jelenségnek társadalmi, politikai és lélektani okait is kutatni; amennyire tőlem telt, erre is tettem itt néhány kisérletet.

A szociáldemokratapártról és annak egyes vezetőiről való őszinte beszédet annál is inkább éreztem kötelességemnek, mert hiszen itt nem kevesebbről van szó, mint a következő két kérdés eldöntéséről: A magyarországi szociáldemokratapártnak az októberi forradalom után és a bolsevizmus uralomrajutása körül kifejtett szerepe szükségszerü következménye volt-e a szocializmus eszmei tartalmának és célkitüzésének? Igen vagy nem? És a szocialista ideálok megvalósitásának valóban az-e az utja, amelyre ez a bolsevista kisérlet lépett? Igen vagy nem?

Nem habozom kijelenteni, hogy abban a pillanatban forditanék hátat a szocializmusnak, amelyhez pedig agyam

és szívem minden idegszálával odanőttem, amelyben arról kellene meggyőződnöm, hogy ezekre a kérdésekre igennel kell válaszolni.

De nem! Azért a csufságért, ami Magyarországon történt, nem a szocializmus, mint eszme, hanem (persze: nem egyedül) a szocialisták, mint emberek a felelősek és a csufság elsősorban magát a szocializmus ideáljait érte. Hiszem és remélem, hogy e könyvből minden elfogulatlan olvasó erre az eredményre fog jutni és ha nem is fog olvasása nyomán rehabilitáltan állni előtte minden szocialista — aminek elérése nem is volt célom —, igazoltnak fogja látni magát a szocializmust. Noha ez a könyv éppenséggel nem akar szocialista propagandairat lenni, s noha e visszaemlékezések papirravetése során becsületesen törekedtem arra, hogy minden egyoldalu pártszempontot mellőzzek és e téren talán tulzásba is mentem, mégis remélem, hogy sikerült az események és emberek puszta leirásával igazolnom, hogy a katasztrófáért, az előző korok és más társadalmi osztályok történelmi felelőssége mellett, a szocializmus jóhiszemü félreértői vagy szándékos félremagyarázói a felelősek, nem pedig a szocializmus eszmei tartalma.

Ugy éreztem, hogy ugyanazt a kiméletlenséget, amellyel saját pártomról és annak számos vezetőtagjáról irtam, szabad, sőt talán kell is gyakorolnom az itt leirt esztendők legkimagaslóbb szerepet játszó politikusával, Károlyi Mihállyal szemben is. Az olvasót azonban arra kérem, hogy könyvemnek e helyeit ne értse félre: én teljes tisztelettel adózom Károlyi Mihály egyéniségének és semmi sem töltött el több undorral és megvetéssel, mint az, amikor láttam, hogy bukása után miként próbálták

ellenségei utszéli hangon megrágalmazni, saját lelkük kloakájából vett sárral bepiszkitani. De éppen ez a nagyrabecsülésem követelte meg, hogy róla való irnivalómat sehol meg ne másitsam s hogy ott, ahol évtizedes küzdőtársaimról szólottam tartózkodás nélkül, neki is ezzel a mértékkel mérjek. Az olvasó látni fogja, hogy a magyar demokrácia és a magyar nép e hűséges előharcosát, a legszigorubb mértékkel mérve is, csak tévedéseiért érheti gáncs, sohasem a szándékaiért.

Noha azok a memoárok, amelyek ugyane téma körül megjelentek, elsősorban Andrássy, Windischgrätz, Kristóffy, Jászi könyvei, sok helyen erősen csábitottak, mégis, a lehetőség szélső határáig, minimálisra csökkentettem e könyvben a vitatkozó részeket, mert a főcélom az volt, hogy egyszerüen leirjam az eseményeket ugy, ahogyan a magam szemével és a magam itéletének a szemüvegén keresztül láttam azokat. Persze, a polémia igy sem volt teljesen elkerülhető. Vigyáztam arra is, hogy lehetően csak a magam közvetetlen tapasztalatai és megfigyelései alapján irjak s ahol kényszerüségből közvetve tudomásul vett dolgokról számolok be, ott ezt kifejezetten megemlitem. Innen van, hogy ez az irás a dolgoknak és eseményeknek ugyszólván csak felém irányitott arcát tükrözi vissza s hogy például a bolsevizmus eseményeinek közelebbi leirásáról is le kellett mondanom, mert hiszen akkor távol voltam az országtól.

E könyvet 1917 nyarával, az Eszterházy-kormány megszületésével kezdtem. Nem, mintha nem tudnám, hogy Magyarország vajudásának mostani korszaka már jóval előbb kezdődött és hogy az ugynevezett nemzetiségi kérdés, a választójog és a földreform kérdéseinek

minden előző fázisa logikusan idetartozik. De e könyv nem lehetett tulterjedelmes: ez szabta meg a kiindulást. Az emigrációs küzdelmek napjaival fejeződik be irásom, de rövid, szaggatott vázlatnál egyebet itt már nem adhattam. Hiszen ez az idő már nem is a tegnapot, hanem a mát, a mai napnak szinte mostani óráját jelenti. Ezer magasabb érdek áll még utjában emez időszak részletes tárgyalásának. Ez szabta hát meg könyvem befejezését. Az események leirásánál nagyjában alkalmazkodtam az időbeli sorrendhez, de ezt nem tettem egészen mereven és helyenként inkább a fogalmilag egybetartozó dolgokat kapcsoltam össze.

S mert nem történelmet, hanem memoárokat irtam, a nagy események mellé feljegyeztem egy-egy apróbb epizódot is. Van köztük azonban nem egy olyan is, amely nemcsak puszta anekdotaként érdemel figyelmet . .

Bécs, 1922 május havában.

I.

A forradalom előtt.

Budapestnek hatalmas tüntetésekben gazdag története kevés olyan nagyméretü és politikailag nagyjelentőségü demonstrációt látott, mint amely 1917 nyarán a városháza udvarán folyt le. Kormányválság volt. A király, az országban mindinkább felgyülemlő elégedetlenség nyomása alatt, már előzően elejtette Tisza Istvánt. A választójog kérdése volt az, amelyben Tisza István semmiképpen se akart engedni. A városháza udvarán lezajlott tüntetés a választójognak és a kormányválságnak szólt. Az általános választójogért folytatott évtizedes harcnak uj fejezete kezdődött ezzel a tüntetéssel. A polgárság ekkor kapcsolódott bele először erőteljesen és ugyszólván hivatalosan ebbe a harcba. Maga Budapest polgármestere, Bárczy István is egyike volt a gyülés szónokainak. Ugyanakkor az egyetlen komoly parlamenti ellenzék, a Károlyi-párt, a Tisza-kormány ellen folyó harc középpontjába a munkásság régi követelését állitotta olyformán, hogy a választójogért való harc és a Tisza-rendszer ellen folytatott harc most már tulajdonképpen egyet jelentettek. És fordulatot jelentett ez a tüntetés azért is, mert a választójogért a Választójogi Ligában egyesült demokratikus polgárság és munkásság — a Károlyi-párt, a demokraták, a Reformklubban szervezett Radikális Párt és a szociáldemokratapárt — ekkor fordultak először közvetetlenül a korona viselőjéhez a maguk követeléseivel, mégpedig olyan türelmetlen, söt fenyegető hangon, amely az akkori körülmények között szükségszerüen forradalmian hatott. A háboru még javában dúlt. A kivételes hatalommal felruházott kormány még vasmarokkal fojtott el minden megmozdulást, a sajtót a cenzura tökéletesen elnémitotta. Az ország vérzett és hallgatott. Ebbe a vérző csöndbe dörgött bele a tüntetésen résztvett százezrek hangja. Kemény beszédek hangzottak el, amelyekre felfigyelt az ország, de amelyeket meghallottak „illetékes" helyen is,

Egy nappal a tüntetés előtt hire járt, hogy a demonstrációnak a király felé irányitott része nem fog sikerülni, mert a király azt a küldöttséget, amelyet, a terv szerint, a tüntető gyülés fog hozzá elküldeni, nem hajlandó fogadni. A gyülést előkészitő értekezleten, amelyen az összes résztvevő pártok képviselői jelen voltak, ez nagy izgalmat keltett. Vázsonyi Vilmos felháborodása volt a leghangosabb. Nem tulságosan lojális szavakban fakadt ki ez ellen a magatartás ellen. Később, miniszterkorában, próbálták is felhasználni ellene akkori szavait. A nagyközönségbe ugy szivárgott ki ez a jelenet, mintha Vázsonyi ott a király elfogatásáról beszélt volna. Vázsonyi ilyet nem mondott, igaz, hogy amit mondott, az sem volt sokkal lojálisabb ennél. Ez az epizód csak azért feljegyzésreméltó, mert jellemzi az akkori idők hangulatát. Abban a társaságban, amelyben pedig igen sok polgári politikus is volt jelen, Vázsonyi haragos kifakadásai semmiféle megütközést nem keltettek. És kétségtelen, hogy ha a küldöttség fogadtatása valóban elmaradt volna, ezt nem csak Budapest munkássága, hanem polgárságának legnagyobb része is kihivásnak tekintette volna és az elmék radikálizálódása még gyorsabb ütemü lett volna. A király azonban, ugy látszik, értesült az igazi helyzetről, mert fogadta a küldöttséget. Ez nagy veresége volt Tisza Istvánnak, aki akkor már lemondott állapotban kormányozta ugyan az országot, de mégis teljhatalmu volt, hiszen mögötte állott az öt tüzön-vizen keresztül követő parlamenti többség. Még jobban nyilvánvaló lett Tisza veresége, amikor mindenki meglepetésére néhány nappal később kisebbségi kormányt nevezett ki a király, aki miniszterelnökké egy fiatal ellenzéki politikust, gróf Eszterházy Móricot tett meg.

Eszterházyt addig két beszédből ösmerte csak az ország. Mindakettőben szociálpolitikai kérdéseket tett szokatlan alapossággal szóvá, mégpedig modern, haladó szellemben. Miután ez a kinevezés nyomon követte a városházi demonstrációt, az egész ország itételetében szükségszerüen azt a hatást keltette, hogy a politikai hatalom sulypontja most már erősen eltolódott a képviselőházi többség felől nemcsak az ellenzék, hanem a jogfosztott, a parlamentből kizárt társadalmi rétegek felé is, és hogy mindinkább az a két probléma válik Magyarország politikai tengelyévé, amely elől a legbrutálisabban zárkózott el eddig Tisza István: a szociális kérdés és a nép demokratikus jogainak kérdése.

Mindez csakhamar erőteljesen nyilvánult meg az Eszterházy-kormány megalakításának külső körülményei révén is. A legelsők egyike, akiket Eszterházy miniszteri tárcával megkinált, Vázsonyi Vilmos volt. Sok irányu tüntetés volt ez. Vázsonyi mint zsidó, mint demokrata és mint az általános választójog előharcosa volt mindaddig erőteljesen exponálva. Ő volt a városházi gyülés egyik, mégpedig legkevésbbé óvatos hangu, vezérszónoka. Az ő miniszterségét ilyen körülmények között akkor mindenki a tüntető gyülés legközvetetlenebb eredményének tekintette; a hatás olyan volt, mintha egyenesen a városháza udvarának szószékéről ült volna be a bársonyszékbe.

Már önmagábavéve mindez is eléggé beszédes jele volt annak, hogy uj politikai irányozódással történik kisérletezés Magyarországon. De ez még élesebben hangsulyozódott azzal, hogy Eszterházy a parlament legszélsőbb baloldalán ülő Károlyi-pártot is meghivta minisztériumába; szokatlanságánál fogva pedig legnagyobb hatást az a mód tett az országban, ahogyan az uj miniszterelnök az eddig teljesen outsider-számbamenő szociáldemokratapárthoz közeledett. Nem szabad elfelejteni, hogy a benemvett felekezetek mintájára a szociáldemokratapárt mindaddig a benemvett politikai pártok közé tartozott és e pártnak a kormánnyal csak a rendőrségen vagy az ügyészségen keresztül volt érintkezése. Annál feltünőbb volt tehát, hogy Eszterházy ezzel az „uri" hagyománnyal kurtán szakitott és a szociáldemokratapártot és annak exponenseit a parlamenti pártoknak kijáró formák és külsőségek szerint avatta, hogy ugy mondjam: recipiálta, politikai párttá.

Vázsonyit, alighogy megkapta és elfogadta Eszterházy meghivását a kabinetbe, egyik legelső utja hozzám, a szociáldemokratapárt egyik exponenséhez vezette. Közölte velem Eszterházy terveit és puhatolózó kérdést tett nálam, vajjon valamely államtitkári pozicióra reflektál-e a szociáldemokratapárt, mert ha igen, Eszterházyban van hajlandóság e kivánság teljesitésére. Rögtön kijelentettem, hogy erre semmi szükség sincs; a szociáldemokratapárt csak tárgyi kivánságokkal lép fel, elsősorban, persze, a választójog kérdésében, és semmiféle személyi követelései nincsenek. Ugyanaznap este találkoztam Eszterházyval, aki sulyt helyezett arra, hogy a kabinet megalakitása előtt megnyugtató kijelentéseket tegyen a szociáldemokratapárt számára. A dunaparti Bristol-szállóban volt a találkozás

és az ott nagyszámban járó-kelö politikusok, ujságirók csodálkozva nézték az „uj idök" ama jelét, hogy egy ujdonsült miniszterelnök hivatala átvétele elött nemcsak régi parlamenti korifeusokkal tanácskozik, hanem sok idöt szentel az addig mindenünnen kinézett és mindenütt lenézett szociáldemokratapárt képviselöjének is. Folytatódott a csodálkozás akkor, amikor a már kinevezett uj miniszterelnök bemutatkozó látogatásai során a „Népszava" szerkesztöségébe is ellátogatott, hogy terveiröl a munkásság lapját is tájékoztassa. Én fogadtam a Conti-utcai, addig is, azután is sok ostromot látott pártház szerkesztöi szobájában az uj miniszterelnököt, akin észrevehetö volt, hogy e látogatás szimbolikus jelentöségét teljesen átérzi.

Eszterházy Vázsonyinak a választójog megalkotásának feladatát szánta az uj kormányban és az volt a terve, hogy kizáróan ennek a feladatnak megoldására külön tárcanélküli minisztériumot szervez neki. Ezt Tisza eleinte azzal gátolta meg, hogy nem volt hajlandó az uj tárcanélküli minisztérium költségeit többségével megszavaztatni. Eszterházy ugy kerülte meg e nehézséget, hogy Vázsonyit átmenetileg, amig az uj minisztérium fölállitható lesz, egyszerüen igazságügyminiszterré neveztette ki. Amikor Eszterházy ezt a megoldást velem közölte, én is kitünö gondolatnak tartottam, késöbb azonban kitünt, hogy sulyos hiba volt, mert hónapokig tartó harc keletkezett belöle Vázsonyi és Grecsák Károly között, aki utódja lett az igazságügyminiszteri székben, amikor a tárcanélküli választójogi minisztérium megkezdhette müködését; e harc sokban hozzájárult ahoz, hogy Vázsonyi nem készült el idejére a törvénytervezetével s a sok huza-vona megint eröhöz juttatta Tisza Istvánt és pártját.

A Választójogi Ligában egyesült pártoknak még egy képviselöjük jutott az uj kabinetbe: Batthyány Tivadar, mint népjóléti miniszter. Az ö kineveztetése körül sajátságos szerepem volt nekem is. Ugy történt a dolog, hogy az Eszterházy-kormány alakitásának napjaiban egyszer korán reggel Károlyi Mihály arra kért, hogy igen fontos ügyben keressem fel egyetem-utcai palotájában. Miután tudtam, hogy a kabinet-alakitás részletei abban az idöben intézödnek el, siettem Károlyihoz és már reggel nyolc órakor nála voltam. A szokástól eltéröen nem a fogadószobák egyikébe vezettek, hanem

valamelyik egészen belső lakószobába, ahol Károlyi a következőket közölte velem: Eszterházytól Bécsből sürgönyt kapott, hogy Batthyánnyal együtt várjon reá, mégpedig ugyanannak a napnak délelőttjén, amelynek reggelén magához kéretett engem. A sürgöny tartalmából ő ugy veszi észre, hogy a Károlyi-pártnak a kormányban való részvétele Bécsben hozzájárulásra talált, és hogy az előzetes megbeszéléseknek megfelelően Batthyány most már legyen kéznél.

Én örömmel fogadtam ezt a közlést, de nem tudtam még, hogy mi szükség volt ehhez énreám, hiszen Batthyány miniszterségében már előzően, mégpedig Károlyi kívánságának megfelelően, megállapodtunk. Ekkor közölte velem Károlyi, hogy ő azon töpreng, vajjon nem volna-e jobb, ha Batthyány helyett ő maga menne a kormányba? Meglepődtem, mert mindeddig az volt Károlyinak az általam is helyeselt álláspontja, hogy okosabb dolog, ha ő a kormányban nem vesz részt, mert igy sok kérdésben, főleg pedig a háboru és béke kérdéseiben sokkal szabadabb keze marad minden akcióra. Csakhamar kitünt, hogy Károlyi meggondolta ezt az álláspontját és ő óhajtana a kormányban, Batthyány helyett, helyetfoglalni és hogy engem azért kéretett magához, hogy ezt ne ő, hanem én mondjam meg Eszterházynak — mint a szocialisták kívánságát. Közölte velem, hogy ő Eszterházynak nem fogja megmondani, hogy én már ott vagyok a palotában, és hogy ő engem olyanformán fog Eszterházy jelenlétében bejelenttetni, mintha véletlenül éppen akkor érkeznék és miután Eszterházy feltétlenül kérdést fog intézni hozzám: ki legyen a Károlyi-párt exponense a kormányban, én, a szociáldemokratapárt kívánsága gyanánt, Károlyit jelöljem meg. Nekem ez az igy akaratomon kivül kijutott deus ex machina-szerep éppenséggel nem tetszett. És amikor minden a rendezéshez hiven játszódott le és Eszterházy valóban be is nyitott hozzám azzal, hogy örömmel hallotta, hogy alkalma nyilik a velem való beszélgetésre, én mindenről beszéltem vele, csak a Károlyi által felvetett problémáról nem. S amikor végül egyenesen megkérdezett, vajjon megfelel-e nekünk Batthyány népjóléti miniszterként, kijelentettem, hogy mi ezt a pártban már letárgyaltuk és ott ezt a megoldást nagy megnyugvással fogadnók. Igy lett Batthyány az Eszterházy-kormány népjóléti minisztere, én pedig igy lettem egy tapasztalattal gazdagabb a kulisszák mögötti politika terén.

Az Eszterházy-kormányhoz füzött remények csakhamar hiuknak bizonyultak. Az uj miniszterelnök nem mutatkozott olyannak, amilyennek az egész ország várta és gondolta. A közvélemény fiatalos energiáju, tetterös, modern kormányelnököt várt és e helyett Eszterházy tétova, habozó, minden mozdulatát minden irányban ezerszeresen mérlegelő, félénk politikusként viselkedett. Még szociálpolitikai beszédei kapcsán támadt az a hire is, hogy e téren jelent valamit az ö eljövetele, tévedésnek bizonyult. Jóindulatu amatörösködés volt ez is, és hivataloskodása idején nem is tett még ezen a területen sem egyetlen bátrabb lépést sem előre. Annyira, hogy még az egyesülési jog terén sem mert a legkiáltóbb, legszégyenletesebb visszásságokon segiteni. Akkoriban sem a földmunkásoknak, sem a bányászoknak nem voltak engedélyezett szakegyesületeik. Azzal a természetes és magátólértetödö kivánsággal fordult tehát a szociáldemokratapárt hozzá, hogy e két szervezet legális megalkotását tegye lehetövé. Volt alkalmam vele ez ügyben beszélni és láttam, hogy mennyire félelemmel tölti el már az a gondolat is, hogy neki e kérdésekben döntenie kell. Huzta-halasztotta is a döntést, ameddig csak tehette. Erélyes sürgetéseinkre, söt fenyegetéseinkre is csak annyit sikerült elérnünk Vázsonyin keresztül Eszterházynál, hogy végre a földmunkások szervezetének alapszabályait jóváhagyta a kormány. Vázsonyi fellépése nélkül, kétségtelenül, még erre sem szánta volna rá magát. De már a bányászok alapszabályainak jóváhágyására semmiképpen sem volt rábirható. Nem merte, mint miniszterelnök, vállalni a felelösséget azért, hogy akárcsak aránylag kis jelentöségü ilyen kérdésben is mást tegyen, mint amit valamelyik miniszteri tanácsos javasol neki. S amilyen tehetetenül és félénken viselkedett ezekben a kérdésekben, ugy viselkedett az aktuális politika valamennyi problémájával szemben. Nem a jószándék, hanem az erö és bátorság hiányzott belöle; aligha volt még Magyarországnak olyan miniszterelnöke, aki jobban félt volna saját hatalmától, mint Eszterházy.

Természetes, hogy az ö viselkedése visszahatott az egész kormányra és annak munkájára. Az a változás, amelyet az ország Eszterházy eljövetelétöl várt, sehogysem következett be és ez, természetesen, napról-napra csökkentette és ásta alá a kormány tekintélyét. Eszterházy néhány hónapnál tovább nem is birta elviselni a hatalmat. Testileg és lelkileg összeroppanva olyan meg-

lepetésszerüen távozott az egyik napról a másikra, mint ahogyan jött.

Utóda Wekerle Sándor lett. A választójog becsületes hiveinek szempontjából kellemetlen volt ez a csere, noha Wekerle kifejezetten átvette Eszterházy összes vállalt kötelezettségeit. De Wekerléről köztudomásu volt, hogy nem a harcnak, hanem a megegyezésnek embere, és hogy egyáltalán nem szivbéli ügye a választójog. Pedig az már akkor is nyilvánvaló volt, hogy az általános választójogot csak harc utján lehet majd megvalósitani. Mert Tisza István a maga parlamenti többségével lesben állott és egyáltalán nem titkolta, hogy olyan választójogot, amely nem felel meg az ő meggyőződésének, megszavazni nem fog. A széles néprétegek körében tehát már Wekerle kinevezése is gyanut keltett. Ennek a gyanunak nyomán mindinkább növekedő nyugtalanság támadt, amelyet erősen növelt az, hogy a választójogi reform sehogysem akart elkészülni. Vázsonyi Grecsákkal vivott párbaja miatt indokolatlanul hosszadalmasan alkotta meg törvényjavaslatát, ami egyfelől fokozta a munkásság jogos türelmetlenségét, másfelől mind erősebbé tette Tisza helyzetét. Ha a választójogi reform benyujtása gyorsan követte volna Tisza bukását, akkor Tisza sokkal gyengébb helyzetbe került volna a reformjavaslattal szemben. Igy azonban hosszu hónapok multak, amelyeknek során világosan kitünt, hogy a Wekerle-kormány csak Tisza többségének a kegyelméből él parlamentáris életet, és igy világos volt, hogy Tisza ezt az állapotot alaposan ki fogja használni.

A helyzet lassanként egészen tarthatatlanná vált. Fokozatosan köztudomásuakká váltak Vázsonyi reformjavaslatának főbb részletei, és Tisza sem csinált már titkot abból, hogy azokat csak lényeges módositással fogja elfogadni. Wekerle magatartása pedig mindig gyanusabbá vált. Igy történt, hogy a felgyülemlő elégedetlenség egy napon váratlanul tömegsztrájk formájában robbant ki. Budapest valamennyi gyárában megállt a munka és ennek az elő nem készitett hatalmas tüntetésnek a hatása valóban elementáris volt. Wekerle aznap Bécsben volt és onnan bizta meg telefonon Vázsonyit, hogy igyekezzék a tömegeket megnyugtatni. Vázsonyi a szociáldemokratapárt vezetőségéhez fordult, ez pedig kijelentette, hogy csak abban az esetben tehet bármit is a tömegsztrájk megszüntetésére, ha azokat az aggodalmakat, amelyeket maga is oszt, teljesen eloszlatják. Én tárgyaltam Vázsonyival és végül megálla-

podtunk abban, hogy a kormány ünnepélyes formában kötelezettséget vállal a választójog anyagi tartalmára nézve, valamint arra nézve is, hogy ha bármi parlamentáris akadálya támadna a megállapitott választójogi reform törvényhozói elintézésének, akkor a kormány uj választásokon igyekszik többséget szerezni magának. Az akkori helyzetben tulajdonképpen ez az utóbbi pont volt a fontosabb. A Vázsonyi-féle választójog anyagi tartalma részlettörlesztés gyanánt kielégithette a szociáldemokratapártot, mert az ipari munkásságnak valóban meghozta az általános és titkos szavazati jogot, a titkos szavazást a vidék nagy részére is kiterjesztette, sőt a nőknek is adott választójogot, ami az akkori körülmények között figyelemreméltó haladás volt. A tömegsztrájk tehát nem is ebben az irányban akart nyomást gyakorolni a kormányra, hanem egyfelöl a kormánnyal szemben akarta leszögezni a reformnak ilyen terjedelmét mint minimumot, másfelöl garanciákat akart szerezni, hogy Tiszának esetleges ellenállása a reform keresztülvitelét meg ne hiusithassa. És ezért lett a Vázsonyival kötött megállapodásnak legfontosabb pontja a kormánynak az a nyilatkozata, hogy amennyiben Tisza leszavaztatná a parlamentben Vázsonyi törvényjavaslatát, akkor a Házat feloszlatja és uj választásokon veszi fel a küzdelmet Tisza többségével. A Vázsonyival kötött megállapodáshoz Wekerle Bécsből telefonon járult hozzá, valamint ahhoz is, hogy másnap ő Pestre érkezvén, a sztrájkoló munkásságnak egy küldöttségét fogja fogadni és ez előtt fogja a Vázsonyival megállapitott nyilatkozat szövegét ünnepélyes kötelezettségvállalás formájában felolvasni. A szociáldemokratapárt vezetősége ezzel szemben vállalta, hogy igyekezni fog a munkásságot a tömegsztrájk befejezésére rábirni. Wekerle másnap csakugyan meg is érkezett és fogadta a küldöttséget. Legnagyobb meglepetésemre azonban nem vette kezébe a készen tartott szöveget, hanem a küldöttség szónokának néhányperces beszéde után egyszerüen szabadon kezdett beszélni. Egynéhányan, akik a szöveget ismertük, csodálkozva hallottuk, hogy az akkor már aggastyánszámbamenő Wekerle a nyilatkozat szövegét szóról-szóra fejből mondja el, anélkül, hogy egyetlen betüt is kifelejtene. Ez annál meglepőbb volt, mert a nyilatkozat meglehetősen terjedelmes volt. Wekerlének ebből a bravurjából azonban baj támadt. Az amugy is bizalmatlankodó munkások gyanakvással nézték, hogy Wekerle

egyszerüen szónoklatot vág ki, holott azt várták, hogy elöre megállapitott és ránézve kötelező nyilatkozatot fog tenni. Igy történt, hogy a beszéd elhangzása után egyikük meglehetösen kiméletlenül rátámadt Wekerlére, körülbelül olyanokat mondván neki, hogy: „szép, szép, de igéreteket hallottunk már eleget, nekünk az ilyen beszéd nem elegendö!“ Viszont Wekerle, aki ugy tudta, hogy ö állta, amit vállalt, haragra gerjedt és nagy-keményen oda vágta az illetö munkásnak: „hallja, barátom, én eddig még minden igéretemet megtartottam!“ A helyzet igy nagyon kinos lett, mert mindenki ismerte Wekerlét arról az oldaláról, hogy milyen bökezü az igéretekkel és milyen szükmarku azok betartásával és ezért akaratlanul mindenki elmosolyodott. Hogy a helyzetet megmentsem, én léptem közbe és magyaráztam meg, hogy Wekerle nem azt mondta, ami éppen eszébe jutott, hanem szóról-szóra azt, amit elözetesen az ö megbizásából Vázsonyi és a szociáldemokratapárt megállapitottak. Ez némiképen megnyugtatta a munkásokat, én pedig a lezajlott incidenst azon melegében arra használtam fel, hogy Wekerléből kikényszeritsem — a bányamunkások alapszabályai jóváhagyásának igéretét! Ezt az igéretet sikerült is kicsikarnom belöle, és ez az igérete azon kevesek közé tartozott, amelyeket csakugyan meg is tartott. Viszont azt a másik, ország-világ elött tett ünnepélyes igéretét csakugyan megszegte, aminek rövidesen sulyos következményei lettek.

Tisza ugyanis egyáltalán nem ijedt meg az uj választásokkal való fenyegetésektöl. Hosszu ideig nem tudtuk mire vélni ezt az ö nagy biztonsági érzetét. De amikor azután kenyértörésre került a dolog, akkor csakhamar leleplezödött az a csunya játék, amelyet a munkásság kijátszására és kiméletlen becsapására néhány politikus eljátszott. Amikor kitünt, hogy Tisza nem hajlandó Vázsonyi reformjavaslatának legfontosabb pontjait elfogadni, akkor Wekerle nem házfeloszlató kézirattal felelt, hanem, ellenkezöen, elleneszegült az uj választásoknak és Tiszával elkezdett paktálni, vagyis egyszerüen megszegte saját ünnepélyes igéretének azt a részét is, amely a Vázsonyi-féle reformtervezet tartalmához kötötte. Wekerlének társai az árulásban Szterényi József és Windischgrätz Lajos voltak, akik mindketten, föleg pedig az utóbbi, igen nagy erövel képviselték a királynál azt az álláspontot, hogy az országnak ebben az állapotában választani nem szabad.

Természetes, hogy erre a magatartásukra nem az vette rá őket, mintha csakugyan féltették volna az ország érdekeit a választásoktól, hanem egyedül az, hogy ez volt a módja a Vázsonyi-féle választójogi tervezet elbuktatásának és igy lehetett azt áthamisitani olyan tervezetté, amelynek tartalmát Tisza István diktálja. Magától értetődik, hogy abban a pillanatban, amelyben köztudomásuvá vált, hogy a Wekerle-Windischgrätz-Szterényi szövetkezésnek sikerült a királyt az uj választásoktól elriasztani: Tisza István volt megint a korlátlan úr. Többségére támaszkodva, amely fölött elmult az uj választások veszedelme, olyan választójogi törvényt diktált, amely már csak torzképe volt annak, amelyben Wekerle a munkássággal ünnepélyesen megállapodott.

Ennek az akkori nyilt csalásnak sulyos következményei lettek, mert hiszen természetszerüen megingatta a munkásság hitét. Lehetetlen, hogy az ilyen leplezetlen szószegés vissza ne hasson a nyiltan megcsalt tömegek lelkületére. Wekerlének, Szterényinek és Windischgrätznek ez a Tiszával való összejátszása a legnagyobb mértékben siettette a magyar ipari munkásság radikalizálódását és fokozta a gyülöletét az efajta politikusok ellen. Ha Wekerle, Szterényi és Windischgrätz jobban átérezték volna bünös árulásuk jelentőségét, akkor jobban megértették volna azt is, hogy később, a Károlyi-kormány idején, miért követelte a munkásság olyan engesztelhetetlenül az ő megrendszabályozásukat.

A munkásság választójogi megcsalatásával végleg lejtőre került az ország. Nyilvánvaló volt, hogy Magyarországon még a választójog reformjának kérdését sem lehet békés és normális eszközökkel kivivni és, bár még semmiféle érzékelhető jel a közeledő forradalmat nem mutatta, a tömegek indulata és az egész politikai atmoszféra mind forradalmibbá vált. Akkor már nem volt titok, hogy a központi hatalmak katonai összeomlása elkerülhetetlen. Nem volt titok, hogy a fegyelem a fronton és a frontra szállitandó csapatoknál mind erősebben meglazult. A Wekerle-féle választójogi csalás óta a parlamenti helyzet is megrosszabbodott. Az Eszterházy-féle balrafordulás teljesen visszacsinálódott. A Károlyi-pártnak már nem volt képviselete a kormányban. Vázsonyi már az ellenzéken volt, sőt vele ellenzékbe vonultak Apponyi és Andrássy is, akik látták, hogy a Wekerle-féle szószegésnek sulyos következményei lesznek. Akkor hangzott el

a parlamentben először a forradalomtól való intés fenyegető szava, mégpedig Andrássy Gyula ajkáról. Ő mondotta, hogy az olyan bánásmódnak, amelyben Wekerle részesitette a munkástömegeket, könnyen lehet forradalom a következménye. De nemcsak Magyarországon, hanem az egész monarchiában is mind tarthatatlanabbá vált a helyzet. A különböző nemzetiségek már nem csináltak titkot elszakadásra irányuló törekvéseikből. Csehországban is, Horvátországban is mind válságosabbra fordult a dinasztia szempontjából a helyzet. A nép pedig, minden nemzetiségi különbségre való tekintet nélkül, gyülölte a vérontást és egyet akart: békét, minden áron, bármi módon békét, rögtönös békét! És ebben a sulyos helyzetben Magyarországon éppen ellenkező irányban fejlödtek a dolgok: a Károlyi-féle ellenzék, amely egyedül képviselte a parlamentben a háborúellenes és mindenáron békét kötni akaró irányzatot, megint teljesen háttérbeszorult, mert, noha Wekerle kormányzott névleg, valóban mégis teljesen visszaállott a régi munkapárti uralom Tisza István vezérlete alatt. És a katasztrofális helyzettel szemben ez a két férfi képviselt Magyarországon minden erőt és hatalmat. Az egyik Tisza István, a maga elvakult csökönyösségével, a másik Wekerle Sándor, a maga mosolygó cinizmusával. Mindketten azt hitték, hogy ha ezekkel a tulajdonságaikkal éveken és évtizedeken át el tudták kormányozni Magyarországot, most is elég lesz, ha az egyik a maga erőszakával, a másik a maga erkölcstelen, mindentigérő és semmit meg nem tartó módszerével kisérletezik tovább. De az események ereje erősebbnek bizonyult és a kormány egyik válságból a másikba esett. Wekerle hol lemondott, hol ujra kinevezett miniszterelnökként vezette az ország ügyeit. Tisza és Wekerle a nagy problémákkal szemben vakok voltak, a tömeg izzó hangulatával szemben fölényeskedők. Kétségbeesve látta a szociáldemokratapárt, a vele mindszorosabb együttmüködésbe jutó Károlyi-párt és a Reformklubból kialakult Radikális Párt, hogy az ország menthetetlenül katasztrófába rohan...

Igy érkezett el október közepe, amikor Tisza István jégfagyasztó hidegvérrel jelentette ki a parlamentben, hogy elvesztettük a háborut! Annál szörnyübb volt ennek a kijelentésnek hatása, mert nem követte nyomon a kormány részéről az egyetlen belőle folyó logikus kijelentés, hogy tehát: haladéktalanul befejezzük a háborut és véget vetünk a céltalan vérontásnak! Ugyanebben az

időpontban az osztrák-magyar monarchia különféle nemzetei kezdték nyiltan megalakitani Nemzeti Tanácsaikat, amelyek saját területeiken csakhamar forradalmi kormányoknak kijáró szerepet játszottak és rövidesen de facto a hatalmat kezelték. A monarchiának ez a szemünk előtt készülő és végbemenő átalakulása — akkor még ugy látszott, hogy csak átalakulásról van szó — természetesen éppenséggel nem hatott megnyugtatóan. Látván Tisza és Wekerle magatartását, attól kellett tartani, hogy Magyarország lesz a monarchia egyetlen területe, amelynek népe nem veszi ki részét az átalakulásokból, amely a legtovább fog vérezni és amely ugy nemzeti, mint szociális szempontból elmarad a monarchia többi népe mögött. Ez a helyzet nagyon megkönnyitette azok találkozását, akik egyfelől inkább hazafias, nemzeti szempontokból, másfelől inkább szociális szempontokból voltak ellenségei a fönnálló hatalomnak és törekedtek mélyebbre ható változásokra. A Károlyi-pártnak, az országos Radikális Pártnak és a magyarországi szociáldemokrata-pártnak képviselői ebben az időben mindgyakrabban gyültek össze értekezletekre Károlyi Mihály egyetem-utcai palotájában. Lassanként ezek az értekezletek lettek a parlamenti ellenzék és a parlamentből kiszorult forrongó néptömegek politikájának gócpontjaivá. Mindtöbben és többen találkoztunk ezeken az összejöveteleken. Lassanként megjelentek ott Budapest polgárságának olyan képviselői is, akik eddig minden ilyenfajta politikai mozgalomtól távoltartották magukat. Ezek az értekezletek lettek a később megalakult Nemzeti Tanács magvává. Igaz, hogy a kitüzött cél eleinte távolról sem ölelte fel mindazt, amit később az események sodra megvalósitott. Akkoriban még csak mélyreható, de egyszerübb politikai válságnak látszott sokak előtt az a krizis, amelyen az ország keresztülment. És az emlitett három párt közös értekezletei eleinte szintén csak igy fogták fel a feladatot s körülbelül azt a célt tüzték ki, hogy kényszeriteni kell a királyt a balfelé való irányozódásra, kényszeriteni kell az azonnali fegyverszünetre s kényszeriteni kell, hogy ennek a politikának intranzigens zászlóvivőjét, Károlyi Mihályt nevezze ki miniszterelnökké. Ez az utóbbi követelés azért vált szükségessé, mert immár Károlyi volt az egyetlen ösmertnevü magyar politikus, akit háborura uszitó és reakciós politika nem kompromittált; befelé és kifelé is már csak az ő neve adott garanciát arra, hogy egyfelől a sokszor megcsalt nép, másfelől a győztes

ántánt hihessen a dolgok komoly megfordulásában és az ország igy megkiméltessék valamely döntő katasztrófától. Közbejött azonban a fiumei incidens. Rögtön utána bekövetkezett a délszláv állam függetlenségének proklamálása és ez a kettő megmutatta, hogy döntő átalakulások küszöbére érkeztünk. A dolgoknak ebben a stádiumában vetődött fel először az az eszme, a Károlyi-palotában tartott egyik értekezleten, hogy alakitsuk meg mi is, a többi monarchiabeli nemzetek mintájára, a Magyar Nemzeti Tanácsot. Alakitsuk meg, egyfelöl, a magyar nemzeti érdekek hatásos és eröteljes védelmezöjéül abban a katasztrófában, amely ránkzudulni készül. Alakitsuk meg, másfelöl, az azonnali fegyverszünet, a leggyorsabb békekötés külpolitikai és a radikálisan demokratikus és szociális irányozódásu belpolitikai gondolat legfőbb képviselöje gyanánt. Ez egyelöre nem történt meg formálisan és ebben a pillanatban senki sem hitte volna ott, hogy néhány nap mulva győztes forradalom élén fogunk állni. Annyira nem, hogy Kunfi és én még arra is megbizatást kaptunk, hogy Andrássyval, aki akkoriban folyton külügyminiszterjelölt volt, bocsájtkozzunk a mi békeprogramunk alapján tárgyalásokba. Ez annál jellegzetesebb megbizatás volt, mert hiszen tudtuk, hogy Andrássy a Nemzeti Kaszinó élén és eröteljesen támogattatva Wekerlétöl, Tiszától, Szterényitöl, Windischgrätztöl, söt Vázsonyitól is, mindent elkövet egyfelöl az azonnali fegyverszünet ellen, másfelöl a német szövetségeshez való hüség kötelességét emlegeti és egész befolyásával azon van, hogy Károlyi Mihálynak miniszterelnökké való kinevezését meggátolja.

A megbizás alapján egy este Kunfival együtt felkerestük Andrássyt budai palotájában. Közöltük vele, hogy amennyiben hajlandó mint külügyminiszter keresztülvinni a rögtönös fegyverszünetet, ha hajlandó azonnal béketárgyalásokra való felhivást intézni az ántánthoz és hajlandó ezt a két lépést megtenni akkor is, ha Németországgal emiatt szakitani kellene, akkor az alakulóban levő Nemzeti Tanács öt mint külügyminisztert nemcsak elfogadni, hanem eröteljesen támogatni is hajlandó. Andrássy erre olyan választ adott, amilyent vártunk töle. Kijelentette, hogy az azonnal való fegyverszünetet katasztrófának tartaná és kijelentette, hogy nem hajlandó Németország nélkül egyetlen lépést sem tenni.

— Becstelen dolog volna ebben a pillanatban cserben hagyni szövetségesünket. Én ilyen becstelen dologra nem vállalkozom. Ha ezt kell csinálni, csinálja meg más, én nem.

Hiábavaló volt minden érvelés. Hiába bizonyitgattuk, hogy Magyarország létérdekéről van szó. Hiába magyaráztuk, hogy nincs más menekvés az ország számára. Még dinasztikus érzésére is hiába appelláltunk azzal, hogy makacsságával a dinasztiát végső veszedelembe sodorja. Hajthatatlan maradt, és mi az ülésező Nemzeti Tanácshoz azzal a jelentéssel voltunk kénytelenek visszatérni, hogy Andrássyra nem lehet számitani, ő a mi politikánknak engesztelhetetlen ellenfele.

Az értekezlet ezt a mi jelentésünket összevetette azzal a jelenséggel, hogy a tulsó táborban — kezdve a munkapárttól, a Nemzeti Kaszinón keresztül, egészen Vázsonyi Vilmosig — milyen nagy erőfeszitések történnek pusztán abból a célból, hogy Károlyi Mihály kineveztetését a királynál meghiusitsák. Nem juthattunk más eredményre, mint hogy erre az engesztelhetetlenségre sziklaszilárd kitartással kell válaszolnunk. Mert tisztán kellett látnunk, éppen Andrássy magatartásából, hogy bárki másnak a kinevezése, ha az az ő hozzájárulásával történik, csak a háboru folytatását, az országnak a végső katasztrófába való belehajszolását jelentheti.

Andrássy Gyula „Diplomácia és világháboru" cimü könyvében, amelyben emlékeit irja meg e korszakról, ezt a látogatást nem emliti és nem szól arról, hogy milyen fölháborodottan utasitotta vissza akkor a különbékére vonatkozó követelésünket. Ehelyett csodálatosmódon arról számol be, hogy az ő külügyminiszteri programvállalásának egyik alapja éppen — a különbéke volt. Miután Andrássy pár nappal a külügyminisztérium későbbi átvétele után valóban tett különbéke-ajánlatot Wilsonnak, sőt két nappal a forradalom kitörése előtt másik követelésünket is teljesitette és rögtöni fegyverszünetet is kért az olasz hadvezetőségtől, ugylátszik, közben megváltoztatta nézetét arról, hogy mit tart a becsületével összeegyeztethetőnek. Csakhogy akkor ennek a nézetváltozásnak az elkésésén mult minden! Külpolitikailag egészen másként alakult volna a helyzet, ha az ántánt két héttel előbb kap Andrássytól különbéke-ajánlatot, mint igy, a nyilvánvalóvá lett összeomlás utolsó pillanatában; belpolitikailag pedig lehetővé vált

volna a későbbi Nemzeti Tanácsnak és Andrássynak bizonyos fokig való együttmüködése.

Andrássynak akkori, fent elmondott, csökönyös álláspontja vágta utját annak, hogy a kormányválság kérdése — mert hiszen Wekerle ujból, ki tudja hányadszor, lemondott állapotban kormányzott — kompromisszum alapján oldassék meg. A Nemzeti Tanács addig nem volt hivatalosan megalakult szerv. Csak az ott egyesült pártok értekezletei lettek mind rendszeresebbek és a közvéleménynek mind nagyobb és nagyobb része figyelt arra, hogy ezeken az értekezleteken mi történik. Amikor nyilvánvalóvá lett, hogy a kompromisszumos megoldás Andrássynak és a mögötte álló egész nagy tábornak ellenállásán meghiusul, akkor elhatározó lépés történt: a Nemzeti Tanács hivatalosan is megalakult és hatalmas proklamációval lépett az ország népe elé. Ebben a felhivásban tizenkét pontban foglalta össze követeléseit és e pontok felsorolása után csatlakozásra hivott föl „mindenkit, aki becsületesen és utógondolat nélkül akarja az azonnali magyar békét, a demokráciát, a nemzetiségek egyenjogusitását, a nemzetek szövetségét, a föld felszabaditását és a dolgozó nép erőit fokozó modern szociálpolitikát". Miután a tizenkét pont közt volt olyan, amely az addigi parlament haladéktalan eltávolitását követelte, amely késedelem nélkül biztositandónak követelte Magyarország teljes függetlenségét ugy külpolitikai, mint gazdasági és katonai vonatkozásokban, amely követelte, hogy a magyarországi seregek a külföldről azonnal visszahivandók hazájukba, amely a német szövetség felbontását követelte, amely elismerését követelte az ujonnan létrejött ukrán, lengyel, cseh, délszláv és osztrák-német nemzeti államoknak, — ez a lépés nyiltan és leplezetlenül forradalmi lépés volt immár. Egy nappal megelőzte ezt a forradalmi lépést egy másik forradalmi cselekedet: a Budapesti Ujságirók Egyesülete kimondotta, hogy a cenzura intézményét egyszerüen megszünteti és ezentul nincs többé más cenzura, „mint a magyar sajtó lelkiismerete". És a Nemzeti Tanács proklamációjának kibocsájtása napján már a budapesti napilapok szindikátusa is csatlakozott ehhez a döntéshez, s ettől a pillanattól kezdve az eddig agyoncenzurázott lapok cenzura nélkül jelentek meg, tekintet nélkül arra, hogy a kormány a cenzura intézményét hivatalosan továbbra is fenntartotta. A zugva közeledő

forradalom tengerének ez az első hullámverése már elég erős volt erre.

A Nemzeti Tanács proklamációja szombaton, október 26-án jelent meg. Másnapra hatalmas demonstrációs gyülést hirdetett e proklamáció végén a Nemzeti Tanácsban egyesült három párt. Mindenki tudta, hogy ez a gyülés esetleg döntő események kiindulópontja lehet. Mert a proklamáció kibocsájtásának és a tervezett nagygyülésnek ideje összesett olyan döntő kihallgatásokkal, amelyek a még mindig el nem intézett kormányválság megoldását célozták. A király Gödöllön fogadta a politikusokat, mégpedig olyan tömegesen, amire addig példa nem volt. E tömegkihallgatásokat az Andrássy körül egyesült régi politikusok tábora rendezte abból a célból, hogy a királyt elriasszák Károlyi Mihálynak miniszterelnökké való kinevezésétől. Pedig akkor már világosan látszott, hogy forradalmi irányban haladnak a dolgok. A kormány Lukachich altábornagyot nevezte ki a budapesti karhatalom parancsnokává. Ez a tábornagy abban a hirben állott, hogy minden gondolkozás és habozás nélkül belelövet a tömegekbe, ha „szükséges". Ez a kinevezés viszont csak provokációként hathatott azokban az időkben, amelyekben például a Galilei-kör bezárt és lepecsételt helyiségeiről a tömeg egyszerüen letépte a pecséteket és tett önhatalmuan semmissé egy hatósági intézkedést csakugy, ahogy, pár nappal előbb maga a sajtó szüntette meg a cenzurát. A tömegek kezdtek az önálló cselekvés terére lépni. Provokációként hatott, természetesen, Andrássy Gyulának külügyminiszterré való kinevezése is, mert azt akkor mindenki ugy fogta fel, mint a Németország mellett és a háboruban végletekig való kitartás politikájának a győzelmét. A királynál folytatott kihallgatások rendezésén is meglátszott Andrássynak és a vele szövetkezett politikusoknak a befolyása. Fölvonult ott az egész egyesült reakció, a munkapárt jobbszárnyától egészen a demokratákig, akik akkor teljesen Andrássy járszallagára voltak füzve. Ilyen körülmények között a vasárnapra rendezett hatalmas népgyülés, amelyet a Nemzeti Tanács hirdetett, döntő események kiindulópontjává válhatott. És néhány órával e gyülés előtt még mindig nem volt Magyarországnak kormánya! A király nem merte magát döntő lépésre elhatározni. A fölvonult reakciósok nagy tömege és Andrássy ellenállása miatt nem merte Károlyi Mihályt kinevezni, de arra sem merte elszánni magát,

hogy mást nevezzen ki. Igy következett el a vasárnapi gyülés előestéje. Károlyi Mihály ugyszólván az egész délutánt Gödöllön, a királynál töltötte. Időközben többször is volt kihallgatáson. Már egy nappal előbb tudtuk, hogy Kunfi Zsigmondot és engemet is meg fognak hivni kihallgatásra. A pártvezetőség fölhatalmazása alapján szombaton az esti órákban csakugyan ki is mentünk automobilon a királyi kastélyba. Jászi Oszkár is velünk volt, ő is kapott meghivót. A kihallgatás azért maradt ilyen késöre, mert a meghivóval nem tudtak rámakadni. A késő délutáni órákban azonban rámtaláltak és estefelé robogtunk Gödöllő felé. Nem sok reménységgel eltelve mentünk, mert tudtuk, hogy ez a kihallgatás aligha több formalitásnál. Igaz, olyan formalitásnál, amely az adott pillanatban erőteljes demonstrációnak is beillett, mert hiszen először történt meg, hogy a magyar király szocialistákat hallgatott meg. Azt is éreztük, hogy ez a kihallgatás valamiféle biztonsági szelep szerepét játsza a király számára, aki nyilván ugy okoskodhatik, hogy egy nappal a veszedelmesnek igérkező tüntetés előtt csillapitóan hathat a tömegek hangulatára, ha látják, hogy a szocialisták véleményét is meghallgatja a király. Amikor Gödöllő felé robogva az autón mindezeket megállapitottuk, nem is gondoltuk, hogy az utóbbi feltevésünk mennyire pontosan találkozik a király gondolatával, s hogy a király mennyire erre a ravasz taktikázásra adta magát egyébként is.

Amikor megérkeztünk a kastélyba, ott a szolgálattevő urak már nagyon türelmetlenül várakoztak reánk. Elsőnek Jászi Oszkár ment be a királyhoz, aki főleg a nemzetiségi kérdésben fejtette ki közismert álláspontját. Utána Kunfi meg én mentünk a királyhoz.

Nagyon barátságosan fogadott. Leültetett magával szemben és néhány szóval kérte, hogy mondjuk el véleményünket a helyzetről. Mialatt beszéltünk, figyeltem a királyt s láttam rajta, hogy végtelenül fáradt és rettenetesen ideges. Meglátszott az arcán, hogy milyen nagy erőfeszitésébe kerül, hogy figyeljen szavainkra, vagy legalább is a figyelés látszatát mutassa. Folyton udvariasan mosolygott és olyankor is, amikor nagyon kellemetlen dolgokat mondtunk neki, helybenhagyóan bólintott. Megállapodásunkhoz képest a legnagyobb nyiltsággal tártuk fel előtte nemcsak az ország helyzetét, de a dinasztiáét is. Megmagyaráztuk neki, hogy az ország számára is, de az uralkodóház számára is egyetlen menekülés van: ha gyorsan és energikusan szakitanak az eddigi kül- és belpolitikai rendszerrel.

Részletesen fejtegettük, hogy az eddigi rendszer tökéletesen megbukott és hogy csak az azonnal való békekötés, szükség esetén Németországgal való szakitás utján, s az azonnal való radikális demokratizálódás lehet a menekülés utja. Figyelmeztettük arra is, hogy ne soká habozzék. Ne engedje magát reakciós uraktól tulságosan befolyásoltatni, mert a késedelem azt jelentheti, hogy az ajánlott megoldás sem lesz már menekülés a helyzetből. Lefestettük elötte, teljesen leplezetlenül, az ország népének forradalmi hangulatát és megmagyaráztuk neki, hogy ebben a hangulatban minden további habozás és kisérletezés sulyos veszedelmeket rejt magában, és hogy csak abban az esetben van remény a teljes összeomlás és a forradalom elkerülésére, ha a király rászánja magát egy teljesen egységes Károlyi-kormány kinevezésére, amely az ország népének személyi garanciákat is nyujtson a vállalt program becsületes végrehajtására. Megmondtuk neki, hogy az ilyen kormány rögtöni kinevezése még megoldást jelenthet, de néhány nappal később ugyanez a kormány esetleg már teljesen elkésettnek fog bizonyulni.

Körülbelül egy óra hosszat voltunk a királynál, aki megköszönte elöadásainkat, de egyetlen szóval sem nyilatkozott terveiről. Az utolsó óra legutolsó perceiben voltunk s amikor a királytól kiérkeztünk, se mi, se az ott csoportosuló urak közül senki sem tudta még, hogy mi fog történni. Ott találtuk Hadik János grófot, aki, hasonlóan Károlyihoz, az egész délutánt ott töltötte Gödöllön, mert a király neki is azt mondta, hogy maradjon ott és várjon. Amikor a kihallgatásról kijöttünk, se Hadik, se Károlyi nem tudták, hogy mi fog történni. Néhány perc mulva ujból behivták a királyhoz Károlyi Mihályt; amikor kijött, nagy csodálkozással közölte velünk, hogy a király még nem döntött, ellenben felhivta öt, hogy udvari vonatán vele együtt jöjjön Bécsbe. Károlyi Mihály, természetesen, vállalta ezt a meghivást, bár nem tudta mire vélni. Meglátszott az egész helyzeten a teljes fejvesztettség, és eleinte mi is hajlandók voltunk egyszerüen a tehetetlenség jelének tekinteni ezt a megoldásnélküli megoldást.

Negyvennyolc órával később már láttuk, hogy ebben a tervszerütlenségben is volt terv. Az történt ugyanis, hogy negyvennyolc órával később Károlyi Mihály azzal a hirrel érkezett vissza Bécsből, hogy nem tudja, hogy miért hivták oda. Ott senkivel sem érintkezett, senki öt fel nem kereste, kihallgatásra nem hivták és még csak

Andrássyval sem találkozott. A király taktikája most már a nyilvánosság előtt ugy festett, hogy ő csak a másnapi tüntetésnek feje fölött lebegő Damokles-kardját akarta eltávolitani, biztositani, hogy ez a gyülés békés lefolyásu legyen s Károlyi Mihályt is azért vitte Bécsbe, hogy a gyülésen résztvevő tömeg azt higyje, hogy Károlyi Mihály onnan miniszterelnökként fog visszatérni. A gyülés békés jellegét azzal is igyekezett a király biztositani, hogy még az udvari vonatról táviratot küldetett Károlyival a gyüléshez, hogy annak nyugodt lefolyását az ügy érdekében biztositsák. Amikor azután a másnapi, valóban hatalmas tüntetés az Országház-téren csakugyan csöndben és békésen folyt le, akkor a király már feléje se nézett Károlyinak,*) hanem József főherceget bizta meg a homo regiusi teendőkkel, a magyar politikusok kihallgatásainak folytatásával és az uj kormány kinevezésével. József főherceg vonatán jött Károlyi vissza Budapestre, és az ő egyéni és teljesen jogos konsternációja átragadt, természetesen, az egész Nemzeti Tanácsra, és a király ravaszkodása óriási fölháborodást keltett. Hogy ez a fölháborodás nem csillapitotta a tömegek forradalmi hangulatát se, az magától értetődik.

Ilyen körülmények között kezdődött a diadalmas októberi forradalom hete.

*) Nem tudom bizonyitani, de nagyon komoly okom van hinni a következő magyarázatban: A király Gödöllőn már kész volt Károlyit kinevezni, mégpedig olyan előzetes tárgyalások alapján, amelyeket Hunyadi gróf, a király szárnysegéde folytatott. Andrássy ezt Bécsben megtudta és telefonon lemondását jelentette be. Erre folyamodott a király ahhoz a taktikához, hogy Károlyit Bécsbe vigye magával. Ott azután a király teljesen Andrássy befolyása alá került és igy végleg elejtette Károlyit, aki joggal érezte magát velünk együtt kijátszottnak. Andrássy „Diplomácia és világháboru" cimü könyvében maga is a következőket irja erről a — mint ő mondja — „szerencsétlen véletlen"-ről: „Károlyi Gödöllőn olyan ajánlatot tett, amely a királyt arra a határozatra birta, hogy őt bizza meg a kormányalakitással . . . Én ezen megbizás hatása alatt felajánlottam lemondásomat és Őfelségével abban állapodtam meg, hogy csak akkor nevezi ki Károlyit, ha én előbb vele minden kérdésben tisztába jövök . . ." Vagyis Andrássy volt az, aki ebben az utolsó pillanatban meggátolta Károlyi kineveztetését.

II.

Az októberi forradalom.

Az előző hét történetéből föl kell jegyeznem még a szociáldemokratapárt országos választmányának egy ülését. Károlyi Mihály már hetekkel előbb kijelentette, hogy a kormányalakitásra való megbizást csak akkor fogadja el, ha a szociáldemokratapárt a kormányban aktiv szerepet vállal. Amig Károlyi Mihály kineveztetésének kérdése nem vált az egész válság legfontosabb kérdésévé, addig nem volt szükséges a pártot hivatalosan foglalkoztatni ezzel az üggyel. Ugy a párton belül, mint magánbeszélgetésekben Károlyival szemben is az a vélemény alakult ki, hogy a pártnak a kormányban való aktiv részvétele nem volna helyes. A párton belül is nagyon kevés volt a hajlandóság erre. Valahányszor azonban Károlyival ezt közöltem és öt meggyőzni igyekeztem arról, hogy sokkal helyesebb, ha a párt öt csak kivülről támogatja, de a kormányban nem vesz részt, ő mindannyiszor kereken és a leghatározottabban kijelentette, hogy a szociáldemokraták nélkül kormányalakitásra nem vállalkozik. Amikor azután az ellentétek mindjobban kiélesedtek és már nyilvánvaló volt, hogy az osztrák-magyar monarchia egész eddigi szervezete lehetetlenné vált, amikor mindinkább kitünt, hogy az ellentábor csökönyös ellenállása folytán a válság Károlyi Mihály kineveztetése nélkül nem oldható meg s amikor mind komolyabban kellett számolni azzal, hogy az egyszerü politikai válság állam- és alkotmányválsággá nő, akkor szükséges volt a párt főemberainak tájékoztatása. A pártvezetőségben részletesen megbeszéltük a helyzetet. Miután Károlyi még mindig azon az álláspontón állt, hogy szociáldemokraták nélkül kormányalakitásra nem vállalkozik, számolni kellett, hogy elkövetkezik az a pillanat, amelyben ezt a kérdést el kell dönteni. A pártvezetőség nagyobbik fele amellett foglalt állást, hogy ha a helyzet valóban kiélesedik és Károlyi kineveztetése és a válság megoldása csakugyan a szociáldemokratapárt álláspontján

fordulna meg, akkor hajlandó a kormányban aktiv szerepet vállalni. A kisebbség azon az álláspontón volt, hogy még ilyen kényszerhelyzetben sem szabad a kormányban résztvennünk és Károlyit mindenképpen rá kell venni arra, hogy, ha megbizást kap kormányalakitásra, nélkülünk is vállalja, viszont mindenirányu támogatást kell neki igérni, ha a Nemzeti Tanács egész programját magáévá teszi. Döntésre nem került a dolog, hiszen a helyzet nem is volt még egészen érett. Ellenben elhatározta a pártvezetőség, hogy a pártválasztmányt informálni fogja az eshetőségekről és lehetőségekről, mégpedig, hogy minél tisztább képet kapjon, olyanformán, hogy az egyik álláspontot én képviseljem, a másikat Weltner.

A pártválasztmány ülésének egyik referense igy én lettem. Vázoltam az adott politikai helyzetet. Rámutattam arra, hogy milyen rohamosan fejlődnek a dolgok és hogy ezért a pártnak készen kell lennie arra az eshetőségre is, hogy az eddigitől teljesen eltérő politikai, helyzetben állja meg a helyét, és hogy esetleg aktiv szerepet kell vállalnia a kormányzásban. Utaltam arra, hogy az egész osztrák-magyar monarchia bomladozóban van és hogy minden valószinüség szerint néhány napon belül visszanyeri Magyarország a maga teljes függetlenségét. Számolni kell, mondottam, azzal is, hogy ebben az uj politikai szituációban olyan kormány kerül az ország élére, amely mindazokat a követeléseket, amelyekért a párt évtizedek óta az utcán harcolt, megvalósitja. Utaltam arra, hogy esetleg már néhány napon belül arra a problémára kell választ adnunk, vajjon ilyen körülmények között a párt vállaljon-e aktiv részt abban a kormányban, amely saját követeléseinket lesz hivatva megvalósitani. Nem csináltam titkot abból, hogy kényszerhelyzetbe kerülhetünk, amennyiben Károlyi ragaszkodik ahhoz, hogy nélkülünk nem alakit kormányt. De abból se csináltam titkot, hogy magamnak is sulyos aggodalmaim vannak a miniszterség vállalásával szemben. Egészen nyiltan vetettem föl a kérdést, vajjon „a magyar munkástömegek érettek-e arra, hogy a párt egyetlen ugrással, minden átmenet nélkül, az utcáról a miniszteri székekben teremjen"?

Utánam Weltner fejtette ki azt az álláspontját, hogy a pártnak semmi körülmények között a kormányban részt vennie nem szabad. Az ő fejtegetései erős visszhangra találtak, és ha abban a pillanatban szavazni kellett volna, kérdéses, hogy kapott volna-e a párt-

vezetőség felhatalmazást a kormányban való résztvételre. De a kérdés még nem volt aktuális, az egész tanácskozásnak a célja csak előzetes tájékozódás és megbeszélés volt. De a kormányban való résztvételnek olyan sok határozott ellensége volt, és a kormányban való helyetfoglalásnak hivei annyira feltételesen és kevés határozottsággal foglaltak emellett állást, hogy a pártnak ez az igy kialakult hangulata eltartott ugyszólván közvetetlenül a forradalomig. Ami világosan kitünik abból, hogy a József főhercegnél néhány nappal később lefolyt kihallgatások során, amelyről alább még beszámolok, Kunfi is, én is kijelentettük, hogy a párt nem óhajt az általunk ajánlott homogén Károlyi-kormányban szerepet vállalni, de az ilyen kormánynak felajánljuk teljes segitségünket. Akkor még mindig nem tudta közülünk senki se, hogy milyen közel van az a nap, amely a maga elhatározó eseményeivel minden elhatározást feldönt és amiként az egész országra, azonképpen a szociáldemokratapártra is rádiktálja a maga akaratát!

Ezekben a napokban történt, hogy Károly Mihály, akinek palotájában akkor különféle szobákban néha egyszerre háromnégy értekezlet is folyt, magával vitt egy kis hátsó szobába, amint mondotta: azért, hogy egy beszélgetésnél jelen legyek. Csakhamar néhány fiatalember jött a szobába, akik közül én senkit sem ismertem. Valamennyien bemutatkoztak, de csak két név maradt az emlékezetemben. Az egyik Friedrich Istváné, a másik Csernyák Imréé. Csakhamar kitünt, hogy, Friedrich kivételével, civilbe öltözött tisztek és hogy valamennyien valami katonatanácsnak a tagjai, amelyről én már hallottam, de amelynek egész müködését szkeptikusan néztem és fantaszták forradalmi romantikáju játszadozásának tartottam. A lefolyt beszélgetés meggyözött arról, hogy itéletem, legalább az ott jelenlevökkel szemben, helytálló volt, viszont tévedtem abban, amikor az egészet ártalmatlannak tartottam. Csakhamar láttam, hogy e fantaszták veszedelmesek is lehetnek és örültem, hogy Károlyi módot adott, hogy nagyhangu kijelentéseiket kellő értékükre szállitsam le. Ezek a fiatalemberek igen hangos kijelentéseket tettek arról, hogy milyen hatalmas forradalmi munkát végeztek és hogy ök már türelmetlenül várják azt a pillanatot, amelyben a forradalmi föllépést, állitólag készen álló csapataikkal, megkezdhetik. Leghangosabb közöttük Csernyák volt, aki szinte aggressziven lépett föl Károlyival szemben, amikor az nem tulságosan

mutatkozott hajlandónak arra, hogy a követelt rögtöni cselekvésre megadja a jelt. Amikor azután a tisztek eltávoztak, Károlyival és Friedrich Istvánnal hármasban maradtunk. Most már Friedrich István vette át Csernyák szerepét. A szó szoros értelmében rátámadt Károlyira, hogy miért olyan kishitü és miért nem akarja, hogy a forradalom részére állitólag megszervezett katonaság rátérjen a forradalom utjára, és élénk szemrehányásokat tett neki habozásáért. Friedrichről azonnal a lehető legrosszabb benyomásom volt. Kezét-lábát ráncigálva, hadonászva, magából kikelve beszélt. A legegyszerübb dolgokat is orditva mondta, minden mondatával és minden gesztusával egy handabandázó, üres ember benyomását keltette. Ijedten láttam, hogy ennek az embernek a fellépése Károlyira meglehetösen nagy hatással volt. Erösen impresszionálta őt Friedrich hangja, határozottsága, elszántsága és nyilván nem szivesen vállalta a pipogyaság vádját tőle. Látván a helyzetet, megvártam, amig Friedrich eltávozott és azután megmondtam Károlyinak, hogy ezek az ittjárt fiatalemberek és Friedrich is a legjobb esetben fantaszták, akikre semmi körülmények között sem szabad hallgatnia. Legkevésbbé szabad hallgatnia Friedrich nagyhangu, forradalmároskodó kijelentéseire, hiszen minden szavából kiütközik a politikai kalandvágy, márpedig az az ügy, amelyet mi képviselünk, sokkal szentebb és komolyabb, semhogy egy kaland esetlegességeinek szabad volna azt kitenni. Károlyi hallgatott rám, legalábbis valójában nem történt semmi, ami arra engedett volna következtetni, hogy e „forradalmárok" fellépése következtében eddigi magatartásán vagy taktikáján változtatott volna. Ellenben igenis történt valami, ami a maga véres következményével megmutatta, hogy mennyire helyes volt itéletem.

Akkoriban minden este nagy tömeg gyült össze a Károlyi-párt Gizella-téri helyisége előtt. A tömeg hangulata érthetöen türelmetlen és mind lázasabb volt. Folyton beszédekkel kellett tartani ezt a tömeget, és az ablakból kibeszélő szónokok feladata valóban nem volt könnyü. Mert egyfelöl ébren kellett tartaniok a tömegek lázas figyelmét és elö kellett készíteniök az esetleg bekövetkezhető nagyjelentőségü eseményekre, másfelöl azonban vigyázniok kellett arra, nehogy a tömegek hangulata meggondolatlan és káros következményekkel járó önálló cselekedetekben tombolja ki magát. Vigyázni kellett, hogy az akkor lesben álló reakció és szoldateszka

ne találjon ürügyet, hogy az egész, mindjobban izmosodó tömegmozgalmat vérbefojtsa. Az ott szónokló pártvezérek legnagyobb része meg is oldotta ezt a nehéz feladatot és egyensulyt tudott tartani beszédeiben. Csak ketten voltak, akik ezt nem tudták megtenni.

Az egyik Fényes László volt, aki, valahányszor felszólalt, mindig valósággal tulzásba ment, amikor csöndre, önmegtartóztatásra, türelmes várakozásra intette a tömegeket. Annyira irtózott egy esetleges véres összeütközésnek a lehetőségétől, hogy beszédeiben mindig csak azt az egyetlen célt szolgálta, hogy a tömegeket minden meggondolatlan fellépéstől óvja.

A másik Friedrich István volt, aki éppen az ellenkező irányban haladt. Beszédeiben soha nyugalomra és hidegvérre való felszólitás el nem hangzott. Ahogyan Károlyi Mihály szobájában handabandázott, ugy viselkedett a tömegek előtt is. Természetes, hogy az utóbbiak előtt sokkal nagyobb hatást ért el nagyhangu kijelentéseivel, mint előttünk, a szük szobában. Igy történt azután, hogy Károlyi Mihálynak Bécsből üres kezekkel való visszaérkezése napján, hétfőn este megint hatalmas tömeg tolongott a Gizellatéri pártkör előtt. A hangulat izzó volt és elkeseredett. Egyszerre csak valaki kiadta azt a jelszót, hogy a tömeg vonuljon föl Budára, József főherceg elé, azzal a követeléssel, hogy Károlyi Mihályt nevezze ki miniszterelnökké. A tömeg el is indult, és a tömeg élén Friedrich István haladt. Fényes László, aki valahogyan találkozott a tömeggel, rettegve látta, hogy vérontás készül. Eléje vetette magát és arra akarta rávenni, hogy álljon el a szándékától és ne vonuljon fel a Várba, maradjon Pesten és a Dunaparton tüntessen követelései mellett. Aki ezt a szándékot meghiusitotta, az Friedrich István, a fékezhetetlen temperamentumu forradalmár volt, aki, noha tudta, hogy a Lánchidnál rendör-, katona- és csendörkordon zárja el az utat Budára, mégsem akart engedni az átvonulás tervéből. És igy történt, hogy a Lánchid felé felvonuló népbe sortüzet adtak a csendörök; valóságos vérengzés kezdődött, amelynek számos halottja volt.

Másnap találkoztam Fényes Lászlóval, aki kétségbeesve, szinte sirva panaszolta nekem Friedrich szerepét.

Ugyanez a hétfői nap más nevezetes eseményeket is hozott. Károlyi Mihály József főherceg vonatán érkezett vissza Bécsből,

ahol, amint már előbb mondottam, csaknem egy teljes napot várakozott, de senki feléje sem nézett. Csak amikor megunta a várakozást és a kabinetiroda utján közölte a királlyal, hogy visszautazik Pestre, akkor tudatta vele a király, hogy üljön fel József főherceg vonatára és lépjen érintkezésbe József főherceggel, akit a király megbizott a politikai tárgyalások továbbfolytatásával. Ebből már kitünt, hogy Károlyi Mihály kinevezését meghiusitották. Még világosabbá vált ennek az eljárásnak tendenciája azokkal a kihallgatásokkal, amelyeket József főherceg azonnal, még a hétfői nap folyamán megkezdett. Gyors egymásutánban vonult fel nála a reakció minden képviselője, és inkább csak tessék-lássék hallgatott meg egynéhány baloldali politikust is. A kihallgatottak között voltunk mi is, Kunfi és én. Kunfival együtt a délutáni órákban jelentünk meg József főhercegnél, aki arra kért, hogy tájékoztassuk őt a politikai helyzetről és mondjunk véleményt a kibontakozásról.

Megállapodás alapján azzal kezdtük, hogy mindketten a Nemzeti Tanács tagjai vagyunk és hogy ezért mindketten bejelentettük a Nemzeti Tanácsnak, hogy meghivást kaptunk József főhercegtől és hogy a Nemzeti Tanács kifejezett fölhatalmazásával jelentünk meg nála. Nem csináltunk titkot abból se, hogy a legnagyobb mértékben szerencsétlen dolognak tartjuk, hogy öt, mint tábornokot küldte a király a politikai válság elintézésére. Figyelmeztettük igen nyomatékosan arra is, hogy minden olyan kisérletezés, amely a baloldali pártok kirekesztésével akarná a válságot megoldani, még akkor is sulyos kudarcba fulladna, ha a Nemzeti Tanácsban egyesült pártok programjának vagy e program nagyrészének kisajátitásával történnék. Kifejtettük előtte, hogy egy-két hét előtt az ilyen megoldás esetleg még eredményre vezetett volna, mert akkor a személyi garanciák kérdése még nem volt olyan fontos, és a baloldali pártok a program kedvéért szivesen deferáltak volna személyi kérdésekben. Most már azonban az ország népének hangulata annyira izgatott, és a királynak még a legutóbb is tanusitott magatartása annyira fölizgatta a tömegeket, hogy most már a békés kibontakozás csakis ugy képzelhető, ha nemcsak a baloldali pártok programja alapján történik, hanem garanciaképpen a végrehajtást is ezek a pártok vállalják Károlyi vezetésével, akinek neve máris szimbolikus erejüvé vált. Siettünk azonban hozzátenni, hogy a szociáldemokratapárt az ilyen kormányban sem óhajtana

résztvenni, ellenben igenis kötelezi magát arra, hogy egy Károlyi-kormányt, ha az a Nemzeti Tanács programja alapján alakul meg, minden erejével támogasson. Figyelmeztettük József főherceget arra is, hogy ezzel a megoldással se késlekedjenek, mert ugy lehet, hogy esetleg napok mulva már ez a megoldás sem fogja kielégiteni a tömegeket és kereken megmondtuk neki, hogy most már egyenesen a dinasztia trónjáról van szó.

József főherceg jobb benyomást tett ránk, mint a király. Itt-ott feltett kérdéseiből bizonyos informáltság és érdeklödés látszott. Nem is volt olyan fáradt és ideges, mint a király. Konkrét nyilatkozatot azonban nem tett terveiről.

A következő nap megint nevezetes volt. Ezen a napon csatlakozott a budapesti rendörség a Nemzeti Tanácshoz. Ezen a napon határozta el a Nemzeti Tanács, hogy intéző bizottságot alakit és annak névsorát a lapokban közzéteszi. Nemcsak az elöbbi, hanem az utóbbi esemény is forradalmi jelentöségü volt. A rendörség csatlakozása jelentette azt, hogy a végrehajtó hatalom egyrésze kezd a Nemzeti Tanács kezébe átmenni. A névsor közlésének pedig az volt a célja, hogy ország-világ elött nyilt felelösséget vállaljanak azok a férfiak, akik a végrehajtó hatalom felett igy, illegálisan, de annál eröteljesebben, kezdtek rendelkezni. Ezekben az órákban a Nemzeti Tanács már állandóan permanenciában volt. Szakadatlan ülésezések történtek, amelyeken rengeteg tennivaló akadt. Budapestről és az egész országból lavinaszerüen zudultak a csatlakozások és egyuttal mindennünnen máris intézkedéseket, rendelkezéseket kivántak. Noha még mindenki távolinak gondolta a forradalom kitörését, mégis már a szó szoros értelmében forradalmi kormány szerepét vitte az Astoria-szállóban ülésező Nemzeti Tanács intéző bizottsága.

A sok ezernyi apró-cseprő ügy közül szimptomatikus jelentöségével kimagaslott ennek a napnak egy érdekes eseménye.

Az esti órákban megjelent a Nemzeti Tanács helyiségében egy teljes diszbe öltözött tengerész főtiszt, aki az intéző bizottság elé akart kerülni. Eleinte azt hittük, hogy ö is egyike azoknak a kiküldött tiszteknek, akiket a katonai hatóságok azzal biztak meg, hogy a Nemzeti Tanács helyiségében esetleg ott levő katonákat letartóztassák. De csakhamar kitünt, hogy a megbizatása egészen más természetü. Nem tiszteket jött keresni, hanem azért jött, hogy hivatalosan tárgyaljon a Nemzeti Tanács intéző bizottságával a haditen-

gerészetet nagyon közelről érintő ügyben. Az intéző bizottság rögtön össze is ült, köztünk foglalt helyet Sényi Péter korvettkapitány (ő volt a vendégünk), aki nagy meglepetésünkre a következőket közölte velünk:

A pólai Marine-Amt aláírásával a Nemzeti Tanács táviratot kapott. Ezt a táviratot az akkor még hivataloskodó Wekerle nem engedte kézbesiteni. Ellenben megbizta Sényit, hogy a távirat dolgában járjon el a Nemzeti Tanácsnál. A táviratban pedig az foglaltatott, hogy Pólában, a haditengerészet hajóin, lázadás tört ki, amelyet az ottani hatóságok nem tudnak leszerelni és amelynek leszerelésére a Marine-Amt felkéri a Magyar Nemzeti Tanácsot, mint amelynek szavára a tengerészek nyilván hajlani fognak. Sényi azt kérte, hogy a Nemzeti Tanács táviratozzon Pólába a matrózokhoz és csillapitsa le őket, mert különben az egész flotta megsemmisülésétől kell tartani. Az intéző bizottság tagjai eleinte idegenkedéssel fogadták a kérést és ebből Sényi előtt sem csináltak titkot. Furcsállották, hogy amikor mindenféle udvari intrikák segitségével megakadályozzák a Nemzeti Tanács programjának keresztülvitelét és amikor mindenféle furfangoskodásokkal kijátszani igyekeznek a népet, ugyanakkor a Nemzeti Tanácshoz fordulnak segitségért a türelmet vesztett néppel szemben.

Sényi szinte összetett kezekkel könyörgött, hogy tegyünk valamit. Kijelentette, hogy ő nem politikus, nem politizál, de mint katona szivvel-lélekkel csüng a flottán és hogy őt csak az az egy szempont érdekli: megmenteni ezt a flottát. Az intéző bizottság végre arra az álláspontra helyezkedett, hogy hajlandó békéltetően közbelépni Pólában a matrózoknál, ha ezt egészen nyiltan, mint Nemzeti Tanács és a Nemzeti Tanács nevében teheti meg. Sényi azzal a válasszal távozott, hogy amennyiben Wekerle garanciákat ad arra, hogy az általunk megszövegezett távirat változatlanul és a Nemzeti Tanács aláírásával juthat el Pólába, akkor hajlandók vagyunk az intervencióra. Sényi vállalta, hogy Wekerlénél közbenjár, azonban a lemondott miniszterelnök még ebben a pillanatban sem tudott valóban államférfiui magaslatra emelkedni, nem egyezett bele a feltétel teljesitésébe és igy a Nemzeti Tanács közbelépése elmaradt.

Ebből az epizódból mindenesetre kiviláglott, hogy a kormány kezéből mennyire kicsuszott minden igazi hatalom, és hogy a Nemzeti Tanács tekintélye és ereje szinte óráról-órára miként növekedett.

Volt ennek a napnak még egy, kevésbbé fontos, de szintén eléggé érdekes és jellemző epizódja. Egyszer csak bekopogtatott az éppen ülésező intéző bizottság szobájába egy örnagy, két tiszttel a háta mögött. A hangulat akkor már meglehetösen izgatott volt és ezért nem éppen a legudvariasabban kérdeztük töle, hogy mit kiván. Sokan közülünk azt gondolták, hogy ez az a bizonyos katonai örjárat, amely értünk jön, hogy letartóztasson minket. Az örnagy ur azonban egyáltalában nem mutatkozott harciasnak és minél hangosabban kiabáltak ötfelöl is feléje, hogy mit akar, annál kevésbbé volt hajlandó válaszolni. Csak kutató pillantásokat vetett a szoba minden részébe. Végre mégis megszólalt, mondván: „Kérem, az a megbizásom van, hogy katonákat keressek itt". Mintha összebeszéltek volna, egyszerre hárman-négyen is felugráltak az asztal mellöl és kiabáltak az örnagy felé: „én is katona vagyok" és azután sorra bemutatkoztak — tartalékos tisztek gyanánt. Csupa nagyon ismert politikus volt ott együtt és az örnagy, szegény, óriási zavarba jött, nem tudta, hogy mit csináljon; végre is a következő kijelentéssel huzta ki magát a csávából: „Köszönöm uraim, azonban én csak aktiv katonákat keresek", és ezzel már be is tette maga mögött az ajtót...

Az örnagy ur gyors és ijedt távozása élesen világitotta meg a helyzetet. Még csak egy héttel elöbb is egészen más vége lett volna ennek a jelenetnek.

Hiába látszott azonban minden kis és nagy eseményen, hogy a kormányhatalom lassacskán semmivé zsugorodik össze és az igazi hatalom a Nemzeti Tanács kezébe kerül: a még hatalmon levök csodálatos vaksággal semmit sem akartak ebböl észrevenni. Azt hitték, hogy az eddigi furfangos taktikázással még megmenthetik a maguk számára a helyzetet, ezért ridegen elzárkóztak az elöl, hogy Károlyi Mihályt bizzák meg a Nemzeti Tanács programja alapján kormányalakitással. Kedden délelött Csernoch hercegprimástól Wlassics Gyuláig a maradi politikusoknak hosszu sora vonult megint fel József föhercegnél. A délutáni órákban már hire ment, hogy Hadik Jánost bizta meg a föherceg kormányalakitással — mégpedig a Nemzeti Tanács programja alapján. Akkoriban ez a megbizás és Hadik vállalkozása nagy felháborodást okozott az összes baloldali pártoknál, természetesen a néptömegeknél is. A program kisajátitása és Károlyi személyének félretolása gonosz erkölcstelenségnek a hatását keltette, gyanut ébresztett és, természetesen, megfosztotta az egész

vállalkozást az őszinteségnek még a látszatától is. Most, utólag megállapitható, hogy Hadik a maga vállalkozását valóban jóhiszemüen képzelte el és nem vette észre, hogy ő tulajdonképpen csak eszköz a taktikázó reakció kezében. Ugylátszik: azt se vette észre, hogy még az ő jóhiszemü vállalkozása számára is késön van már s ami egy-két hét előtt célravezető megoldás lehetett volna, az most már csak durva provokálás volt. S valóban provokálóan hatott az egész Hadik-féle vállalkozás. Budapest utcái már nem jutottak nyugalomhoz. Tüntetés tüntetést ért s a csatlakozások a Nemzeti Tanácshoz az egész országból még gyorsabb ütemben érkeztek. Ebben a pillanatban már kétségtelen volt, hogy az egész ország legnagyobb része a Nemzeti Tanács háta mögött áll.

Hadik igyekezett kapcsolatot találni a Nemzeti Tanácsban egyesült politikusokkal is. Egyikünket, másikunkat meghivta magához, azonban valamennyien egyértelmüen azt válaszoltuk, hogy csak ugy megyünk el, ha a Nemzeti Tanács delegátusaként és annak nevében hajlandó velünk tárgyalni. Ilyenformán e találkozások elmaradtak, — igaz, hogy az események gyors üteme nem is hagyott már időt ezekre.

Aznap, amikor megérkezett Hadik megbizatásának hire, érkezett egy másik nevezetes hir is: Németausztria köztársasággá lett! A monarchia bomlása ezzel teljessé vált, Csehország már elszakadt, a monarchia délszláv részei már elszakadtak, Ausztriában elvesztette koronáját a császár: az egykor hatalmas osztrák-magyar monarchiából nem maradt semmi!

Ennek a hirnek hatása alatt alapos megvitatás után határoztuk el a Nemzeti Tanács intéző bizottságában, hogy felhivást bocsájtunk ki a katonákhoz, akiket szintén felszólitunk arra, hogy csatlakozzanak a Nemzeti Tanácshoz, legyenek a Nemzeti Tanács katonái, tagadják meg, ha a népre akarják fegyvereiket irányittatni. „Várjátok a Magyar Nemzeti Tanács parancsait!" — ezekkel a szavakkal végződött a felhivás, amely nyiltan forradalmi volt immár, de amelynek, csodálatos módon, mégse jutott rész a forradalom kitörésében, mert — elkésett. Mivelhogy a forradalom azon éjjel, amely megelőzte e felhivás megjelenését — kitört és győzedelmeskedett! A katonák nem várták meg a felhivás megjelenését, hanem maguktól siettek az október harmincegyedikére virradó éjjel a Nemzeti Tanács zászlaja alá és a Kossuth Lajos-utca sarkán sza-

bad ég alatt felesküdve a Nemzeti Tanácsra — várták annak parancsait...

Ez volt a diadalmas forradalom éjszakája. Ennek az éjszakának a történetét az én szemem igy látta:

A Nemzeti Tanács Astoria-szállóbeli szük szobáiban — ide tettük át székhelyünket a Károlyi-palotából — mint a hangyabolyban, ugy nyüzsögtek a jövö-menö emberek. Feszült munkában, szakadatlan tanácskozásban telt az idö. Igy következett el az este, majd a korai éjszaka, amelynek során már mind több és több katona, közlegény és tiszt, jelentkezett a maga és bajtársai nevében, felajánlva erejét, vérét, életét a Nemzeti Tanácsnak a nagy felszabaditó munkában. Azokban a pillanatokban mindenki, aki ott jelen volt, tudta, hogy a forradalom most már dübörgö léptekkel közeledik, de senki sem hitte és senki sem akarta, hogy munkáját még azon éjjel megkezdje. Elhatározásunk az volt, hogy tovább folytatjuk az erögyüjtés, a szervezés, föleg a hadsereg szervezésének munkáját. Elhatározásunk az volt, hogy amig a forradalom sikerét teljesen biztositottnak nem vehetjük, addig minden tölünk telhetö erövel visszatartjuk kitörését.

Mi terveztünk, a tömegek, elsösorban a fegyverben álló tömegek, végeztek.

Amikor a késö esti órákban, kapkodva elfogyasztott vacsora után és holtig csigázva, visszatértem az Astoria-beli négy szük kis szobába, azzal az elhatározással, hogy mindent elkövetek a magam részéröl is a forradalom kitörésének két-három nappal való elhalasztására és amikor, belépve, ezt az elhatározásomat Kunfival közöltem, akkor ö csodálkozva nézett reám, mintha más világból való volnék, azután a szomszéd szoba ajtajára mutatva csak ennyit mondott:

— Már késö!

Nem értettem a dolgot. A szoba zürzavaros, iszonyatos lármájában nem akartam kérdezösködni, egyszerüen benyitottam a szomszéd szobába, ahol nagy álmélkodásomra egy öreg tábornokot láttam néhány fiatal tiszt társaságában. Meghajlással köszöntöttük egymást, azután visszatértem és felvilágositást kértem. Igy tudtam meg, hogy azok az urak a Nemzeti Tanács foglyai, hogy a forradalmi katonaság elfoglalta a térparancsnokságot, elfogta az

ott parancsnokló tiszteket és elhozta őket az Astoriába a Nemzeti Tanács foglyai gyanánt!

A kocka el volt vetve, már gyorsan pergett és szorongva néztük: — melyik oldalára fordul?

Gyors egymásutánban jöttek most már a jelentések: megszálltuk a fökapitányságot! A rendörség tisztikara és legénysége hozzánk csatlakozott! A fökapitányt megfosztottuk hivatalától, a mi emberünk rendelkezik a rendörséggel! Tiz perc mulva: megszálltuk a főpostát, a posta és távirda kezünkben van. Megint egy jelentés: megszálltuk az egyik telefonközpontot, megállitottuk az egész telefonforgalmat, csak az előre megszabott jelszavak segitségével lehet a vonalakon beszélni! Valahonnan jelentik, hogy intézkedés történt a másik telefonközpont hasonló megszállására. Ujabb hir: megállitottuk az összes vonatokat, nehogy ellenforradalmi csapatokat hozhassanak Pestre...

Fellélegzünk. Az első ütközetet megnyertük. Kezünben a posta, távirda, vasut, telefon, rendörség. Közben pedig, mintha a föld alól teremnének elő, minden irányból katonák és katonatisztek érkeznek az Astoria elé, akik letépik sapkarózsájukat, fehér virágot tüznek helyébe és ott, a szabad ég alatt esküsznek fel a Nemzeti Tanácsnak az uj, szabad, demokratikus Magyarországra. Sohasem felejtem el azt a három-négyszáz tisztet, akik a Kossuth Lajos-utcában, óriási néptömegbe beékelve, ég felé emelt villogó kardokkal a kezükben esküdtek hüséget annak a Magyarországnak, amelyen a nép uralkodjék. A Nemzeti Tanács ebben a pillanatban már forradalmi kormány volt, rendeleteket és parancsokat adott ki, jelentéseket fogadott és — készült a további harcra, mert abban a pillanatban még senkisem hitte, hogy az ütközet eldölt. Tudtuk, láttuk, hogy a helyörség legénységének és tisztikarának nagy része mellettünk áll, de senki sem tudta, hogy mi van a helyörség ama részével, amely még nem jelentkezett, amely még távoli kaszárnyákban aludt, vagy amelyet talán éppen ebben a pillanatban vertek fel riadóval, hogy rohamléptekben vezessék az Astoriában székelő forradalmi tanács ellen. Tudtuk, hogy Lukachich tábornok, a helyörség parancsnoka hetven-nyolcvanezer fönyi olyan katonaságot rendelt Budapestre, amelyet külön oktattak ki már napok óta a forradalom legyözésére. Hol vannak ezek a katonák, hol van vezérük és mire készül a hires Lukachich báró?

Ezekben az izgalmas, minden képzeletet felülmulóan tulfütött helyzetben a Nemzeti Tanács elhatározta, hogy Lukachichot felszólitja, csatlakozzék egész helyörségével a már-már győzedelmeskedö forradalomhoz. Károlyi Mihályt és engemet biztak meg azzal, hogy rögtön keressük fel a tábornokot és szólitsuk fel a csatlakozásra. A megbizást elfogadtuk és utnak indultunk.

Óriási tömeg, polgár és katona zsufolódott össze az Astoria előtt, de amire nekünk volt szükségünk, kocsi vagy autó, hogy Budára vigyen Lukachichhoz, az sehol sem volt látható. Gyalog nekivágni az utnak lehetetlen volt, ezért elhatároztuk, hogy a Károlyi-palotába megyünk és onnan valakivel kerestetünk magunknak valamilyen alkalmatosságot. Gyalog mentünk át a Károlyi-palotába, önkéntes testörül hozzánk szegödött néhány fegyveres katona, akik örizték lépteinket. Ezeket kértük azután meg, szerezzenek gyorsan kocsit, hogy Budára mehessünk. Hamarosan volt is egy autó, de abban a pillanatban, amikor be akartunk szállni, elénk toppan egy izgatott, rossz magyar beszédü tengerész-katona és közölte velünk, hogy valahol Ujpest felé az egyik monitort a parancsnok Bécsbe akarja szöktetni és hogy ezt mindenáron meg kellene akadályozni. Adjunk neki erre irányuló parancsot. Helyes: megparancsoltuk neki, kövessen el mindent a monitor itt-tartására. De a parancs végrehajtására valamilyen alkalmatosság kellett neki, hogy kijuthasson Ujpestre. Mit volt mit tenni: átengedtük neki az autót és elhatároztuk, hogy visszamegyünk az Astoriába, ott majd inkább sikerül kocsit szereznünk. Mire az Astoria elé értünk, a bejáratot már nagyszámu forradalmi katona szállta meg. Amig fel nem ismertek minket, addig be sem engedtek, azután utat nyitottak, de alig tettünk két lépést a hallban, amikor kint gyorsan pergö sortüz dördülései hangzottak el. Az ajtóban álló emberek ijedten tódultak be egymás hegyén-hátán, egymást elgázolva. Károlyitól elszakitottak s a betóduló tömeggel együtt szaladtam fel az emeletre s néztem az ablakból: mi történt? Onnan láttam, hogy katonáink annak rendje és módja szerint rajvonalban felfejlödve lövöldöznek valamely számomra láthatatlan ellenségre. Vagy tiz percig tartott ez az ütközet a nyilt utcán, a Kossuth Lajos utca és a Rákóczi-ut találkozásánál, miközben katonáink gépfegyvert állitottak fel lázas sietséggel az Astoria erkélyén.

Mindenkinek az volt abban a pillanatban a meggyőződése, hogy komoly ellenforradalmi csapatok érkeztek és hogy, ime, megindult a harc a forradalom és az ellenforradalom katonái között. Sápadt és sulyos sebből vérző emberek, letiport asszonyok szaladgáltak és jajgattak az Astoria elökelő, szönyeges folyosóin, elszánt katonák készültek a végső harcra s a Nemzeti Tanács együttlevő tagjai készültek arra, ami most már a legközelebbi pillanatok döntésétől volt várható: a győzelemre vagy a bukásra...

Negyedóra multán elült a harci lárma és kitünt, hogy vagy csak egy egészen kis, megszalasztott ellenséges sereg, vagy talán csak vaklárma okozta az egész vészes lövöldözést. Az izgalom elült és a forradalom főhadiszállása folytatta tovább munkáját. Egyre-másra érkeztek a jelentések ujabb és ujabb katonai csatlakozásokról, egyre-másra mentek ki az ujabb felhivások és proklamációk. Egyre-másra jöttek a vészhirek is, amelyekkel lihegő, halálsápadt hirnökök állitottak be: egy ezred bosnyák katona közeledik rohamléptekben felénk, Lukachich jön seregével, a rendőrséget visszafoglalták tőlünk... Ilyenkor, ha lehet, még fokozódott a feszültség..., de a vészhirek csakhamar valótlanoknak bizonyultak mindannyiszor...

Közben akadt humoros epizód is. Néhányan egypár percre abba a szobába mentünk, amelyben a tábornokot „őriztük" foglyunk gyanánt, amikor halljuk, hogy az öregur odaszól fiatal tisztt**á**rsaihoz:

— Halljátok? Ágyuznak! Most már nem tart soká és jönnek értünk...

Mi is figyeltünk s csakugyan: folytonos tompa dübörgés zaja ütötte meg fülünket. Egymásra néztünk s azután elmosolyodtunk. Az a dübörgés a folyósóról hallatszott, ahol a rengeteg lótó-futó ember szakadatlanul — csapdosta az ajtókat...

Hajnali négy óra felé járt már az idő. A főhadiszálláson csupa elcsigázott, a fáradtságtól sápadt forradalmár ült, akikben csak az izgalom ereje tartotta a lelket. Eszembe jutott, hogy a csatát nem lehet a mai éjjelen végleg megnyerni, eszembe jutott, hogy az igazi, a döntő ütközet másnap reggelre és delelöttre várható és féltem, hogy akkorára a szakadatlan, izgalmas munkától összeroppan mindenki, akire a döntő órában szükség lehet. A főhadiszállás szörnyü lármájában addig magyaráztam, kiabáltam ezt mindenki

Károlyit nevezte ki miniszterelnökké. Közölte velem továbbá, hogy József főherceg Károlyival együtt engemet is vár s hogy haladéktalanul menjek fel a Várba.

Gyorsan felöltözködtem és nekivágtam a forradalmi Budapest utcáinak. Valami gyorsan nem jutottam előre. A villamos nem járt, az utcák tele voltak sürgőforgó, ragyogó arcu tömegekkel. Őszirózsa ragyogott minden gomblyukban és mintha az utcák is tele lettek volna szórva a szép fehér virággal. Gyalog vágtam neki és, őszintén szólva, nem is tulságosan siettem a Várba. Látni akartam az utcát, az embereket, a hangulatot, és szép-lassan sétáltam el először a Conti-utcába, a „Népszava" szerkesztőségébe, azután az Astoriába, ahol az éjjel a győztes Nemzeti Tanács és a diadalmas forradalom székelt. Ideérve már csak üres szobákat és mérhetetlen rendetlenséget találtam. A Nemzeti Tanács méltóbb helyre költözött: a központi városházára, amelynek helyiségeit Bódy polgármester küldöttségileg ajánlotta fel még a reggeli órákban. Átballagtam tehát a Városház-utcába, ahol a központi városházába igyekeztem bejutni. Nem volt könnyü feladat. Végre is azonban sikerült a sok akadályon keresztül hatolnom s feljutottam a Nemzeti Tanács rendelkezésére bocsátott helyiségekbe. Irtózatos nyüzsgés volt ott, az összes termekben. Ezer ember tárgyalt, kiabált, követelt intézkedést, rendelkezett.

Végre sikerült az egyik legbensőbb szobába bejutnom, ahol az intéző bizottság több tagja tanácskozott. A tanácskozás a kormányalakitásról folyt. Csakhamar megérkezett Károlyi Mihály is József főhercegtől. Közölte, hogy ő a megbizott miniszterelnök, hogy a főherceg azonnal várja a kormány tagjainak névsorát, akiket a király megbizásából azonnal ki is fog nevezni. Károlyi ezeknél a tanácskozásoknál ismételten és a leghatározottabban kijelentette, hogy szocialisták nélkül nem alakitja meg kormányát. Noha Kunfi meg én igyekeztünk öt ettől az elhatározásától eltántoritani, ragaszkodott ehhez a kijelentéshez, sőt a többi polgári pártoknak a kabinetbe kiszemelt tagjai is azt a kijelentést tették, hogy szocialisták nélkül nem vállalnak tárcát. Kényszerhelyzetbe kerültünk, amelyből nem volt más kivezető ut, mint vállalni a megbizatást. A forradalom győzelme alaposan megváltoztatta az eddigi helyzetet, és igy, abban a reményben, hogy a szociáldemokratapárt illetékes fórumai utólag hozzá fognak járulni: Kunfi meg én kijelentettük,

hogy a nekünk felajánlott tárcákat vállaljuk. Kijelentettük azt is, hogy amennyiben a szociáldemokratapárt nem járulna hozzá elhatározásunkhoz, természetesen vissza fogunk lépni. Károlyi Kunfinak a népjóléti minisztériumot, nekem a kereskedelmi tárcát ajánlotta fel s ezenkivül föntartotta a szociáldemokratapártnak a belügyi államtitkárságot. Ennek betöltésére nem tudtunk javaslatot tenni, ugy, hogy az későbbre maradt és egyébként is sok bonyodalomnak vált okozójává.

A kormány megalakitása nem sok időt vett igénybe. Az összes pártok bejelentették jelöltjeiket s Károlyi minden jelölést tudomásul vett. Csak az igazságügyi tárcára nem volt jelölt és a kiszemelt hadügyminisztert, Lindert, akit Kunfi ajánlott, nem lehetett sehol sem megtalálni. Végre azonban előkerült s kijelentette, hogy vállalja a feladatot. A pénzügyi tárcára pedig az volt a döntés, hogy Szende Pál mint államtitkár fogja vezetni, nehogy a miniszterek között tulsok legyen — a zsidó. Mert vele együtt kettő lett volna!

Rövidesen együtt volt igy az egész kormány. Csakhamar meg is jött az értesités, hogy József főherceg az esti órákban fogja kivenni az esküt az uj kormánytól. Amikor dél felé hazaigyekeztem s nem szivesen gondoltam arra, hogy a messze utat a Baross-utca legvégén fekvő lakásomra megint gyalog kell megtennem, egyszerre csak körülvett néhány ott tartózkodó elvtársam s azt közölték velem, hogy — egy autót „rekviráltak" a számomra.

— Miféle autót? — kérdeztem csodálkozva.

— Hát egy miniszteri autót, amely amugyis gazdátlan s amelynek most bizonyára jó hasznát fogja venni, amikor annyi lótni-futni valója van...

Idegenkedtem attól a gondolattól, hogy olyan autóba üljek, amellyel nem rendelkezhetem. Ki is jelentettem, hogy köszönöm buzgóságukat, és majd inkább gyalog vagy villamoson megyek. Beszélgetés közben a városháza kapujához értünk, ahol az elvtársak megmutatták nekem a „rekvirált" autót s szinte erőszakkal cipeltek feléje. A soffőr már nagy-buzgón nyitotta is az ajtót. Megkérdeztem, miféle autó ez, kinek az autója? Elképedve hallottam, amint azt mondja:

— A kereskedelmi miniszteré.

Miután elvtársaim már tudták, hogy estére én leszek a kinevezett kereskedelmi miniszter, most már semmiképpen nem engedtek el

fülébe, amig egynehányan csakugyan elszánták magukat velem arra, hogy három-négy órára lepihennek, erőt gyüjteni a döntő reggelre.

Igy jutottam ki a hajnali órákban az utcára Hatvany Lajossal, Biró Lajossal és másokkal, igy mentem haza lassan, bámészkodva és megbámulva Budapest utcáit, amelyeken akkor már minden nagyszerüségével rajtaült a forradalom képe. Katonákkal megrakott teherautók száguldoztak mindenfelé, gyalogos csapatok vonultak szerteszéjjel, nagy tömegek kisérték őket..., éljenzés, zaj, lárma és sok-sok fehér virág töltötte meg csütörtök hajnalán Budapest utcáit.

Hajnali öt órakor holtrafáradtan érkeztem haza. A feleségemmel közöltem, hogy kitört a forradalom, de hogy győztünk-e, az még nem biztos; a katonaság nagyrésze mellettünk van, de lehet, hogy Lukachich kezében van az ellenforradalmi katonaság és számolnunk kell azzal, mondottam neki, hogy elvesztjük az ütközetet. Ez reggelig ki fog derülni. Ha addig nem vagyunk leverve, akkor reggel a gyárakból a városba özönlő munkásság el fogja dönteni a csatát a forradalom mellett. Vagyis — igy vontam le a konkluziót —:

— Ha reggel nyolcig nem jönnek értem és nem tartóztatnak le, akkor győztünk. Ha letartóztatnak, — igy biztattam a feleségemet —, ne ijedj meg.

Ezt az utóbbit buzgón megigérte, de, természetesen, nem tartotta meg. Ijedten és álmatlanul várta a reggelt, engem azonban elnyomott az álom s mint egy darab fa, ugy feküdtem, amig egyszer csak meg nem szólalt valami éleshangu csengő. Az órám után nyultam: nyolc óra. Az ominózus nyolc óra. Na, gondoltam, hát csakugyan betartják az általam tüzött terminust és jönnek értem nyolc órára. Ebben a pillanatban ujból még türelmetlenebb csengetés hallatszik. Ezuttal azonban észrevettem, hogy nem az előszoba irányából jön a hang, hanem a másik szobában lévő telefon türelmetlenkedik. Siettem a másik szobába és Böhm Vilmos hangja ütötte meg a fülemet. Mi ujság? — kérdeztem. Böhm a világ legtermészetesebb hangján jelentette be, hogy győztünk, ellenforradalmi katonaságnak nyoma sincs, Hadik János sietve hagyta el a miniszterelnöki palotát, ahová már korán reggel felhivták Károlyi Mihályt. Közölte velem, hogy József főherceg már felmentette a huszonnégy óráig hatalmon volt Hadik-kormányt és hogy

s igy kénytelen-kelletlen beleültem az autóba. Igy jutottam egy nappal hamarább autóhoz, annak a véletlennek a kegyelméből, hogy elvtársaim éppen a nekem járó autót „rekvirálták“ el a számomra.

A délután mozgalmas történetének csak egy jellemző epizódjára emlékszem. A városházán ült együtt a Nemzeti Tanács intéző bizottsága, amikor egyszerre hire érkezett, hogy az Astoria előtt óriási tömeg van, amely megtudta, hogy Lukachich, a gyülölt városparancsnok, akitől néhány órával előbb még valamennyien féltettük a forradalom sikerét, ott tartózkodik az Astoriában. Hogy Lukachich miért és hogyan került oda, nem tudom. A tömeg a gyülölt tábornok halálát követelte és a jelentések ugy szóltak, hogy percek kérdése és megkezdi az ostromot a szálloda ellen és akkor nincs kegyelem Lukachich számára. Egy másodpercig sem volt nézeteltérés közöttünk arra nézve, hogy Lukachichot mindenáron meg kell menteni. De hogyan? Ekkor Kunfi ajánlkozott, hogy elmegy az Astoria elé és beszédekkel igyekszik a tömeget visszatartani, legalább is időt nyerni arra, hogy valamit lehessen Lukachich érdekében tenni. Valakivel együtt, — hogy ki volt, azt elfelejtettem — rögtön szaladva el is indult s mi valamennyien aggódva vártuk, hogy vajjon a mentés kisérlete sikerül-e? Idő multával visszajött Kunfi és ragyogó arccal mesélte, hogy a terv sikerült. Szóval tartotta az izzó hangulatu tömeget s azalatt mások odabent az Astoria szállodának Magyar-utcai kiskapuján elszöktették Lukachichot. Csak amikor közölték Kunfival, hogy a tábornok már biztonságban van, akkor hagyta abba a beszédet és tért vissza közénk. Valamennyien megkönnyebbülten lélegzettünk fel, mert irtóztunk attól a gondolattól, hogy a forradalmat feleslegesen kiontott vér szennyezze be. Ebben a pillanatban még nem tudtuk, hogy néhány óra mulva Tisza István áldozatául fog esni a népharagnak.

Az esti órákban József főherceg palotájába kellett eskütételre menniök az uj kormány tagjainak. A hatalmas előcsarnokban álldogáltunk és beszélgettünk az eseményekről, amikor egyszerre hozzánk lépett egy tiszt és közölte velünk, hogy Tisza Istvánt megölték. Halálos csend fogadta a közlést és az első szó, amely egyikünk ajakáról elhangzott, a kételkedés szava volt. Szerettük volna, ha a hir nem lenne igaz és biztattuk egymást azzal, hogy ez is olyan vaklárma lehet, mint aminő azokban az izgalmas órákban tucat-

jával terjedt mindenfelé. Megkértük az illető tisztet, tudjon meg közelebbit. Szinte biztosra vettük, hogy azzal a hirrel fog visszatérni, hogy valótlan az egész. Igaz, tudtuk valamennyien, hogy a nép egész gyülölete Tisza ellen irányul, de biztunk abban, hogy ő és hozzátartozói voltak annyira óvatosak, hogy biztonságot keressenek. Sajnos, néhány perc mulva megerösitették a hirt s a még ki nem nevezett forradalmi kormánynak tudomásul kellett vennie, hogy a forradalom megkövetelte a maga első sulyos áldozatát. Károlyi azonnal besietett József főherceghez és közölte vele a hirt, azután visszatért hozzánk és kijelentette, hogy a főherceg csodálatos hidegvérüséggel fogadta a hirt, mintha csak el lett volna készülve arra, hogy ezekben az időkben ennek az eseménynek meg kellett történnie.

Néhány perc mulva bevonultunk eskütételre az egyik terembe, ahol József főherceg — akin csakugyan nem látszott meg a legkisebb izgalom se — a király nevében vette ki elöször Károlyitól s azután a kormány többi tagjától az esküt. Nem emlékszem már arra, hogy mi volt az eskü tartalma, de azt tudom, hogy igen kellemetlen érzéssel ismételtem a felolvasott szöveget. Nem illett az az eskü sem az én szocialista mivoltomhoz, sem ahhoz a forradalmi helyzethez, amelyben voltunk és amely minket a miniszteri székekbe nem is emelt, hanem a szó szoros értelmében dobott. De nem lehetett tépelödni, a kormányt haladéktalanul meg kellett alkotni, a kormányrudat azonnal meg kellett ragadni, ha nem akartuk, hogy anarchiába fulladjon az ország. Főleg Tisza István meggyilkoltatása bizonyitotta számomra, hogy haladéktalanul munkához kell látni és sietve magasra kell emelni azokat a falakat, amelyek közt mederbe akarjuk szoritani a felszabadult nép megmozdulásának viharzó hullámokban elöretörö áradatát.

III.

A forradalom után.

Másnap délelőttre volt egybehiva az első minisztertanács. A miniszterelnöki palota minisztertanácsi termében jöttünk össze és az egész ország minden részéből beérkező hirek alapján sulyos probléma megoldásán fáradoztunk. Ezek a hirek teljes egyhanguséggal azt jelentették, hogy a nép a forradalom eddigi eredményeivel elégedetlen és nem nyugszik bele, például, abba, hogy az államforma kérdéséről eddig szó sem esett, hogy a kormányt a király nevezte ki és hogy a kormány tagjai József főherceg kezébe esküt tettek a királynak. Hihetetlen, szinte csodálatos erővel tört ki a köztársaságra irányuló követelés, mégpedig nemcsak a munkásság, hanem a városi polgárság és a falusi lakosság körében is. Láttuk, hogy ha ezt a problémát valami módon meg nem oldjuk, akkor napok alatt bennünket is elsöpör a nép viharzó akarata. De mi legyen a megoldás? Hiszen csak néhány órával ezelőtt tettünk esküt, amely a királyság államformájára kötelezett minket s az uj miniszterek közül sokan, legelsősorban és leghangosabban pedig Károlyi Mihály és Batthyány Tivadar, jelentették ki, hogy ők esküjük ellen semmit nem tesznek és inkább azonnal visszalépnek, semhogy olyasmire kényszerittessék magukat, ami esküjükkel ellenkezik. Számukra ez nem a lojalitás, hanem a lelkiismeret kérdése volt és ilyen kérdésben, természetesen, nem lehetett őket presszionálni. S igy jött létre az uj kormány első minisztertanácsának első óráiban az a határozat, hogy a kormány visszakéri esküjét a királytól s ha a kivánt felmentést nem kapja meg, azonnal lemond. A kormány megbizásából Batthyány Tivadar és Jászi Oszkár azonnal át is mentek József főherceg palotájába, hogy ott jelentsék a kormány elhatározását. A minisztertanács ezután tovább ülésezett és meglehetősen kaotikus össze-visszaságban tett egynéhány sürgös és elkerülhetetlen intézkedést. Még együtt ültünk, amikor Batthyány

és Jászi visszajöttek a főhercegtől. Batthyány egy iv papirost hozott magával, amelyen József főherceg kijelentette, hogy a király az eskünk alól való fölmentést megadta. Ime:

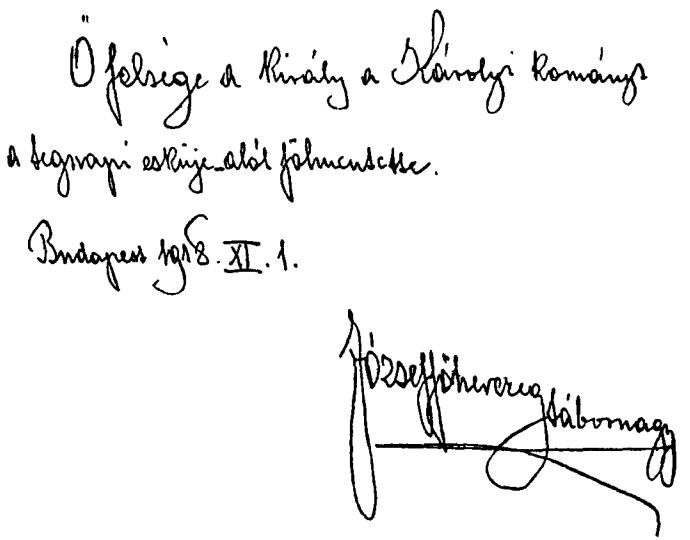

Batthyány elmondotta, hogy József főherceg azonnal ráállt a kormány álláspontjára, telefonon rögtön érintkezésbe lépett a királlyal és azt igen energikusan kapacitálta az eskü visszaadására. Ez a fáradozása végül sikerült is és igy a kormány minden lelkiismereti kényszer alól felszabadulva láthatott munkához, — néhány órán át a király kormánya volt, ettől a pillanattól fogva már csak a forradalomé.

Jellemzően világitotta meg az egész helyzetet a József főhercegnél történt intervenció egyik epizódja, amelyről akkor Jászi Oszkár számolt be (azóta „Magyar kálvária" cimü könyvében is). Elmondotta, hogy József főherceg nem helyeselte, hogy a Nemzeti Tanács és a kormány nem kiáltják ki aznap estére a köztársaságot s aggódott a halasztás miatt.

— Nem lesz késő? — kérdezte a főherceg, aki ebben a pillanatban sürgősebbnek tartotta a köztársaság kikiáltását, mint — a forradalmi kormány!...

Még e minisztertanács előtt átvettem a kereskedelemügyi minisztérium vezetését. Minden formaságot mellőztem és egyenként

kérettem magamhoz a minisztérium összes főtisztviselőit, hogy külön-külön, személyesen ösmerkedjem meg velük. Azt hittem, hogy sok nyilt vagy rejtett ellenállásra fogok találni. De csalódtam. Az első pillanattól fogva a legnagyobb előzékenységgel álltak rendelkezésemre a minisztérium összes tisztviselői.

Egyetlenegy sem tagadta meg a szolgálatot és csak egyetlenegy akadt, aki önként ajánlotta fel visszavonulását: a posta akkori vezérigazgatója. Mindenki mást, akivel az együttdolgozást valami oknál fogva lehetetlennek éreztem, magamnak kellett fölszólitanom, hogy vonuljon vissza.

Sőt, amikor mind többel és többel ösmerkedtem meg, nagy megdöbbenésemre arra is nyilt alkalmam, hogy egyik-másik főtisztviselő előzékenységét és szolgálatkészségét sokaljam. Megtörtént az is, hogy egy-egy öreg miniszteri tanácsos, aki ellèn sok évtizeden át áldáz harcot vivtam a „Népszavá"-ban antiszociális magatartása miatt, ugy mutatkozott be nálam, mint aki már réges-régen szocialista maga is. Olyan is akadt, aki a „Népszava" vöröskalapácsos emberének jelvényével a gomblyukában jött be hozzám. Csak amikor észrevették, hogy az ilyesmi bosszant, és amikor látták, hogy a legszivélyesebben azokkal bánok, akik férfiasan kijelentették előttem, hogy nem szociáldemokraták és nem is akarnak azokká lenni, de mint tisztviselők becsületesen akarják végezni kötelességüket, akkor maradtak el ezek az izléstelen tüntetések.

Az esti órákban valamennyien a Nemzeti Tanács intéző bizottságának ülésére mentünk el a városházára. Ott óriási lelkesedést keltett az a bejelentésünk, hogy a király a kormányt felmentette esküje alól, és hogy a kormány programjába fölvette az államforma kérdését is. Mint viharzó szélben a tüzvész, ugy terjedt el a hire ennek a fordulatnak az egész városban és keltett óriási lelkesedést. Meggyőződésem, hogy ha ez a lépés akkor nem történik meg és ha a kormány, esküjének visszakérése nélkül, továbbra is próbálta volna összeegyeztetni a forradalom erejét és lendületét a királyság államformájának fentartásával, akkor már ezekben az esti órákban sulyos katasztrófa, talán ujabb forradalom származott volna belőle. Az eskü alól való felmentés és az a tény, hogy rögtön utána uj esküt tettünk a Nemzeti Tanács kezébe, megnyugtatta a lelkeket és hozzá lehetett látni az országot megszervező, a rendet helyreállitó, az uj, köztársasági Magyarországot felépitő munkához.

Legszükségesebb és egyuttal legnehezebb feladat volt a fegyverszünet minél gyorsabb és minél kedvezőbb feltételek mellett való keresztülvitele. A kormány megbizásából Károlyi Mihály és Linder hadügyminiszter vezették az idevonatkozó tárgyalásokat, mégpedig állandóan a legsulyosabb nehézségekkel küzdve. A mi álláspontunk, amely megfelelt akkor a magyar közvélemény egyhangu álláspontjának, az volt, hogy azonnal meg kell kötni a fegyverszünetet, a magyar katonákat azonnal ki kell vonni az összes frontokról. Az Armee-Oberkommando, ahol akkor már teljes volt a fejetlenség, ebbe sehogysem akart belemenni. Emlékszem, hogy a naponta kétszer-háromszor összeült minisztertanácsot folyton csak ez a kérdés foglalkoztatta és gyakran megtörtént, hogy Károlyi és Linder azon melegében jöttek a telefontól, amelyen az Armee-Oberkommandóval tárgyaltak és kétségbeesve és kezüket tördelve jelentették, hogy az mennyi mindenféle kifogást, kibuvót használ, csakhogy ne kelljen eleget tennie a magyar kormány kivánságainak. Noha akkor még magunk sem tudtuk, hogy milyen rettenetes a katasztrófa az olasz fronton, s nem tudtuk mérlegelni a hadseregfőparancsnokság vonakodásának gonoszságát, mert hiszen akkor nem tudhattuk, hogy ez a a több napos huza-vona sok százezer katonánk életébe és fogságába került, mégis pusztán annál az elvi álláspontunknál fogva, hogy minden további ellenállás értelmetlen és hogy a fegyverszünetet rögtön meg kell kötni, valósággal ostrom alá vettük ezzel a követelésünkkel a hadseregfőparancsnokságot. Emlékszem, hogy jó-néhány nap mult el, amig végül is az Armee-Oberkommando belenyugodott abba, hogy a magyar csapatok mindenütt vonassanak ki a frontról és hogy a fegyverszünet köttessék meg. Emlékszem, hogy az Armee-Oberkommando kikötötte, hogy ez a magyar kormány felelősségére történjék. Természetes, hogy ezt a felelősséget vállaltuk is, nem is sejtvén azt, hogy ezzel egyuttal elháritottuk a felelősséget magunkról azért a szörnyü katasztrófáért, amely éppen azokban a napokban és órákban az olasz fronton játszódott le. A huza-vona közöttünk és az Armee-Oberkommando, valamint a volt közös külügyminisztérium között továbbra is folytatódott. E két hatóság közül egyik sem tartotta szükségesnek, hogy a magyar kormányt behatóan és pontosan informálja a saját tárgyalásairól. Azóta sokszor szemünkre vetették, hogy a Magyarországra állitólag előnyösebb Diaz-féle

fegyverszünettel nem elégedtünk meg, hanem bizottságot küldöttünk Franchet d'Esperay-hoz, a balkáni front főparancsnokához is. Erről a Diaz-féle szerződésről a magyar minisztertanácsnak azokban a napokban semmiféle pontos tudomása nem volt. Emlékszem, hogy az Armee-Oberkommandóval folytatott telefonos szóvitáik alapján se Károlyi, se Linder erről határozott véleményt maguknak alkotni nem tudtak. Károlyi és Linder jelentései alapján az volt a leghatározottabb benyomásunk, hogy a volt külügyminisztérium és a hadseregfőparancsnokság szánt-szándékosan hagy bennünket homályban, vagy azért, mert éreztetni akarja velünk, hogy nem tekint teljesjogu kormánynak, vagy mert továbbra is magának akarta fentartani az intézkedés jogát. Ez a helyzet, természetesen, türhetetlen volt. Egyfelöl a tömegek, amelyek akkor nagyon aktivan avatkoztak bele a politikába, követeltek világos helyzetet a fegyverszünet kérdésében, másfelöl mi se tehettük ki magunkat annak, hogy az ország nélkül maradt közös külügyminisztérium és a hadsereg nélkül maradt hadseregfőparancsnokság hátunk mögött, tudtunk nélkül intézkedjék és esetleg befejezett tények elé állitson. Komoly aggodalmat okozott az a meggondolás is, hogy vajjon a függetlenné lett Magyarországgal szemben a régi osztrák tradiciókhoz ragaszkodó közös külügyminisztérium és hadseregfőparancsnokság nem fog-e szándékosan a magyarságra nézve hátrányos megállapodásokba belemenni? Igy alakult ki, néhánynapi tépelödés és a hadseregfőparancsnoksággal való telefoni harcok után, az a meggyözödés, hogy magunknak kell Magyarországra nézve kezünkbe venni a fegyverszünet dolgát. És amikor Károlyi azt javasolta, hogy a magyar kormány ezt a lépést tegye meg, akkor ehhez egyhanguan járultunk hozzá. Ugy emlékszem, hogy az elsö terv az volt, hogy a magyar kormány delegációt küld a Diaz tábornokkal folytatott fegyverszüneti tárgyalásokhoz, hogy ott Magyarország érdekeit megvédje. Azonban valami értesülés, amelyröl már nem tudom, hogy honnan származott, azt közölte velünk, hogy Magyarországra nézve az ántánt balkáni csapatainak fövezérével kell tárgyalásokba bocsájtkozni. Ez utóbbi annál is inkább valószinünek látszott, mert Franchet d'Esperay tábornok csapatai rohanva közeledtek a magyar határ felé és félni kellett az ellenséges inváziótól. Igy ment azután határozatba, hogy bizottságot küldjünk Belgrádba az ántánt-csapatok fövezéréhez. Eleinte az volt a terv, hogy Berinkey igazságügy-

miniszter és Jászi Oszkár menjenek a bizottság élén. Később azonban Károlyi magának tartotta fenn a bizottság vezetését és az ő javaslata alapján történt utitársainak az összeállitása.

Miután ebben a bizottságban magam nem vettem részt, csak hallomásból van impresszióm az ott történtekről. De arra emlékszem, hogy a visszatérő küldöttség jelentését nagyon vegyes érzelmekkel fogadtuk. A fegyverszüneti feltételek maguk igen emberségesek voltak, hiszen csak aránylag keskeny sávnak a megszállásáról volt bennük szó, de azzal, hogy a megszállt területek is magyar közigazgatás alatt maradnak. Ha az ántánt a fegyverszüneti szerződés pontjait betartotta volna, akkor minden későbbi katasztrófa, amely Magyarországra rászakadt, elmaradt volna. Arra pedig a magyar kormány igazán nem számithatott, hogy az ünnepélyesen megkötött fegyverszüneti szerződés ugyszólván egyetlen pillanatig sem lesz érvényben. A Franchet d'Esperay-val kötött fegyverszüneti szerződés, ugy, ahogy azt aláirtuk, Magyarország érdekeit legalább is annyira megvédte, mint a Diazzal kötött szerződés Ausztriáét. A Károlyi-kormány ezért a szerződésért bátran vállalhatja a felelősséget. Hogy viszont a győztes államok nem respektálták saját aláirásukat, azért bizonyára nem illetheti vád se Károlyit, se kormányát. Nem ezért fogadtuk tehát vegyes érzelmekkel a Belgrádból visszatérő küldöttséget, hanem mert a jelentéséből láttuk, hogy a balkáni ántánt-csapatok főparancsnoka titkot sem csinál ellenséges érzületéből, nemcsak a régi, hanem a forradalomban ujjászületett Magyarországgal szemben sem. Amikor tudomására jutott, hogy a küldöttségnek van egy tagja, aki a katonatanácsot képviseli, akkor durván felkiáltott:

— Ilyen mélyre sülyedtek!

Ezzel azután egyszerre világossá vált előttünk az is, hogy a küldöttség összeállitásában hibát követtünk el abban a naiv hitünkben, hogy az osztrák-magyar militarizmus összeomlását jelképező katonatanácsok az ellenség hadseregét vezető tábornoknak ugyanakkora örömére szolgálnak, mint nekünk. Kitünt, hogy a francia tábornok közelebb érezte magát a gyülölt osztrák-magyar tábornokokhoz, mint az ellenséges hadsereget forradalmositó, demokratikus szervezetekhez. Igaz, hogy másfelől némi reménységet nyujtott az a másik kijelentése, amellyel arra szólitotta fel az országot, hogy gyülekezzék Károlyi zászlaja köré.

Ezt végre is nem foghattuk fel másként, csak a rokonszenv jelének a magyar forradalmat vezető és szimbolizáló Károlyi Mihállyal szemben. Ma sem tudom, hogy Franchet d'Esperay, akiről már régen kitünt, hogy reakciós, militarista, rojalista francia grand seigneur, miért tette akkoriban ezt a kijelentést?

Közben átestünk az első miniszterválságon is. Linder Béla nem győzte idegekkel azt az emberfölötti, izgalmas munkát, amelyet végeznie kellett s fölmentését kérte. Utóda Bartha Albert lett. Lindér azonban egy ideig továbbra is tagja maradt a kormánynak, mint tárcanélküli miniszter, azzal a föladattal, hogy a fegyverszüneti és majdan a béketárgyalásokat vezesse. Később azonban teljesen kivált a kormányból.

Ezekben a napokban már hihetetlen méreteket öltött a köztársasági mozgalom az egész országban. A Nemzeti Tanács és a kormány valósággal ostrom alatt állott. Kunfi és én, természetesen, könnyen engedtünk ennek a nyomásnak, mert hiszen mi, szociáldemokraták, mindenkor a köztársaság elvi álláspontján állottunk. Annál inkább haboztak azonban a kormány polgári tagjai. Maga Károlyi Mihály is a habozók közé tartozott: nem könnyen szánta rá magát arra, hogy rögtön nyiltan a köztársaság mellett foglaljon állást és az első napokban abban bizakodott, hogy ezt a kérdést el lehet halasztani a gyorsan megválasztandó nemzetgyülés összeültéig. Azonban rövidesen belátta, hogy ebben a kérdésben elhatározó lépésnek kell történnie, ha nem akarjuk, hogy a tömegek maguk cselekedjenek. Éreznünk kellett, hogy József főhercegnek volt igaza, aki félt e kérdés halogatásától s aki az első naptól kezdve mindent el is követett, hogy a maga elszakadását a régi államformától minél világosabban dokumentálja. Igy például ugyanazon a napon, amelyen Linder hadügyminiszter az Országház-téren feleskette a katonatiszteket Magyarország függetlenségére, József főherceg és fia is megjelentek a Városházán székelő Nemzeti Tanács előtt, hogy ott esküt tegyenek. Nem mi, a kormány szólitottuk fel erre, hanem ő maga jelentkezett és ragaszkodott ahhoz, hogy az esküt fiával együtt letehesse. Ott voltam az eskütételnél, amely végeredményében megint csak erőteljes köztársasági tüntetéssé lett. Amikor József főherceg kijelentette, hogy a király fölmentette öt esküje alól és hogy ő most fiával együtt a Nemzeti Tanács kezébe óhajtja

letenni a hüség esküjét, a zsufolt terem éljenzéstől lett ugyan viszhangos, de a leghangosabb éljenek a köztársaságnak szóltak. S amikor az eskü letétele után József főherceg, néhány szót szólván, kijelentette, hogy meggyőződése szerint a mult immár a multé és uj jövő kezdődött, akkor megint csak nem öt éljenezték, hanem az egész teremben csak ez a kiáltás zugott:

— Éljen a köztársaság!

Közben megindult a kormányzás munkája. A feladat nem volt könnyü, az egész országban felbomlott a közigazgatás rendje, mindenütt helyi Nemzeti Tanácsok, Munkástanácsok alakultak, amelyek magukhoz ragadták a végrehajtó hatalmat. Budapesten pedig ugy alakult ki a helyzet, hogy a városházán székelő Nemzeti Tanácsot tekintette mindenki törvényhozásnak is, kormánynak is, végrehajtó szervnek is. Ez abból következett, hogy a forradalom első óráiban és napjaiban valóban a Nemzeti Tanács volt az, amely rendelkezett, intézkedett és parancsolt. Ezen sürgösen változtatni kellett, mert hiszen az országnak immár volt kormánya és a forradalom konszolidációjának volt legfőbb érdeke, hogy az ügyek vitele lehetőleg gyorsan rendes mederbe kerüljön. Emlékszem, hogy az első napokban akárhányszor megtörtént, hogy mint kereskedelmi miniszter ceruzával darabka papirosra irt rendelkezéseket kaptam a Nemzeti Tanácstól, illetőleg annak valamelyik önkéntes, buzgóan hivataloskodó tagjától. Ezeket a rendelkezéseket sohasem hajtottam végre. Mint szocialista megengedhettem magamnak, hogy ezeket a hatásköri tullépéseket visszautasitsam. Azonban egyikmásik polgári miniszterben nem volt meg a bátorság erre és igy egyideig meglehetősen kaotikusan, egymás mellett, egymást sokszor keresztezve folyt a Nemzeti Tanács és a kormány munkája. Hock János, a Nemzeti Tanács uj elnöke azonban maga se helyeselte ezt az állapotot és energikus kézzel sietett annak véget vetni. Egypárnapi zürzavar után a Nemzeti Tanács határozatot hozott, amelyben kimondta, hogy minden hatalom a kormányé, hogy ezentul minden ügyben a régi hatóságok intézkednek és nem a Nemzeti és Munkástanácsok, és hogy az összes tisztviselők megint csak a kormánytól kaphatnak utasitásokat. Igy azután valahogyan sikerült a felbomlott rendet lassacskán helyreállitani. Igaz, emlékszem, hogy a szociáldemokratapárt heveskedő ifjuságának soraiból sok szemrehányást kaptam akkoriban azért, mert én, mint szocialista nem

respektáltam a Nemzeti Tanács intézkedéseit, holott még polgári miniszterek is megtették ezt.

Közben lejátszódott az első komolyabb konfliktus is. Emlitettem, hogy a belügyi államtitkárság a szociáldemokratapártot illette meg. A pártvezetőség erre a helyre Landler Jenöt jelölte, de elkövette azt a hibát, hogy Batthyány előzetes megkérdezése nélkül a lapokban egyszerüen befejezett tény gyanánt közzététette, hogy ő lesz az államtitkár. Batthyány ezt nagyon rossz néven vette, annál is inkább, mert a vasutassztrájk idejéből régi haragosok voltak. Kijelentette tehát, hogy ő Landlert nem fogadja el; inkább elhagyja helyét, semhogy magára kényszerittesse. Igy hát a szociáldemokratapárt vezetősége engedett, de viszont kijelentette, hogy ilyen körülmények között nem tölti be az államtitkári állást mással. Landler, látszólag, belenyugodott a dologba, jóval később tünt csak ki, hogy ez a belenyugvás nem volt őszinte.

A következő napokban minden időmet a kereskedelemügyi minisztériumnak kellett szentelnem. Érthető, hogy az utóbbi válságos hetek eseményeinek következtében a munka ebben a minisztériumban is megakadt, hiszen szinte teljesen vezetés nélkül maradt. Annál is inkább igy volt ez, mert közvetetlen elödöm, Szterényi József még a legfőbb tisztviselök hatáskörét is annyira megszoritotta, hogy apró-cseprö ügyekben sem tehettek nélküle semmit. Mindenekelött ezen segitettem azzal, hogy az egyes osztályok vezetőinek hatáskörét lényegesen kibövitettem. Emlékszem, hogy milyen megkönnyebbüléssel fogadták ezt az intézkedésemet a főbb tisztviselök; igaz, nemcsak megkönnyebbüléssel, hanem leplezetlen csodálkozással is: azt hitték, hogy én, mint szocialista még jobban meg fogom szoritani hatáskörüket. De én a legfontosabbnak azt tartottam, hogy a zsilipekkel mesterségesen felduzzasztott munkaáradot gyorsan mederbe tereljük; csakugyan sikerült is rövidesen meginditani a megrekedt munkát. Csakhamar olyan együttmüködés indult meg a minisztérium tisztviselö között és közöttem, amelyet én szinte teljesen harmonikusnak éreztem és amelyet a legritkább esetben zavart meg valami diszharmónia.

Amikor erről szólok, lehetetlen, hogy hálásan meg ne emlékezzem azokról a legelső sorban álló kiváló munkatársaimról, akik mellémszegödve, fáradhatatlan készséggel bocsájtották tudásukat és tehetségüket az ország és az ügy rendelkezésére. Méhely Kálmán

államtitkári müködése, Vázsonyi Jenönek a vasut és Hollós Józsefnek a posta élén kifejtett emberfölötti munkája valósággal országmentö munka volt: akkor kellett az ipar, a kereskedelem, a vasut és posta ezer oldalról megtámadott és veszélyeztetett épületeit alátámasztani s ujból lakhatóvá tenni. S ha ezen a téren akkor minden emberileg lehetö megtörtént, akkor az, a tisztviselöi kar odaadó munkája mellett, legelsö sorban e három férfiu érdeme.

A minisztériumban elsö pillanattól fogva szigoruan ragaszkodtam ahhoz az elvemhez, amelyet a tisztviselöi karral közöltem is, hogy engemet senkinek a politikai meggyözödése nem érdekel, senkire lelkiismereti nyomást gyakorolni se nem akarok, se nem engedek. Ahhoz az egyhez ragaszkodom csak, hogy, a Nemzeti Tanácsra letett esküjéhez hiven, mindenki becsülettel teljesitse a hivatalban köztisztviselöi kötelességét. Hivatalon kivül mindenki olyan politikai meggyözödést vallhat, olyan szervezethez tartozhat, amilyenhez akar. Ebböl azután sokszor támadt konfliktusom — saját elvtársaim egy részével! A teljes erövel megindult köztisztviselöi szervezkedés kapcsán az uj szervezet egynéhány fiatal, tullelkes és tulbuzgó tagja azt akarta, hogy az összes köztisztviselök, fel egészen a miniszteri tanácsosokig és államtitkárokig, lépjenek be ezekbe a szocialista szervezetekbe. Sokan voltak az én minisztériumomban is, akik opportunizmusból erre hajlandók voltak. De akadtak olyanok is — dicséretükre legyen mondva —, akik nem engedtek a lelkiismereti kényszernek. Fiatal elvtársaim állandóan engem ostromoltak ezek ellen panasszal és tölem kivánták, hogy az illetökre nyomást gyakoroljak. Ezt a legkerekebben utasitottam vissza mindenkor és gondoskodtam arról is, hogy az illetö tisztviselök álláspontomról tudjanak. Késöbb még lesz alkalmam, hogy az eröszakos szervezésnek ezzel a jelenségével és annak sulyos következményeivel foglalkozzam.

A minisztérium vezetésének munkája abban az idöben a szó szoros értelmében elfoglalt kora reggeltöl késö éjjelig. Egész napomat és éjszakáim jó részét ott töltöttem a hivatalban és ha nem ott, akkor a minisztertanácsokon. Ez volt az oka annak, hogy a szociáldemokratapárt életéből ugyszólván teljesen kikapcsolódtam. Fogalmam se volt azokról az átalakulásokról, amelyekkel a hihetetlenül felduzzadt pártmozgalom és szakszervezeti mozgalom járt. Egyszerre elvesztettem minden érintkezést a munkásmozgalommal és

én, aki akkor már több, mint husz esztendeje szerkesztettem a „Népszavá"-t, egyszerre annak egyszerü és nem is nagyon figyelmes olvasójává lettem. Legritkább esetekben járhattam el a pártvezetőségnek és a párt egyéb fórumainak üléseire és igy történt, hogy a későbbi fejlemények során bizony sok helyen értek kellemetlen meglepetések. Minderről azonban később.

A köztársasági mozgalom mind fokozottabb megerösödését hatalmas mértékben gyorsitotta az, hogy az osztrák nemzetgyülés november 12-ikén proklamálta a köztársaságot. Németországban már előbb kihirdették a köztársaságot. Sehol sem uralkodott már se Habsburg, se Hohenzollern, csak Magyarországon nem történt még hivatalos aktus a köztársaság proklamálására.

Ezekben a napokban történt, hogy Károlyi különös jelentéssel jött a minisztertanács elé. Elmondotta, hogy több főpap és mágnás — Csernoch hercegprimás, Wlassics Gyula, Dessewffy Aurél és mások — azzal a propozicióval fordult hozzá, hogy a szerintük is elkerülhetetlen köztársasági proklamáció ne trónfosztással köttessék egybe, hanem Károly király maga mondjon le trónjáról. Az indokolásuk az volt, hogy ilyen módon a köztársaság kihirdetésének jogérvényességét később sem lehet megtámadni esetleges monarchista részről. Károlyi Mihálynak arra az ellenvetésére, hogy a király valószinüen nem lesz hajlandó önként lemondani a trónról, a nála járt urak kijelentették, hogy vállalnák a közvetitést ebben az irányban. Károlyi ezen az alapon azt javasolta a minisztertanácsnak, hogy kérjük fel Wlassics Gyulát és még két förendet arra, hogy a királytól kérjenek lemondó nyilatkozatot. A minisztertanács ehhez hozzájárult és a küldöttség el is utazott.

Néhány nap mulva Wlassics csakugyan át is adott Károlyinak egy királyi kéziratot, amelyet az összes lapok publikáltak is. Ebben a nyilatkozatban a király lemondott az állami ügyek vitelében való minden részvételről és eleve elismerte azt a döntést, amellyel Magyarország a jövendő államformáját megállapitja. A nyilatkozatot a minisztertanácsban nagyon vegyes érzelmekkel fogadtuk. A néptömegek maguk pedig teljes közömbösséggel. Nem érdekelt akkor már senkit, hogy milyen nyilatkozatokat tesz Habsburg Károly. Az egész ország lázasan készült a november 16-iki, szombati napra, amelyen a magyar köztársaság volt kikiáltandó.

Elkövetkezett ez a nap is. Ilyen ünnepet Magyarország még nem látott. Ennyire egy gondolatban, eggyé forrva, egyetlen eszméért lelkesedve, ekkora tömeg közös ünnepélyen még nem találkozott. Ugyanazon a téren, amelyen rövid néhány nappal ezelőtt fenyegető morajlással gyült egybe a tömeg, hogy várja a hireket Bécsből, mi történt ott Károlyi Mihállyal, ugyanezen a téren ugyanaz a tömeg találkozott most, a diadalmas forradalmi munka után, kikiáltani a magyar köztársaságot s ünnepelni Károlyi Mihályt.

A délelőtti órákban a képviselőház és a förendiház rendezte meg saját temetését. Természetes, hogy mi, a kormány tagjai, ezen az ülésen nem jelentünk meg. Vajjon mi közünk is lehetett volna ehhez a két testülethez, amely annyi bünt követett el Magyarország és a magyar nép ellen? De azért ott voltunk a parlamentbán, a miniszteri szobákban találkoztunk, onnan néztünk ki az óriási Országház-térre. Néztük az odatorkoló utcákból szakadatlan áradatban a térre hullámzó tömeget, amely alig birt magával az örömtől, amely ragyogott a diadalmámortól. Tiz órára, amikorra a régi képviselőház és förendiház kimult, ember ember hátán tolongott a téren és az Országház ablakaiból látni lehetett, hogy a tömeg mint zsufolódik össze mindjobban, még a térre nyiló utcákban is, mig végül a házak elfogták szemünk elől a láthatárt s már nem láthattuk, merre van a felvonult hullámzó néptenger partja. Sok hatalmas tüntetést láttam már a magyar munkásmozgalom utolsó negyedszázadában, de ehhez foghatót nem. Felbecsülni a sok százezernyi tömeget nem lehetett, mert nem lehetett megállapitani, hogy hol kezdődik és hol a határa s mert ujból és ujból szakadatlanul csatlakoztak ujabb ezrek és tizezrek. Ott volt a szó szoros értelmében egész Budapest és Budapest egész környéke. Bizonyára ezerszeresen többen voltak ott, mint ahányan a bolsevizmus bukása után bekövetkezett fehér terror rémségeivel tartották rémületben és rettegő félelemben — az egész országot! Igaz, hogy emezek állig felfegyverzett és mindenre kész katonák voltak, mig annak a tömegnek a tagjai, amely végeláthatatlan sorokban hullámzott ott, minden fegyvert s gyilkosságot megunt, a béke diadalán örvendező, felszabadult békés polgárok voltak...

Aki akkor csak ezt a felsorakozott, óriási tömeget nézte, csak az ujból és ujból fölujjongó lelkesedés hangját hallotta, annak azt

kellett hinnie, hogy amit ez a tömeg, ez az erő, ez a lelkesedés ezen a napon megalkot, az megingathatatlan és örök életü marad. És a tömegnek ez a szuggeráló ereje megtelitette nemcsak az Országházteér, nemcsak egész Budapest, nemcsak az egész ország levegőjét, hanem behatolt az Országház kupolacsarnokába is, ahol ünnepi öltözetben, ünnepi hangulatban voltak egybegyülve az ország minden fontosabb testületének képviselői és küldöttei, akik országgyülést helyettesitendő voltak hivatva kihirdetni a köztársaságot. Ott voltak a polgárság hivatalos szervezetei, az ügyvédi és kereskedelmi kamarák, ott voltak a dolgozó polgárság társadalmi szervezetei is és ott voltak — először — a munkásság, a katonaság és a nők képviselői is. Mindezek — akiknek a soraiban akkor sokan lelkesedtek, akik most, utóbb semmit sem akarnak tudni a forradalomról — hatalmas tüntetéssel fogadtak minket, amikor Károlyi Mihály vezetésével a kupolacsarnokba bevonultunk. Hock János, Károlyi Mihály, Kunfi Zsigmond voltak a történelmi jelentőségü aktus szónokai. Aki figyelmesen hallgatta e beszédeket, az már mindegyikből kiérezhette nemcsak az örömet, hanem az aggodalmat is. Sulyos jelei mutatkoztak már akkor annak, hogy a diadalmas ántánt és a védelme alatt álló szomszédos államok nem akarják tudomásul venni azt, hogy a magyar nép nem lehet felelős elnyomóinak büneiért, és hogy a diadalmas magyar forradalmat nem szabad letiporni és megbüntetni azokért a gonoszságokért, amelyeket a háborus pártok, az udvari kamarilla, a dinasztia katonasága, a bürokrácia és mindazok elkövettek, akik most már szerencsésen visszasülyedtek a multba. Nem hiszem, hogy az egybegyült tömeg ezeket az aggodalmakat észrevette volna. Öröme nem engedte. Pedig mind a három szónok megható szavakkal fordult a győztesek felé és figyelmeztette öket, hogy a mai Magyarország nem a régi Magyarország, és ha ezt tiporják le, akkor tulajdonképpen bünt követnek el saját ideáljaik és, végsö soron, saját érdekeik ellen. Mind a három beszéd, még Kunfié is, aggodalmas sikraszállás volt a magyarság, az uj Magyarország érdekeiért. Ha azokban, akik mostanában annyiszor gyalázzák az októberi forradalom emlékét, a tárgyilagosságnak és a tisztességnek csak valami parányi maradványa is volna, akkor felütnék november 16-ikának történetét és elolvasnák a magyar köztársaság születésének pillanatában elhangzott beszédeket. Minden vádjuknak el kellene némulniok és be kellene

ismerniök, hogy az októberi kormányzat már ezekben a napokban is becsülettel megtett mindent, amit akár a legszigorubb hazafias szempont megkövetelhetett töle Magyarország a magyar nép és az egész magyarság érdekeinek a védelmére.

Ismétlem, az egybegyültek aligha vették észre az ünnepi beszédeknek ezt a komor alaptónusát. Telitve volt lelkesedéssel minden és mindenki s nem tudott s nem akart ezekben a nagyszerü pillanatokban senki gondokkal foglalkozni. Amikor aláirtuk a köztársaság kikiáltásáról kiállitott okiratot s amikor Hock János befejező szavai után megnyilt az Országház főbejárójának rácsos kapuja s rajta a kormány s mögötte a bent egybegyült tömeg kitódult a tágas lépcsökre, nagyszerüségében megrázó és lenyügöző kép tárult elénk. Csupa örvendö, lelkesedö, ujjongó ember mindenfelé, bármerre néztünk. Száz- és százezernyi felénk irányitott arc és egyetlen harmonikus akkorddá összefolyó lelkes, ujjongó kiáltozás. Lobogó zászlók alatt sok százezernyi ember! — felejthetetlen kép ez, méltó ahhoz a nagyszerü naphoz, amelyen világgá hirdettük a magyar köztársaság megszületését. Olyan nagyszerü volt ez a kép, mint amilyen nagyszerü a pillanat s hiába próbálják azóta a magyar történelemnek ezt az emlékezetes napját apró lelkek buzgón leragasztgatni vagy kitépni a magyar nemzet történetének könyvéből, nincs benne kétség, hogy, bármi történt is utána s azóta mind a mai napig: ez a nap, amely nagyszerüségével örökre bele van vésve emlékezetembe, kitörülhetetlen, örök betükkel van belevésve a történelembe is, amelynek lapjain annál aranyosabb ragyogással fognak betüi tündökölni, minél inkább mulnak felette az idök...

A kint hullámzó tömeg előtt számtalan szónok hirdette ki, hogy mi történt a kupolacsarnokban. De bármennyi beszéd hangzott is el, nem tudtak betelni velük. Mindig uj és uj szónokokat, uj és uj beszédeket kivántak. Károlyinak, Hock Jánosnak is beszélniök kellett még egyszer az Országház lépcsőjéről. Tölem is beszédet követelt a tömeg. Szerettem volna valahogyan elmondani ennek az óriási tömegnek azt, ami ebben a pillanatban bennem élt. Láttam a viharzó lelkesedést, az ujjongó örömet s attól féltem, hogy ezeknek az érzéseknek a dagadó tengere eltemet és elmos mindent, amire a lelkesedés és öröm mellett még döntö szüksége van a forradalomnak, hogy helytállhasson. De nem voltam beszédre elkészülve s az óriási tér dimenzióival kicsiny hangom amugysem

tudott volna megküzdeni. És ezért akkor, amikor sehogysem akartak lemondani arról, hogy a szónokok közé be ne álljak, csak néhány szót intéztem a tömeghez; néhány szót, amit, félek, sokan egy kissé ünneprontó befejező akkordnak érezhettek. Körülbelül ennyit mondhattam:

— Most már eleget beszéltünk. Amit el kellett mondani, az elhangzott. Még csak egyetlen dolog van, aminek el kellene hangzania, az, hogy most már valamennyiünknek, százezreknek és millióknak, neki kell látnunk és dolgoznunk kell. Dolgozni, dolgozni, dolgozni, mert enélkül hiába minden öröm és lelkesedés. A szabad, a független, a demokratikus magyar népköztársaságot csak a munka mentheti meg és épitheti fel.

A tömeg ezt is megéljenezte, ezeknél a szavaknál is lelkesedett, de éreztem, hogy ebben a hangulatban és ebben a pillanatban nem értette, nem érthette meg, amit mondani akartam. Csodálatosképpen azonban, valahol, az ország délkeleti sarkában mégis volt visszahangja kicsiny, furcsa beszédemnek. Néhány hét mulva nagy csomagot kaptam Erdélyből, s amikor kibontottam, hatalmas plakátokat találtam benne, amelyeken óriási betükkel az én beszédemnek az a három szava volt kinyomatva: „Dolgozni, dolgozni, dolgozni!" Ritkán hatott meg beszédemnek valamely visszhangja ugy, mint ez...

A forradalom utáni első hetek nem minden napja és órája volt olyan harmónikusan szép, mint ez a nap és ezek az órák. A forradalomnak nemcsak ujjongó, lelkesedő tömegei voltak, hanem voltak haszonlesö parazitái is. Az első pár héten nekem is volt bajom velük. A győzelem után egyszerre csak, mint sülyesztöből, ugy bukkant elö egy csomó fiatalember, akik a legkülönfélébb cimeken hervadhatatlan érdemeket tulajdonitottak maguknak a forradalom győzelme körül. Mindegyik egy-egy hös volt, aki élete kockáztatásával vitte diadalra, valamely ponton, a forradalmat. Ezek most érdemeik elismerésére tartottak számot, de nem elégedtek meg egy-egy bajtársi kézszoritással, hanem csengöbb értékü elismerést kivántak. Egyikük, másikuk nem riadt vissza attól sem, hogy szemtelenül követelödzék, söt fenyegetödzék. És az akkori idökben nem lehetett tudni, hogy a fenyegetödzések mögött nincs-e komoly veszedelem, nincsenek-e fegyveres bandák a háttérben, amelyek komoly zavarokat okozhatnak? Valamennyi miniszter panaszkodott

ezkre az ifjakra, akiket azelőtt sohasem ismertünk s akiknek forradalmi müködését valójában még csak ellenőrizni sem lehetett. Károlyi Mihálynak sem volt nyugta tölük s végül is a minisztertanácsnak is foglalkoznia kellett ügyükkel.

A minisztertanács megbizta Laehne Hugó államtitkárt, hogy tárgyaljon ezekkel az ifjakkal és tudja meg tölük egyenként, mit kivánnak. Laehne jelentette, hogy együttvéve körülbelül 110.000 korona egyszeri segélyre tartanak számot, többen közülük pedig különféle állásokat kérnek. A kért pénzt a minisztertanács megszavazta és Laehne Hugót bizta meg, hogy fizesse ki nekik. Ami az állásokat illeti, ugy tudom, hogy egynehányan, akik megelégedtek olyan szerény alkalmazással, amelyre igényt tarthattak, azokat meg is kapták. De voltak egészen fantasztikusan kalandos és kalandoros követelések is. Igy például Csernyák Imre egy küldöttség élén éntölem a repülésügyek miniszterségét kérte a maga számára s amikor kinevettem öket, repülő-államtitkárságot követelt! A tervvel beházalták a miniszterelnökséget és a hadügyminisztériumót, ugy, hogy végül is komolyan kellett a dologgal foglalkoznom. Hogy véget vessek e fantazmagóriának, kidolgoztattam a kereskedelemügyi minisztérium megfelelő ügyosztályával egy tervezetet a repülő szolgálatnak postai és egyéb célokat szolgáló megszervezéséről s kereken kijelentettem, hogy ezt az ügyet a kereskedelemügyi minisztérium hatásköréből ki nem adom s hogy ez ügy élére a minisztérium egyik bevált tisztviselőjét fogom állitani. Még minisztertanács elé is kellett vinnem a dolgot s csak igy sikerült a további zaklatásoktól megmenekülnöm.

Laehne ellen később sulyos vádat akartak ebben az ügyben vitt szerepe alapján kovácsolni, pedig semmi mást nem tett, mint egy rábizott kellemetlen feladatnak igyekezett eleget tenni. Az a nevetséges vád is fölmerült, hogy a Károlyi-kormány ezzel az akcióval tulajdonképpen Tisza gyilkosait akarta megjutalmazni. Abból, amit elmondtam, bizonyára eléggé kiviláglik, hogy ezeket a követelödző „forradalmárok"-at éppenséggel nem ugy kezeltük, hogy ez e vádnak még a leghalványabb látszatát is jogosultnak bizonyithatná (én például még egy másik, sokkal szerényebb állásközetelöt is elutasitottam) s valójában ugy kezeltük öket, ahogy megérdemelték: a forradalom parazitái gyanánt.

A forradalomnak azonban nemcsak parazitái voltak, hanem történői is. A legzseniálisabb ezek közül Friedrich István volt. Élénken emlékszem arra, hogy a forradalom másodnapján nagy meglepetéssel értesültek a kormány tagjai arról, hogy Friedrich István a kormány kinevezésének pillanatában beült a hadügyi államtitkári székbe és onnan rendelkezik — anélkül, hogy őt bárki is kinevezte volna! Nagyon mulatságos volt, amikor Linder Béla, az uj hadügyminiszter tőlünk kérdezte:

— Mondjátok: ki az a Friedrich, aki mint államtitkár hatalmas plakátokat ragaszttat ki?

Linder Károlyit is meginterpellálta, aki, azt hiszem, azt felelte, hogy ő ugyan a forradalom előtt beszélgetés közben említette Friedrichnek, hogy esetleg hadügyi államtitkárnak fogja felkérni, de a mostani kineveztetéséről semmit sem tud. Az akkori nagy kavarodásban a dolog egyelőre abbamaradt és Friedrich vigan tovább intézkedett az államtitkári székből. Azonban intézkedései mind fantasztikusabbakká lettek, konfliktusai Linderrel mind gyakoriabbak, ugy, hogy Károlyi is elhatározta, hogy megszabadul töle. Minisztertanácsokon többször is szóba került a dolog s mindannyiszor konstatáltuk, hogy Friedrich egészen illetéktelenül államtitkároskodik, soha senki őt ki nem nevezte. A dolog mulatságos is meg bosszantó is volt. Nem lehetett semmi módon szabadulni töle. Egy szép napon azután Károlyi azzal lepte meg a minisztertanácsot, hogy Friedrich propoziciót tett neki — egy cionista gárda felállitására a köztársaság védelmére! Most már láttuk, hogy ez az ember nem egészen beszámitható és végül is komoly intézkedések történtek eltávolitására. Hogy ez az eltávolitás hogyan ment végbe, azt nem tudom, de tudom, hogy nagy megkönnyebbüléssel vettük egyszer tudomásul, hogy csakugyan otthagyta az államtitkári széket.

Voltak a diadalmas forradalomnak másféle történői és kapaszkodói is, mégpedig minden táborban. Az arisztokrácia éppugy megtalálta képviselőit ezek közt, mint a szocialistapárt. Hamarjában csak egypár olyan nevet jegyzek itt fel, amelyek viselőivel személyes érintkezésem is volt történésük és kapaszkodásaik során.

Az egyik Sigray Antal gróf volt, aki, mint Károlyitól akkor hallottuk, hosszu időn át ostromolta Károlyit, hogy az ő diplo-

máciai tudásának és családi összeköttetéseinek a magyar köztársaság érdekében vegye hasznát. Károlyi, ugylátszik, nem akarta egyszerüen visszautasitani és ezért huzamosabb ideig huzta-halasztotta elhatározását. Végül is megpróbálta, hogy nehézzé tegye Sigray gróf ur számára a vállalkozást. Én legalább akkor ugy fogtam fel azt a jelenetet, amelyet Károlyi akkor rendezett. A miniszterelnökség egyik szalonjában ültünk Kunfival és más miniszterekkel együtt, amikor Károlyi közölte velünk, hogy Sigray megint itt van. Ő be fogja küldeni hozzánk, hogy Sigray nekünk is előterjessze terveit. Csakugyan néhány perc mulva beállitott hozzánk a nemes gróf, aki nem riadt vissza attól sem, hogy tőlünk, hazátlan szociálistáktól is ne kérjen megbizatást — a haza érdekében. Szépen elreferálta nekünk, hogy mi mindenért alkalmas ő arra, hogy a magyar köztársaság mellett külföldön hangulatot csináljon. Még attól sem riadt vissza, hogy a pénzkérdésre ki ne térjen. Feltett kérdéseinkre a legmélyebb meggyőződés hangján jelentette ki, hogy teljesen Károlyi politikájának a hive és mindenben egyedül a magyar köztársaság ügyét tartja szem előtt. Tudomásom szerint ugyanilyen szerepre vállalkozott Károlyival szemben Bánffy Miklós gróf mostani külügyminiszter is. Vele azonban akkoriban nem volt személyes érintkezésem.

Ellenben volt szerencsém az ugynevezett keresztény kurzus egy másik nagysikerü, kiváló exponenséhez: Praznovszkyhoz, az ellenforradalmi kormányok párisi követéhez. Ez az ur akkor sokkal kisebb ur volt, mint ma és ennek megfelelően illedelmes hajlongások és alázatos udvariaskodások közepett állitott be hozzám a kereskedelemügyi minisztériumba, kizárólag abból a célból, hogy bemutatkozzék és hogy megkérjen, támogassam a minisztertanácsban, ha netán arról volna szó, hogy ő a külügyminisztériumba valamivé kineveztessék. Praznovszky urat, ha személyesen nem is, de hirből ismertem. Tudtam, hogy a közös külügyminisztériumban töltött be valami fontos funkciót és azt is tudtam, hogy mint ilyen a java háboruspárti bürokraták közé tartozott. Valahogyan éreztettem is vele beszélgetés közben, hogy igy ismerem öt hirből. Mire sietett fogadkozni, hogy ő milyen régtől fogva hive Magyarország függetlenségének, a pacifizmusnak, a demokráciának és mindannak a gyönyörü eszmének, amely az októberi forradalomban megvalósult. S amikor közöltem vele, hogy

nem fogok akadályokat gördíteni esetleges kinevezése, vagy előléptetése elé (már nem tudom, hogy a kettő közül miről volt szó), akkor ugyanolyan illedelmes hajlongásokkal és alázatos udvariaskodással távozott el tőlem, mint aminőkkel jött.

Nem egészen ilyen beszámitás alá esik, de azért az akkori helyzetre rendkivül jellemző két másik urnak a viselkedése. Az egyik Hegyeshalmy Lajos ur, a „keresztény" kurzus későbbi kereskedelmi minisztere. Ehhez az urhoz többször volt szerencsém hivatalomban és sohasem azt jött jelenteni, hogy ő forradalmi poziciót nem vállal, hanem ellenkezően: ismételten arra kért, hogy abban a kivételes helyzetben, amelybe Szterényi juttatta, erősitsem meg. Szterényi ugyanis, bizonyos funkció elvégzésének idejére, reaktiválta öt. Ezt óhajtotta ő a Károlyi-kormánytól is. Miután azonban ez a funkció teljesen fölösleges volt, sajnálatomra, nem tehettem hő kivánságának eleget. A másik ur: Lers Vilmos báró volt. Őt pedig Szterényi, hogy miert, nem tudom, hónapok óta szabadságolta s tőlem azt kérte — sokszor és nagyon intenziven —, hogy ezt az intézkedést változtassam meg s adjak neki beosztást a minisztériumban. Ezt az ügyet a minisztertanács elé vittem, amely Lers ellen döntött, ugy, hogy az ő kérelmét sem teljesithettem, amit nagyon elkeseredetten vett tudomásul s váltig hangoztatta, hogy ő hiven és teljes odaadással szolgálta volna a köztársaságot.

Föl kell ide jegyeznem még egy idevágó esetet. A forradalom, mint örökséget, az ugynevezett közmunkatanácsot és annak élén Polónyi Gézát is átvette. Minthogy ez a közmunkatanács teljesen fölösleges intézmény volt, amelyet már régen el akartak törölni s amelynek eltörlését éppen a főváros részéről sokszor szorgalmazták, kétségtelen volt, hogy a forradalom nem sokáig fogja életben tartani. Valóban csakhamar foglalkozott is a kormány a közmunkatanács megszüntetésével. Polónyi Géza ennek neszét vette és ettől a pillanattól fogva nem volt nyugtom töle. Noha régtől fogva ismertük egymást, a személyes viszony mégsem volt barátságosnak nevezhető közöttünk, mert hiszen mindig mint ellenfelek, gyakran, kiélesedett harcok során, mint ellenségek álltunk egymással szemben. Mégis alig mult el nap ezekben az időkben, amikor meg nem szólalt a telefon hivatalomban és Polónyi Géza nem üdvözölt a legkörülményesebb udvariassággal a távolból. Közölte velem mindannyiszor, hogy milyen tisztelő hivem régtől fogva, hogy évtizedek

óta buzgó olvasója a „Népszavá"-nak, hogy valamennyi könyvemet végigtanulmányozta s megsugta nekem azt is, hogy alapjában véve ő már régtől fogva szocialista, csak éppen a nüánszokban van köztünk eltérés. Bejelentette nekem, hogy a szocializmusról egy hatalmas müvet is irt, amelynek hozzám való eljuttatását, mihelyst készen lesz, nem fogja elmulasztani. Ebből is látni fogom, mondotta, hogy ő szivében mennyire igaz szocialista. A lényege a beszélgetésnek azonban az volt, hogy ne bántsuk a közmunkatanácsot, ha ellenben mégis bántanók, legalább ne bántsuk öt; ő szegény, beteg, öreg ember, aki anyagilag is nagyon rá van szorulva ottani fizetésére.

Csakhamar megtudtam, hogy az öregur valóságos kör-telefonálásokat végzett és hogy azt, amit nekem elmondott, elmondta sok minisztertársamnak szintén telefonon, mindig csak annyi változtatással, amennyit az illető személyi körülményei és pártállása tett szükségessé. Természetes, hogy soha a legkisebb igéretet sem tettem neki. Söt mindig kereken megmondottam, hogy a közmunkatanács legridegebb ellenségei közé tartozom s mindent el fogok követni, hogy e fölösleges intézmény megszünjék. A minisztertanács azután ugy határozott, hogy valóban megszünteti a közmunkatanácsot, azonban, emberi okokból, valami méltányosságra határozta el magát Polónyival szemben. Ha jól emlékszem, ez az volt, hogy megszavazott neki egyévi végkielégitést, vagy pedig valami ilyesfélét. Két nappal később megszólalt a telefon és Polónyi Géza mondott rajta áradozó köszönetet nekem. Kijelentette, hogy tudja, hogy az én közbelépésemnek köszönheti ezt a méltányos megoldást és biztositott arról, hogy soha az életben ezt nekem elfelejteni nem fogja. Alig tudtam szóhoz jutni, hogy elháritsam magamról ezt a meg nem érdemelt köszönetet és közöljem vele, hogy a legparányibb érdemem sincsen abban, hogy a minisztertanács ilyen méltányosan bánt vele. Azonban hiába beszéltem, mert kijelentette, hogy ismeri az én nagylelküségemet, tudja, hogy mit tettem az érdekében és most csak el akarom háritani magamtól a köszönetét, ő azonban ebbe bele nem nyugszik, ő tudja, amit tud és örökre belevés a szivébe engemet. Ez az epizód legelőször akkor jutott ismét az eszembe, amikor a későbbi Clerk-féle tárgyalások idején egy értekezleten az egyetlen ember, aki személyeskedő hangon vitatkozott velem és támadt rám — Polónyi Géza volt.

Ebben az összefüggésben az „erkölcsi“ stréberségnek egy érdekes esetéről is kell szólanom. Egy napon fölkeresett hivatalomban Kristóffy József, az egykori belügyminiszter, a magyar politikai életnek, addigi hitem szerint, méltatlanul számüzöttje és a következöket mondotta: Ő eddig némán türte a magyar társadalomnak bojkottját, mert tudta, hogy ártatlanul és jó ügyért szenved. Most azonban azt hiszi, hogy a népköztársaság diadalával végének kell lennie az ö igazságtalan üldöztetésének s eljött az ideje annak, hogy rehabilitáltassék, hiszen öt alapjában a népért, a demokratikus választójogért gyülölik. Kijelentette, hogy nem is annyira magáért, mint fiáért kéri ezt, akire megbecsült nevet akar hagyni. A kérése az volt, hogy a Károlyi-kormány nevezze öt ki tüntetöen valami megfelelö helyre, nem az állás, hanem az „erkölcsi rehabilitáció“ kedvéért, és hogy ebben az irányban járjak közbe Károlyinál. Kristóffy kivánságát mindenben magaméva tettem és beszéltem is Károlyival, aki meggondolási idöt kért. Sokszor sajnáltam, hogy Kristóffy kivánságának teljesülése elmaradt, miglen — már a „keresztény“ kurzus idején — kezembe került „A királyságtól a kommunizmusig“ cimü könyve, amelyben a legutszélibb gyalázkodó hangon beszél az októberi forradalomról és Károlyiról, akitöl „erkölcsi rehabilitációs“ kinevezést kérni járt nálam!

Mondtam már, hogy nemcsak a polgári tábornak, hanem a szociáldemokratapártnak is megvoltak a maga törtetöi és kapaszkodói. Sajnos: egyik-másik ezek közül veszedelmesebbnek bizonyult, mint azok, akikről az elöbb itt beszéltem s akiknek a száma ezzel a felsorolással, természetesen, távolról sincsen kimeritve. A szocialistapárt törtetöi közül a legelsö helyet Pogány József foglalta el s ö játszotta a legveszedelmesebb szerepet is. Róla és társainak szerepéröl azonban alább kell szólnom, más összefüggésben.

Az októberi forradalom kilöditotta sarkaiból a régi Magyarországot. Mintha a centripetális erök hirtelen más központba helyezkedtek volna át, ugy hullott szét az ürben mindaz, ami a régi Magyarországon hatalmat, tekintélyt, pártot, szervezetet, eröt jelentett. Mindezek lába alól egyszerre kicsúszott a talaj, amely pedig sziklaszilárdnak, megingathatatlannak látszott. Ezzel szemben mindazok az irányzatok, amelyek eddig szinte a szó szoros értelmében számüzve voltak Magyarország addigi közéletéből, egyszerre az ujonnan elhelyezkedett vonzási erö középpontjába kerül-

tek és szinte tüneményes gyorsasággal feléjük törekedett minden és mindenki. Aki az 1918 évi október-novemberi forradalom eseményeit egész Európában figyelemmel kisérte, az csodálkozással tapasztalhatta, hogy sehol a forradalom olyan gyökeresnek látszó, olyan mélyreható változásokat a közéletben nem okozott, mint éppen Magyarországon. Németországban is, Ausztriában is győzött a forradalom. Mind a két helyen a szociáldemokratapárt vette át az ügyek vezetését, mind a két országban a köztársaság eszméje diadalmaskodott és évtizedes és évszázados dinasztiák trónja omlott össze. De sem Németországban, sem Ausztriában nem történt meg az, ami Magyarországon. Mindkét országban megmaradtak a régi konzervativ erők, szervezetek és pártok, éppen csak döntő befolyásuk szünt meg. Meggyöngültek annyira, hogy nem tudtak a forradalom lendületével szembehelyezkedni; nem tudták a forradalom győzelmét megakadályozni; de a helyükön maradtak, nem tüntek el nyomtalanul a föld színéről, nem repültek ki a forradalom hatalmas lenditőkerekétől dobatva a világürbe. Ellenben Magyarországon ez történt! A forradalom győzelmének napján mintha egyszerre elsöpörték volna a föld színéről mindazokat a régi pártokat, szervezeteket, hatalmakat és tekintélyeket, amelyek ereje addig dönthetetlen volt. Nemcsak a király vesztette el trónját, hanem semmivé foszlott az addig korlátlan hatalmu kormányzópárt, sietve föloszlottak mindazok a polgári pártok, amelyek nem állottak a forradalom álláspontján, rohanva behódoltak mindazok a polgári szervezetek, amelyek addig éles ellentétben állottak a forradalomban diadalra jutott eszmékkel, söt, mi több: három héten belül elsöprödött a föld színéről maga a képviselőház is, maga a förendiház is.

Mi volt ennek az oka?

A magyar forradalom lényegesen más helyzetet talált, mint a német vagy az ausztriai. Ebben a két országban évtizedek óta a demokratikus választójog uralkodott. Ennek a két országnak a népe évtizedek óta birtokában volt szavazójogának és az együttülő parlamentek valóban a nép akaratát fejezték ki, mert hiszen demokratikus választójog alapján jöttek létre. Amikor ezekben az országokban bekövetkezett az összeomlás, megingott és összeomlott az egész addigi kormányzati rendszer is és maga alá temette a dinasztiák trónját. De ez a nagy összeomlás nem tudta

maga alá temetni a demokratikus választójog alapján létrejött parlamenteket, mert hiszen azok gyökerüket a nép talajába eresztették. És igy ezekben az országokban, abban a pillanatban, amelyben összeomlott sok régi tekintély és hatalmi szerv, automatikusan ezeknek a népképviseleteknek a kezébe ment át minden hatalom és tekintély. Maguk a győztes tömegek sem kivánták, nem kellett kivánniok, hogy ezek a parlamentek haladéktalanul tünjenek el, mert hiszen azokban e tömegeknek is megvolt a maguk megfelelö képviseletük. A hires jogfolytonosság tehát ezekben az országokban nem szakadt meg. Más volt a helyzet Magyarországon. A parlament a legmaradibb választójog alapján ült együtt. A forradalomban győzött polgári pártok között is csak a Károlyi-pártnak volt egy kis képviselete benne, de például sem a Radikális Polgári Pártnak, sem a szervezett munkásságnak egyetlen képviselöje ott helyet nem foglalt. A néptömegek érthetö gyülölettel néztek e házra, amely évtizedek óta egyebet sem tett, mint hogy makacsul ellenállt annak, hogy a demokratikus népjogok bármi kis mértékben is érvényesüljenek. Gyülölettel és bizalmatlansággal nézte ezt a házat, amelyben leghirhedtebb ellenségei uralkodtak korlátlanul és amelyben olyan párté volt a föltétlen többség és minden hatalom, amely legfőbb bünöse volt a háboru fölidézésének és a rettenetes háborus szenvedések végletekig való kinyujtásának. Németországban és Ausztriában nemcsak a parlamentek maradhattak egyideig helyükön, hanem az azokban képviselt reakciós és konzervativ pártok is; éppen csak a hatalom mellöl tolódtak el, de feloszlatásukra sem ok, sem lehetöség nem volt, mert hiszen e pártok parlamenti képviselete csak kifejezője volt az országban lévö hasongondolkodásuak meglévö szervezeteinek. Ezek a pártok: valóságos pártok voltak, amelyek a demokratikus választójog alapján vivott politikai harcok során szervezkedtek meg és nem voltak pusztán a kormány által mondvacsinált és egy reakciós választójog segitségével az országra ráoktrojált hatalmi tényezök. Magyarországon azonban ez volt a helyzet. A parlamentben hatalmat gyakorló többségnek a legtávolabbról sem volt többsége az országban. A kormányhatalom szervezete és közigazgatási apparátusa hajtotta össze a párt számára a többséget és igy természetes dolog volt, hogy amikor ez a kormányhatalom megszünt, semmivé kellett foszlania a rajta alapuló pártnak is. Hozzájárult ehhez még egy speciálisan magyar

jelenség is: az, hogy Magyarországon egészen a forradalomig tulajdonképpen az arisztokratikus oligarchia uralkodott, némiképpen osztozkodva a hatalomban a zsentrivel, és az, hogy a polgárság ennek az uralkodó oligarchiának mindenkor csak az uszályát alkotta. Polgári párt és általában polgári öntudat abban az értelemben, ahogyan az a demokratikus választójog segitségével Németországban és Ausztriában már régen kialakult, Magyarországon egyáltalán nem volt. A polgárság a neki odadobott koncok ellenében egyszerüen szaladt a mindenkori kormányok után: saját szervezete, saját kialakult polgári meggyözödése tulajdonképpen soha nem is volt. Ez volt a másik oka annak, hogy amikor a régi kormányhatalom és vele együtt a régi kormányzópárt hatalma semmivé foszlott, a polgárságnak sem maradt semmiféle komoly szervezete vagy pártja.

Igy állott elö az a szerencsétlen helyzet, hogy a forradalom győzelmét követö néhány napon belül a régi Magyarországnak minden addigi hatalmi szervezete, tekintélye, pártja széjjelfoszlott a semmiségben s a forradalom nem talált se parlamentet, amellyel dolgozhatott volna, se olyan pártokat vagy társadalmi szervezeteket, amelyek lendületét fékezhették, mérsékelhették volna. Talán furcsán hangzik, ha én, mint szocialista találom ezt sajnálatosnak. Azokban a lázas napokban, ha egyszer-egyszer ilyen véleményt hangosan is megkockáztattam, bizony furcsállották is sokan s nem éppen csak elvtársaim közül. Akkoriban ugy festett a helyzet, mintha a forradalom hiveinek tulajdonképpen örülniök kellene ezen az állapoton, mert hiszen ez azt jelentette, hogy teljesen szabad elöttünk az ut, nem tornyosul elibénk akadály, szabadon cselekedhetünk. Azt hiszem, ma már kevesebben lesznek, akik föntebbi megállapitásaimat furcsálják. Hiszen kitünt, hogy éppen minden fék hiánya, minden mérséklö hatás elmaradása volt az egyik oka Magyarország egész szerencsétlenségének és az októberi forradalom összeomlásának. Ha az a forradalom elötti parlament népparlament lett volna és ha az akkori nem-forradalmi pártok valóban szervezett és a népben valamelyes gyökérrel biró pártok lettek volna, akkor a magyar forradalom ugyanazt az utat tette volna meg, mint a német és az ausztriai: belekapcsolódott volna az addigi demokratikus fejlödésbe, hatalmas lendülettel siettette volna annak ütemét, átitatta volna szociális tartalommal, megszilárditotta és kiépitette

volna a köztársaságot és akkor Magyarország nem élte volna át a bolsevizmusnak és a fehér terrornak szörnyü esztendöit. Hogy mindez nem igy történt, azért a történelem elött azok felelösek, akik elözöen utját állották annak, hogy Magyarország a demokratikus fejlödésnek ugyanazon az ösvényén haladjon, mint Ausztria és Németország. Az öreg Tisza és az ifjabb Tisza korszakainak rettenetes népellenes, reakciós és minden demokratikus haladást csirájában elfojtó bünei az okai annak, hogy a magyar forradalom nem azon az uton haladt, mint a nagy összeomlásban szomszédai és társai, Ausztria és Németország, és hogy ez az ut a szerencsétlenségbe vezetett.

Nem sokáig tartott, csak néhány hétig és a nagy néptömegek mindinkább tudatára ébredtek annak, hogy minden hatalom és tekintély, amely szembehelyezkedhetnék velük, nyomtalanul elpusztult. Király nem volt, förendiház nem volt, parlament nem volt; komoly polgári pártok, amelyek mérsékeltebb álláspontón állottak volna, amelyeknek csak valamelyes hatalom is állott volna rendelkezésükre s amelyek mögött csak valamelyes közvélemény is állott volna, szintén nem voltak. Egyetlen komoly szervezet és párt volt az országban: a munkásságé. Csoda-e, ha ez megtévesztette a munkásságot? Csoda-e, ha azt hitte, hogy most már egészen szabad elötte az ut? Csoda-e, ha azt gondolta, hogy csak akarnia kell és mindent elérhet?

A tömegek nem gondolkoznak történelmi szempontok szerint, nem látják a mult, jelen és jövö egymásba kapcsolódó és szükségszerü összefüggéseit, a tömegek nem tudnak absztrahálni, nem tudnak eltekinteni attól, ami szemük elött van, amit kezükkel érinteni tudnak. A tömegek érezték és látták, hogy övék az egyedüli hatalom az országban és nem lehet rossznéven venni tölük, hogy mindinkább rabjaivá lettek ennek a látszólag szilárd tapasztalatuknak. Csak elvont történelmi gondolkodás utján és csak a marxista történelmi materializmus segitségével lehetett azokban az órákban eljutni ahhoz a megállapitáshoz, hogy mindez csak látszat, hogy nem lehet más, csak átmenet, hogy lehetetlen, hogy Magyarország a feudális kormányzat világából egyszerre, átugorva minden közbeeső fejlödési fokozatot, olyan társadalmi és állami berendezkedéshez juthasson, amelyben az aránylag amugy is kisszámu ipari munkásság osztályérdeke és akarata legyen döntö. A tömegektöl az ilyen elvont

okoskodást megkivánni nem lehetett, mert hiszen ez aránylag nagyfoku tudást, és azonkivül meglehetösen nagy lelkierőt is, kivánt meg még az egyestől is. Hiszen ez az okoskodás azt kivánja az embertöl, hogy azzal szemben, amit szivvel-lélekkel óhajt, azzal szemben, amit, mint legnemesebb ideálját, élete céljául tüzött ki, hogy mindezzel szemben meglássa a szürke, rideg, szomoru valóságot és hogy elég lelkiereje legyen cselekedeteit és tetteit nem a kápráztató, ragyogva kinálkozó látszathoz, hanem az elvont okoskodás alapján megállapitott, sokkal kevésbbé káprázatos, rideg valósághoz alkalmazni!

Nem csoda, ha nem csak a tömegek, de a tömegek vezetöi közül is sokan nem tudták megállni a helyüket ebben a nehéz helyzetben, Vagy nem volt elég tudásuk, vagy nem volt elég lelki önfegyelmezettségük, hogy ennek a feladatnak megfeleljenek és mindinkább rabjaivá lettek a tömeghangulatnak, ahelyett, hogy igyekeztek volna szembehelyezkedni vele.

Az akkori napokban ugy akarta a szerencsém és szerencsétlenségem, hogy világosan felismerjem a valóság és a látszat közt való különbséget. Láttam, hogy a tömegek és a vezetők egyrésze mint válik mindinkább rabjává egy szörnyü politikai optikai csalódásnak. Szerencsémre ez annyiban szolgált, hogy soha, egy pillanatig sem ringattam illuziókban magamat és hogy cselekedeteimben volt egy szilárd iránytüm, amelynek segitségével most már régen igazolt, de akkor nem könnyü lépésekre és magatartásra tudtam magamat elhatározni. Szerencsétlenségemre azért szolgált ez a rideg absztrahálni tudásom, mert menthetetlenül elidegenitett attól a párttól és azoktól az emberektől, amellyel és akikkel szinte negyedszázadon keresztül gondolatban és lélekben eggyéforrva együtt harcoltam. A tömegek kezdték nem érteni magatartásomat, értetlenül nézték, hogy miért nem akarok együtt rohanni az ö lendületes iramukkal s miért nem használom fel a miniszteri hatalmat arra, hogy ezt az iramot még tovább fokozzam? De lassacskán társaim, a tömegek vezetöi is mind idegenebbül néztek reám. Ők sem értették már az én rideg józanságomat és mind gunyosabb mosollyal hallgatták, amikor óva intettem az elhamarkodott tulzásoktól és amikor mindenütt mint mérséklö, mint fékező szerepeltem.

Tömérdek összeütközésem volt emiatt régi elvtársaimmal és az uj jövevényekkel s akárhányszor megtörtént, hogy panasszal

fordultak ellenem — Károlyi Mihályhoz! Igy például amikor a hirtelen nagyon radikálissá lett ujságirók egy hangadó csoportja azt kivánta tölem, hogy bizonyos lapok papirszolgáltatását szoritsam meg politikai okokból, amit én megtagadtam. De az is megtörtént, hogy viszont Károlyi Mihály fordult hozzám segitségért olyan tulvehemens munkásküldöttségekkel szemben, amelyekkel nem boldogult. (Igy például egyszer a kereskedelmi alkalmazottak egy hozzáfordult küldöttségének zagyva kivánságait kellett helyette visszautasitanom, ami heves összetüzésre vezetett köztük és közöttem.)

Nem kell titkot csinálnom abból, hogy ezt a helyzetet bizony nem viseltem el könnyen. Nehezebbé tette a helyzet elviselését az is, hogy ez a bensöleg kialakuló ellentét lassacskán kifelé is mind láthatóbbá lett, és hogy abban a mértékben, amelyben mind hidegebb lett a forradalmi lázban égök között és közöttem a viszony, mindinkább lettem olyanok kedveltjévé, akikhez semmi közöm sem volt és akikkel semmiféle kapcsolatba jutni soha sem akartam. Ezek a rétegek is optikai csalódásba estek és azt hitték, hogy bennem találták meg azt, aki az ö maradi gondolkodásukat és az ö érdekeiket hajlandó megvédeni. Szerencsétlen, tragikus helyzet volt ez, amelyböl hiába próbáltam, nem tudtam menekülni. A forradalom esztelen tovább száguldói közé beállani nem tudtam, mert világosan láttam, hogy a munkásmozgalom ezen az uton vesztébe rohan. Viszont, másfelöl, minél eröteljesebben igyekeztem lerázni magamról a reakciós és konzervativ elemek bizalmát és szeretetét, annál inkább tüntettek ki vele. Emlékszem, hogy egyszer eröteljesebb kisérletre határoztam el magamat ebben az irányban, de az is balul sikerült. Az akkor megalapitott Országos Munkaügyi Tanács ünnepélyes megnyitó gyülésén, a Müegyetem disztermében beszédet kellett mondanom nekem is, mint a Munkaügyi Tanács megszervezöjének. Ezt az alkalmat akartam felhasználni és ezért beszédemben igen élesen kihangsulyoztam, hogy az én egész miniszterségemet egy gyorsan tovatünö epizódnak tartom, amely nem fontos sem énrám, sem a munkásságra, hogy ellenben életem egész tartalmát és célját a szocializmus és a szocializmusért való harc teszi. Azt hittem, hogy ez a kijelentésem egyfelöl meg fogja mutatni a munkásságnak, hogy ez a mi mostani kormánytevékenységünk nem lehet örökké tartó és nem lehet a szocializmus megvalósitása sem, más-

felöl reméltem, hogy a bennem bizakodó konzervativ rétegek meg fogják immár érteni — amit ott nyiltan ki is mondottam —, hogy „vagyok, aki voltam és mindig maradok, aki vagyok: szociáldemokrata". Reméltem, hogy ettől fogva kevésbbé fognak abba a keserves helyzetbe hozni, hogy az ö dicséreteiket halljam vagy olvassam. Kinos meglepetés ért másnap. A „Pester Lloyd" élén az én nevem büszkélkedett a vezércikk cime gyanánt s alatta a szó szoros értelmében rettentö dicséret, amely éppen azokra a mondataimra épült, amelyekröl azt hittem, hogy utját állom velük ennek a keserves szerepeltetésemnek. Látván ezt a szomoru hatást, feladtam a gondolatát annak, hogy a látszat ellen harcoljak. Elhatároztam, hogy bárminö legyen is ez a látszat és akár elidegenednek tölem miatta eddigi barátaim, akár szeretetükbe fogadnak miatta azok, akikhez semmi közöm: nyugodtan magamra veszem e látszatot, hogy meggyözödésemhez és lelkiismeretemhez hiven szolgálhassom a valóságot.

Elhatározásomat hiven be is tartottam és egy pillanatig se renditett meg az, hogy az egyik különös, furcsa helyzetből a másikba kerültem. Csakhamar számos összetüzésem támadt a szociáldemokratapárton belül azokkal, akik az ide és a szakszervezetekbe irányuló roham láttára megszédültek és akik, nem találván maguk elött semmiféle akadályt, céljukul most már azt tüzték ki, hogy tekintet nélkül az illetök társadalmi helyzetére és osztályérdekeire, mindenkit megszerveznek, mindenkit beagitálnak ugy a szakszervezetekbe, mint a szociáldemokratapártba — ha nem lehet szép szóval, szükség esetén fenyegetéssel és terrorral. Ez annál is nagyobb baj volt, mert amugyis tömérdek nem közénk tartozó és lelkileg vélünk semmi kapcsolatot nem tartó ember tódult szervezeteinkbe a konjunktura hatása alatt. A neofiták csakhamar többen voltak, mint a régi, iskolázott párttagok és szakmailag szervezettek, s ami már olyan gyakran történt meg, itt is megismétlödött: a neofiták lármásabbak, hangosabbak, „radikálisabbak" voltak a régieknél. Ujsütetü párttagságukat, szocialistaságukat, szervezettségüket azzal akarták nagyobb sulyuvá tenni, eddigi közömbös vagy ellenséges magatartásukat azzal akarták elfelejttetni, hogy ök rikoltoztak a leghangosabban, hogy ök álltak rá a legelszántabban a „mindent vagy semmit" álláspontjára, hogy önekik nem volt senki elég radikális és hogy ök ócsárolták a régi vezetök mérsékelt maga-

tartását a leglármásabban. Arra lett volna szükség, hogy a régi vezetők a régi iskolázott tömegek erejére támaszkodva ellene szegüljenek ennek a konjunktura-radikalizmusnak, aminek a legjobb módszere az lett volna, ha e rétegeknek tüzzel-vassal való bekényszeritése helyett bezárjuk az ajtókat és ablakokat és igy meggátoljuk a konjunktura-lovagok betódulását. De ha ezeket a gondolataimat egy-egy ilyen elvtársam előtt kifejtettem, akkor legjobb esetben is szánakozó mosollyal találkoztam. Bolond beszédnek gondolták, ha azt mondtam, hogy válogassuk meg azokat, akiket beengedünk magunk közé, de gyakran még azt sem értették meg, ha tiltakoztam az ellen, hogy bárkire is lelkiismereti kényszer gyakoroltassék abban a kérdésben, hogy milyen párthoz és milyen szervezethez csatlakozzék. Már emlitettem, hogy a legtöbb bajom a köztisztviselők ujdonsült szervezetével és egyik-másik vezetőjével volt. A forradalomig a köztisztviselők csak illegálisan szervezkedhettek szakszervezeti alapon. A forradalom győzelme nemcsak egyesülési jogukat adta meg, hanem egyuttal ragyogó konjunkturát is hozott, amelynek segitségével a szó szoros értelmében tiz- és százezerszámra tódultak az addig szervezetlen, szocializmusról mit sem tudó tisztviselők a szervezetbe. Teljesen rendjén valónak találtam ezt mindaddig, amig főleg a kistisztviselőkről, szegény proletárokról volt szó és olyanokról, akik önként szervezkedtek. Fejtegettem e szervezet egyik vezetője előtt, hogy egyelőre, mégpedig jó időre, elégedjenek meg ennyivel és tartsák amugy is elég sulyos feladatuknak azt, hogy ezeket a szervezetlen és fegyelmezetlen tömegeket ráneveljék a szocialista gondolkodásra és a szakszervezeti fegyelemre. Sajnos, ezek a szavaim csak gunyos mosollyal találkoztak, ezt a feladatot a köztisztviselői mozgalom vezetőinek nagyrésze már kevésnek, kicsinynek találta és céljukul azt tüzték ki, hogy ez a szervezet legyen a magyarországi köztisztviselők egyetlen szervezete és hogy benne legyen megszervezve minden köztisztviselő, tekintet nélkül hivatali rangjára, társadalmi állására és arra, hogy milyen társadalmi osztályhoz tartozik. Természetes, hogy ebből surlódások támadtak. A főbb állami tisztviselők egyrésze (kisebb része, mert nagyobb része önként sietett az uj hatalom mellé), szinte kivétel nélkül régi ideológiáju zsentri, nem akart a kényszernek engedni. Bevallom, és akkor is nyiltan megmondottam, hogy az én szememben ezek, akik szembeszálltak a kon-

junkturával és hajócskáikat nem bizták a konjunktura tovarohanó hullámaira, értékesebbek voltak amazoknál, akik sietve rohantak behódolni. E surlódások folyamán végre is hozzám került az egész köztisztviselői szervezkedés kérdése. Hozzám került annak a kapcsán, hogy a polgári miniszterek kevésbbé tudtak az ostromló szakszervezet követeléseivel szembehelyezkedni, de azért is, mert a védekező főtisztviselők csakhamar megtudták, hogy én, mint szocialista, állást foglaltam a szervezők tulkapásai ellen. És igy abba a nem kellemes szerepbe kellett beletörödnöm, hogy én vagyok az, aki a szocialista alapon álló szervezettel szemben a nem-szocialista köztisztviselők álláspontját védem. Egy értekezletet is tartottunk egyszer hivatali helyiségemben, amelyen a szakszervezet képviselöin kivül megjelentek az ellenkező álláspontón állók képviselöi is. Nyiltan és határozottan beszéltem mind a két irányban. Megmondottam, hogy egyrészt elvi álláspontom kötelez arra, hogy még a velem szemben állók lelkiismereti és szervezkedő szabadságát is megvédjem, másrészt a szociáldemokratapárt és a szakszervezeti mozgalom speciális érdekeit is ugy vélem legjobban szolgálni, ha utját állom az oda se eszmeileg, se lelkileg nem tartozó, csak a konjunktura vagy kényszeritő körülmények hatása alatt álló rétegek betódulásának. Befolyásom alatt jött is létre ott egy megállapodás, amelynek részleteire nem emlékszem, de azt tudom, hogy elvtársaim voltak azok, akik elégedetlenül távoztak tölem és a másik fél képviselöi voltak a megelégedettek. Keserves, fájdalmas helyzet volt ez, de megnyugtatott az a tudat, hogy legjobb meggyözödésem szerint cselekedtem és hogy másként nem tehettem.

Ez a történet csak egyike a számtalan epizódoknak, amelyek többékevésbbé mind ilyen kérdés körül forogtak s ilyenféle eredménnyel végződtek. Ezeknél a konfliktusoknál vigasztalhatott az a tudat, hogy azok az elvtársaim, akikkel igy többé-kevésbbé heves összeütközésbe kerültem, vagy az egészen ujonnan jöttek, vagy a fiatalabb gárdának tapasztalatlanabbjai közé tartoztak. Sulyosabb volt a helyzet és, sajnos, sulyosabbak voltak a következmények is, amikor egy-egy régibb, tanultabb párttaggal kerültem összeütközésbe.

A legelső ilyen sulyosabb összeütközésem, amely, azt hiszem, a későbbi nagy katasztrófának a csiráját is már magában hordozta, még a Károlyi-korszak első heteiben történt. Egy délelött csodálkozva láttam hivatalomból, hogy a Lánchidon hatalmas tömeg katonaság

vonul fel, amely hangos lármával halad tovább. Meglátszott a felvonuló katonákon, hogy nem gyakorlatról jönnek, vagy nem oda mennek, hanem tüntetnek valamilyen előttem ismeretlen cél érdekében. Már maga ez is megütközést keltett bennem, de elvégre az akkori napok oly mozgalmasak voltak és az utcán annyira állandóan ott lüktetett a forradalom, hogy egyelőre nem tulajdonitottam sok jelentőséget az ügynek. Egyszerre azonban megszólalt a telefon és Károlyi Mihály közölte velem, hogy nagy katonai tüntetés van a Várban Bartha Albert hadügyminiszter ellen: rögtön jöjjek hozzá. Felsietve, találkoztam a visszatóduló katonasággal. Nem sokáig kellett figyelnem, hogy tisztába jöjjek az egész tüntetés céljával. Katonás pontossággal folyton ezek a kiáltások hallatszottak:

— Le Bartha hadügyminiszterrel, éljen Pogány József!

Egy pillanatig se volt kétségem afelöl, hogy itt nem valami spontán tüntetésről, hanem jól megszervezett akcióról van szó s az is világos volt előttem, hogy ez az akció mit céloz: Bartha Albert eltávolitását és Pogány József hadügyminiszterré való kineveztetését. Voltak némi egyéb okaim is ennek a feltevésére. Hetek óta figyeltem Pogányt és láttam, hogy kétirányu mánia rabja lett. Egyfelöl nagyzási hóbortba esett, másfelöl mindenütt ellenforradalmakat szimatolt, ellenforradalmi szervezkedéseket látott s e kettő egybevetése valahogy azt a gondolatot érlelte meg benne, hogy öneki kell a veszedelembe került forradalmat megmentenie. Mindeddig azt hittem, hogy ez a benne lassan-lassan kialakuló s mind nyiltabban kifejezésre jutó hangulat jóhiszemü, vagyis, hogy valóban az ügyet nézi és csak tulizgult fantáziája miatt esik tévedésekbe. Most azonban egyszerre tisztán láttam, hogy jóhiszemüségről szó sem lehet, hanem egészen közönséges, tervszerü stréberségről van szó. Eszembe jutott, hogy Pogány forradalmi karrierjét körülbelül ugyanugy kezdte, mint Friedrich István. Egyszerre, anélkül, hogy, amint az a szociáldemokratapártban törvény volt, ez a párt öt erre a tisztségre kijelölte volna, anélkül, hogy e párt illetékes fórumait csak meg is kérdezte volna: beleült a katonatanács elnöki székébe s már a legelső napok legelső óráiban onnan intézkedett, sőt Károlyival — hogyan, mi uton: nem tudom — rövidesen kineveztette magát a katonatanács kormánybiztosává. Akkoriban nem sok jelentőséget tulajdonitottam ennek. Azt hittem, hogy buzgó forradalmi munkálkodásról van szó. Nem gondoltam, hogy egy jól

kieszelt történtöprogram első pontja ez a katonatanácsi szerepvállalás.

Amire Károlyihoz felértem, készen is volt az elhatározásom. És amikor Károlyi elmondta nekem a tüntetésnek a Várban lezajlott részleteit, akkor kereken közöltem vele a következőket:

Meggyőződésem most már, hogy Pogány veszedelmes stréber, aki ebben az esetben kétszeresen is vétkezett. Először is, mert mint a katonatanács elnöke önkényesen felhasználta a katonaságot a kormány egy tagja ellen irányuló akcióra, másodszor pedig, mert mint a szociáldemokratapárt tagja, tultette magát minden pártfegyelmen és a párt illetékes fórumainak megkérdezése nélkül politikai akciót rendezett, mégpedig a saját érdekében. Közöltem Károlyival, hogy se mint a kormány tagja, se mint a szociáldemokratapárt tagja én ebbe bele nem nyugszom és kijelentettem, hogy amennyiben ez a fellépés energikus megtorlásra nem talál és Pogány József a helyéről el nem távozik, akkor én fogok a miniszterségről lemondani.

Azt hittem, hogy ez az én energikus magatartásom Károlyinak örömére fog szolgálni és sietve fogja megragadni azt a segitséget, amelyet a szociáldemokrata Pogány József önkényes akciója ellen én, a szociáldemokrata nyujtok neki. Egy kissé csalódtam. Károlyi ugyan fel volt háborodva Pogány tüntetésén, de viszont láttam rajta, hogy az én magatartásomat tulmessze menönek tartja. Valahogyan az volt az érzésem, hogy, bár kellemetlen precedenst lát Pogány föllépésében, alapjában véve szeretné gyümölcsöztetni abban az irányban, hogy Bartha csakugyan eltávolittassék a hadügyminiszteri székből. Károlyi tudniillik szintén némi bizalmatlansággal nézte Bartha müködését és a sok ellenforradalmár-szaglálás öt is idegessé tette. Figyelmeztettem arra, hogy ha mostan a kormány és a szociáldemokratapárt együttesen nem statuálnak a legenergikusabban példát, akkor sulyos veszdelmek elé megyünk, mert végleg lehetetlenné fog válni az országban a rendnek a helyreállitása és fentartása, ha a katonaság ilyen rendbontó és fegyelembontó példával járhat elöl, anélkül, hogy annak nyomában a legszigorubb megtorlás következnék. Beszélgetésünk során Kunfi is Károlyihoz érkezett, de ő már sokkal kevésbbé látta veszedelmeseknek a dolgokat, mint én. Károlyi, ilyenformán segitséget kapván a maga álláspontja mellett, mindenáron igyekezett eltériteni attól,

hogy elöbb tett kijelentésemet fentartsam. Károlyitól a pártvezetőségnek hirtelen összehivott ülésére mentünk. Ezen a pártvezetőségi ülésen én a legkeményebb szavakkal támadtam meg a jelenlevő Pogányt és ott is kijelentettem, hogy amenyiben ő nem távozik a katonatanács éléről, én vonom le a konzekvenciákat és mondok le a miniszterségről. Sajnos, a pártvezetőség tagjai között csak Böhm Vilmosnál találtam megértésre. Ő azt javasolta, hogy a katonatanácsok oszlattassanak föl, de később ő is engedett a közhangulatnak. Hiába magyaráztam, hogy Pogány fellépésének milyen sulyos következményei lehetnek és lesznek is. Hiába figyelmeztettem arra, hogy a szociáldemokratapárt szempontjából is milyen sulyos beszámitás alá esik Pogánynak ez az egyéni akciója; mindannyian egyetértettek velem abban, hogy elitélték Pogányt, de nem akarták levonni a konzekvenciáit ennek az itéletnek, nem akartak ragaszkodni ahhoz, hogy Pogány távolittassék el a helyéről. Ezt a hangulatot nagyon megerösitette Pogány magatartása is, aki kétségbeesve védekezett vádjaim ellen és hangoztatta jóhiszemüségét. Váltig azt hangoztatta, hogy hiedelme szerint a párt és a forradalom érdekében cselekedett s végül is könnyező szemekkel, meghatott hangon fordult hozzám azzal a kérdéssel: vajjon hiszem-e, hogy ő a párt érdekei ellen, egyéni célokat követve akart cselekedni? A könnyek nem hatottak meg és kereken kijelentettem: mindezt erös meggyözödéssel hiszem. Sajnos, magamra maradtam. A pártvezetőség valami olyan határozatot hozott, amelylyel megrótta Pogányt, Pogány pedig kötelezte magát, hogy ezentul a pártvezetőség előzetes hozzájárulása nélkül semmiféle akciót nem csinál. Velem szemben pedig azt a határozatot hozták, hogy a miniszteri tárcát tartozom továbbra is megtartani. Akkoriban az ilyen határozat parancs volt, amely ellen annál is nehezebb lett volna megtagadnom az engedelmességet, mert hiszen én is a pártfegyelemnek a nevében követeltem eljárást Pogány ellen.

Igy történt, hogy Pogány a helyén maradt és hogy Bartha hadügyminiszternek el kellett hagynia helyét. Eredményt csak annyit értem el, hogy megakadályoztam Pogány József hadügyminiszteri aspirációinak a teljesülését. Persze: nem voltam megelégedve ezzel a negativummal és beszélgetések során ugy Károlyival, mint saját elvtársaimmal szemben határozottan hangsulyoztam is, hogy meg vagyok győződve ennek a precedensnek sulyos hatásairól. Ha

Károlyi Mihály és saját elvtársaim akkor az én álláspontomra helyezkednek, Pogány József későbbi kalandor-pályafutásából valószinüen semmi se lett volna.

Pogány József ellen több sikerrel léphettem volna föl, ha az ő egészen rosszhiszemü és számitásszerü radikalizálódása nem lett volna párhuzamos a szociáldemokratapárt sok régi vezetőjének becsületesen jóhiszemü radikalizálódásával. Pogány számára ez a balfelé irányozódás csak eszköz volt arra, hogy előbbre juthasson. Népszerüvé akart válni a tömegek előtt és lehetetlenné akarta lassan tenni mindazokat, akik céljainak utjában állottak. De voltak egynéhányan a régi vezetők közül, akiket nem ilyenféle számitás, hanem lelki diszpozició és temperamentum sodort mindinkább balfelé. Voltak, akikre az orosz bolsevizmus példája hatott lenyügözően, akiket az ottan diadalmaskodott bolsevizmus forradalmi lendülete ragadott magával, akik lelki hajlandóságuk és temperamentumuk alapján erős meggyőződéssel hittek egy eljövendő világforradalomban és akik — talán akaratlanul és talán csak tudat alatt, de — mindig ennek a gondolatnak a hatása alatt állottak és akik. minél inkább haladt az idő, annál inkább ennek hatása alatt cselekedtek is. Ezek voltak azok, akik a tömegekkel együtt beleestek abba az optikai csalódásba, hogy az októberi forradalom a munkásság szociális forradalma volt, hogy az októberi forradalom a munkásság győzelmét jelentette, hogy valóban már csak egyetlen akarat és erő maradt az országban: a munkásságé. S hogy mindezért jogosult az a követelés, hogy Magyarországon immár megvalósittassék a szocializmus végcélja.

Hogy a lelki diszpozició és a sokszor tudat alatt maradó hajlandóság milyen nagy szerepet játszhatott egyeseknél, azt egy élénken az emlékezetemben maradt apró jelenet illusztrálta a legjobban számomra. Az októberi forradalmat megelőző hónapokban sétáltam egyszer a Dunaparton Kunfi Zsigmonddal. A monarchia akkor még állott, de semmi kétség sem volt abban, hogy rövidesen összeomlik. Igy vetettem föl, a budai királyi palotára mutatva, ezt a kérdést:

— Ugyan mi lesz ott fönn egy év mulva?

Kunfi habozás nélkül felelte:

— Ott fog ülésezni a szovjet.

Annyira váratlanul ért e válasz, hogy eleinte nem is vettem komolyan. Csak amikor Kunfi erősen bizonygatni kezdte, hogy ez bizony igy lesz és elkerülhetetlen, akkor láttam, hogy mennyire rabul ejtette öt is az orosz szovjetek ugynevezett forradalmi lendülete és mennyire rabja annak, amit én már akkor is forradalmi romantikának és a szép forradalmi gesztusok irreális és ezért antimarxista imádatának neveztem. Sajnos, Kunfinak lett igaza. Ezt ma már ő is legalább annyira sajnálja, mint én magam. De akkori kijelentése feltárta lelkét és az a pillantás, amelyet akkor beléje vethettem, Kunfi sok későbbi cselekedetét magyarázta meg nekem. Nem tudta olyan ridegen nézni az eseményeket, mint én, nem tudta meglátni a valóságot a látszat mögött, nem tudta elvonatkoztatni magát az orosz események távolról szépnek látszó forradalmi gesztusaitól, és ezért akkor, amikor kritikus pillanatok következtek s ellenállást kellett volna kifejteni: gyönge volt, mert temperamentuma s lelki diszpoziciója tiltakozott a valóság kevésbbé szép és lendületes realitásai ellen és eltolta öt ama látszatok felé, amelyek minden vágy és cél teljesülését igérték. Nem csoda, ha a kevésbbé képzettek között még többen akadtak, akik mindinkább hitték, hogy a magyar munkásságnak most már csak akarnia kell és mindent elérhet, mindent megvalósithat, annál is inkább, mert nem mindenkinél játszottak csak lelki és temperamentumbeli okok közre, mint nála, hanem soknál kevésbbé tiszteletreméltó mellékkörülmények is hatottak.

Csak két nevet akarok emliteni: Varga Jenöt és Landler Jenöt. Landler anélkül, hogy tudtuk volna, elkeseredett haragot táplált a szivében azért, mert, amint már elmondottam, a Károlyi-kormány megalakulásánál nem lehetett belügyi államtitkárrá. Hiuságán esett sulyos csorba és ez a megbántottság erősen hozzájárult későbbi cselekedeteihez. Igy lett ebből az emberből, aki hosszu éveken át mindenkor a mindenkori pártvezetőség leghüségesebb hivei közé tartozott, egyszerre frondör, aki nem riadt vissza attól se, hogy a párt ellen a legaljasabb módszerekkel és legsulyosabb rágalmakkal harcoló kommunistákkal titokban összeköttetést keressen és tartson fenn. Varga Jenöt is a hiusága erösitette meg mindinkább fokozódó radikalizmusában. Igazságtalanságnak érezte, hogy nem állhatott a legelsö sorokban és nem vihetett vezetö szerepet. Mérhetetlen becsvágya tulajdonképpen csak a

bolsevizmus kitörésekor tünt ki és csak akkor magyarázódott meg számomra az utolsó időben sok tekintetben érthetetlen viselkedése.

Azelőtt az ilyen embereknek a politikai irányváltozása a párton belül alapjában véve minden hatás nélkül maradt volna. A mostani körülmények között, amikor minden mozgásban volt és amikor a párt tulajdonképpeni vezetői, ezer más dologgal elfoglalva, nem értek rá figyelmüket a párton belül történő dolgokra irányitani, és amikor a tömegek akaratának közvetetlen érvényesülése mind nagyobb és nagyobb lett nemcsak a párton belül, hanem az országos politika dolgában is: most az ilyen párttagok radikalizálódása nem maradhatott hatás nélkül. A tömegek nyomása alatt sokszor hajlandóságaikat, másszor terveiket követve haladtak balfelé és, kölcsönhatásként, vitték viszont még balrább a tömegeket. Igy történt, hogy lassacskán ugyszólván egészen magamra maradtam a párton belül. Már csak Peidl Gyula és Buchinger Manó voltak azok, akik velem egyformán itélték meg a helyzetet és akikre állásfoglalásomnál számithattam. Böhm és Weltner alapjában véve ugyszólván az utolsó pillanatokig a mi álláspontunkon állottak ugyan szintén, de mindketten sokkal inkább tulságosan a tömegek közvetetlen hatása alatt voltak, semhogy a kritikus pillanatokban ellen tudtak volna állani. Féltették a pártot, a párt népszerüségét és adott esetben mindig azt tartották helyesnek, hogy koncessziókat tegyenek a hangulatnak, mert azt remélték, hogy a párt igy kezében tarthatja a vezetést és megakadályozhatja valamely nagyobb katasztrófa bekövetkezését. Sajnos, ez a számitásuk tévesnek bizonyult.

Nem tartott sokáig és máris mutatkoztak jelei annak a hibának, amelyet a kormány és a szociáldemokratapárt elkövetett akkor, amikor Pogány ellen nem lépett föl az első alkalomnál energikusan. A katonaság ettől a pillanattól fogva mind türhetetlenebbül viselkedett. Folytonos követelésekkel lépett föl, egyszer bekecseket követelt, másszor bakancsokat, egyszer ilyen intézkedést, másszor amolyant. E jelenségek kapcsán egyszer érdekes vendége volt a szociáldemokratapárt vezetőségének, még azokban a napokban, amikor Bartha bukása után Böhm Vilmos vezette államtitkárként a hadügyminisztériumot. Stromfeld ezredes jelent ott meg, Urváry ezredes kiséretében és kifejtette, hogy az eddigi rendszer a hadsereget értéktelenné teszi, hogy a Pogány-féle szervezésnek és

agitációnak véget kell vetni és hogy a hadsereget erösen fegyelmezni kell. Sajnos, ez az intervenció is teljesen eredménytelen maradt: pártvezetöségbeli elvtársaim közelebb érezték magukhoz Pogány Józsefet, a régi párttagot, mint az ösmeretlen vezérkari ezredest — és a katonatanács Pogány József vezetése mellett továbbra is állandóan belekontárkodott a hadügyminiszter dolgaiba, állandó ellenforradalmi tiszti szervezkedést szimatolt és most már meggyanusitotta a legujabb hadügyminisztert, Festetich Sándort is, hogy ő is ellenforradalomra törekszik. Engem nem lepett meg a dolog, mert hiszen tudtam, hogy Pogányt a multkor elért eredmény nem elégitheti ki, hiszen nem ő lett hadügyminiszter. Tudtam, hogy nem fog nyugodni, amig Festetichet is ki nem turja és maga nem ül a helyére.

Pogány valóban csakhamar eröteljes akcióba is lépett Festetich ellen. Okulván multkori tapasztalatain, amelyet a katonaságnak Bartha ellen való felvonultatásával tett, ezuttal másként fogott a dologhoz. A katonatanácson belül nyugtalanitotta állandóan a bizalmiférfiakat és azokon keresztül a legénységet olyan hirekkel, hogy Festetich katonatiszteket szervez, ellenforradalomra készül. A „Népszavá"-ban, amely, sajnos, rendelkezésére állott, valóságos pergötüzet inditott Festetich ellen, hogy igy a szervezett munkásságot is ellene hangolja. Végeredményében, miután hosszu támadó nyilatkozatot adott ki a hadügyminiszter ellen, már magával a kormánnyal is összeütközésbe került. Károlyi nem tudta, hogy mitévő legyen. Látta Pogány rosszindulatu magatartását, de nem mert határozottan Festetich mellé állni. Ebben több szempont akadályozta. Egyfelöl a szó szoros értelmében félt Pogány hatalmától, azonkivül az is aggasztotta, hogy vajjon Pogány vádjai bizonyos fokig nem helytállók-e, mert, amint már elöbb mondottam, az ellenforradalomtól való félelem Károlyit is hatalmába keritette. De ezenfelül feszélyezte Károlyit az is, hogy Festetich a sógora és igy nem akarta kitenni magát annak, hogy Festetich mellett való esetleges állásfoglalása rokoni alapon gyanusittassék meg. A helyzet Pogány és a kormány között lassacskán egészen groteszkké lett és végül a minisztertanács volt kénytelen egy stilszerüen groteszk határozattal siettetni a harc eldöltét. A minisztertanács ugyanis kimondotta, hogy miniszteri bizottságot küld ki Pogány vádjainak megvizsgálására. Ez a bizottság

a legkomolyabban foglalkozott is a vádakkal, eredményre is jutott, határozatot is hozott, ha jól emlékszem: olyanféle megoldással, amelynek alapján a kecske is jóllakhatott, a káposzta is megmaradhatott. Festetich pozíciója igy, természetesen, menthetetlenné vált. Bukása azonban egy másik, sokkal nagyobb jelentőségü és távolabbi kihatásu általános kormányválságba kapcsolódott bele és annak hullámaiban veszett el. Pogány győzelme igy kifelé nem volt annyira nagy, mint amilyen az a valóságban volt. Hogy azonban milyen volt a helyzet a polgári és szociáldemokrata miniszterek és általában a polgárság és a szociáldemokratapárt között, és hogy Festetich mennyire nem számithatott támogatásra a kormányban képviselt egyetlen politikai pártnál s egyetlen polgári kollégájánál sem, ezt legjobban illusztrálhatja a következő visszaemlékezésem.

Amikor javában dult a Pogány — Festetich-háboru és látszott, hogy Pogány nem nyugszik addig, amig Festetichet helyéről ki nem, turja, akkor Károlyi bizalmas beszélgetésre hivott a miniszterelnökségi palota egy bensö szalonjába. Ott volt a felesége is és hármasban beszélgettünk az ügyről. Nem csináltam titkot abból, hogy Pogány magatartását a legélesebben elitélem és azt kivánom, hogy az ő diktátoroskodása energikusan szüntettessék meg. Károlyi nem tudta magát se jobbra, se balra elhatározni, ellenben egyszerre a következő közléssel lepett meg: ő azt hiszi, hogy Festetich hajlandó volna belépni a szociáldemokratapártba, mi a véleményem erről? Hamarjában szóhoz sem tudtam jutni, annyira csodálkoztam e kérdés vagy terv naivitásán. Azután kijelentettem, hogy sulyos hibának tartanék minden ilyen kisérletet, mert a szociáldemokratapárton belül csak gyanakvással fogadhatnák e lépést és megerösitené a bizalmatlanságot Festetich-csel szemben. Több szó azután erről nem esett, annyit azonban mindenesetre megmutat ez a jelenet, hogy magának Károlyinak és minden polgári politikusnak a megitélése szerint is mennyire egyedül a szociáldemokratapárt kezében volt a hatalom.

Természetes, hogy az ilyen helyzet tarhatatlan volt s természetes, hogy ebben az időben már ugyszólván állandósulnia kellett a kormányválságnak. E kormányválságok felidézéséhez a mi bensö állapotaink is elegendőek lettek volna, sajnos azonban: még sulyosabb helyzetet teremtett, kormányra és országra egyaránt, a környezö uj államokhoz való viszony.

A Franchet d'Esperay-vel kötött fegyverszüneti megállapodást ezek az uj környező államok egy pillanatig sem tartották be. A megállapodás szerint csak az ország déli részén, a jugoszláv és román határ mentén lett volna joguk ezeknek az államoknak a megállapitott demarkációs vonalig megszállni az ország területét, azonban ott is magyar kézben kellett volna a közigazgatásnak maradnia. A fegyverszüneti szerződésben egy szóval sem kaptak jogot a csehek arra, hogy az északi határ mentén ök is bevonuljanak és megszállják az ország egy részét. Mindamellett nemcsak ez történt meg, hanem Jugoszlávia és Románia sem maradt állva azokon a határokon, amelyeket az aláirt szerződés megállapitott, hanem önkényesen továbbvonultak és mind nagyobb és nagyobb területeket szálltak meg, ugyanakkor kezükbe véve a közigazgatást is. Természetes, hogy ez óriási izgalmat keltett az országban, természetes, hogy a kormány tekintélyét a környező államoknak ez az önkényes magatartása a legnagyobb mértékben aláásta. De nemcsak ilyen erkölcsi hatása volt ennek a jogosulatlan inváziónak, hanem a megoldhatatlan problémák garmadával halmozódtak egymásra. A megszállott területekről ezrével és tizezrével menekült a magyar lakosság, menekültek a magyar tisztviselök. Magyarországot és főleg Budapestet lepték el ezek a hajléktalan, kenyértelen menekültek és tették a maguk türhetetlen helyzetével együtt mind türhetetlenebbé a régi lakosság helyzetét és állitották megoldhatatlan feladatok elé a közigazgatást. Ezzel karöltve haladt az, hogy minél inkább nyomultak előre a megszálló csapatok, annál lehetetlenebbé vált az amugyis guzsbakötött gazdasági életnek valamelyes módom való továbbfolytatása is. A megszállás elvágta Magyarországot szén- és vasbányáitól, erdeitöl, a délvidéken, Bácskában és a Bánátban, élelmező kamrájától, ugy, hogy a legrövidebb idö alatt a legsulyosabb gazdasági problémák jelentkeztek és bizonyultak megoldhatatlanoknak. A csehek még azt is megtették, hogy nemcsak a saját bányájukból eddig Magyarországba szállitott szenet tiltották le, hanem megakadályozták azt is, hogy Németország vagy Lengyelország küldjön a megszállott területeken keresztül szenet Magyarországnak. Magyarország megmaradt bányáiban is mind nehezebbé vált a termelés, mert se Erdélyből, se a Felvidékről bányafát kapni nem lehetett és igy néhány hét alatt rettenetes szén- és fainség szakadt az

országra, párhuzamosan a kenyér- és zsirinséggel, amely a Délvidéken tartalékolt élelmiszerek elzárásával következett be.

A kormány kétségbeesetten tett meg minden lépést e bajok elháritására. A környező államoknál és Párisban hol kérve, hol követelve, hol szép szóval, hol hivatkozva az ünnepélyesen aláirt szerződésre, tiltakozott ez ellen a bánásmód ellen. Hiába! Károlyi és a kormány számos tagja beszédekben, ujságnyilatkozatokban, külföldre juttatott intervjukban, diplomáciai akciókban igyekeztek elháritani az országról a most rászakadt bajokat. Igyekeztünk megmagyarázni a győztes államoknak, hogy mennyi igazságtalanság rejlik abban, ha a forradalmi és köztársasági Magyarországgal bánnak ugy, mintha itt még a régi Habsburg-uralom állna fönn. Igyekeztünk megérttetni, hogy ez a bánásmód menthetetlenül katasztrófába sodorja az országot. Számtalanszor rámutattunk a bolsevizmus fenyegető rémére és figyelmeztettük őket arra, hogy ha e bánásmód következtében az ország népe kétségbeesésében az orosz példát fogja utánozni, akkor ez sulyos veszedelmet fog jelenteni a környező államokra és egész Európára. Magam számtalanszor fejtegettem az ántánt-államok budapesti képviselői előtt, hogy ezzel a politikával tüzet gyujtanak Magyarország háza fölött, olyan tüzet, amely az ujonnan huzott demarkációs vonalakat aligha fogja határoknak elismerni és bizonyára át fog csapni lángjaival. Hiábavaló volt minden ünnepélyes tiltakozás és kétségbeesett könyörgés, az ántánt és a környező államok ridegen megmaradtak álláspontjukon és napról-napra szorosabbra fogták a Magyarországot fojtogató vasgyürüt. A Károlyi-kormány helyzete, természetesen, mindinkább lehetetlenné vált e lehetetlen bánásmód következtében.

Azóta gyakran olvastam vádakat e kormány ellen; olyan vádakat is, amelyek a kormányt egyenesen felelössé akarják tenni az ántánt és a környező államok akkori magatartásáért. E vádak főleg abban csúcsosodnak ki, hogy ha a katonaságot a kormány ideje előtt szélnek nem eresztette volna, akkor a környező államok nem merték volna a Franchet d'Esperay-féle fegyverszüneti megállapodást megszegni. Nehéz ma már erről a kérdésről vitatkozni. A hazaözönlő katonaság akkori lelki beállitottságát ma már mindenki elfelejtette. Pedig az minden volt, csak nem háborus. Egyes apró osztagokat nem tekintve, nem fegyelmezett rendben és uj harcra

kész állapotban tódultak haza ezek a csapatok, hanem teljesen felbomolva és — mert hiszen fegyver volt a kezükben — anarchiával fenyegetve az országot. A kormánynak csak az lehetett a feladata azokban az órákban, hogy ettől az anarchiától megmentse az országot, hogy a hazatóduló katonaságot, már az ország határán, lefegyverezze és, ellátva élelmiszerekkel és minden egyéb szükségesekkel, nyugodtabb, megelégedettebb állapotban engedje vissza az országba. Emlékszem, hogy a kormány magasrangu katonai szakértők meghallgatása alapján döntött igy. Nem pacifista rajongás késztette a kormányt arra, hogy a leszerelést a legnagyobb energiával siettesse, hanem a hazatóduló katonaság zabolátlanságától való félelem. Ez a katonaság teljesen alkalmatlan lett volna, hogy az ország határait a győztesen elörevonuló hadseregekkel szemben megvédje s ha erre akkor komoly kisérlet történt volna, akkor ennek csak a legsulyosabb katasztrófa lehetett volna a következménye.

A Károlyi-kormány sokkal sulyosabban érezte a maga testén az invázió rettenetes hatását és sokkal világosabban látta, hogy ez az invázió nemcsak az ő helyzetét, hanem az októberi forradalom minden vivmányát fenyegeti veszedelemmel, semhogy ne lett volna hajlandó, ha erre valami mód is kinálkozik, megállitani ezt az inváziót. De nemcsak harcképes és harcolni akaró katonaság nem állt rendelkezésére, de munició és az élelmezés lehetősége sem. A legnagyobb foku lelkiismeretlenség lett volna, ha ilyen körülmények között harctérré tettük volna az ország belső területét s olyan háboruba fogtunk volna, amelyről előre tudnunk kellett, hogy legparányibb győzelmi eshetőségei sincsenek. Hiszen Magyarország akkor köröskörül be volt keritve és a legnagyobb hősiesség is csak sulyos vereséget szenvedhetett volna. Ilyenformán a Károlyi-kormány nem tehetett egyebet, mint amennyit tett. Véleményem szerint akkor sem tehetett volna egyebet, ha a Franchet d'Esperay-féle tárgyalásoknál előreláthatta volna, amit akkor nem látott: hogy a környező államok ezt a szerződést egy darab papirrongynak fogják tekinteni, amelyet kacagva tépnek széjjel. Hogy ennek az előre nem látása naivitás volt, arról meggyőződhettünk, de ha nem lettünk volna ilyen naivak, akkor sem történt volna lényegében más, mint igy.

E naivitásunknak érdekes nyugtázását kaptam egyébként a Károlyi-kormányzat legkritikusabb napjaiban egy beszélgetés al-

kalmával, amelyet dr. Erdélyi Jánossal folytattam. Ez az ur akkoriban az erdélyi román kormányzótanács megbizottja és képviselője volt Budapesten s ilyen minöségében keresett fel egy alkalommal a minisztériumban. Beszélgetésünk során öt is igyekeztem meggyözni arról, hogy saját szempontjukból cselekszenek helytelenül, amikor Magyarországot a végsö katasztrófa s azt megelözöen a végsö kétségbeesés karjaiba kergetik. És rámutattam arra, hogy milyen szörnyü hatást kell, hogy keltsen a fegyverszüneti szerzödés semmibevétele. Erdélyi mosolygott és azután teljes nyiltszivüséggel tette fel a kérdést:

— Kedves miniszter ur, hogyan lehettek önök olyan naivak, hogy azt hitték, hogy azt a szerzödést mi csak egy pillanatig is respektálni fogjuk?

Mi egyebet mondhattam neki:

— Igaz, nagy naivitás volt, hogy hittünk a szerzödés szentségében.

S Erdélyi ur megértöen bólintott. Nem akartam közölni vele, hogy ha kevésbbé naivak lettünk volna, akkor se tudtunk volna másképpen cselekedni.

Sulyosan komplikálta a kormány helyzetét a választások kérdése is. Itt mutatkozott meg a legélesebben a régi uralom rettenetes felelössége. Parlament nélkül maradtunk, mert a régi parlament annyira gyökeréig reakciós volt, hogy a vele való együttmüködésről szó sem lehetett. Uj törvényhozást kellett a forradalomnak teremtenie, de ez az adott körülmények közt mind nehezebb és nehezebb feladat volt. Pedig valamennyien éreztük, hogy az ország menekülését a mindinkább fenyegetö anarchiából egy olyan törvényhozásnak a megalkotása jelentheti, amely elegendö tekintéllyel birjon arra, hogy magához ragadja a törvényalkotás hatalmát és be tudjon iktatni a hatalomba egy olyan erös kormányt, amely szilárd kézzel gyakorolhassa a végrehajtó hatalmat. Az elsö izgalmas hetek után hozzá is láttunk rögtön az uj választójog megteremtéséhez, amely, természetesen, csak a legdemokratikusabb lehetett. De a munkánk sehogysem haladt elöre.

Külsö és belsö okai voltak ennek. Kivülröl a környezö államok mindinkább elönyomuló, megszálló hadserege tette lehetetlenné a komoly választási elökészületeket. Volt idö, amikor azt se tudtuk, hogy hol van a demarkációs vonal s ha egyszer azt hittük, hogy

már tudjuk, akkor rövidesen meg kellett győződnünk arról, hogy megint tévedtünk, mert hol a cseh, hol a jugoszláv vagy a román hadseregek nyomultak előre ujból s huztak uj demarkacionális vonalat. Még a kerületi beosztást sem lehetett ilyenformán megcsinálni, mert sohasem lehetett tudni, hogy melyik kerület esik még a demarkációs vonalon belül s melyik nem. Volt ezenkivül egy nagyon komoly okunk, amely nehézzé tette számunkra a választások problémájának megoldását, noha tudtuk, hogy milyen nagyjelentőségü lehet e kérdés gyors és helyes megoldása. Ez az ok a következő volt: A béketárgyalásokra készülödtünk és, természetesen, vigyáznunk kellett, hogy semmi olyat ne tegyünk, amivel Magyarország hátrányára prejudikálhatunk. Márpedig a választások kiirásának kérdésénél ez a veszedelem meglehetösen nagy volt. A környező államok folyton nagyobb és nagyobb területeket szálltak meg Magyarországból. Az a demarkacionális határ, amelyet igy, egyoldalúan, megvontak, azonban nem jelentett végleges, békeszerződésben megállapitott határt. Söt nekünk mindent el kellett követnünk annak biztositására, hogy ha már az elönyomuló hadseregeket megállitani nem tudtuk, ez ne jelentsen precedenst a békekonferencia számára. Vagyis: hogy az országban körüskörül huzott katonai demarkacionális vonal ne legyen a legkisebb mértékben sem prejudikáló a Párisban később megállapitandó országhatárok számára. Ebből a szempontból sulyos probléma volt, hogy milyen területen irjuk ki a választásokat. Ha a mindenkori demarkacionális vonalon irjuk csak ki, akkor az ügyes és Párisban szives meghallgatásra találó környező államok igyekeznek ezt ugy feltüntetni, mintha elismerése volna az általuk teremtett határoknak.

Ezért elöbb azt határoztuk el, hogy kisérletet teszünk a választásoknak az egész ország területén való megtartására. Hogy erről az ántánt budapesti képviselője, Vyx ezredes, hivatalosan szerzett-e tudomást, avagy másuton, arra már nem emlékszem, de tudom, hogy csakhamar jegyzéket kaptunk töle, amelyben tiltakozott a választásoknak ilyen módon való megtartása ellen. Ezekután a kormány tagjai közül többen azt az álláspontot foglalták el, hogy a választásokat irjuk ki egész Magyarországon, demontsrálásául annak, hogy a környező államok hadseregei által teremtett helyzetet politikailag nem vagyunk hajlandók elismerni, az igy kiirt választásokat azután azonban csak ott tartsuk meg, ahol ennek technikai lehető-

sége van, vagyis a meg nem szállott területeken. Ennek a propozíciónak azonban ellenzöi is voltak, azzal az érvvel, hogy a győztes ántánt ezt a viselkedést most már provokációnak tarthatná és ez megint csak Magyarország hátrányára szolgálhatna a párisi béketárgyalásoknál. A minisztertanács hosszu ideig nem tudott ebben a kérdésben megállapodni és ez volt az egyik oka annak, hogy olyan soká késett a választások kiirása.

E kivülről ható okok mellett, sajnos, belpolitikai okok is voltak, amelyek hátráltatták a választások megtartását. Elsösorban idetartozik a szociáldemokratapárt egyes vezetöinek és tömegei egy részének a magatartása. Ugyanaz a mindent felszivni, felhabzsolni akaró viselkedés, amelyet előbb a szakszervezeti agitáció terén már vázoltam, lett urrá politikai téren is. Akadtak a szociáldemokratapártban vezetök, akik a választásokat nem siettetni, hanem kitolni akarták, azzal az indokolással, hogy egyébként nem lesz biztositható a szociáldemokratapárt többsége a választásoknál. Legnagyobb csodálkozásomra a szociáldemokrácia sok régi bevált vezetője is arra az álláspontra helyezkedett, hogy a választásoknál mindenáron biztositani kell a szociáldemokratapárt jövendö többségét a parlamentben. Ezekkel csakhamar éles ellentétbe kerültem. Nemcsak, hogy az volt az álláspontom, hogy Magyarország ipari fejlödöttségének abban a stádiumában, amelyben voltunk, ez még az adott konjunktura fenékig való kihasználása mellett is lehetetlen, illetve csak sulyos erőszak alkalmazásával lehetséges, hanem annak a kifejtésétől sem riadtam vissza, hogy ugy az országnak, mint magának a szociáldemokráciának a szempontjából az kivánatos, hogy a pártnak a választásoknál ne legyen többsége. Aminthogy a szakmai szervezkedés terén nem csináltam titkot abból az álláspontomból, hogy a szervezeteknek konjunkturás alapon való tuldagasztása káros a munkásmozgalomra, azonképpen politikai tekintetben is az volt az álláspontom, hogy a konjunkturának végletekig való kihasználásával elérhető esetleges többség csak katasztrófát hozhat magával. Hiszen a tömegek étvágyával máris nem tudtunk megbirkózni! Hiszen a párt eddig elért hatalmával máris oly nagy étvágyat gerjesztett, hogy lehetetlent követeltek töle és hogy ennek következtében a bolsevisták lelkiismeretlen, demagóg kritikája napról-napra tért hóditott a magukat csalódottnak érző munkások között!

Számtalan alkalommal fejtegettem, hogy ha a szociáldemokratapárt a legközelebbi választásoknál többségre jutna, akkor a helyzete teljesen lehetetlenné válnék, mert hiszen e győzelme következtében a tömegek logikusan követelnék a szociáldemokratapárt valamennyi programpontjának és, természetesen, végcéljának a megvalósitását is. Vagyis lehetetlent követelnének és, csalódván, haraggal fordulnának el a párttól és fordulnának az igéretekben tullicitálhatatlan bolsevisták felé. Ugyanekkor a legélesebben fordultam szembe a politikai terrornak itt-ott már érezhetővé váló jelentkezésével és egyáltalán nem titkoltam, hogy mindazt, ami e tekintetben történt, a legélesebben elitélem. Hiábavaló volt minden erölködésem. Elvtársaim csodálkozva néztek rám, amikor arról beszéltem, hogy a szociáldemokratapártnak nem szabad többségre törekednie, hogy a szociáldemokratapártnak minél kisebb résszel kell megelégednie a hatalomból, hogy főtörekvésének az eddig megszerzett demokratikus vivmányok biztositására és megtartására kell irányulnia és hogy a szociáldemokratapártnak éppen ebből a szempontból nagy érdeke egy erőteljes, demokratikus, polgári közvélemény megteremtése.

Szavaimnak semmi hatásuk nem volt és, sajnos, pártomon belül sok helyen azok kerekedtek fölül, akik a polgári szervezkedésre még akkor is vad haraggal csaptak le, ha az októberi forradalom alapján álló, velünk szövetségben lévő pártokról volt szó. Ez a vad harag sokszor és mindgyakrabban nyilvánult meg, néha igen kellemetlen formákban, főleg a Függetlenségi Pártnak mérsékeltebb szárnyával, de még a Jászi Oszkár és Szende Pál vezetése alatt álló Radikális Polgári Párttal szemben is. Ma már bizonyára kevesebben vannak, akik az én akkori álláspontomat nem értik meg és nem tartják igazoltnak és bizonyára sokan, nagyon sokan vannak, akik, visszaemlékezve arra az akkori helyzetre, ne csodálkoznának azon, hogy a szociáldemokratapárt legtöbb vezetője és tömegeinek legnagyobb része milyen fanatikus elszántsággal akart felszivni minden réteget, minden osztályt, minden politikai pártot és akart egyeduralkodóvá lenni az egész országban. Akkoriban ez az arány forditva volt. Kevesen, nagyon kevesen értettek meg engem és szinte mindenki azt találta természetesnek, amin ma már csodálkoznak. Magától értetődik, hogy az ilyen belpolitikai állapot nem tette

könnyüvé a kormány választási elökészületeit és nem siettette a választások kiirását.

A kormányon belül is mindinkább szaporodtak a bajok. Ugyszólván állandó volt a kormányválság. Kezdödött Batthyány lemondásával. Számomra ez a lemondás meglehetösen rejtelmes volt. Károlyi bejelentette az egyik minisztertanácson, hogy Batthyány lemondott s arra a kérdésünkre, hogy miért, azt válaszolta, hogy nem tudja. Batthyány lemondásának közvetetlen okát ma sem tudom. Hogy akkoriban nem firtattam, annak az a magyarázata, hogy az okot elképzelni nem volt nehéz. A szociáldemokratapárt részéröl sok nehézséget okoztak neki, föleg a föispánok kinevezése körül. (Akkoriban egyszerre csodálatosan sok föispánjelölt akadt a szociáldemokratapártban.) Batthyány utóda Nagy Vince lett. Komolyabb zavarokat okozott a kormányon belül Lovászynak néhány héttel később bekövetkezett lemondása. Az ö lemondásának okairól sem szereztünk hivatalosan tudomást, de nyilt titok volt, hogy azért követte Batthyányt, mert nem helyeselte a kormányzat irányának tulságosan balrafordulását és mert külföldröl olyan információkat kapott, amelyek szerint az ántánt nem szivesen látja a magyar köztársaságnak ezt a radikalizálódását. Öszintén megvallva, akkoriban nem nagyon hittem magam sem Lovászy e külföldi információinak helytálló voltában. A miniszterelnökség és a külügyminisztérium külföldre kiküldött misszióinak jelentése alapján és a Károlyi által elöterjesztett információk szerint nem is igen hihettem. Sajnos, csak jóval később, amikor a bolsevizmus kitörésével Svájcba kerültem s ott módom volt visszamenöen is tájékozódnom, győződtem meg arról, hogy Lovászy információja helytálló volt.

Ugyanekkor — tehát alaposan elkésetten — győződtem meg arról is, hogy Károlyinak egy rendkivül fontos lépése éppen az akkor nagyon fontos Svájcban mennyire hibás volt. Ez a lépés: Bédi-Schwimmer Rózának svájci követté való kinevezése volt. E kinevezés a minisztertanácson többszöri elöterjesztés után végül is csak azzal ment keresztül, hogy Károlyi saját, személyes kivánságaként terjesztette elö. A hatás Svájcban pusztitó volt. Ott éppen akkor volt a női választójog kérdése napirenden és Svájc kormánya, amely ellenezte a nök választójogát, ezt a kinevezést tüntetésnek fogta fel. Károlyi sajátságos módon még akkor sem akarta Bédi-

Schwimmer Rózát elejteni, amikor már halomszámra jöttek ellene a panaszok s nyilvánvaló volt, hogy szereplésével csak kárt okoz a magyar köztársaságnak. Csak nagynehezen lehetett keresztülvinni a visszahivását. Helyére Szilassy Gyula báró lépett, aki nem könnyen tudta amatör elődjének hibáit helyrehozni. Egyébként Szilassy volt körülbelül az egyetlen mágnás és diplomata, aki nemcsak komoly és értékes szaktudással és tehetséggel, hanem odaadással és meggyőződéssel is szolgálta a magyar köztársaság ügyét, nem pedig alattomos hátsógondolatokkal, mint a társai. Károlyi egyébként nemcsak a svájci követ esetében nem tudta a megfelelő embert a megfelelő helyre tenni: az emberek kiválasztása dolgában a legfontosabb alkalmakkor is rengeteg hibát követett el.

Lovászy lemondásával hetekig tartó kormányválság állott be, nem éppen az ő lemondásának közvetetlen következménye gyanánt, hanem mert a kormányban maradt többi polgári miniszterek is mind tarthatatlanabbnak érezték helyzetüket. Főleg Jászi volt teljesen elkeseredve és akart állandóan visszavonulni. Elkeseredése két forrásból fakadt. Nemzetiségi politikája teljesen sikertelennek bizonyult. Helyzete e tekintetben megdöbbentően tragikus volt: akkor jutott abba a helyzetbe, hogy hirdetett elveit és eszméit megvalósitsa, amikor már késő volt. S hatalomra jutása következtében ő lett egyszerre felelős mindazoknak a kormányoknak a büneiért, amelyek ellen egész életén át elkeseredett harcot folytatott. Amit e bünök következménye gyanánt mindig előre megjósolt, Magyarország elháríthatatlan katasztrófáját, az, ime, bekövetkezett, de, és ez volt a tragikus, éppen akkor, amikor ő és küzdőtársai kezébe került a hatalom. A másik oka elkeseredésének a szociáldemokratapártnak az ő pártjával szemben való viselkedése volt. Sajnos, Jászi nem tudott — vagy nem akart — a polgárságnak olyan energikus képviselője lenni, mint amilyenre az adott helyzetben szükség lett volna. Annál kevésbbé, mert hiszen ő már akkor is, vagy akkor még inkább, mint most, át volt hatva a szocialista eszméktől. Hogyan lehetett volna ő a polgárságnak ez az energikus vezére, amikor a polgári öntudatban sokkal mélyebben bengyökerező más férfiak sem tudtak akkor azzá lenni? Jásziban két lélek lakott. Az egyik a polgári párt vezéréé volt, a másik a szivében, lelkében szocialistáé, aki ebben a minőségében nagy mértékben osztozott Kunfi hibájában is: akkoriban egy kicsit rabja volt ő is a forradalmi romantikának

és a radikális gesztusok szépségének és ő is hitt, Károlyihoz hasonlóan, az eljövendő világforradalomban. Igy történt, hogy noha a polgárság képviselője volt, csodálatos módon mindig közelebb állott Kunfihoz, mint hozzám, holott rólam mindenki tudta, hogy nem tartozom a radikális Draufgängerek közé és hogy minden energiával szembehelyezkedem a szociáldemokratapárton belül azzal az irányzattal, amely Jászi pártjának szervezkedését is vadul üldözte és hogy, például, a választások kérdésében is a szociáldemokratapártnak mindenáron való többségretörekvését ellenzem, amig Kunfinak komoly gondokat okozott, hogy miként lehetne a többséget elérni. Érthető, hogy Jászi ebből a mindenképpen tragikus és lehetetlen helyzetből szabadulni akart és ezért ő volt egyike a legelsőknek, akik a sorozatos kormányválságok kapcsán kiadták azt a szerencsétlen jelszót, hogy a polgári pártok álljanak félre és a szociáldemokratapárt vegye át egyedül a hatalmat.

Ez a jelszó a polgári miniszterek között élénk visszhangra talált. Valamennyien szerettek volna szabadulni abból a lehetetlen helyzetből, amelybe kerültek és attól a felelősségtől, amelynek a sulyát mind kevésbbé tudták elviselni, éppen azért, mert kifelé tehetetlenek voltak a környező államok szerződésszegő fellépése miatt, befelé pedig a szociáldemokratapárt dominálo helyzete miatt. Hozzájárult ehhez a mindinkább erősödő bolsevik agitáció is, amely bőségesen használta ki a kormány szorult helyzetét, az ország népének mindinkább növekedő elkeseredését és elégedetlenségét. Mindegy volt a bolsevistáknak, hogy ez az elkeseredés miből fakadt. Ők egyforma lelkiismeretlenséggel használták ki Erdély és a Felvidék megszállásából bekövetkezett hazafias nemzeti elkeseredést és a mind nehezebb megélhetésből, a növekedő munkanélküliségből származó szociális elégedetlenséget. Az Oroszországból hazatérő, ott pénzzel bőven ellátott bolsevista agitátorok pokoli demagógiával és a leglelkiismeretlenebb korrupciót terjesztve maguk körül dolgoztak azon, hogy az alig diadalmaskodott forradalmi kormány helyzetét lehetetlenné tegyék. Szórták maguk körül a pénzt s igy kapcsolták magukhoz mindazokat az elemeket, amelyeket a szociáldemokratapárt az utolsó évtizedek során korrumpáltságukért magából kilökött. Kun Béla, aki ekkoriban tünt fel, maga is a kilököttek közé tartozott. Egy kis sikkasztás büne terhelte abból az időből, amikor még a kolozsvári munkásbiztositó pénztár tiszt-

viselője volt. Természetes, hogy a szociáldemokratapártban ettől fogva semmi szerephez nem juthatott. Összeférhetetlen természetük és rágalmazásra való hajlandóságuk miatt ki voltak közösitve a pártból már évek óta Alpári Gyula, Vágó Béla, Rudas László, Szabados Sándor és még egy sereg kétes alak, akik most, természetesen, mind kommunistáknak csaptak föl és Kun Béla legszükebb környezetéhez tartoztak. A pártból kivetni való salaknak bizonyult emberek tömörültek igy Kun Béla köré és aknázták alá ugy a szociáldemokratapárt, mint a kormány helyzetét. Válogatás nélkül minden eszközt fölhasználtak céljaik elérésére, ami akkor megdöbbentően hatott énrám is, pedig én ösmertem ezeket ez embereket. Azóta, persze, tudom, hogy a bolsevisták teljesen magukévá tették a jezsuiták jelszavát: a cél szentesiti az eszközt. Ahol valami gyöngéje volt a forradalom utáni kormányzatnak, ahol megoldhatatlan problémák akadályai tornyosultak elénk, ott azonnal munkához láttak ezek az alakok és igyekeztek a hibát még nagyobbá, a problémát még megoldhatatlanabbá tenni. A harctérről hazaözönlött rokkantak seregé épp ugy eszköz volt céljaik elérésére, mint a munkanélküliség kérdése vagy a szocializálás problémája...

A lerongyolt, gazdaságilag tönkrement Magyarország forradalmi kormánya hogyan is tudta volna a rokkantak kérdését közmegelégedésre megoldani? Minden erőfeszitést megtettünk, hogy a helyzetet félig-meddig türhetővé tegyük, de nem lehetett fölvenni a versenyt a bolsevik demagógokkal, akik tullicitálhatatlanok voltak, mert valahányszor egy-egy követelés teljesült, azonnal uj, még fantasztikusabb követelésekkel állottak elő. A rokkantak érthetően elkeseredett és szélsőségekre hajlamos lelkiállapotát ügyesen használták ki a bolsevisták, hogy a kormány ellen mozgósitsák őket. Ugyanigy tettek a munkanélküliekkel is. Hogy Magyarországon a termelés akkor megakadt, az elhárithatatlan elemi csapás volt, és hogy az állam a munkanélküliek óriási táborának nem tudott kielégitő segitséget nyujtani, az olyan elkerülhetetlen volt, mint maga a munkanélküliség. A kormány hiába tett meg ezen a téren mindent, sőt tett számos jóindulatu szakember véleménye szerint többet, mint amennyit államgazdasági szempontból szabad lett volna: Kun Béláék lelkiismeretlen agitációja, természetesen, mégis termékeny talajra talált, mert hiszen bármily magas volt is a munkanélküli segély, ujabb, még magasabb követeléssel könnyebb

volt nekik maguk mellé állitani e tábort. Ilyenformán a rokkantaknak és munkanélkülieknek amugy is elégedetlen, mert nyomorusággal küzködő tábora egyetlen folyton lázongó tömeg volt, amely Budapest utcáit, a hatóságokat, a kormányt és belülről a szociáldemokratapártot állandóan nyugtalanitotta s amely állandóan villamosfeszültséggel telitette a levegöt.

A bolsevisták agitációja más irányban is ügyeskedett. Kiadták a szocializálás jelszavát. A tömegek, amelyek valóban csak azt a látszatot látták maguk elött, hogy ök az egyedüli szervezett hatalom az országban s hogy az ö képviselöik tartják kezükben a hatalom legnagyobb részét, könnyen voltak kaphatók a bolsevistáknak arra a követelésére, hogy azonnal megvalósitandó a szocializmus végcélja, meg kell szüntetni a termelö eszközök magántulajdonát és szocializálni kell az összes üzemeket. Ennek az agitációnak a nyomása alatt számos gyárban egészen önkényes ugynevezett szocializálások történtek. A munkások egyszerüen erőszakkal beültek a gyári irodákba, átvették a gyár vezetését és kijelentették, hogy ezek a gyárak most már „szocializálva" vannak. Hiábavaló volt minden óvás és figyelmeztetés. A józan, rideg érvek nem tehettek nagy hatást a munkásokra a látszólag megnyiló lehetőségekkel szemben és a bolsevista demagógoknak ugrató jelszavai nagyobb hatást tettek, mint például az én törekvéseim, amelyekkel igyekeztem kijózanitani a munkásságot abból a hitéből, hogy a szocialista állam felépitéséhez nem kell más, csak akarat és konjunktura. A munkások szemében én akkor, sajnos, miniszter voltam, ami nem fokozta a bizalmukat. Szavaimat már nem fogadták el teljes értéküeknek és a kormányhatalom szavát vélték, gyanitották kihallani beszédeimből. Hiába mondtam, hogy éppen marxistáknak nem szabad azt hinniök, hogy az olyan államból, amely még a polgári kapitalizmus stádiumába sem jutott el, ugyszólván egy csapásra és minden közbeeső gazdasági fejlödés átugrásával szocialista államot lehet csinálni. Elméleti fejtegetéseimnél több sikerem volt gyakorlati fejtegetéseimmel, annál is inkább, mert a rideg valóság rövidesen igazolta gyakorlati álláspontom helyes voltát. Amikor a „szocializált" gyárak munkásai sorra-rendre küldöttségbe jöttek hozzám és jóváhagyásomat kérték, elméleti ellenvetéseimet egypár gyakorlati kérdés fölvetésével is kiegészitettem. Igy például megkérdeztem tölük: hogyan képzelik a gyárak

pénzügyi vezetését, hogyan vesznek majd a legközelebbi, vagy az azután következő bérfizetésre pénzt? Hiszen az ujonnan átvett gyárakat forgótőke nélkül veszik át és lehetetlen, hogy az akkori helyzetben a folyó bevételekből az összes kiadásokat fedezni tudják. Sokszor a legnaivabb válaszokat kaptam: egyszer azt kivánták tőlem, hogy az állam adjon annyi pénzt, mint amennyi szükséges az üzemek vezetéséhez, másszor, hogy kényszeritsem az addigi tulajdonos tőkéseket, hogy ők adják a pénzt. Sokszor kitünt ilyenformán, hogy milyen primitiv módon ugratták be a bolsevisták a munkásokat és ilyenkor hosszadalmasan kellett magyaráznom, hogy mindezeket a kivánságokat lehetetlen teljesiteni, mert egyfelől: micsoda szocializálás az, amely az államnak, tehát a közösségnek nem jövedelmet hajt, hanem pénzébe kerül, másfelől: hogyan kivánhatják, hogy a tőkések, akiket ők ki akarnak kapcsolni az üzemből, oda ismét bekapcsolódjanak azzal, hogy a pénzüket rendelkezésre bocsátják? A legtöbbször nem is ezek a vitatkozások, hanem maga az élet tanitotta meg a „szocializálás"-ba beugratott munkásokat eljárásuk helytelenségéről. De a bolsevisták elérték azt, hogy nyugtalanságot keltettek, ellentéteket idéztek fel és gyanut ébresztettek a kormánnyal szemben. És ők csak ezt akarták.

Ennek a szocializáló rohamnak volt egy másik formája is, különösen akkor, amikor az eddigi egyszerü gyár-átvételek kudarcot vallottak. Azt kivánták tőlem, mint kereskedelmi minisztertől, hogy az üzemeket államositsam — az államositás és a szocializálás között tudvalevően igen nagy a különbség — és hogy igy szüntessük meg a fontosabb termelő eszközök magántulajdonát. Óriási erőfeszitésembe került, hogy ezt a rohamot vissza tudjam verni. Nem mintha nem álltam volna azon az álláspontón, hogy igenis Magyarországon, már csak államgazdasági szempontból is, erőteljes lépéseket kell tenni az államositás terén, de nem voltam hajlandó hebehurgyán és esztelenül, egy politikai konjunktura nyomása alatt, cselekedni, mert tudtam, hogy ez az egész országot, és vele együtt az egész ipari munkásságot, sulyos gazdasági válságba sodorná. Akkoriban az volt a gazdasági helyzet, hogy a legtöbb gyár sulyos deficittel küzködött. A legnagyobb esztelenség lett volna ezeket a deficites üzemeket kisajátitani és az állam nyakába venni az egész deficitet. Ezzel csak az illető üzemek eddigi tulajdonosai jártak volna jól, akik a háborus konjunktura óriási nyereségeit zsebre rakván, egy-

szerre megszabadultak volna a háboru utáni deficites üzemektől. De meg képtelen gondolat volt az is, hogy minden rendszer nélkül történjenek ezek a kisajátitások! A legnagyobb esztelenség lett volna, például, késztermékeket előállitó gyárakat kisajátitani mindaddig, amig a széntermelés nincsen az állam kezében. A nagyarányu államositás csak rendszeres program alapján képzelhető, amely bizonyos sorrendben és időközökben viszi át a termelés különféle ágait az állam tulajdonába, kezdve a forgalom, a szén-, vasbányászat üzemein és végezve azokon a nagyobb iparágakon, amelyek a központi vezetésre már érettek. Azonban az olyan államositás, amely egyszer az egyik gyár, másszor a másik gyár munkásságának nyomására hol ezt a gépgyárat, hol azt az öntödét akarta volna állami kezelésbe venni, mulhatatlanul pénzügyi és gazdasági katasztrófával járt volna. És igy, ha csak nem akartam volna kivetközni a lelkiismeretesség utolsó foszlányaiból és egyszerüen a demagógia karjaiba vetni magamat, kénytelen voltam még ezekkel a törekvésekkel is szembe szállni. Hiszen az e téren való tervszerütlen „forradalmi" fellépések következményeiről akkor már volt gyakorlati tapasztalatom is, egy olyan „szocializálás" kapcsán, amely később, kényszerüségből, „államositás"-sá lett. Az októberi forradalom legelső napján történt ugyanis az, hogy a két budapesti közuti vasut-társaságot egy ad hoc-bizottság egyszerüen „szocializálta", vagyis kidobta hivatalából mind a két igazgatóságot, az üzemeket egyesitette és azokat „közüzem"-mé téve, egyelőre saját vezetése alá helyezte. Én már teljesen befejezett tényeket találtam, amelyeken már azért sem változtathattam, mert ez a szocializálás egész Budapesten rendkivül népszerü volt és osztatlan tetszésre talált. A két társaság egyesitéséből ugyanis nagy előnyök származtak a közönségre és annak tulajdonképpen régi óhaja valósult meg vele. De még ebben az igazán népszerü és a közérdek szempontjából teljesen indokolt esetben is hibának bizonyult az elhamarkodott „szocializálás", mert a két vállalat ebben a pillanatban szükségszerüen óriási deficittel küzködött, amelynek ilyenformán egyszerre nem volt gazdája: a kisajátitott részvényesek már nem feleltek érte, a főváros pedig, amelyet a „szocializált" vállalat megilletett, tudni sem akart erről a terhes ajándékról. Ilyenformán kénytelen voltam a gazdátlan üzemeket az állam terhére — tehát közpénzből! — tovább vezettetni. Igy lettek a „szocializált" közuti vasutakból kényszerüségből „álla-

mositott" vasutak. Természetes, hogy ez a példa csak megerősitett magatartásomban és a közérdek szempontjából sikerült is elháritani minden nagyobb bajt; sajnos azonban: a másik irányban éppen ez a kényszerü magatartásom is hozzájárult a bolsevista demagógia növekedö sikeréhez. Helyzetem nemcsak ebben az irányban volt nehéz, hanem azért is, mert a kormányon belül a kérdéssel nem szakszerüen, inkább a tömeghangulat hatása alatt foglalkozó többi miniszterek, köztük polgáriak is, kételkedve nézték magatartásomat és akárhányszor kitünt, hogy szivesen látták volna, ha több engedményt teszek a tömegeknek. Hasonló helyzetbe jutottam egy későbbi, nem az én minisztériumom hatáskörébe tartozó „szocializálás" miatt is. Az történt ugyanis, hogy a szociáldemokratapárt egyik uj titkára, Hamburger Jenö, a földbirtokreformról hozott néptörvény intézkedéseit félretéve, egyszerüen szövetkezeti alapon, „szocializálta" a kaposvári bérgazdaságot. Az indokolás az volt, hogy ezt a mintagazdaságot a termelés érdekeinek megvédése miatt fölosztani nem szabad (vagyis e tekintetben nem tartotta magát az orosz bolsevisták gyakorlatához, akik buzgón, minden gazdasági aggályt félretéve osztották ki a földet), viszont a bérlö kezén sem szabad hagyni (e tekintetben tartotta magát az orosz bolsevisták elméletéhez) és igy az egyetlen megoldás: a rögtönös, önkényes „szocializálás"! Elmondhatom, hogy Buza Barna földmüvelésügyi miniszter mellett — aki, persze, elöbb elkövette azt a hibát, hogy vaktában fölhatalmazást adott Hamburgernak — egyedül én tiltakoztam erélyesen ez ellen a fellépés ellen s követeltem a szociáldemokratapárton belül is ennek az eljárásnak a dezavuálását. Ellenben például nagyatádi Szabó István, akinek a legtöbb köze lett volna a dologhoz, nem csinált belöle nagy ügyet.

Nem csoda tehát, hogy a szociáldemokratapárt élén állók közül is sokan szemrehányásokkal kezdtek illetni engem, föleg azok a szakszervezeti vezetök, akik leginkább voltak kitéve a tömegek nyomásának.

Mindinkább világossá lett elöttem: ha az eddigi uton haladunk, akkor katasztrófába kell jutnunk. Láttam, hogy a kivülröl jövö nyomás egymaga is sulyos helyzetet teremt, de tudtam, hogy ezen, sajnos, semmiképpen sem lehet segiteni. Legalább tehát a mind bonyolultabb belpolitikai helyzetet kellett megoldani és arra törekedni, hogy az országnak olyan kormánya legyen, amely gyorsan

végre tudja hajtani a választásokat és amely energikusan gátak közé szoritsa a bolsevista agitáció mind veszedelmesebb hullámait. Láttam, hogy igen erős áramlat van az országban, amely arra törekszik, hogy a lehetetlen helyzetből való menekülés utját a szociáldemokratapárton keresztül keresse. Már emlitettem, hogy Jászi adta ki a jelszót, hogy a szociáldemokratapárt egymaga vegye át a kormányt. A kormány többi polgári tagjai örömmel tették magukévá ezt a jelszót és maga Károlyi is mindinkább hajlott feléje. Miután szocialista minisztertársam, Kunfi is ezt a megoldást tartotta helyesnek, a kormányon belül csakhamar egyedül voltam, aki ennek ellene szegültem. Érthető, hogy a kormánynak ez a hangulata csakhamar kisugárzott a pártok felé is és hogy a szociáldemokratapártban lelkes fogadtatásra talált. Én sulyos katasztrófa magvát láttam ebben a kialakuló hangulatban. Szemben Jászival és a többiekkel, az volt a véleményem, hogy a szociáldemokratapárt egyedüli kormányrajutása nem hogy megoldaná a helyzetet, hanem, ellenkezően, végleg megoldhatatlanná tenné. Hiszen a főbaj éppen az volt, hogy a tömegek már eddig is tulerősnek és a hatalom tulnyomó része birtokosának érezték magukat és ezért álltak elő olyan követelésekkel, amelyek teljesithetetlenek voltak. Hamis volt, szerintem, a következő érvelés: ha a szociáldemokratapárt egyedül volna kormányon, akkor eröteljesebben utasithatná vissza a tömegek követeléseit és erélyesebben szállhatna szembe a bolsevista demagógiával. Hiszen e bolsevista demagógia legfőbb ereje éppen az volt, hogy a szociáldemokratapárt hatalmon van és mégsem él korlátlanul e hatalommal! Mennyivel erősebbé kell válnia e demagógia hatásának, ha arra utalhatnak, hogy a szociáldemokratapárt most már egyedüli birtokosa a hatalomnak és mégsem tesz többet, mint eddig! Rámutattam arra, hogy a szociáldemokratapárt kormányra egyedül jutásának következtében okvetetlenül rákényszerülne olyan gazdasági intézkedések és olyan pénzügyi rendszabályok megtételére, amelyek eddig nem azért nem történtek meg, mert a szociáldemokratapártnak nem volt elég hatalma hozzá, hanem azért, mert tudtuk, hogy katasztrofális hatásuak volnának. A tömegek étvágyát és a bolsevista agitáció hatását csak ugy lehet csökkenteni, ez volt a gondolatmenetem, ha a szociáldemokratapárt egyáltalán visszavonul a hatalomtól és egy alakitandó polgári kormány ellenőrzésére szoritkozik. Igy több módja volna a bolsevisták féktelenségeivel szembeszállni,

viszont a tiszta polgári kormány szabadabb kezet kapna a bolsevista demagógia ellen való fellépésre. E gondolatmenet alapján arra határoztam el magamat, hogy megkisérlem keresztülvinni a szociáldemokratapártnak a kormányból való kilépését s egy lehetőleg erőskezü polgári kormány alakitását. A szociáldemokratapárt szerepe ilymódon az eröteljes ellenörzésre és a bolsevista demagógia ellensulyozására szoritkoznék.

Megerösitett ebben az elhatározásomban az a meggondolás is, hogy amennyiben a szociáldemokratapárt az aktiv kormányzástól visszavonulna, akkor legjobb erői felszabadulnának és azok ujból a párt- és szakszervezeti mozgalom vezetésének szentelhetnék magukat. Azt reméltem ettől, hogy igy a párt régen bevált, tapasztalt és nagyobb tekintélyü vezetői csakhamar ellensulyozni tudnák azokat az elemeket, amelyek ujabban keritették kezükbe a mozgalom vezetését, éppen azért, mert a régi vezetők ugyszólván valamennyien fontos kormányzati és közigazgatási állásokat töltöttek be.

Tervemnek két sulyos akadálya volt. Az egyik a polgári pártok részéről, amelyek mindenáron ki akartak kerülni a kormányból, meg akartak szabadulni a felelösségtől. Legélesebben ez a kormány polgári tagjai magatartásán mutatkozott, akik most már, szinte valamennyien, állandóan sürgették azt, hogy a szociáldemokratapárt egyedül vegye át a kormányt és akik a legkerekebben kijelentették, hogy nem vállalkoznak a szociáldemokratapárt nélkül semmiféle szerepre. Ebben a meglehetösen kaotikus helyzetben gondolt Károlyi egy pillanatra arra, hogy a lemondott Lovászy Mártont kéri föl a helyzet megoldására. Lovászy elvben vállalkozott is, csak két kikötést tett. Az egyik az volt, hogy Károlyi ne miniszterelnök, hanem köztársasági elnök legyen, hogy igy egy fix pont alakuljon ki az állami kormányzásban, a másik az, hogy a szociáldemokratapárt kötelezze magát az ö kormányának a támogatására. Az előző pont teljesitése nem volt lehetetlen, hiszen rövid idö mulva a Nemzeti Tanács határozatából Károlyi csakugyan államfövé lett, amikor is Berinkey Dénes addigi igazságügyminiszter lett miniszterelnökké, akinek helyét az igazságügyminiszteri széken Juhász-Nagy Sándor foglalta el (aki viszont egyike lett a kormány legöntudatosabban polgári érdekeket képviselö tagjainak, persze

anélkül, hogy változtathatott volna bármit is az adott helyzeten). A második föltétel dolgában pedig Károlyi megbeszélést hivott össze, amelyen rajta kivül Lovászy és én vettünk részt.

Károlyi megkérdezett, hogy a szociáldemokratapárt vállalná-e egy Lovászy-kabinet támogatását? Legnagyobb sajnálatomra kénytelen voltam kijelenteni, hogy, noha egyéni véleményem szerint a párt nagyon helyesen tenné, ha erre vállalkoznék, az adott helyzetben erre semmi kilátás nincs, mert hiszen a párt még a Lovászynál jóval radikálisabb (gyakran nálam is „radikálisabb"!) polgári minisztereket is csak nagynehezen támogatja. E beszélgetés alkalmával kifejtettem, hogy véleményem szerint a leghelyesebb megoldás egy polgári kabinet volna a szociáldemokratapárt támogatásával, de nem hiszem, hogy Lovászy, aki lemondásával amugyis a konzervatizmus gyanujába keveredett, ezt a támogatást megnyerhetné. Károlyi nyilván más oldalról is meggyőződött arról, hogy véleményem helyes volt, mert a Lovászy-kombinációt elejtette.

Az én kibontakozási tervem azonban nemcsak a szociáldemokratákkal szövetkezett polgári pártoknál talált akadályokra, hanem a szociáldemokratapárton belül is. Igen kevesen voltak elvtársaim között, akik meg tudták érteni és akik nem furcsállották a legnagyobb mértékben azt a javaslatomat, hogy a párt forditson hátat az aktiv hatalomnak és elégedjék meg az ellenőrző szerepével. Sokan voltak, akik jóhiszemü meggyőződésük alapján állottak e kérdésben velem szemben, de, sajnos, nem voltak kevesen azok sem, akiket elfogott a magasrangu állások hajszolásának láza és akiket kétségbeejtett az a gondolat, hogy a párt az összes minisztériumi, kormánybiztosi, főispáni, tekintéllyel és hatalommal járó állásokat hagyja el.

A nehézségek tehát nagyok voltak, mégis elhatároztam, hogy megpróbálom: talán sikerül a lehetetlennek látszó feladatot megoldanom, talán sikerül a pártot és vele együtt az egész országot kivezetni abból a szerencsétlen helyzetből, amelybe jutottunk. Az ebben az irányban való munkát a szociáldemokratapárt országos pártválasztmányának legközelebbi ülésén akartam elkezdeni. Ott akartam először felvetni és részletesen megindokolni tervemet. Hogy e fellépésem ne érjen egészen váratlanul mindenkit, egynéhány elvtársamat előre informáltam. Igy történhetett az meg, hogy Károlyi Mihály tudomást szerzett tervemről. Mintha valami gonosz merény-

letet terveznék ellene, annyira rossznéven vette állásfoglalásomat és egy addig precedens nélkül való lépésre határozta el magát: Kunfi utján közölte a pártvezetőséggel, hogy bármily szokatlannak látszik is, de, döntő fontosságu országos érdekek kedvéért, ő a szociáldemokratapárt országos választmányának legközelebbi ülésén szeretne, mint vendég, résztvenni. A pártvezetőség, természetesen, hozzájárult és én is, noha tudtam, hogy a lépés miért történik, szintén hozzájárultam, bár elöre láttam, hogy ezzel ujabb sulyos akadály tornyosul tervem elé. De sem az ildomosság, sem a politikai okosság nem engedték, hogy Károlyi kivánságát visszautasitsuk, bármilyen szokatlan volt is.

A pártválasztmány ülésén Károlyi Mihály valóban meg is jelent. Megjelenése nagy feltünést keltett és, természetesen, egymagában véve puszta megjelenése is erös nyomatékot adott későbbi szavainak.

Károlyi Mihály napirend előtt kért szót, megköszönte a vendégszeretetet és azután nagy beszédet tartott, amely elejétől végig azt a célt szolgálta, hogy az én később elöterjesztendö tervem ellen minél erösebb hangulatot keltsen. Ez a hangulatkeltés nagymértékben sikerült is. Károlyi Mihálynak ezzel a beszédével határozott szónoki sikere volt. Nemcsak megjelenésével hatotta meg az embereket, hanem igen jól tudott megszólalni az érzelgősségnek egy bizonyos szubjektiv hangján, amellyel megfogta nem annyira az emberek agyát, mint inkább szivét. Közölte velük, hogy az a terv fog eléjük kerülni, hogy a szociáldemokratapárt vonuljon ki a kormányból. Kijelentette, hogy ő ezt csunya hálátlanságnak és cserbenhagyásnak érezné. Rámutatott arra, hogy az utolsó hónapok sulyos küzdelmeiben ö mennyire férfiasan helytállt és kitartott a munkásság mellett és hogy nem érdemli meg, hogy most a szociáldemokratapárt, a munkásság képviselője öt egyszerüen elhagyja. Ezen a szentimentális hangon beszélt mindvégig, gondosan kerülte a dolog politikai részét.

A beszédnek ez a hangja a szó szoros értelmében meghatotta elvtársaimat, annál is inkább, mert hiszen alapjában véve még nem is tudták, hogy miről van szó és most már azzal a gondolattal várták az eléjük kerülö tervet, hogy valami csunya hálátlanság készül Károlyi Mihály ellen. Miután pedig tervem amugy sem volt tulságosan népszerü, természetes, hogy most már nagyon meg-

rontott kilátásokkal fogtam tervem előterjesztéséhez Károlyi Mihály távozása után. Noha láttam, hogy kevés reményem van a sikerre, mégis előadtam javaslatomat. Mindenekelőtt megpróbáltam elvtársaimat kizökkenteni abból a szentimentális hangulatból, amelybe Károlyi beszéde juttatta őket. Próbáltam őket meggyőzni arról, hogy az én javaslatom nem fogható fel hálátlanságnak és cserbenhagyásnak, hanem, ellenkezően, azt az ügy mellett való áldozatkész, mert hiszen a hatalomról lemondó és éppen ezért jó eredménnyel biztató állásfoglalásnak kell tekinteni. Némi hatást sikerült elérnem, éppen csak annyit, hogy kezdtek a vélemények megoszlani. Végül is három nézet alakult ki. A legmesszebbmenőt Garbai Sándor képviselte, aki Károlyi Mihály beszédének hatása alatt egyszerre csapott át azok közé, akik azt követelték, hogy a szociáldemokratapárt teljes egészében vegye át a hatalmat. A másikat Kunfi Zsigmond képviselte, aki a két szélső álláspont között kompromisszumra törekedett azzal a javaslatával, hogy a szociáldemokratapárt ossza meg továbbra is a hatalmat az eddigi szövetséges polgári pártokkal, azonban kérjen nagyobb részt magának a hatalomból. Eredményül csak annyit értem el, hogy a pártválasztmány maga e három álláspont között nem döntött, hanem elhatározta, hogy a munkástanács legközelebbi ülése elé terjeszti mind a három javaslatot és egyuttal kimondta, hogy Kunfi, Garbai és én képviseljük ott előadók gyanánt a magunk álláspontját.

Az én számomra nem kétséges, hogy Károlyinak akkori föllépése rendkivül sulyos hiba volt. Megjelenése nélkül a pártválasztmány többségét sikerült volna javaslatom számára megszerezni és nagyon valószinünek tartom, hogy ebben az esetben a munkástanács ugyanerre az álláspontra helyezkedett volna. Ma már, persze, hiábavaló annak a feszegetése, hogy ebben az esetben mi történt volna. Bizonyára nem mindenki osztja azt a nézetemet, hogy a szociáldemokratapártnak az akkori pillanatban a kormányból való visszavonulásával a későbbi katasztrofális bajok elkerülhetők lettek volna. Magamnak azonban még ma is megrendithetetlenül szilárd ez a meggyőződésem. S most már külföldi analógiával is tudom ezt a véleményemet támogatni. Amikor a csehszlovák köztársaság kormánya, amelyben, szoros szövetségben az ottani demokratikus pártokkal, szintén vezető szerepet vitt az ottani szocialistapárt, szintén a Károlyi-kormányhoz hasonlóan sulyos

helyzetbe került a mindinkább radikalizálódó, bolsevizmus felé hajló tömegekkel szemben, akkor ez a párt a kormányból való kiválásra határozta el magát. Polgári kormány alakult, amelyet a szociáldemokratapárt ellenőrizve támogatott. A cél ugyanaz volt, amelyre én törekedtem: szabaddá tenni a szociáldemokratapárt kezét a bolsevistákkal szemben és olyan kormány kezébe adni a hatalmat, amelyet szociálista tagok nem feszélyeznek a demagógia ellen való energikus harcban. A csehszlovák szociáldemokratapárt lépése üdvösnek bizonyult, mert attól a pillanattól fogva rohamosan gyöngült a bolsevista agitáció ereje és a régi pártvezérek lépésről-lépésre, de szakadatlanul hóditották vissza a munkásság bizalmát és feltétlen támogatását. Meggyőződésem, hogy ha abban a kritikus pillanatban Magyarországon hasonlóan jártunk volna el, hasonló eredményre jutottunk volna. Igaz, hogy ehhez nemcsak olyan szociáldemokratapárt kellett volna, amelynek vezérei és fórumai ezt a magatartást megértsék, hanem olyan polgári pártokra is szükség lett volna, amelyek a rájuk váró misszió vállalását kötelességüknek tartsák. Sajnos, az adott pillanatban sem az egyik, sem a másik föltétel nem volt meg.

A pártválasztmány ülését követő néhány napra ült össze a munkástanács az ujvárosháza közgyülési termében. Délután három órakor kezdődött a vita és hajnali hat órakor végződött. Hárman előterjesztettük álláspontunkat, s azután hosszadalmas, részletes vita indult meg, amelyben egyeseknél máris meglehetösen éles körvonalakban bontakozott ki a bolsevizmusra való hajlamosság. Viszont emlékszem, hogy Kunfi akkor még azzal foglalt állást a kormány teljes átvétele ellen, hogy a párt az igy átvett hatalmat csak diktaturával védhetné meg, ami pedig bolsevista politika volna s aminek az előfeltételei nincsenek meg Magyarországon. Viszont nemcsak a bolsevisták hivatalos szónoka, Vágó Béla terjesztett elő bolsevista indokolást, hanem meglehetösen élesen kiütközött ez Pogány József, Landler Jenő, Garbai Sándor, Varga Jenő beszédeiből is, akik mindannyian a kormány teljes átvétele mellett foglaltak állást és akik antibolsevista mezbe burkoltan ugyan, de már lényegében teljesen bolsevista gondolatmenetü indokolást füztek állásfoglalásukhoz. Emlékszem, hogy nemcsak én konstatáltam zárószavamban, nemcsak én mondtam ki egészen nyiltan, hogy Garbainak, Pogánynak, Landlernek és Vargának ott

elhangzott beszédei tulajdonképpen bolsevista beszédek voltak, hanem Böhm Vilmos is, aki, noha — amint mondotta: meggyőződése ellenére — Garbaihoz csatlakozott, visszautasította Pogány beszédét azzal, hogy az tisztára bolsevista eszmemenetü volt. Noha külsőleg ugy látszott, hogy ez az ülés a bolsevisták vereségével végződött és noha volt olyan pillanat is, amelyben egy hajszál választott el attól, hogy a felháborodott küldöttek Vágó Bélát ott a helyszinen meg nem verték, mégis ezen az ülésen manifesztálódott először, hogy milyen erős gyökeret vert egyes vezető szerepet játszók gondolkodásában a bolsevizmus és hogy olyanok is, akik, mint Garbai és Pogány, kifelé állandóan harcban állottak a bolsevistákkal, mennyire hajlamosak voltak erre a „rądikális" csillogásu mozgalomra. Hajnali öt óra felé került a sor a szavazásra. Második beszédemet már végkimerülésben tartottam, mégis ugy látszott, hogy sikerült meglehetős hatást elérnem. De a hangulat már oly lázas volt, magam oly fáradt és ideges voltam, hogy beszédemet nem is fejeztem be egészen, hanem egy közbeszólás kapcsán hirtelen abbahagytam. Még Kunfi élt saját javaslata mellett végszóval s azután szavazásra került a sor. A szavazás nem ment egészen simán s végül is az volt az eredmény, hogy Garbai javaslata mellett szavaztak százhatvanan, az én javaslatom mellett többen, mint százan.

Amikor az eredményt kihirdették, azonnal eltávoztam, azzal az elhatározással, hogy másnap reggel közlöm a szociáldemokrata pártvezetőséggel, hogy az uj szociáldemokrata kormányban semmiféle szerepet nem vállalok és minden pártfunkciótól visszavonulok. Katasztrofálisnak tartottam a határozatot s ezért határoztam el magamat erre a lépésre. Már a lépcsőházban voltam, amikor furcsa meglepetés ért. Néhány elvtársam utánam szaladt és visszahivott azzal, hogy Garbai, meghökkenve saját győzelmétől, fölállt és — utólag visszavonta saját javaslatát. Kijelentette, hogy olyan nagyfontosságu határozatról van szó, amelyet ilyen aránylag kis többséggel nem szabad végrehajtani. Örültem ennek a visszahökkenésnek, bár tudtam, hogy semmi remény nincs arra, hogy most már az én javaslatom menjen keresztül. Az adott helyzetben, a szavazás és Garbai visszavonulása után, mi egyéb történhetett most már — odakünn már hajnalodott —, mint Kunfi ugynevezett közvetitő javas-

latának az elfogadása, amely a polgári pártokkal való további együtt-kormányzást, de a szociáldemokratapártnak a hatalomban való nagyobb részesedését jelentette. Hosszas kapacitálás után és annak hatása alatt, hogy legalább Garbai katasztrofális javaslatának a végrehajtását sikerült megakadályoznom, meggyőződésem föntartása mellett, hozzájárultam Kunfinak e javaslatához. Már másnap sem csináltam titkot abból, hogy ezt a hajnali elhatározásomat megbántam s ma is hibának tartom. Igaz, hogy további ellenállásom, amely az akkori pillanatban csak csökönyösség gyanánt hatott volna, sem változtatott volna semmit az eredményen.

E munkástanácsi határozat alapján nyert azután a hetek óta megoldatlan kormányválság „megoldás"-t. Persze: ez a megoldás csak formai volt, lényegében nem jutottunk előre egy lépést sem, sőt mindenben bekövetkezett az, amitől előre féltem. Az uj kormány, amelyben most már nem két, hanem négy szocialista foglalt helyet, nem volt erősebb, hanem gyöngébb. A bolsevista nyomás nem hogy vesztett volna erejéből, hanem nyert. Most még termékenyebb talajra talált a tömegeknél a demagógiája, mert hiszen természetes, hogy ezekkel a tömegekkel könnyen el lehetett hitetni, hogy a négy szocialista miniszternek többet kell tennie, mint a kettőnek. Világos, hogy ezek a tömegek valójában nem is foghatták föl másképp a szocialistapártnak ezt a térhóditását a hatalomban, mint ugy, hogy ez számukra kézzelfogható eredmények formájában lesz leszámitoható. Igy történt, hogy az uj szocialista népjóléti miniszter, Peidl Gyula az első pillanattól fogva szörnyü ostrom alatt állott, főleg a rokkantak részéről, akiket a bolsevista agitáció egy pillanatig nyugton nem hagyott s akik a szocialista térfoglalás hatása alatt nem hogy megnyugodtak volna (voltak sokan, akik ezt várták), hanem, ellenkezően, ujabb, fantasztikusan teljesithetetlen követelésekkel szorongatták Peidlt és a kormányt.

De nemcsak ezen a téren növekedett a nyomás, hanem politikai téren is. A szociáldemokratapárt egyes tagjai és szervezetei részéről kifejtett nyomás a nem-szocialista rétegekre a választások időpontjának közeledtével mind erősebbé lett. E tekintetben is csak nőtt az étvágy és most már a szó szoros értelmében csak egynéhányan voltunk a pártban, akik ellene szegültünk a mindenáron és minden eszközzel való többségrejutás taktikájának és terveinek. Valóságos mámor és láz fogta el a pártot és ebben a mámoros

lázban a legsulyosabb támadásokat intézték helyenként nemcsak a velünk szoros szövetségben lévő polgári pártok ellen, hanem még a kormánynak polgári tagjai ellen is. Megtörtént, hogy az egyik polgári minisztert egy választói gyülésen a szociáldemokraták csunyán inzultálták — és ez nem valahol a vidéken esett meg, hanem magában a fővárosban. Látszott, hogy a helyzet hovatovább tarthatatlanná válik. Ekkor értekezletet hivott össze Károlyi a Várba, amelyen résztvettek a miniszterek és a szövetséges pártok fontosabb vezetői. Károlyi bevezető beszédében nyiltan megmondotta, hogy igy, ahogy eddig mentek a dolgok, tovább nem mehetnek, és hogy ő az értekezletet azért hivta össze, hogy a pártok vezetői szemtől-szemben, nyiltan beszéljék meg a helyzetet és állapodjanak meg valamiben, aminek segitségével a választások mégis megejthetők legyenek. Jászi ezen az értekezleten igen elkeseredetten tiltakozott a szociáldemokratapárt magatartása ellen. Éles szavakkal kelt ki föleg az ellen, hogy a tisztviselőket, magán- és köztisztviselőket egyaránt, amint ő mondotta, bepofozzák a szociáldemokratapártba. Rámutatott arra, hogy ezzel teljesen lehetetlenné válik a Radikális Polgári Pártnak a választásokban való részvétele és azt kivánta, hogy a szociáldemokratapárt részéről ez ellen a terror ellen megnyugtató intézkedések történjenek. Ha jól emlékszem, először Buchinger szólalt föl a szociáldemokratapárt részéről, aki kijelentette, hogy a szociáldemokratapárt tiszta választásokra törekszik és éppen ennek az érdekében azt kivánta, hogy minél előbb legyenek meg a választások. Szavait csakhamar dezavuálták. Legélesebben Pogány József tette ezt, aki kereken kijelentette, hogy a szociáldemokratapártnak többséget kell szereznie, különben a választások után ez a párt kénytelen volna felboritani az egész helyzetet. Egy kissé diplomatikusabban, de lényegében ugyanezt mondotta Kunfi is, aki kijelentette, hogy a polgári pártoknak ne legyenek illuzióik, a szociáldemokratapártnak mindenáron többséget kell szereznie. Ezek a kijelentések, amelyeket szocialista részről elhangzott más hasonló kijelentések még jobban aláhuztak, érthető konsternációt és elkeseredést keltettek a jelenvolt polgári politikusokban. Szándékosan megvártam valamennyi felszólalást és csak azután kértem szót. Röviden, de a leghatározottabb szavakkal utasitottam vissza azt az álláspontot, mintha a szociáldemokratapártnak mindenáron többség kellene és biztositottam a jelenvolt

polgáriakat arról, hogy, ami engem illet, minden erővel ellene fogok szegülni minden erőszakos kisérletnek és mindent el fogok követni a választási szabadság teljes megvédésére, ha kell, olyanokkal szemben is, akik a szociáldemokratapárthoz tartoznak. Biztositottam a jelenvoltakat, hogy azok a szociáldemokraták, akik ezen az értekezleten egyebet mondottak, csak a saját nevükben beszéltek és nem a párt álláspontját fejezték ki. Felszólalásom némi megnyugvást teremtett, ámbár abban a pillanatban, sajnos, már nyilt titok volt, hogy én is csak a párt egy részének a nevében beszélhetek.

Hogy a többségrejutás láza mennyire hatalmába keritett sokunkat, azt ugyanazokban a napokban egy másik értekezleten volt alkalmam tapasztalni. A szociáldemokratapárt körhelyiségében egy szép napon arról értesültem, hogy a szomszéd magánlakás egyik szobájában értekezlet lesz a választásokkal kapcsolatban. Noha formálisan nem hivtak meg, mégis odamentem, mert rosszat sejtettem. A szobában egynéhány pártvezetőségi tagon kivül ott volt Varga Jenö és Pogány József is, akik az utóbbi időben mind aktivabban kezdtek beleavatkozni a szociáldemokratapárt ügyeinek intézésébe, anélkül, hogy erre bármily jogcimük is lett volna, mert a pártvezetőségnek nem voltak tagjai. Nagy csodálkozással hallottam, hogy ezt az értekezletet azért hivták össze, hogy ott a választások elhalasztása mellett történjék állásfoglalás. Varga és Pogány képviselték ezt az álláspontot azzal az indokolással, hogy a szociáldemokratapárt a választásokra nincsen kellőképp előkészülve és igy nem tudja majd a többséget megszerezni. Ettől a pillanattól fogva végleg megerösödtem abban a gyanumban, hogy Pogány és Varga teljesen és tudatosan a kommunisták javára dolgoznak, mert a választások elhalasztása csakis ezeknek állhatott érdekükben. Ettől a pillanattól fogva Pogányt is, Vargát is a kommunisták előörseinek és ügynökeinek tartottam sorainkban és ennek megfelelően bántam is velük. Mert egyedül bolsevista szempontból volt megérthető az ő magatartásuk. Nyilvánvaló volt ugyanis, hogy ha sikerült a választásokat megtartani s ha összeül a törvényhozás és annak soraiban jelentékeny szerepet visz a szervezett munkásság pártja, akkor olyan fórum és olyan tribün teremtödik a bolsevista demagógia ellen, amely azt rövid idö alatt jelentéktelenné teszi. A legnagyobb felháborodással és energiával tiltakoztam tehát a felvetett terv ellen. Részletesen kifejtettem, hogy

miért olyan óriási fontosságu ugy az ország, mint a szociáldemokratapárt érdekében a választásoknak minél gyorsabb megtartása, de nem csináltam titkot abból a meggyözödésemből sem, hogy ezeknél a választásoknál, ha meg is tudnók szerezni, akkor sem volna szabad megszerezni az abszolut többséget, mert ez ujabb szerencsétlenséget jelentene. Hosszas és heves küzdelmem volt ezen az értekezleten, amelyen, meglepetésemre, Bokányi Dezső is Pogány és Varga álláspontjára helyezkedett. Láttam ebből, hogy most már ez a rapszódikus természetü hangulat-ember is teljesen rabja lett annak a mámornak, amely tömegeink és vezetöink egyrészét hatalmába keritette és tudtam, hogy ez ujabb bajt jelent, mert bár Bokányinak a pártvezetőség tárgyalóasztalánál már régen semilyen komolyabb befolyása nem volt, kifelé, szónoki képességénél fogva, mégis sokat jelentett. Erőfeszitéseimnek megvolt egyelőre az a sikerük, hogy az ott együttülő elvtársaim többsége az én oldalomra állott és kimondották, hogy semmiféle külön akciót a párton belül a választások elhalasztása céljából nem támogatunk, de nem is türünk. Megkönnyebbülten állottam fel az asztal mellöl és öszintén gyönyörködtem Pogány és Varga elkeseredésében és nem felejtettem el, amit akkor Varga vékony hangján haragosan és gunyosan rikácsolt felém:

— A szocialistapártot az fogja tönkretenni, hogy Garami olyan „okos" ember.

Ilyen és hasonló belső torzsalkodások és harcok között haladt az idő. Közben a bolsevisták mind merészebbek lettek. Agitációjukkal behatoltak a kaszárnyákba is. A kormány és a párt ellen irányitott tüntetések mindennaposak lettek. Ebben az izgalmas, tulfütött levegöben maguk a bolsevisták is rabjai lettek egy olyan mámornak, amely elhitette velük, hogy most mindent megkockáztathatnak. Ebben a mámoros állapotban szánták el magukat a „Népszava" épülete ellen irányuló támadásra. Mert a „Népszava" még ezekben a pillanatokban is energikusan folytatta, Weltner Jakab vezetése mellett, a bolsevisták és a bolsevizmus ellen irányuló harcot. Ezt akarták megtorolni tüntetésekkel és támadásokkal. Az a néhány száz ember, akit ebbe a támadásba be tudtak ugratni, a „Népszava" épületének közelében rendörkordont talált. Ezt a rendörkordont át akarták törni és amikor ez nem sikerült, akkor valóságos sortüzet zuditottak a rendörökre, akik közül többen a

helyszinen holtan roskadtak össze. A bolsevisták mámorukban elszámitották magukat. Azt hitték, hogy most már mindent merhetnek, de csakhamar látniok kellett, hogy ez a brutális támadás egy csapásra ellenük zuditotta nemcsak az ország polgári közvéleményét, hanem az egész szervezett munkásság haragját is, amely nagy lángra lobbant, amikor látta, hogy a bolsevista demagógia a munkásság évtizedes harcainak féltve-féltett lobogóját, a „Népszavá"-t is veszedelemmel fenyegeti. Ennek az eszeveszett tüntetésnek más irányban is olyan hatása volt, amelyre a bolsevisták nem számitottak: a kormány energikus lépésre határozta el magát. Letartóztatta Kun Bélát és társait, akik a tüntetés értelmi szerzői voltak. A meggyilkolt rendörök temetése óriási tüntetéssé lett a bolsevizmus ellen; megelözte ezt egy másik, példátlanul hatalmas tüntetés, amelyen több százezer szervezett munkás vett részt és amely a bolsevisták demagógiája és harcmodora ellen irányult. Kevés ilyen óriási tüntetést látott Budapest. A szó szoros értelmében kitünt, hogy a munkásság egész tábora, néhány egészen parányi, jelentéktelen töredéket nem tekintve, a demokrácia táborában áll és szembefordul a bolsevizmussal. Olyan lenyügözö volt ez a hatás, hogy amikor a párttitkárság köruti ablakából az arra elvonuló végeláthatatlan tömeg felvonulását néztem, az ugyanott álmélkodó Varga Jenö száján egyszerre csak kiszaladt a szó:

— Be kell látni, hogy Budapesten a bolsevistáknak nincsen táboruk...

Ezen a napon ugy látszott, hogy a bolsevistáknak a „Népszava" ellen irányitott tüntetése és a rendörök meggyilkoltatása megforditotta a helyzetet és megoldotta a bolsevizmus mértéktelen demagógiájából származó problémákat. Sajnos, huszonnégy óráig tartott csak ez a látszat, mert másnap máris kitünt, hogy sem ezzel a hatalmas tüntetéssel, sem a bolsevista vezérek letartóztatásával nem jutottunk elöre egy lépést sem. Ha ebben a pillanatban polgári kormány lett volna uralmon, szocialisták nélkül, akkor az kiaknázhatta volna a helyzet pillanatnyi fordulását és energikus lépéseket tehetett volna a bolsevista agitáció végleges elintézésére. Azonban az a kormány, amelynek négy szociáldemokrata tagja volt és amelynek egyes „polgári" miniszterei semmiképpen sem akartak emezeknél kevésbbé radikálisak lenni, ezt nem tehette.

Kunfi és Böhm hamarosan kifejezést is adtak annak a nézetüknek, hogy a bolsevisták letartóztatását a tömegek előtt csak ugy képviselhetik, ha nemcsak a baloldali véglet, hanem a szélső jobboldali álláspont képviselői is ugyanilyen elbánásban részesülnek. Kifejtették a minisztertanácson, hogy a szociáldemokratapárt nem birja el Kun Béláék letartóztatásának terhét, ha ugyanakkor notórius ellenforradalmárok és háborus bünösök, akiket a tömeg indulatos gyülölete kisér, még mindig szabadon járnak. Igy lett Kun Béláék letartóztatásának és fogvatartásának előföltétele és ugyszólván ellensulya Szterényinek, Szurmaynak és Mikesnek az internálása. Megnehezitette a helyzetet az is, hogy Kun Bélát a toloncházba való beszállitásánál a társaik meggyilkoltatása miatt feldühödt rendőrök véresre verték. Természetes, hogy ez a mult időkre emlékeztető brutális cselekedet igen sok rokonszenvet keltett Kun Béláék mellett. Ez az esztelen és gonosz rendöri túlkapás nem találhatott helyeslésre a kormánynál sem és igy, végső hatásában, a bolsevisták ellen meginditott akció gyöngitésére vezetett. A letartóztatott bolsevistákat a gyüjtőfogházba szállitotta a kormány és, szinte kárpótlásul az előbbi brutalitásért, ott különlegesen kedvező helyzetet biztositott számukra. Főleg Károlyi érezte kötelességének, hogy minden megtétessék e foglyok politikai foglyokként való kezelésére, hogy a külvilágtól el ne legyenek zárva, hogy jó élelmezésben részesüljenek, hogy irhassanak, olvashassanak. Természetes, hogy Károlyinak ez a magatartása nem találhatott ellenmondásra nálunk, szocialista miniszteréknél. Hiszen még élénk emlékezetünkben voltak azok az idők, amikor a rendöri és ügyészi brutalitások ostorcsapásait a saját testünkön éreztük! Ilyen körülmények között azonban a bolsevista vezetők letartóztatása nem hogy csökkentette volna akcióképességüket, hanem fokozta. Most már börtönből, mártirkoszorúval a fejükön, vezethették mozgalmukat, amely nem hogy veszitett az erejéből, hanem növekedett, mert mind kevésbbé volt skrupulózus és mind lelkiismeretlenebbül alkalmazta demagógiája módszereit, tekintet nélkül arra, hogy ezzel az októberi forradalom minden eredményét és magát az egész országot is kockára teszi. Ezekben a napokban is kitünt, hogy mennyire igazam volt, amikor a szociáldemokratapártot mindenáron ki akartam kapcsolni az aktiv kormányzásból. Amit a forradalom előtti pártválasztmány már leirt ülésén kérdés gyanánt fölvetettem,

hogy vajjon a szociáldemokratapárt elbirja-e az utcáról való ugrást a miniszteri székekbe, — arra most is érthető választ kaptunk. És ez a válasz igen kategórikusan igy hangzott: nem! Noha néhány hónap óta kormányon volt a szociáldemokratapárt, sőt utóbb már ugyszólván egyedüli kormányzópárttá lett, bensö lényegében mégis megtartotta ellenzéki mentalitását. Évtizedeken keresztül szélsö eszközökkel volt kénytelen agitálni egy gyülölt, elnyomó, reakciós rendszer ellen, nem tudott tehát most, máról-holnapra, kivetközni ebből a lelkiállapotból, nem tudta mérlegelni és átérezni sem a kormányzással járó felelösséget, sem nem tudott élni azokkal a hatalmi eszközökkel, amelyeket azelött ellene forditottak és amelyek ellen szakadatlan harcot vivott. Tömérdek és a legtöbbször teljesen leküzdhetetlen lelki akadálya volt annak, hogy valóban kormányozni tudjunk. Be kell vallanom, hogy magam is igen sokszor keservesen küzdöttem a belém idegzett mentalitás ellen. Igy volt ez ezekben a kritikus napokban is, amikor Kun Béláék a fogházban voltak s amikor én is csak nehezen tudtam rászánni magamat, hogy ellenük a rendörség és ügyészség intézményeit vegyük igénybe. Emlékszem, hogy még jóval e napok elött egyszer felkeresett hivatalomban Dietz fökapitány és Szentkirályi fökapitányhelyettes és figyelmeztettek a bolsevista agitáció alattomos készülödéseire meg veszedelmeire és közölték velem mindazokat az adatokat, amelyeket bizalmas uton szereztek. Soha ilyen kinos helyzetben nem voltam. Ebben a pillanatban éreztem a legerösebben, hogy milyen nehéz a szociáldemokratapárt helyzete a kormányon és hogy egész negyedévszázados multunk mennyire utjában áll annak, hogy a kormányon helyesen tudjunk viselkedni. És amikor e két rendörtisztviselö azt a kérdést intézte hozzám, hogy óhajtom-e, hogy továbbra is informáljanak a bolsevisták készülödéseiről, majdnem kiszaladt a számon a szó, hogy: nem. Csak amikor meggondoltam, hogy ezt a választ lehetetlen volna összeegyeztetni azzal a felelösségérzettel, amely, mint minisztert, az egész országgal szemben kötelez és amely irtózatos sullyal nehezedik rám, akkor adtam választ: igen!... Késöbb értesültem valami módon arról, hogy ez a két rendörfötisztviselö ugyanazokkal az adatokkal fölkereste Kunfit is, Böhmöt is és mind a kettö indulatosan tiltotta meg, hogy ilyesmivel molesztálják. Nagyon megértettem álláspontjukat, bár ma is azt hiszem (talán ma már ök is azt hiszik), hogy az én ál-

láspontom volt a helyesebb. Az azonban ebből is mindenesetre kitünt, hogy a leghelyesebb konzekvencia: a kormányozni még nem tudó szociáldemokratapártnak és minisztereinek a kormányból való kiválása lett volna.

Kunfi és Böhm akkori álláspontjának és az egész akkori szociáldemokratapártnak javára kell, persze, irni azt, hogy ma már sokkal könnyebb ezekben a kérdésekben helyes itéletre jutni s ma már sokkal kevesebb lelki konfliktus árán találnák meg nagyon sokan a helyes utat, mint akkor. Akkor még erösen ránknehezedett az a babona, hogy a bolsevisták tulajdonképpen szintén szocialisták és „csak" taktikai kérdésekben van eltérés közöttünk; az a babona, hogy a bolsevizmus a szocializmusnak csak egy válfaja és hogy a bolsevisták pártja tulajdonképpen — testvérpárt. Ma már ez a babona, amelyben én már akkor sem hittem, széjjelfoszlott, ma már minden szociáldemokrata tudja, hogy bolsevizmus és szociáldemokrácia olyan szöges ellentétben állanak egymással, mint akár a szociáldemokrácia és a legvéresebb császári önkény. Azután kitünt azóta az is, hogy a testvérpártnak tartott bolsevisták éppenséggel nem szentimentáliskodtak, hanem, beülve a hatalomba, egyik napról a másikra igen kitünöen megtanulták a kormányzati terror legszélsöbb eszközeinek alkalmazását, mégpedig nemcsak az ellenfelekkel szemben, hanem saját táborukban is. Ezért ma már egy kissé különösnek látszik, hogy a szociáldemokraták akkoriban még abból is problémát csináltak, hogy Kun Béláék a gyüjtöfogházban fogva tarttassanak-e és hogy egyik fögondjuk az volt, hogy ezt a fogvatartást minél elviselhetöbbé, kényelmesebbé tegyék nekik. De akkor ez szükségszerüen volt igy, nem is lehetett másképp. A szociáldemokratapártot nem lehetett az egyik napról a másikra kivetköztetni bensö énjéből, mert egész multjában, évtizedes munkájában és szenvedéseiben vert ez a lelkület és gondolatvilág szinte kiszakithatatlan gyökereket. Más volt annak a maroknyi bolsevistának a helyzete, akiknek semmi közük sem volt semmiféle meggyözödéshez, akik maguk is kalandorok lévén: kalandosan és kalandor-módra csinálták politikájukat.

Mialatt a Károlyi-kormány ilyen szörnyü bensö problémákkal küzködött és mialatt a legfontosabb kormányzópárt önmagával viaskodott, azalatt más oldalon mind rettenetesebb nyomás nehezedett reája. Az ántánt és a környezö államok rettenetes sullyal fe-

küdtek az országra és gördítettek ugyszólván napról-napra ujabb, szinte leküzdhetetleneknek látszó akadályokat a kormányzás utjába. Ebben az időben az ántántot Vyx francia alezredes képviselte Budapesten s ez az ur nem mulasztott el alkalmat arra, hogy a kormánynak kellemetlenkedjék. Hamarosan el is terjedt róla az a hir, hogy egyéni reakciós hajlandóságból cselekszik igy, hogy összeszüri a levet a szép asszonyai és ragyogó estélyei segitségével buzgón intrikáló arisztokráciával és haute finance-szal, amely, természetesen: merő „hazafiság"-ból, az ország megmentéseért nehezen küzködő kormányt állandóan bolsevista kormányként denunciálta Vyx és a külföld más képviselői előtt, hogy igy minél inkább utját állja e kormány boldogulásának. Vyxnek, ugylátszik, füléhez jutottak ezek a hirek, mert egy napon Kunfi elmondta nekem, hogy váratlanul meghivót kapott Vyx alezredeshez s amikor felkereste, ez azzal indokolta a meghivást, hogy bizalmasan bár, de határozottan biztositani akarja őt arról, hogy semmiféle egyéni vagy politikai indulat nem vezeti, hogy ő nem reakciós, hanem mindent utasitásra cselekszik. Azt hittük, hogy Vyxnek ez a lépésetalán némi megkönnyebbülést jelent helyzetünkben, de csalódtunk, mert ettől a pillanattól sem szünt meg az az ellenséges magatartás, amelyet eddig tapasztaltunk.

Többször kormányválság is volt kitörőben egy-egy ilyen demarche miatt. Igy például egyszer Vyx, hogy a magyar kormánynyal szemben valamiért, ami neki nem tetszett, retorziót gyakoroljon, büntetésképpen óriási mennyiségü tölténynek a kiszolgáltatását követelte. Ez a lépés olyan felháborító és bántó volt, hogy az agyonzaklatott és idegeit mindjobban elveszitő kormány tagjai közül Böhm, mint hadügyminiszter kijelentette, hogy ő a kért töltényeket ki nem szolgáltatja s ha ahhoz Vyx mégis ragaszkodik, akkor ő lemond. Ebben a kiélesedett helyzetben fölkeresett Cunnigham angol ezredes, aki az angol kormányt képviselte egy misszió élén Bécsben és Budapesten is. Cunninghamet már ismertem. Nagy meglepetésemre arra kért, hogy minden befolyásomat érvényesitsem abban az irányban, hogy Böhm maradjon a helyén, mert ő sulyos bajnak tekintené, ha Böhm távoznék. Persze: felhasználtam az alkalmat arra, hogy az ántántnak ezt a képviselőjét a Vyx-féle lépések esetleges katasztrofális következményeire figyelmeztessem és kifejtettem előtte, hogy ha ez a külső nyomás nem szünik meg, akkor olyan elkeseredett lépésre kell számitani a kormány és a kormányzó-

pártok részéről, amely nemcsak Magyarországra válhatnék végzetessé, hanem egész Európára nézve. Cunningham ugy mutatkozott, mint aki teljes megértéssel van irántunk; igérte is, hogy Vyxnél közbenjár. A beszélgetés során kitünt, hogy nemcsak azért ragaszkodik Böhmhöz, mert egyénileg rátermett, kiváló hadügyminiszternek tartja, hanem azért is, mert garanciát lát benne a bolsevisták ellen. Abban az időben Cunningham valóban jól látott és helyesen itélte meg Böhm szerepét, aki szakadatlan harcot vivott Pogány ellen, aki viszont tüzzel-vassal, intrikákkal és demagógiával dolgozott a hadsereg kézbekaparintásán és saját helyzetének minél szilárdabb megalapozásán.

Itt akarom elmondani, hogy milyen alkalommal ösmerkedtem meg Cunningham ezredessel. Károlyi vacsorára hivott egy este, amelyen több polgári miniszter mellett Böhm is megjelent. A vácsora Cunningham tiszteletére adódott, aki előzetesen kifejezte azt az óhajtását, hogy velünk, szocialista miniszterekkel meg akar ösmerkedni. Vacsora után félrevonultunk s Cunningham nagy előadást tartott nekünk — a bolsevizmus ellen. Ujból és ujból erről beszélt és a legkülönfélébb variációkban jelentette ki, hogy a legfőbb, a legfontosabb, a mindenekfölött való feladat: a bolsevizmus térhóditásának megakadályozása. Természetesen megragadtuk a kinálkozó alkalmat s rámutattunk arra, hogy éppen az a bánásmód tereli az országot a bolsevizmus felé, amelyben az ántánt minket részesit. Érdeklődéssel hallgatta a munkanélküliségről, a rokkantkérdésről, a szén- és fahiányról, az élelmezési nehézségről való előadásunkat és azt, hogy milyen hatást kelt az országban a demarkacionális vonal folytonos előbbretolása. Ugy is tett, mintha egyetértene velünk, — de aztán maradt minden a régiben.

Láttuk, hogy az ántánt fél a bolsevizmus veszedelmének térfoglalásától és azt óhajtja, hogy legyünk annak szilárd gátjai, de viszont nem hajlandó semmiben sem segitségünkre sietni...

IV.

A bolsevizmus.

Március 15-ike után már világosan látható volt, hogy rohamosan haladunk a teljes káosz felé. Az egyik napon megállapitotta a kormány a választások határnapját, másnap a Jászi vezetése alatt álló Radikális Polgári Párt mondotta ki, hogy nem vesz részt a választásokon és intézett felhivást a szociáldemokratapárthoz, hogy vegye át egymaga a hatalmat. Egyik napon egy lépést tettünk előre a menekülés felé, másnap kettővel sodródtunk hátra. Igy következett el március 20-ika, amely már mindenkit, minisztereket, pártvezéreket — ugy a polgári oldalon, mint nálunk, szociáldemokratáknál — kimerült, kedvetlen, a végletekig ideges állapotban talált. Ebbe a hangulatba zuhant bele a hires Vyx-jegyzék bombája. Károlyi Mihály délután öt órára váratlanul minisztertanácsot hivott össze és ott mindannyiunk megdöbbenésére tudtul adta, hogy Vyx ezredes teljes diszbe öltözve, ezzel is nyomatékot kivánván adni fellépésének, két tiszt kiséretében megjelent nála és a párisi békekonferencia megbizásából jegyzéket nyujtott át neki, amely sok minden felháboritóan teljesithetetlen követelés mellett Magyarország területének megszállását előretolta egészen Szatmárig, Debrecenig, Nagyváradig, Aradig! Amikor — igy jelentette Károlyi — ő rámutatott arra, hogy ez ujabb megsértése a belgrádi fegyverszüneti megállapodásoknak, Vyx egyszerüen kijelentette, hogy most nem demarkácionális vonalról, hanem ideiglenes politikai határról van szó. Megdöbbentő volt az is, hogy az a jegyzék tulajdonképpen ultimátum volt, mert huszonnégy óra alatt követelt választ és visszautasitás esetén az ántánt-misszió rögtöni elutazásával fenyegetett, ami egyértelmü volt uj hadiállapottal való fenyegetödzéssel. Károlyi előadását megerösitette Berinkey miniszterelnök is, aki szintén jelen volt. Tévedésről, félreértésről szó sem lehetett, mert ugy Károlyi, mint Berinkey tökéletesen beszélnek franciául és igy okvetetlenül jól értették meg Vyx alezredest. Károlyi rövidesen vázolta a helyzet tarthatatlanságát s amellett foglalt állást, hogy a polgári pártok

vonuljanak vissza s a szociáldemokratapárt vegye át egyedül a hatalmat. Majd azzal fejezte be, hogy formálisan fölszólította a kormányt, adja be lemondását és kijelentette, hogy viszont ő, mint a süllyedő hajó kapitánya, kötelességszerüen a helyén marad az utolsó pillanatig...

Nehéz leirni, hogy az abban a tulfeszitett hangulatban igy közénk repült bomba milyen hatást okozott. Kunfi tett valami halasztást célzó javaslatot, amelyet, mint célra nem vezetőt, Hock Jánossal együtt elleneztünk. Ha voltak, akik még valami halvány reménységet tápláltak, hogy ki lehet bontakozni a helyzetből és lehet valami olyan megoldást találni, amely előbbre viszi ügyünket: most már mindenki elveszitette ezt a reménységet.

Nyilvánvaló volt, hogy a Vyx-jegyzéket elfogadni nem lehet, hacsak nem akarjuk, hogy az egész ország közvéleménye vészesen fölzuduljon ellenünk. De az is nyilvánvaló volt, hogy ez a gyönge kormány, amelyet ezer belsö gond gyötör, nem helyezkedhet szembe az ántánt parancsszavával. Tanácstalanok voltunk valamennyien és csak egyben értettünk egyet: lemondani. A kormány valóban azonnal el is határozta lemondását és a minisztertanács után folytatott beszélgetések során Károlyi és a polgári miniszterek valóságos ostromot intéztek ellenünk, szocialista miniszterek ellen, hogy a kormányt vegyük át és vegyük kezünkbe az ország sorsának intézését. Megértettem, hogy nekik ez a kivánságuk, de tudtam, hogy a párt, ha eleget tesz nekik, megoldhatatlan helyzetben megoldhatatlan feladatot vállal, amely kisérlet során okvetetlenül a vesztébe rohan anélkül, hogy az ország érdekeit bármivel is előbbre vihetné. Azért én továbbra is ellene szegültem annak, hogy a szociáldemokratapárt átvegye a kormányt.*) Ezt tettem az

*) Károlyi Mihály a bécsi „Arbeiter-Zeitung" 1919 julius 25-iki számában ezt a minisztertanácsot több tekintetben tévesen irta le. Igy pl. énrólam azt irja, hogy én is hozzájárultam a szociáldemokrata kabinet alakitásához, mégpedig azzal az indokolással, hogy: „a szociáldemokrata kormány alakitásáról már nem lehet lemondani, mert az elkerülhetetlen szociális szükséggé vált". Peidl Gyuláról is azt irja, hogy szintén hozzájárult a szociáldemokrata kormány eszméjéhez. Ez mindkettőnkkel szemben sulyos tévedés, hiszen mindketten kijelentettük, hogy a szociáldemokrata kabinetet annyira hibásnak tartjuk, hogy abban semmiesetre sem vennénk részt. Az én számba adott kijelentés pedig annyira az ellenkezője annak, amit erről a témáról mindenütt unos-untig hangoztattam, hogy Károlyi tévedése szinte érthetetlen. Egyhanguan csak a lemondáshoz járultunk hozzá, nem pedig a szociáldemokrata minisztérium gondolatához. Talán ezt a kettőt tévesztette össze Károlyi.

ugyanaznap megtartott pártvezetőségi ülésen is. Tettem, noha előre láttam, hogy ellenállásom az adott helyzetben hiábavaló lesz. Az volt a tervem, hogy ezen az ülésen eleget teszek kötelességemnek, még egyszer felsorakoztatok minden érvet a kormányvállalás ellen és ha ez sikertelen marad, akkor legalább magamra nézve vonom le a konzekvenciákat és az uj kormányban semmiesetre semmiféle tisztséget el nem vállalok. A pártvezetőség ülésén meglepetés ért. Böhm Vilmos kért legelsőnek szót, ő referált a Vyx-jegyzékről, ő mutatott rá, hogy annak elfogadása lehetetlenség, ő fejtette ki egy térkép segitségével azt is, hogy az adott helyzetben a fegyveres ellenállás is lehetetlen, mert hiszen Magyarországnak, amint ő mondotta, körháborut kellene folytatnia, és azután megoldásként a következőket javasolta:

— A szociáldemokratapárt vegye át a kormányhatalmat teljesen, de hogy a pozicióját megerősitse s hogy ne kelljen több front felé küzdenie, hogy védve legyen minden hátbatámadás ellen és hogy maga mögé állithassa az egész ország egységes közvéleményét, folytasson tárgyalásokat a bolsevistákkal és kössön velük valami olyan megállapodást, amelynek alapján azok hajlandók legyenek a kormányt, ha csak passzive is, támogatni.

Böhm terve ellen még élesebben kellett állást foglalom, mint az eredeti terv ellen. Elismertem, hogy a koncepciójában volna stilus, ha lehetséges volna azt ugy végrehajtani, ahogyan azt Böhm képzeli. Átvenni a kormányt és ugyanakkor leszerelni a bolsevisták mindent tullicitáló demagógiáját: ez lehetne esetleg megoldás, amely pillanatnyilag kétségtelenül erőssé tenné az uj kormányt, de mégse lehet megoldás, mert a bolsevizmus nem testvérpárt, hanem ellenpárt, amelyet magunk mögé állitani nem lehet és amely, ha ezt mégis megkisérelnök, okvetetlenül magával sodorná az egész munkásmozgalmat azokra az utakra, amelyeken maga akar járni.

Fejtegetéseim, sajnos, nagyon kevés eredménnyel jártak, a legtöbben ugy gondolták, hogy tulszkeptikusan nézem a helyzetet és tulságosan elfogult vagyok a bolsevisták ellen. A kinálkozó megoldás lidérce érthető módon maga után csábitotta a valamely megoldást szomjazó, agyonzaklatott, fáradt lelkeket. Megoldani a kormányzat kérdését és egyuttal megszüntetni a „testvér"-háborut: ez valóban eléggé csábos lidércfény volt. És igy elhatározták, hogy másnap délelőtt történjenek tárgyalások a gyüjtőfogházban

fogvatartott bolsevista vezetőkkel és állapittassék meg, vajjon Böhm terve az ő hozzájárulásukkal megvalósitható-e.

Igy virradt ránk március 21-ike, amelynek délelőttjén ujból pártvezetőségi ülésre gyültünk össze. Az előző nap ülésén s ezen is már nemcsak a pártvezetőség tagjai, hanem sokan mások is résztvettek, igy többek között Erdélyi Mór is, aki hosszabb beszédben tartott előadást Magyarország közélelmezési helyzetéről és fejtegette, hogy a tervezett megoldás esetére Magyarország közélelmezése csakhamar lehetetlenné fog válni. Ez a beszéd sem tett azonban nagyobb hatást, mert az ilyen praktikus meggondolások már nem tudtak riasztóan hatni, amikor szinte a vizben fuldokló kétségbeesésével tekintettek legtöbben a Böhm-féle megoldásra, mint az egyetlen szalmaszálra, amely még menekülést hozhat. Végleg ez a hangulat lett uralkodóvá, amikor egyszerre csak berontott a terembe Landler Jenő azzal a kiáltással:

— Megvan a megállapodás!

Mindenki tudta, hogy Landler is azok között volt, akiket előző este a bolsevistákkal való tárgyalás céljából kiküldött a pártvezetőség és igy most mindenki ugy fogta föl ezt a bejelentést, hogy Kun Béláékkal Böhm javaslata alapján lehetséges a megállapodás. Még a megállapodás részleteire se volt senki kiváncsi, olyan nagy volt az öröm és izgalom; de Landler nem is tudott ilyen részletekkel előállni, olyan általános és elvi jelentőségü volt csak a bolsevisták beleegyezése. Hiába volt minden tiltakozás, hiába próbáltunk hárman, Peidl Gyula, Buchinger és én, szembehelyezkedni az áradattal, hiába jelentettük ki, hogy ilyen megoldás esetén semmiféle funkciót nem vállalunk, — a formális szavazást még ki tudtuk valahogyan erőszakolni, de ez már igazán csak formalitás volt. Buchinger azt a javaslatot tette, hogy a kormány a Vyx-jegyzéket fogadja el és maradjon a helyén. Teljesen egyedül maradt a javaslatával; az akkori helyzetben valóban nem is lehetett gondolni az ilyen magatartásra. Nem akadt volna egyetlen polgári miniszter sem, aki ezt magáévá tette volna. Károlyi Mihály sem lett volna kapható reá, söt mi több, a szociáldemokratapárt keretén belül olyan elkeseredést és fölháborodást keltett az ántánt és a környező államok magatartása, hogy a Vyx-jegyzék elfogadására itt sem lehetett volna többséget találni. Persze: ma már, amikor az akkor reánk diktált határvonalak a békeszerződésben is be vannak iktatva,

ma már, amikor mindannyian látjuk, hogy az akkori dacos magatartás milyen sulyos következményekkel járt, ma már több megértésre találna Buchinger akkori javaslata és ha akkor mindazt elöre lehetett volna látni, ami azóta bekövetkezett, bizonyára nem maradt volna magára. (Igaz, hogy inditványának elfogadása csak kifelé és egészen rövid ideig oldotta volna meg a helyzetet, befelé még gyöngébbé és tehetetlenebbé tette volna a kormányt.) Buchinger javaslata után Böhmnek az a javaslata került szavazásra, hogy a kormányt vegyé át egyedül a szociáldemokratapárt és biztositsa magának, tárgyalások és megállapodások kapcsán, a kommunisták jóindulatu támogatását. Ez ellen a javaslat ellen, azt hiszem, öten szavaztunk, de már csak hármunkra emlékszem: Peidlre, Buchingerre és magamra.

Ezzel a kocka el volt vetve. Felkeltem az asztaltól azzal, hogy: „most temettük el a magyarországi szociáldemokratapártot". Valaki még felvetette, hogy ki legyen az uj miniszterelnök és erre Garbait jelölték ki. De Bokányi hirtelen szót kért és mintha már elöre is illusztrálni akarta volna azt az állitásomat, hogy ha a bolsevizmus ördögének odanyujtjuk a kisujjunkat, elkapja az egész kezünket: minden szükség nélkül, pusztán attól a gondolattól hajtva, hogy a kommunistáknak elöre is kedves dolgot prezentáljon, azt javasolta, hogy Garbai ne miniszterelnök legyen, hanem — a forradalmi kormányzótanács elnöke...

A délutáni órákra minisztertanácsot hivott egybe Károlyi Mihály, hogy tudomásul vegye a szociáldemokratapárt határozatát. Magának a minisztertanácsnak lefolyásáról nem tudok részletesen beszámolni, mert ott ültem ugyan, de a figyelmem nem volt ott. Ugy gondoltam, hogy most már ugyis formalitás minden. Valaki — azt hiszem: Kunfi — közölte Károlyival, hogy a szociáldemokratapárt hajlandó átvenni a kormányt, hogy annak elnökévé Garbai Sándort javasolja és hogy az uj kormány a maga hátának biztositására megállapodást fog kötni a bolsevistákkal. Azt hiszem, arra is felszólitotta, hogy ennek megfelelően Károlyi tegyen intézkedéseket a letartóztatott bolsevisták haladéktalan szabadonbocsájtására. Talán némi likvidációs munka is történt még, de erre sem emlékszem pontosan. A minisztertanács után történtekből azonban egyikmásik jelenet élesen megmaradt emlékezetemben. A nagy minisztertanácsi teremben csoportokra oszolva beszélgettünk, amikor furcsán

és szinte szimbolikus erővel ismétlődött meg az októberi forradalom éjszakájának egy jelenete, amelyet már elmondottam. Akkor az Astoria-szálló egyik szobájában fogvatartott tábornok tartotta, reménykedve, kiszabaditó ágyudörgésnek a szálloda folyosóin dübörgő, becsapódó ajtók zaját. Most is folyton ilyen zaj hallatszott be a miniszterelnöki palota kongó folyosóiról, amikor legnagyobb megdöbbenésemre Károlyi egyszerre azt mondja:

— Agyuznak!

Érthetetlen volt előttem ez a tévedés, mert tudtam, hogy Károlyi a legbátrabb emberek közé tartozik és nem értettem, hogy idegei miként játszhatnak ilyen játékot vele. Tévedésének a magyarázatát sokkal később tudtam meg, amikor, talán hónapok multán, valahol vagy olvastam, vagy hallottam, hogy Károlyival előzően bizalmasan közölték, hogy a bolsevisták egy üteg ágyut vontattak föl a Gellérthegyre, onnan akarván bombázni a várost, ha március 21-ikén estéig a hatalom nincs a kezükben. Károlyi hitt ennek a jelentésnek. Hogy a jelentés igaz volt-e valóban, azt ma sem tudom.

Mialatt ez a beszélgetés folyt, levelet fogalmaztam meg a szociáldemokratapárt vezetőségéhez, amelyben közöltem vele, hogy miután semmi felelősséget elhatározásáért vállalni nem akarok, nemcsak semmiféle közfunkciót nem vállalok, de egyuttal lemondok pártvezetőségi tagságomról is. Miután pedig az volt az elhatározásom, hogy a pártfórumok tanácskozásain többé részt nem veszek, Böhm Vilmost kértem meg, hogy a levelet még aznap este juttassa a pártvezetőséghez. Böhm nem szivesen, de vállalta a megbizatást. Éppen erről az elhatározásomról beszélgettünk többen — a polgári miniszterek legtöbbje sehogysem értette meg elhatározásomat —, amikor Rónai Zoltán lépett a terembe s félfüllel hallom, amint valakinek mondja:

— Kész a megállapodás, a párt cime Magyarországi Szocialista Párt lesz...

Rosszat sejtettem s azonnal megkérdeztem töle: jól hallottam-e, amit mondott és mit jelent az? Mintha a világ legtermészetesebb dolgáról volna szó, ugy közölte velem, hogy a gyüjtőfogházban ma délután kötött megállapodás szerint a párt ciméből ezentul kimarad a demokrata szó s ezentul a mi pártunk nem szociáldemokrata, hanem szocialista párt lesz! Magam is megdöbbentem a dolgoknak ezen a rohamos megindulásán a lejtőn. Tudtam, hogy a bolsevisták

felülkerekedése a dolog természetéből adódik s elkerülhetetlen. De hogy a régi szociáldemokraták a velük való érintkezés legelső pillanatában ennyire elvesztik a fejüket és ilyen sulyos lépésre határozzák el magukat, azt mégse vártam. Elhatározásom azonnal kész volt. Visszakértem Böhmtől a levelet s másikat fogalmaztam. A pontos szövegre már nem emlékszem, de a lényege az volt, hogy miután a párt ciméből tüntetően kihagyták a demokratikus jelzőt, ami a párt egész eddigi karakterének megváltoztatását jelenti, én nemcsak a pártvezetőségből lépek ki, hanem magából a pártból is, amely számomra ezzel idegenné lett. Levelem végén kértem, hogy ezt a nyilatkozatomat a „Népszava" legközelebbi számában tegyék közzé. Amikor Böhmmel és Kunfival közöltem levelem tartalmát, mind a ketten arra igyekeztek rávenni, hogy: várjak vele, ideges vagyok és ebben az ideges állapotban ne tegyek ilyen lépést. Én azonban nem engedtem. Éreztem, hogy ezt a lépést meg kell tennem, bármennyire nehezemre esik is és bármennyire keserves gondolat is, közel negyedévszázadnyi összeforrottság után egyszerre elszakadni mindattól, amivel az ember összenött. Tartozom vele magamnak, az ügynek és azoknak az eszméknek, amelyekért negyedévszázadon át harcoltam.

Éppen akkor, amikor erről beszélgettünk, lépett hozzánk Károlyi. Amikor meghallotta, hogy kilépek a pártból, leplezetlen csodálkozással fordult hozzám s mondta:

— Nem értelek; ha én szociáldemokrata volnék, nem esnék nehezemre megtenni azt az egy lépést a bolsevizmushoz is.

Ebben a kijelentésben akaratlanul is több volt, mint ahogyan ő maga képzelte. Benne volt az a téves felfogás, hogy a szociáldemokráciát csak egy lépés választja el a bolsevizmustól és hogy a bolsevizmus csak valamivel radikálisabb válfaja a szociáldemokráciának. De benne volt Károlyi helyzetének egész gyöngesége is. Ő hihetetlenül rövid idő alatt, imponáló energiával és minden becsülésre érdemes következetességgel, küzdötte végig magát azon a hosszu uton, amely őt, az ország egyik leggazdagabb és legfeudálisabb gondolkozásu mágnását a szocializmus gondolatvilágáig vezette. Nem riadt vissza attól, hogy önmagának szabaddá tételére amannak a világnak a talajába eresztett gyökereit kiszakitsa. Az idők rohanása azonban nem engedte meg, hogy az uj talajban uj gyökeret verjen és ezért az lett a sorsa, ami minden gyökerét

vesztett még oly büszke fáé: a vihar sodorta magával. Ezért nem értette ő, hogy miért ragaszkodom én annyira a magam talajához s miért nem vagyok hajlandó megtenni azt az „egy lépést" a szociáldemokráciától a bolsevizmushoz. Röviden megmagyaráztam Károlyinak, hogy az én több, mint kétévtizedes szociáldemokrataságom sokkal mélyebb gyökereket vert, semhogy olyan mozgalomhoz csatlakozhatnám, amely első lépésével tüntet a szociáldemokrácia benső lényege, a demokrácia ellen. Károlyit, persze, nem győztem meg, de igazság szerint ki illethetné őt ezért váddal, szemrehányásokkal, amikor a szociáldemokratapártnak számos régi vezetője gondolkozott abban a pillanatban éppenugy, mint ő. S ezért az, amit föntebb mondottam, nem is vád, hanem csak magyarázat akar lenni.

E beszélgetés során vetette fel Károlyi azt a kérdést is, hogy mármost: mi legyen övele, van-e értelme annak, hogy ő továbbra is köztársasági elnök maradjon? Az eredeti terv ugyanis ez volt. De máris mutatkoztak a jelei annak, hogy sokkal gyorsabban rohant az ország az utolsó órákban balfelé, semmint azt tervezték, semmint azt, minden jóslásom után, el akarták hinni. Én azt ajánlottam Károlyinak, hogy maradjon elnök, ha lehet (nem nagyon biztam abban, hogy sokáig lehet), mert arra gondoltam, hogy a köztársasági államforma s Károlyi államfői mivolta tompító hatásuak lehetnek. Kunfi azonban csak vállvonogatással felelt, ami abban a pillanatban hangos beszédnél is hangosabb volt. Csak a másnap reggeli lapokból értesültem arról, hogy Károlyi Mihály már le is mondott az elnökségről egy kiáltványban; hogy miért ily hamar, azt nem tudom. De kétségtelen, hogy az eredeti terv sem az ő agyában, sem a szociáldemokratapárt vezetőségének gondolata szerint: nem ez volt. De a lavina gyorsabb rohanással gördült alá a hegyről, mint ahogyan azt akárcsak én is gondoltam.

Ami még aznap történt a párt országos választmányában és a munkástanácsban, arról semmit sem tudok. Már egyikre sem mentem el. E minisztertanácsról hazafelé indulva, a miniszterelnökség lépcsőházában találkoztam Berinkey miniszterelnökkel, aki akkor hozta autón haza a családját az Operából. Megdöbbenve mesélték, hogy ijedten küldtek el érte, mert előadás közben egy sereg fiatalember rontott be az Opera nézőterére s ott ilyeneket kiabáltak:

— Kitört a proletárdiktatura!

— Éljen a proletárdiktatura!

Tölem kértek fölvilágositást, én azonban néhány, nem meggyözödésemböl fakadó megnyugtató szónál egyebet nem mondhattam. Megerösödtem abban a meggyözödésemben, hogy végzetesen komoly események elöestéjén állunk. Ezen töprengtem azon a hosszu uton, amelyen hazafelé vitt az autó, amikor a Körut és a Baross-utca sarkán egyszerre csak szuronyos katonák állták el az utunkat. Hiába mondtam, hogy ki vagyok és hogy az autó állami autó, két katona kapaszkodott rá és a Mária Terézia-laktanyába vittek. Megengedték volna, hogy kiszálljak és gyalog folytassam az utamat, de én látni akartam, miröl van szó. A laktanya udvarán már egy sereg elfogott autó állt. Követeltem, hogy azonnal vigyenek az elé a tiszt elé, aki az autók elfogatását rendezi. Be is vezettek a laktanya egy szobájába, ahol csodálkozással fogadtak, amikor bemutatkoztam. Egy-két zavart, bocsánatkérö szót mormoltak s kijelentették, hogy az autóm szabad. De én nem voltam hajlandó ennyivel megelégedni. Irást követeltem erröl s egy kisérö katonát, mert nem akartam ujabb kalandoknak kitenni magamat. Az autóhoz pedig ezekben az utolsó pillanatokban azért ragaszkodtam, mert éjjel a Déli vasuthoz kellett mennem a feleségemért s látszott az utcán cirkáló, szuronyos katonák sürüségéböl és a máris meginduló lövöldözésekböl, hogy némi elövigyázat tanácsos lesz. Valóban okosan is cselekedtem, mert az este és az éjjel folyamán még legalább huszszor állitottak meg örjáratok, amelyek mind az autót akarták kiszedni alólam s amelyek közül többen is busan jelentették ki:

— Kár, hogy ezt a szép autót nem vihetjük magunkkal!

Amikor éjfél felé Buda és Pest sötét utcáin hazafelé gördült velünk a kocsi, vad lövöldözés zaja hallatszott minden utcasarokról. Amikor nem álltak elénk szuronyos örjáratok, akkor rohanva iramlott velünk tova a gép. Az Erzsébet-köruton hosszu kivilágitott ablaksor fénysávja szürödött be hozzánk; kitekintve, láttam, hogy ez a szociáldemokratapárt titkársága. A kapu elött hosszu autósor áll, a szobákban nyilván most alkudnak a szociáldemokraták a bolsevistákkal, most alkotják meg uj — forradalmi kormányzótanácsnak nevezett — kormányukat...

Már éjfél is elmult, amikorra hazaértünk a Baross-utca legkülsö részébe, amely egyébként mély csöndbe szokott ilyenkor burkolódzni, de amelyet most folytonos tüntetések zaja tett hangossá. Lövöldözö csoportok vonultak minduntalan arra, de e csoportokból egyszer sem hallottam felhangzani a szociáldemokrácia éltetését. Csak egyetlen kiáltás ismétlödött szakadatlanul:

— Éljen Kun Béla!

Ezzel a kiáltással köszöntötték azt a napot, amelyen, mint vélte, a szociáldemokratapárt vette át a teljes kormányhatalmat!

Láttam, hogy összes aggodalmaim sokkal gyorsabban válnak valóra, semmint azt magam gondoltam. Huszonnégy órával elöbb még csak az volt az elhatározásom, hogy ha a szociáldemokratapárt megalakitja a maga kormányát, akkor visszavonulok minden párttisztségtöl és közfunkciótól, esetleg eltávozom Pestről, de az országban maradok és megvárom a kiábrándulást. Azonban már elözö este kénytelen voltam tovább menni egy lépéssel és bejelenteni a pártból való kilépésemet. Az azóta történt dolgok, az autók összefogdosása, amely nyilván önkényes akciójuk volt a kommunistáknak és azután az éjjeli szakadatlan tüntetések nem a szociáldemokrácia mellett, hanem Kun Béla mellett: máris kérdésessé tették számomra, hogy eredeti tervem mellett megmaradhatok-e? Amikor azután reggel kezembe került a lap és láttam belöle, hogy milyen rettentö iramban rohannak a dolgok abban az irányban, amelyet megjósoltam s hogy a szociáldemokrata pártvezetöség eredeti gondolatát mennyire maga alá temette már ez a rohanás, amikor láttam, hogy Károlyi Mihály máris visszalépett és hogy máris teljesen a bolsevista frazeológia uralkodik a párt hivatalos lapjában, amikor láttam a kormányzótanács listáját, amelyen régi elvtársaim mellett a szociáldemokratapártból régen kirekesztett szemétnépség is böven szerepelt, amikor láttam azt a salakot kerülni Magyarország kormányára, amely már tizenöt és husz év elött arra sem volt elég jó, hogy a szociáldemokratapártban bármilyen kis tisztséget tötsön be és amikor végül láttam, hogy a „Népszava" nem közölte kilépö levelemet sem, akkor készen voltam azzal az elhatározásommal is, hogy levonom az utolsó konzekvenciákat is és elhagyom családommal együtt az országot. Nem hirtelen, meggondolatlan lépés volt ez. Világosan láttam, hogy a dolgoknak ilyen rohanó fejlödése mellett egykori elvtársaimnak máris omladozó befolyása

néhány napon belül teljesen el fog tünni, a párt és az ország vezetése teljesen a bolsevisták kezébe fog kerülni s hogy akkor az én számomra két lehetőség van: vagy meghajlok a velem szemben bizonyára hamarosan jelentkező terror előtt, feladom tüntető félreállásomat s bármilyen formában részt vállalok az uj rendszerben, vagy pedig a legsulyosabb üldöztetéseknek teszem ki magamat. Tudva-tudtam, hogy ezek az üldöztetések életveszedelmet is jelentenek. Az előbbi lehetőségre semmi módon sem tudtam volna elhatározni magamat, annyira ellenkezett meggyőződésemmel, politikai hajlandóságommal az ilyen megalkuvás. Az életveszedelemnek sem akartam kitenni magamat s igy nem maradt más megoldás, mint amire elhatároztam magamat. Tudtam azonban, hogy tervemet csak ugy hajthatom végre, ha lehetően rögtön el tudom hagyni az országot. Okvetetlenül a legnagyobb sietségre volt szükség, mert abban nem volt semmi kétség, hogy, ha csak napokat késlekedem is, nem lesz már módom az ország elhagyására, annál is kevésbbé, mert nem voltam hajlandó egyedül elutazni, hanem csak egész családommal együtt. Ilyen körülmények között holmi szökésről szó sem lehetett. Mindezt végiggondolván, haladéktalanul munkához láttam, hogy utlevelet szerezzek. Tudtam, hogy nem lesz könnyü a dolog, mégse hittem, hogy olyan nehézségekre fogok bukkanni, mint amilyenekkel találkoztam. Első utam, az uj kormányzat első délelöttjén, Erdélyi Mórhoz vitt, aki a közélelmezési népbiztosság élére állott. Azért kerestem fel öt, mert higgadt, józan embernek ismertem, akiről föltettem, hogy nem vesztette el helyes itélőképességét még abban a kavarodásban sem, amelybe került. Közöltem vele elhatározásomat és azt a kérdést vetettem föl: hogyan jussak utlevélhez? Elhatározásomról, persze, igyekezett lebeszélni; amikor azonban ez nem sikerült, csodálkozva kérdezte, hogy miért akarok utlevelem ügyében töle tanácsot vagy segitséget, hiszen, mondotta, az csak természetes, hogy abban a pillanatban kapok utlevelet, amelyben kérek. Közöltem vele, hogy én másként itélem meg a helyzetet s hogy meggyőződésem szerint ez a dolog nem fog egészen simán menni s én csak akkor fogok utlevelet kapni, ha régi elvtársaim, akik az uj kormányzatban szerepet vállaltak, ebben a kérdésben erélyesen mellém állanak. Erdélyi energikusan, az asztalt csapkodva, jelentette ki, hogy azt szeretné látni, hogy az én utlevelem körül bármi nehézség is támadjon! Természetesen vállalta szükség esetén

a segitséget. Abban állapodtunk meg, hogy együtt megyünk el Garbaihoz, az uj kormányelnökhöz s övele fogjuk a dolgot elintézni. Ugy emlékszem, másnap el is mentünk és a miniszterelnökség egy belsö szobájában valóban meg is találtuk Garbait. Az enyiménél sokkal plasztikusabban rajzolni tudó toll volna szükséges annak leirásához, hogy Garbait milyen siralmas állapotban találtuk. Ugy ült a helyén, mintha két nap alatt felényire töpörödött volna össze, hangja is inkább suttogás volt, mint beszéd. Amikor közöltem vele, hogy én miért keresem fel s Erdélyi hozzáfüzte, hogy ö természetesnek találja az utlevél azonnal való kiszolgáltatását, Garbai csak búsan lógatta a fejét és annyi energiát próbált összeszedni, hogy a homlokába hulló hajfürtjeit visszasimitsa; de válasz hosszu idön át nem jött ajkaira. Percekig tartó megerőltetö gondolkodás után végre annyit mondott, hogy ez az ügy nem olyan egyszerü és a dolgot öneki kormányzótanácsi ülés elé kell vinnie. Erdélyi rám nézett, én öreá néztem s azután otthagytuk Garbait, aki néhány gyönge és gyöngéd szóval igyekezett engem elhatározásom megmásitására rábirni. A másik szobában azután Erdélyi dühösen jelentette ki, hogy most már ö vállalja az utlevél-dolgot és, ha jól emlékszem, be is ment a kormányzótanács üléstermébe, hogy ott az ügyet, ahogy ö gondolta, elintézze. Másnap vagy harmadnap, sok türelmetlen sürgetésemre, Böhm Vilmostól kaptam azt az üzenetet, hogy Kun Béla azt kivánja, hogy ne Svájcba menjek, hanem — Oroszországba; ott tanulmányozzam a helyzetet, mert ö ettől azt várja, hogy én más álláspontra jutok. Tudtam, hogy ez csak ravaszkodás és Kun Béla arra számit, hogy én ezt kereken visszautasitom. Azonban én azt a választ küldtem, hogy hajlandó vagyok Oroszországba kimenni, ha családom számára utlevelet kapok Svájcba, hogy azt ott biztonságba helyezhessem. Böhmtöl erre azt az üzenetet kaptam, hogy Kun Béla okvetetlenül beszélni akar velem. Nem voltam elragadtatva ettöl az üzenettöl, nemcsak a magam ügye miatt, hanem mert ebböl is látszott, hogy szinte néhány óra alatt teljesedett be a jóslatom, amelyröl magam is azt hittem, hogy néhány hét lesz szükséges hozzá, hogy a kommunistákkal szövetkezett szociáldemokraták minden befolyásukat és hatalmukat elvesztik és átadják amazoknak. Ha ennek az aránylag kis ügynek az elintézéséhez is Kun Béla beleegyezése szükséges, akkor milyen befolyása lehetett ennek az embernek már a második napon olyan ügyekben, amelyek való-

ban nagyjelentőségüek voltak! De mit tehettem? Kénytelen voltam Kun Bélát felkeresni, hogy, ha lehet, szép szóval megkapjam tőle az utlevelet. A miniszterelnökség egyik termében, amelyben folyton jöttek-mentek mindenféle nem nagyon biztató külsejü emberek, katonák, találkoztunk. Amikor Kun Béla megtudta, hogy ott vagyok, roppantul udvarias elözékenységgel sietett rögtön hozzám s vonult velem egy pamlagra beszélgetni. Böhm Vilmos is odajött hozzánk és igy egy ideig hármasban beszéltük meg az én dolgomat. Kun Béla igen sok időt pazarolt arra, hogy az én elhatározásomat megmásitsa. A legkülönfélébb és a legkecsegtetőbb ajánlatokat tette. Kijelentette: tökéletesen megérti, hogy az „olyan kaliberü" ember, mint én, nem akarok meggyözödésem ellenére bármit is tenni és ezt a világért sem kivánná tőlem. Ő csak azt akarja, hogy ne hagyjam el tüntetően az országot, mert ezzel az országon belül is, de egész Európa előtt is sulyos károkat okozok a magyar proletárdiktatúrának. Ő azt proponálja, hogy vonuljak vissza minden politikai mükedéstől és fejtsek ki pusztán tudományos tevékenységet. Amikor kijelentettem, hogy, meggyözödésem szerint, az uj rendszer a komoly tudományos munkát lehetetlenné teszi, akkor, sok más közbevetett és anyagilag rám nézve fényes ajánlat után, azt javasolta, hogy hát ne csináljak semmit, ne foglalkozzam semmivel, a megélhetésemről a kormány majd gondoskodik és szoritkozzam pusztán a megfigyelésre, mert neki erős a meggyözödése, hogy ha látni fogom a dolgok menetét, akkor be fogom látni tévedésemet és akkor hajlandó leszek a munkában résztvenni. Valamennyi javaslatát a legkerekebben visszautasitottam és ragaszkodtam ahhoz, hogy a családommal együtt elhagyhassam az országot. Amikor erre, felpattanva, kijelentette, hogy ez szinte ellenforradalmi magatartás, azt a kijelentést tettem, hogy egyet igérhetek: a külföldön tartózkodni fogok minden olyan lépéstől, amelynek ellenforradalmi jellege lenne. Ezt a kijelentésemet egyfelől azért tettem, hogy öt megnyugtassam és hogy igy ellenállását megtörhessem, másfelől azért, mert valóban ez volt az elhatározásom. Tartoztam ezzel a magam lelkiismerete előtt annak a pártnak, amelynek negyed évszázadon át tagja voltam és amely most, véleményem szerint, katasztrofális tévedés alapján ugyan, de mégis hősies kisérletet tesz az ország megmentésére és ideáljainak megvalósitására. Tudtam, hogy csak szörnyü csalódás és rettenetes összeomlás lehet a vége ennek a próbálkozásnak, de nem volt szán-

dékom, hogy ennek előidézésében vagy siettetésében bármily részt is vállaljak. Azt akartam, hogy amint minden felelősséget elháritottam magamtól magáért a kisérletért, azonképpen a kisérlet csödjéért se érjen engem semmiféle felelősség. Ezt az indokolást is leplezetlenül elmondtam Kun Bélának, akire, ugylátszik, ő legalább ugy mutatta, tett is hatást. Amikor ehhez még hozzáfüztem azt, hogy amennyiben nem engednek ki külföldre, akkor a külföldi testvérpártokhoz fogok segitségért fordulni, akkor Kun Béla azt jelentette ki, hogy csak abban az esetben hajlandó engem Svájcba engedni, ha hajlandó vagyok ott bizonyos szolgálatokat tenni a Tanácsköztársaságnak. Azt kivánta tőlem, hogy nagyobb összegü pénzt vigyek ki magammal az ottani kommunisták számára. Természetes, hogy ezt a legkerekebben visszautasitottam. Majd azt kivánta, hogy leveleket és utasitásokat vigyek ki magammal a számukra. Ezt is visszautasitottam, mert eltekintve attól, hogy nem voltam hajlandó a Kun-kormányzatnak semmiféle aktiv szolgálatot tenni, tudtam, hogy az ilyen kisérletekkel veszélyeztetem családom és a magam biztonságát és politikailag is sulyosan kompromittálhatom magam. Kun Béla erre megint az én ellenforradalmiságomat emlegette, amire Böhm, aki eddig némán hallgatta beszélgetésünket s akit nyilván nagyon bántott, hogy a régi szociáldemokraták tehetetlensége éppen énelőttem és éppen énvelem szemben ilyen gyorsan dokumentálódik, azt javasolta, hogy talán vállaljam Svájcból jelentések tételét. Siettem kijelenteni, hogy ez teljesen értelmetlen dolog volna, mert én, mint antibolsevista nem küldhetek nekik hasznos jelentéseket. De Kun felkapta az ötletet, nagyhangon magyarázva, hogy az ő számára az én ellentétes szempontu jelentéseim is milyen nagyértékük volnának. Kijelentette, hogy ő ezzel is megelégednék és nem kiván egyebet, mint hogy havonta egy-két levelet küldjek. Látván, hogy nem boldogulok vele, kijelentettem, hogy ezt vállalom. Természetesen máris kész volt az az elhatározásom, hogy soha egy sort sem küldök neki.

Ennek a beszélgetésünknek kapcsán jutottunk el azután általánosságban a demokrácia és a bolsevizmus kérdéseinek feszegetéséhez. Kun Béla mindenáron nagyarányu vitatkozásba akart fogni; én, amennyire lehetett, kitértem. Néhány szóval vázoltam csak előtte azt a véleményemet, hogy a bolsevizmus és a marxizmus egymással szöges ellentétben állanak és hogy én a bolsevizmus sikerében éppen

azért nem tudok hinni, mert marxista vagyok és mert Marxtól tanultam, hogy társadalmi és gazdasági rendszerek felépitéséhez puszta erőszak nem elegendő ott, ahol annak gazdasági előfeltételei megadva nincsenek. Kijelentettem, hogy marxista vagyok és hogy majd csak akkor igyekszem Marx tanitásait elfelejteni, ha látni fogom, hogy az orosz és magyar bolsevista kisérlet sikerrel járt. Ebben az esetben be fogom látni, hogy Marx tévedett és elölről fogom kezdeni a tanulást. Kun Béla temperamentumosan tiltakozott. Kijelentette, hogy én nem vagyok marxista, csak Marx-ismerő és nemes páthosszal tette hozzá, hogy amennyiben az orosz és a magyar kisérlet sikerül, ami az ő számára egészen kétségtelen, „akkor Marxot nem elfelejteni kell, hanem felhőkig nyuló szobrot kell neki emelni!"

Néhány perccel ez után a patetikus és rám nem nagy hatást tett kijelentés után emberibb hangon beszélgetett, mondván a következőket:

— Lássa, kedves Garami, nem kellett volna magának ilyennek lennie. Emlékszik-e, hogy jó-régen, sok évvel ezelőtt, amikor én még fiatal ember voltam, az volt a legfőbb ambicióm, hogy bejussak a „Népszava" szerkesztőségébe? Ön ezt akkor megakadályozta s én elkeseredetten voltam kénytelen egy büdös, vidéki városban valami apró hivatalt vállalni. Akkor keseredtem el, azóta vagyok a központi pártvezetőségnek mindig ellenzéke és ezért vagyok most bolsevista. Ha maga akkor befogadott volna a „Népszava" szerkesztőségébe, akkor most nem igy ülnénk egymással szemben.

Az ő bolsevizmusának ez a kevésbbé patetikus és kevésbbé tudományos indokolása már sokkal komolyabb hatást tett rám és borzadva láttam, hogy milyen embertől függ az én utlevelem sorsa s milyen ember kezébe került egykori pártom s az egész ország. Azzal váltunk el, hogy majd még beszélgetünk a dologról s intenziv sürgetésemre, mert kijelentettem, hogy másnap este okvetetlenül utazni akarok családostul, megállapodtunk abban, hogy másnap fölkeresem őt a külügyminisztériumban, ahol majd tovább beszélgetünk a dologól.

Mielőtt Kun Bélával való második és utolsó találkozásomat elmondanám, az előző napok két jellemző eseményéről akarok beszámolni. Az uj kormány megalakulását követő napok egyikén néhányan a volt miniszterek és államtitkárok közül fölmentünk a mi-

niszterelnöki palotába, hogy ott Károlyitól és Berinkeytől elbucsuzzunk. Károlyi azonban nem volt ott s igy csak Berinkeytől bucsuzhattunk. Beszélgetésünk közben kitünt, hogy ha nem is mind, de egyik-másik polgári miniszter máris több megértést tanusit az én elutasitó magatartásommal szemben, mint addig. Az ugynevezett proletárdiktatura már kezdett kibontakozni s máris látszott, hogy sokkal, de sokkal többet jelent, mint egyszerü kormányváltozást; sokkal, de sokkal többet annál is, hogy a kormányzat koaliciós alapról teljesen a szociáldemokratapárt kezébe ment át. Sulyos aggodalommal eltelve bucsuztunk el egymástól. Néhányan gyalog sétáltunk a Lánchidon át, vissza a pesti oldalra. A dunaparti korzó rendes közönsége gondtalanul páváskodott megszokott sétahelyén. Meglátszott az egész hangulaton, hogy a néhány óra alatt beállott változás jelentőségéről mitsem tudnak. Nagy Vincével beszélgetve állapitottuk meg ezt s mondogattuk, hogy aligha fog már sok időbe kerülni, amig ez a gondtalan, az életnek örvendő társaság felocsudik s kevésbbé jókedvüen járja majd a korzót.

Mielött a Dunapartra felkanyarodtunk volna, többen elbucsuztak tölünk, nehogy bukott miniszterek tüntető felvonulásának lássék a megjelenésünk. Igy bucsuzott el tölünk nagyatádi Szabó István is, aki külön nagyon-nagyon melegen szorongatta a kezemet és erösitgette, ismételten, hogy most ő velem s a velem egyetértő elvtársaimmal együtt hagyja el a kormányt és biztositott róla ismételten és nagyon nyomatékosan:

— Rám mindig számithatsz, veletek mindig, nélkületek soha!*)

Bár ez a bucsujelenet is eléggé érzékeny volt, volt részem sokkal érzékenyebben is, mégpedig olyan helyen és olyannál, akinél erre igazán nem számitottam. Ugyanis, amikor az uj kormány kinevezésének elsö napján fölmentem volt hivatali helyiségembe, hogy iróasztalom kulcsait átadjam s néhány el nem intézett aktáról fölvilágositást adjak, a miniszteri dolgozószobában ott találtam Landler Jenöt, aki ideiglenesen ezt a népbiztosságot is vállalta. Landler az elsö pillanattól fogva igen elfogódottnak és meghatódottnak látszott. Némán vette át tölem a kulcsokat s az aktákat

*) Körülbelül e sorok papirra vetésekor olvasom a lapokban, hogy nagyatádi Szabó István, mint a keresztény kurzus leghüségesebb csatlósa népgyülésen ki jelentette, hogy: ő már kitapasztalta a szociáldemokratákkal való együttes kormányzást, ő már abból nem kér — soha . . .!

s nagynehezen tudtam rátérni arra, amit meg akartam vele beszélni. Akkor azt hittem még, hogy Landler alapjában véve szociáldemokrata és hogy nem fogja egészen belevetni magát a bolsevizmus karjaiba. Ezért arra figyelmeztettem, hogy meggyőződésem szerint a pártba betódult és a vezető szerepeket hamarosan megkaparitani akaró bolsevisták legfőbb célja nyilván az lesz, hogy a szakszervezeteket széjjelrobbantsák, mert azokat ők a régi szociáldemokratapárt várainak fogják tekinteni. Appelláltam arra, hogy Landler is buzgó munkása volt az egyik legfontosabb szakszervezet felépitésének és arra kértem, hogy ebben az egy dologban ő és a régi szociáldemokraták álljanak sarkukra s a szakszervezetek tönkretételét semmi körülmények között ne engedjék meg, mert akkor elpusztulnak azok a szervezetek, amelyeknek segitségével később, az összeomlás után, helyre lehet állitani a munkásmozgalmat. Landler nagy megértéssel hallgatott és nem a legkeresettebb kifejezések kiséretében jelentette ki, hogy csak ezt próbálják meg „azok", majd övele gyülik meg a bajuk! Beszélgetés közben bejött egy ifju ember, aki be is mutatkozott, de nem értettem a nevét. Egy ideig zagyván össze-visszafecsegett s miután észrevette, hogy mindkettönknek terhére van, kiment. Megkérdeztem Landlert, hogy ki volt ez?

— Az államtitkárom — mondotta s már nem emlékszem: vagy Rákos vagy Rákosi nevet emlitett.

Soha sem láttam, sohasem hallottam erről az urról semmit, tudtam tehát, hogy valami jövevény lehet a kommunisták közül. Kiváncsian érdeklödtem Landlernél, hogy miféle ember? Dühösen legyintett a kezével s csak ennyit mondott:

— Buta, barom.

Nem érdeklödtem tovább a fiatalember iránt s udvariasan — az uj államtitkár iránti udvariasságból — másra tereltem a beszélgetést. Elmeséltem Landlernek elözöesti autókalandomat, amire ő zavartan csak ennyit mondott:

— Igen, ez fölösleges óvatossági intézkedés volt tölünk...

Igy tudtam meg, hogy ő is azok között volt, akik ezt az autóösszefogdosást rendezték! Most már azután azzal nyujtottam bucsuzásul kezet Landlernek, hogy hamarosan aligha is találkozunk. S ekkor történt az, amire nem voltam elkészülve: Landler szemeiből egyszerre csak könnyek törtek elő, a hatalmas testü ember

rettenetesen elkezdett zokogni. Otthagyott meglepetésemben a szoba közepén, ráborult a kandallóra s ugy sirt, hogy egész teste reszketett belé. Bevallom, meghatott ez a bucsu, bár nem értettem, hogy mit jelent és ma sem tudom, hogy mit jelentett.

Sokkal simábban bucsuztam több, mint két évtizedes munkám szinhelyétől, a „Népszavától". Egy délelőtt, amikor a szerkesztőség szobái csendesek és elhagyottak voltak, felmentem szobámba, kiraktam iróasztalomat s egynéhány fontosabb pártokmányt rábiztam a szerkesztőségnek véletlenül jelen volt akkori titkárára, Révész Mihályra. Ő vette át kulcsaimat is s ő lett volna az egyetlen épületbeli kollegám, akitől elbucsuztam volna, ha nem keresett volna fel Biró Dezső, a kiadóhivatal addigi főnöke, akiről azonban tudtam, hogy a pártvezetőség és a kormányzótanács megbizásából a fővárosi rendőrség élére állott az uj kormányzat első órájától kezdve. Haragudtam rá ezért, de Biró jó hirrel jött: közölte velem, hogy máris otthagyta a rendőrséget, otthagyta az egész társaságot s nem hajlandó tovább semmiféle megbizatást vállalni. Örömmel gratuláltam neki, mert láttam, hogy a két-háromnapos ugynevezett proletárdiktatura nemcsak olyan szociáldemokratákat talált, akik térdet és fejet hajtottak a jövevény bolsevisták előtt, hanem, ime, már a harmadik napon, olyan is akadt, aki önérzetesen visszadobta megbizatását. Ez biztató jel volt s reméltem, hogy ezt a példát hamarosan mások is követni fogják.

Igy multak el a proletárdiktatura legelső órái és napjai. Amikor nem szaladgáltam utlevelem dolgában, akkor szabad időmet Budapest utcáin való sétálgatással töltöttem. Hiszen tennivalóm a párt körül már semmi nem volt s már egyetlenegyszer se mentem se a „Népszava", se a párttitkárság, se a pártklub felé. A hónapokig tartó miniszterkedés idegölő hajszája után végtelenül sok örömöm telt volna a tétlen sétálgatásban, ha örömömet nem rontotta volna meg minduntalan az, hogy hol egy-egy régi elvtársam állitott meg és tört ki panaszos szavakban az uj állapot ellen, (milyen ragyogó öröm uralkodott mindenkin az októberi forradalom győzelme után és ime most!) hol pedig az, hogy mindenki, akivel csak egy szót is kellett váltanom, de akit soha az életben nem láttam s akiről biztosan tudtam, hogy semmi közöm soha nem volt és soha nem lesz hozzá — elvtársnak szólitott! Elvtársa lettem tegnapról-mára mindenkinek, aki élt. Módfelett bántott ennek a megszólitásnak a megszentség-

telenitése. A szó szoros értelmében fizikai fájdalmat éreztem, amikor hallottam, hogy az utcán, a kávéházban, a villamoson találkozó emberek, akiknek egymáshoz, egymás meggyőződéséhez semmi közük nem volt: elvtársnak szólítják egymást. Ez a megszólítás valamikor a szociáldemokratapárton belül olyan megtiszteltetést jelentett, amelyet ki kellett érdemelni s amely csak annak járt, aki becsületes magatartással s a párthoz való rendületlen hűséggel azt kiérdemelte s amelyre való igényét elvesztette mindenki, ha nem ugy viselkedett, amint azt a szociáldemokratapárt elvei és erkölcse megkövetelték. Aki bajtársunk volt s akiről tudtuk, hogy a meggyőződése azonos a mienkével, akiről tudtuk, hogy agya és szive szerint közelebb áll hozzánk, mint a többi ember: azt neveztük elvtársnak s a többiek szürke tömege — ur, egyszerüen és ridegen ur volt a számunkra. S ime, most egyszerre eltünt a sok „ur", mindenki, kivétel nélkül, „elvtárs" volt és mindenki elvtársának mert engemet szólitani. Amikor végre sikerült elutaznom és Bécs utcáin járva az emberek megint urak voltak számomra s csak a szociáldemokraták voltak elvtársaim, akkor annak a nagy-nagy megkönnyebbülésnek, amelyet éreztem — egyik oka ez volt.

Visszatérek Kun Bélához. Aznap délelőtt, amelynek estéjére terveztem elutazásomat, elmentem a külügyminisztériumba. Vásári zsivaj fogadott, amelyen keresztülharcolva magamat, bejutottam Kun Bélához, aki Alpári Gyula társaságában fogadott. Nem voltam elragadtatva ettől. Alpári azok közé tartozott, akiket inkorrekt magatartásuk miatt a szociáldemokratapárt egyik országos pártgyülése évekkel elöbb kirekesztett a pártból. Sohasem tartottam tisztességes embernek s igy bizony nehezemre esett, hogy jelenlétét eltürjem, de utlevelem megszerzése miatt kénytelen voltam meghozni ezt a nem könnyü áldozatot. Kun Béla közölte Alpárival, hogy én vállaltam jelentések küldését, amire Alpári, a dologgal semmiképpen sem arányos, nagy örömben tört ki. Amikor kértem, hogy tegyen intézkedést utlevelem kiadatása dolgában, mert még igen sok tennivalóm van az esti elutazásig, azzal a kijelentéssel lepett meg Alpári, hogy: miután én tehát munkát vállaltam a tanácsköztársaság számára s miután, mondotta, a tanácsköztársaság ugy, ahogy nem tür el munkanélküli jövedelmet, nem fogad el fizetésnélküli munkát sem, — engemet tehát dijazni fognak és ezért közöljem velük igényeimet. Siettem kijelenteni, hogy semmiféle

igényeim nincsenek; az a munka, amelyet én vállaltam, nem lesz a tanácsköztársaságra hasznos s azonkivül is csak egy-két levél megirásából áll havonta, amiért én semmiféle dijazást el nem fogadok. Kun Béla azzal a kijelentéssel próbált rám hatni, hogy hajlandó nekem ezért a vállalt munkáért követi fizetést, sőt reprezentációs költségeket is adni! Most már egészen világosan láttam, hogy csapdáról van szó és ezért még nyomatékosabban jelentettem ki, hogy én semmiféle fizetésre nem reflektálok s levélbeli „jelentés"-eimet teljesen ingyen fogom elküldeni. Kun Béla azonban erre indulatosan fölpattant s az eddigi mézesmázas modorával szakitva, kiabálva jelentette ki, hogy ő most már világosan látja: én ellenforradalmár vagyok, csak ki akarok jutni az országból, hogy őellenük dolgozhassam s nagyon nyomatékosan figyelmeztetett, hogy valahogy el ne utazzam, mert táviratilag fog Bruckban feltartóztatni! Nem tudtunk megállapodni közvetitő javaslatom alapján sem, hogy én csak utólag fogok fizetést elfogadni, aszerint, hogy mennyit dolgoztam. Eredmény nélkül váltunk el, azaz el sem váltunk, mert Kun Bélát annyiszor hivták ki a szobájából s a mellettünk lévő teremben olyan hangos lárma s zürzavar uralkodott, hogy el sem bucsuztunk egymástól, hanem én Kun Bélának egy telefonhoz való távozását arra használtam föl, hogy magam is elmenjek. Láttam, hogy most már a körmömre ég a dolog s elhatároztam, hogy ravaszkodni próbálok. Azon melegében átmentem Landlerhez a belügyminisztériumba s közöltem vele, hogy most jövök Kun Bélától, akivel már megállapodtam, kérem tehát, hogy utleveleimet adassa ki. Landler nem sokat érdeklödött, hanem kiadta az utasitást, hogy azonnal kézbesitsék nekem a szükséges utleveleket. Tovább mentem a ravaszkodásban, mert eszembe jutott Kun Béla fenyegetése, hogy Bruckban is feltartóztat, ha netalán megpróbálnám a kiutazást. Azt mondtam tehát Landlernek: attól tartok, hogy a határon valami kellemetlenségem lehetne, nem tenne-e intézkedést, hogy engem akadálytalanul átengedjenek? Landler azonnal telefonált a határrendörségnek Bruckba s azt az utasitást adta, hogy engem ne molesztáljanak, hanem szó nélkül engedjenek át a határon. Végre, zsebemben az utlevelekkel, azt hittem, hogy most már meg van oldva minden problémám és siettem haza, hogy a csomagolást minél hamarább befejezzük.

Előbb azonban egynéhány percre felugrottam Varga Jenöhöz, aki a pénzügyminisztériumban székelt, mint népbiztos. Azért kellett meglátogatnom, hogy engedélyt kapjak töle egy rokonom takarékpénztári betétének részben való felszabaditására, mert csak igy juthattam volna ahhoz a kölcsönhöz, amellyel ez a rokonom segitségemre akart sietni s amely nélkül a kiutazáshoz okvetetlenül szükséges pénzem sem lett volna meg. Miután tudtam, hogy kellö indokolás esetén az ilyen feloldások megtörténnek s miután semmi módon sem sikerült elegendö pénzt másként összehozni, mert eladogatott felesleges dolgaimból alig egypárezer korona folyt be, rá kellett szánnom magamat erre a nekem nem tulságosan kedves lépésre. Vargához bejutván, előadtam kivánságomat, amire elkezdett fontoskodni. Majd a szomszéd szobába küldött, amint utóbb megállapitottam, azért, mert nem volt bátorsága a kommunisták által mellé rendelt helyettes népbiztos hozzájárulása nélkül megadni az engedélyt a letét föloldására. Miután ezzel az urral megtárgyalta a dolgot, közölte velem, hogy kivánságomat teljesiti és egy szeletke papirosra felirta, hogy ö ezen és ezen letétből ennyi és ennyi koronát felold. Amikor csodálkozva kérdeztem töle, hogy ez a darabka rongy papir elegendö lesz-e, hiszen pénzről van szó, akkor fölényesen, nevetve jelentette ki:

— Bizony, mi nem aktázunk olyan sokat, mint maguk... — és egy elötte fekvö ugyanolyan szeletke papirosra mutatott, amelyen, ha jól emlékszem, egymilliókoronás kiutalás történt.

Szörnyüködve próbáltam megmagyarázni neki, hogy ennyire leegyszerüsiteni a közigazgatást, föleg pedig a pénzügyi igazgatást nem lehet, hacsak nem akarja, hogy a legkáprázatosabb visszaélések történjenek csakhamar. Legyintett a kezével, mint aki ilyen csekélységekkel nem törödik. Erre valami olyasmit kérdezhettem töle, hogy: mi lesz abból, amit most ök csinálnak? Amire ezt a választ kaptam, amely cinikus hanghordozásával még most is fülemben cseng:

— Vagy sikerül, vagy lógunk!

Ezt a választ cinikussá föleg az a mosoly tette, amellyel világosan fejezte ki, hogy öt pedig nem kell félteni, ö nem fog lógni, hanem esetleg mások.

Zsebemben a feloldott pénzzel s az utlevelekkel, megkönnyebbülten érkeztem haza, ahol kellemes meglepetés várt. A párttitkár-

ság küldötte keresett fel s egyévi fizetésemet hozta, amelyet a szociáldemokratapárt régi vezetősége szavazott meg számomra, mert távozásomat a „Népszavá"-val szemben fennállott munkaviszony megszakitásának tekintette. Tudtam, hogy ezzel segitségemre akarnak sietni, hogy a külföldön jobban küzdhessek meg az anyagi gondokkal. E végkielégitést, természetesen, elfogadtam és most már nyugodtabban tekinthettem az elkövetkezendő hetek elé.

A délutáni csomagolás közben sok látogatóm akadt, számos régi elvtársam, akik bucsuzni jöttek s egyuttal azért, hogy elsirják nálam keservüket. Ezen a napon — a bolsevizmus első hetében! — már szinte általános volt a szociáldemokratapárt régi tagjainak kiábrándulása az uj rezsimből s legtöbben már világosan megállapitották, hogy minden jóslatommal igazam volt és félve-féltek, hogy valóban katasztrófa felé halad az egész munkásmozgalom. Legérdekesebb látogatóm Böhm Vilmos volt. Ő sem csinált titkot abból, hogy telve van aggodalommal, hogy kétségek mardossák, vajjon nem követett-e el sulyos hibát, amikor ismeretes inditványával megadta az utolsó lökést. Neki is azt mondtam, amit még egypár elvtársamnak, akikről gondoltam, hogy hallgatnak reám: tanácsoltam, hogy a most következő vizözönből mentsék ki személyüket és politikai integritásukat a vizözön utáni munkásmozgalom számára azzal, hogy hagyják el az országot, ugy, mint én. Akadtak ketten-hárman, akik tanácsomat rögtön helyesnek találták s igéretet is tettek, hogy követni fogják. Ezek között volt Böhm Vilmos is, akivel a bucsubeszélgetés alkalmával abban állapodtam meg, hogy néhány héten belül, akkor, amikor a legelső lehetőség nyilik rá, utánam utazik a külföldre s kikapcsolja magát a magyarországi eseményekből. A többiek (Kondor Bernát, Reisz Mór, Veres Mihály) néhány héten belül valamennyien végrehajtották elhatározásukat és valami ürügyet, alkalmat felhasználva siettek ki Bécsbe s ott is maradtak. Böhm Vilmos azonban rabja lett a nagy átalakulásnak s ahelyett, hogy kimentette volna magát a mind hatalmasabb hullámokat verő áradatból, folyton fontosabb és fontosabb szerepeket vállalt és pozíciókat töltött be. Szomoruan figyeltem a külföldről ezt a pályafutást s bántott az a tudat, hogy, szinte meggyőződése ellenére, félhittel és félszivvel — egészen odadobja magát.

Amikor az utolsó látogatómtól is elbucsuztam s azt hittem, hogy már csak az elutazás van hátra, uj látogató jelentkezett, akit addig nem ismertem s aki azzal a hirrel ejtett csodálkozásba, hogy hétszáz font sterlinget hoz a számomra. Honnan és miért? — kérdeztem. Hogy miért, azt nem tudta, az utasitást rá a külügyminisztériumban kapta. Egyszeriben megvilágosodott előttem a helyzet: Kun Béla nyilván megtudta Landlertől, hogy nálam vannak az utleveleim s hogy este utazom. Nem akart kiengedni a karmai közül s a zsarolásnak azt a módját eszelte ki, hogy utánam küldte ezt a pénzt. Hiába faggattam azt a fiatalembert, aki hozzám a pénzt elhozta, hogy milyen utalványozás alapján, milyen célból hozta s mit kivánnak tőlem? — semmit sem tudott, sőt kijelentette, hogy még nyugtára sincs szüksége. Nem tudtam, mitévő legyek? Kétségtelen volt, hogy ha a pénzt visszaküldöm, akkor másnap reggel a határon megállitanak, mert Kun Béla bizonyára beváltja a fenyegetéseit. Mindenünk be volt csomagolva, valamennyien utra készen állottunk, odalent már várt a kocsi, hogy a vasuthoz vigyen: mit tegyek? Nem volt kedvem elölről kezdeni a harcot Kun Bélával, nem volt kedvem lemondani arról, hogy családomat és magamat átmentsem a határon. Átvettem a pénzt s egy darabka kéznél levő papirra nyugtát is irtam, a fiatalember igazolására. Nem sokat töprengtem a dolgon, mert már napok óta a ravaszkodás taktikáját folytattam Kun Bélával szemben, akiről láttam, hogy milyen eszközökkel kész küzdeni ellenem. Elhatároztam, hogy ugy teszek, mintha belemennék az ő javasolta megállapodásba s azután egyszerüen megcsalom, Ugy is tettem. Se Kun Béla, se más bolsevista tőlem Svájcból egyetlen sort se kapott. Természetes az is, hogy az átvett és akkor aránylag igen kis összeget jelentő hétszáz font sterlinghez az egész idő alatt hozzá nem nyultam, még akkor sem, amikor a pénzem kifogyván, adósságokat voltam kénytelen csinálni; egyébként pedig az ügy további fejleményeit később mondom el.

... Végre is kijutottunk a pályaudvarra. Soha olyan türelmetlenül vonatindulást nem vártam, mint akkor. Végre megindultunk. Hosszas döcögés, egész éjjeli utazás után elértünk a határra. Itt azután még volt egy pillanat, amikor azt hittem, hogy Kun Béla mégis beváltotta fenyegetését és feltartóztattat, mert egy határrendőrtiszt nagyon buzgón érdeklődött utánam; de azután kitünt, hogy ez merő magánszorgalom volt s tovább folytathattuk utunkat.

Bevallom, hogy hónapok óta olyan jó érzés nem fogott el, mint amikor átszaladt a vonatunk a Lajtán és tudtam: tul vagyunk Magyarországon!

Bécsbe érve, természetesen, első utaim az itteni vezető elvtársaimhoz vittek. A kormányban akkor a szociáldemokratapárt vitt dominálo szerepet, Renner volt a kancellár, Ottó Bauer a külügyminiszter. Megérkezésem estéjére külön kis értekezletet hivtak össze a kancellár szobájába, hogy ott a magyar helyzetről adjak nekik felvilágositást. Eljött Seitz, a köztársaság és a nemzetgyülés akkori elnöke, Bauer külügyminiszter, Deutsch hadügyminiszter, Elders belügyminiszter, Ellenbogen kereskedelmi államtitkár. Leplezetlenül közölték velem, hogy a magyar dolgok fordulata a legnagyobb megdöbbenést és aggodalmat ébresztette bennük és hogy semmiképpen nem tudják megérteni a magyarországi szociáldemokratapártnak és a párt vezetőinek magatartását. Igyekeztem, amennyire tőlem tellett, megmagyarázni a helyzetet, de ők, természetesen, mind megmaradtak amellett, hogy ami odalent történt, az az őrültséggel határos. Ennél az alkalomnál, nagy megnyugvásomra, meggyőződtem arról is, hogy mindazok a hirek, amelyek arról szóltak, hogy ausztriai elvtársaimban is van hajlandóság valami bolsevista kisérlet elkövetésére, teljesen valótlanok és hogy itt minden ilyen lépés az összes vezető szociáldemokraták legelszántabb ellenállásával találkoznék. Nagy megnyugvással láttam, hogy mindezek a részemről rendkivül nagyrabecsült szociáldemokraták tökéletesen ugy gondolkoznak a magyar eseményekről, mint én magam. Különösen nagy örömömre szolgált, hogy amikor egy későbbi alkalommal Ottó Bauerrel az ő hivatali helyiségében beszélgettem e dolgokról és amikor megkérdeztem, vajjon, ha hasonló helyzet adódnék Ausztriában és az ő antibolsevista álláspontját a párt ugy cserbenhagyná, amint az velem történt Magyarországon: vajjon ő mit cselekednék? — akkor habozás nélkül válaszolta:

— Azt, amit ön.

— Kilépne-e a pártból — kérdeztem —, ha a párt itt ugy döntene, mint Magyarországon?

— Kilépnék.

Nem kell titkot csinálnom abból, hogy bár az ő ellenkező nyilatkozata sem ingatott volna meg abban a szilárd meggyőződésemben, hogy helyes uton járok, mégis ez a kijelentés, éppen Ottó Bauer

ajkáról, akiről mindenki tudja, hogy a szociáldemokratapárt balszárnyán áll, igazán jól esett s könnyebbé tette számomra a következő hetek és hónapok elviselését.

Eredeti gondolatom az volt, hogy Bécsben csak egypár napot töltök s rögtön utazom tovább Svájcba. De ember tervez és a követség végez. A svájci vizum megszerzése nem volt olyan egyszerü. Bár a bécsi lapok bőségesen foglalkoztak akkor velem és adtak hirt arról, hogy miért emigráltam Magyarországról, a svájci követségen mégis köteles gyanakvással fogadtak. Akkoriban nagyon haragudtam ezért, de most megértem, hogy nem óhajtottak Magyarországról tulsok vendéget látni Svájcban. Az ügy tehát nem ment simán s az osztrák kormány eröteljes segitségét kellett igénybe vennem, Végül is azután Svájc követének személyes közbelépésére megérkeztek a várva-várt vizumok. Két hét azonban igy is eltelt s nem mondhatnám, hogy nagyon kellemesen. Bécs akkoriban rettenetes helyzetben volt, lakosai a szó szoros értelmében koplaltak s velük együtt koplaltunk mi is. Káposzta és szentjánoskenyér volt az eledelünk, nem csoda, hogy, más egyebet nem is nézve, emiatt is alig vártuk, hogy ujból vonatra ülhessünk.

Ez alatt a két hét alatt csak egy esetben volt a magyar politikával némi érintkezésem. Kint laktam valahol a város szélén s igy teljes biztonságban véltem magamat, amikor egy este mégiscsak bekopogtatott hozzám két ur, akik valahogyan megtaláltak. Az egyik Gratz Gusztáv volt, a másik egy politikai szerepet nem játszó ur. Mindketten azért kerestek fel, hogy elutazási szándékomról lebeszéljenek, mondván, hogy én vagyok az egyetlen, aki megmenthetem az országot, énnekem kell vállalnom a feladatot, hogy megdöntsem a mostani uralmat és a szociáldemokratapárt segitségével demokratikus Magyarországot épitsek föl. Elháritottam magamtól a megtisztelő felhivást, megmagyaráztam az uraknak, hogy tulbecsülik erömet és hogy az adott pillanatban teljesen tehetetlen vagyok az otthoni viszonyokkal szemben. Csüggedten és busan távoztak el tölem.

Régesrégen elfelejtettem volna ezt a kis epizódot, ha Gratz Gusztávnak később, a fehér terror idején, Bécsben következtében kifejtett müködése, a demokrácia eszméi ellen elkövetett gonosz bünei és reakciós magatartása eszembe nem juttatták volna ezt a kis esti látogatást.

Az akkori bécsi két hetet egyébként sikerült ugy eltöltenem, hogy semmiféle magyar politikussal nem érintkeztem. Bécset már akkor ellepték a régi grófi uralom kikopott politikusai, akik, látván az októberi forradalom összeomlását, jó érzékkel megérezték, hogy a bolsevizmus tulajdonképpen az ő javukra dolgozik. Dögszagra gyült az éji vad — Bécs csakhamar tele volt a régi oligarchikus, álparlamentáris uralom levitézlett vezérférfiaival és azok uszályával és igy meglehetős ügyességre volt szükségem, hogy a velük való érintkezést elkerüljem, annál is inkább, mert ezek az urak teljesen félreértették a helyzetet és azt hitték, hogy most már én is közibük való vagyok, és hogy engem és magatartásomat is gyümölcsöztethetik saját céljaikra. Ez a helyzet is hozzájárult ahhoz, hogy a legnagyobb sietséggel tovább akartam utazni, ami végre sikerült is.

Április közepén érkeztünk Zürichbe, ahol legelső napjaink boldog álmélkodásban teltek el: Jancsi és Juliska bámulhatott ugy a mézeskalácsos ház előtt, mint ahogyan mi néztük Zürich gyönyörü, tiszta utcáit, ragyogó, telt kirakatait, minden földi jóval dusan megrakott piacait, rendesruháju embereit és nyugalmas életét. Csupa olyan dolgok, amiktől szemünk már régen elszokott és amelyeket szinte már-már el is felejtettünk, ugy, hogy uj, csodálatos örömöket okoztak nekünk. Hamarosan észre kellett azonban vennünk, hogy itt sem fenékig tejföl minden. A bolsevista láz itt is megragadta az embereket, nem olyan formában, mint Magyarországon, hanem az ellenkező irányban: a töle való szörnyü félelem gyanánt. Svájcban, ahol azelőtt mindenki és minden szabad volt, de a legszabadabb a vendég, az idegen volt, most szigoru szabályok irták elő a legkülönfélébb jelentkezéseket, engedélykéréseket és általában hogy: mit szabad és mit nem szabad, elsősorban éppen az idegennek, aki abban az időben Svájcban, legalább is a régi állapotokhoz viszonyitva, minden volt, csak nem szabad ember. Főleg Zürichben magában volt szigoru az ellenőrzés és voltak hihetetlenül ridegek a tartózkodási engedély megtagadásában. Csakhamar látnom kellett, hogy csalódtam, amikor a Bécsben megszerzett beutazási engedélyemmel svájci tartózkodásom ügyét végleg elintézettnek gondoltam. Ez csak azt jelentette, hogy szabad beutaznom, de nem jelentette azt, hogy szabad — ott maradnom! Ehhez külön engedély kellett. Végre is baráti segitséggel sikerült, legalább egyelőre, ezt a nehézséget is elháritani, annál is inkább, mert kijelentettem, hogy

nem óhajtok Zürichben maradni, hanem a genfi tó valamelyik kis helyén fogok meghuzódni és minden politikai cselekvéstől tartózkodni fogok. Igy jutottunk el — éppen május elsején! — azon a május elsején, amelyen, amint később a lapokban olvastam, Budapesten orgiákat ült az izléstelenség és a hatalom birtokától megrészegedettek tüntető mámora, Veveybe, a genfi tó partjára, ahol ünnepélyes csend és nyugalom és egy ott nagyon ritka tünemény: sürü hóesés fogadott. Heteken át csendes és zavartalan nyugalomban éltünk Veveyben, lapokat csak nagy-ritkán hozott a posta Magyarország felöl és öszintén bevallom, hogy soha nem is vártam azokat valami nagy kiváncsisággal. Tudtam, hogy már a sajtó is „szocializálva" van és tudtam, hogy belölük aligha tudok meg valami igazat Magyarország felöl. A bécsi és a francia lapok rövid, néhánysoros és, természetesen, az ellenkező irányban tendenciózus hireket hoztak és igy történt, hogy ezekben az első hetekben szinte a szó szoros értelmében teljesen el voltam vágva a magyarországi eseményektöl. Még azt sem tudtam, hogy azok az elvtársaim, akikkel megállapodtam, hogy mihelyst lehet, utánam jönnek a külföldre: hol vannak, mit csinálnak? Csak Böhmröl láttam a külföldi lapok hireiből, hogy mindjobban és jobban foglya a bolsevista kormányzatnak. Ebben az első időben még levelek sem jutottak hozzám, aminek az oka az lehetett, hogy nem siettem cimemet közölni senkivel sem. Végre azonban elárulódott, hová lettem és erre megindultak hozzám a levelek Bécsből, levelek, amelyek nemcsak Bécsbe kimenekült elvtársaimtól kerültek ki, hanem olyan polgári politikusoktól is, akikkel az októberi forradalom kormányaiban együtt ültünk és akik most, egyik a másik után, szintén Bécsbe szállingóztak — learatni a gyümölcseit annak, hogy mindenáron tiszta szociáldemokrata kormányt kivántak annak idején. Miután a bolsevizmus egész ideje alatt Svájcban tartózkodtam: az otthoni eseményekről és állapotokról csak ezekből a levelekből informálódhattam és csak ezekre a levelekre adott válaszaim utján kapcsolódtam bele némileg az eseményekbe. E levélváltásokból közölni fogom az idevonatkozó részleteket. Mielött azonban ezt megtenném, néhány szóval be kell számolnom magyar politikusokkal való személyes érintkezéseimről is Svájc területén.

A legelső magyar politikus, akivel találkoztam, mégpedig véletlenül, a berni szövetségi palota elött, amikor mindketten

ugyanabban a járatban voltunk (a tartózkodási engedélyünket akartuk meghosszabbitani), Vázsonyi Vilmos volt. Vázsonyit akkor már hónapok óta nem láttam. Ő nálam is régebbi emigráns volt, mert még a Károlyi-forradalom első vagy második napján hagyta el az országot és ment Münchenbe, ahonnan az ottani bolsevista puccs zavarta át Svájcba. Később Vázsonyival gyakrabban találkozgattunk, mert ő a szomszédos Montreuxbe ment lakni. Politizálgatásunk abból állt, hogy az otthoni állapotokról kapott érésüléseinket kicserélgettük egymással. Egyszerre azután feltünt a láthatáron Windischgrätz Lajos. Csodálkozással láttam, hogy Vázsonyi és Windischgrätz között igen meleg, baráti viszony fejlödött ki. Ez a csodálkozásom onnan eredt, mert emlékeztem, hogy Windischgrätz volt az, aki a Wekerle-kormány idején, Tisza Istvánnal szövetkezve, gáncsot vetett Vázsonyi választójogi tervezetének és volt az, aki Vázsonyit akkor a kormányból kibuktatta. Emlékeztem, hogy Vázsonyi Windischgrätzről emiatt milyen hangon beszélt akkoriban és hogy az ebből származó sulyos politikai bonyodalmakért öt tette, mégpedig teljes joggal, felelössé. Végre is azzal magyaráztam magamnak Vázsonyi magatartását, hogy ö Windischgrätz-cel szemben is gyakorolni akarja azt a mindenkinek megbocsátó és mindent elfelejtö szellemet, amelyet akkoriban a közel jövendö egyetlen helyes politikájának tartott. Sokszor magyarázta nekem, hogy nem lehet egyebet tenni, mint egy nagy szivaccsal mindent letörölni és mindent elfelejteni. Ő tehát a szivaccsal letörölte Windischgrätz büneit is. Lehet, hogy ezt megkönnyitette számára mindkettöjük legitimista mentalitása; nekem azonban, aki különben sem voltam hajlandó a nagy szivacs politikáját magamévá tenni, de különösen nem Windischgrätz-cel szemben, mert már régen a legveszedelmesebb politikusok közé soroztam, egyáltalán nem volt inyemre, hogy Windischgrätz tüntetöen kereste a társaságomat, folyton meghivott magához, hol uzsonnára, hol vacsorára. Mindig a legfurfangosabb kifogások kieszelésére volt szükség, hogy az ilyen kitüntetést elháritsam magamtól. Végül is nem tehettem egyebet: Vázsonyit kellett megkérnem, hogy érttesse meg már ö Windischgrätz-cel, hogy nem óhajtok tulsokat a társaságában lenni! Hogy Vázsonyi ezt megtette-e, azt nem tudom, azt azonban tudom, hogy Windischgrätz továbbra is minden módot és alkalmat megragadott a velem való sürübb érintkezésre és folytonos kitéréseim és kifogá-

saim sem riasztották el a finnyás főurat. A többhónapos, szinte közvetetlenül szomszédos tartózkodás alatt (Windischgrätz Clarens-ban lakott, Vevey mellett) egyszer mégis kénytelen voltam őt meglátogatni, amikor Andrássy külügyminisztersége idején kifejtett osztályfőnöki működéséről beszélt. Itt értesültem arról, amit később az ő könyvében és Andrássyéban is olvastam, hogy ők ketten az akkori kritikus napokban — különbékére törekedtek és készek voltak a Németországtól való elszakadásra is! Leplezetlenül közöltem Windischgrätz-cel, hogy elbeszélése érthetetlen és hihetetlen számomra és elmondtam neki Andrássyval való azt a tárgyalásunkat — kettesben, Kunfival együtt —, amelyről e könyvben már beszámoltam s amelynek eredménye az volt, hogy, körülbelül két héttel az októberi forradalom előtt, Andrássy a későbbi Nemzeti Tanács nevében tett felszólításunkat (hogy vállalja a külügyminiszterséget a különbéke és a Németországtól való elszakadás alapján) felháborodással utasitotta vissza és kijelentette, hogy ezt oly becstelen dolognak tartaná, amire ő nem vállalkozik. Windischgrätz azon csodálkozott, amit én mondtam, én azon, amit ő mondott, de az ellenmondást nem fejthettük meg. Én egyszerüen azzal magyaráztam, hogy Andrássy álláspontot változtatott — későn, elkésetten! Mert — és ezt ki is fejtettem Windischgrätz előtt — könnyen lehet, hogy ha Andrássy magatartásában akkor ez a sulyos ellenmondás nincs és ha ő néhány nappal előbb nem azt mondja nekünk, amit mondott, hanem azt, amit néhány nappal később (Windischgrätz állitása és kettőjük könyvei szerint) megcselekedett, akkor sok minden másképpen történhetett volna. Windischgrätz csak a vállát vonogatva jelentette ki, hogy ő nem érti a dolgot...

Windischgrätz egyébként sajátságos módon próbált bosszut állni azért, amiért nem akartam tulsokat érintkezni vele. Éppen, amikor a legerősebb ostromnak voltam kitéve részéről, egyszerre csak egy mérges kis hirt juttatott az ő pénzén fentartott „Agence Central" cimü könyomatos a svájci lapokhoz, amelyben énrólam mint „titkos bolsevistá"-ról esett szó. Igaz, hogy csak egyetlen svájci lap vette át a hirt és éppen csak az, amelynek szerkesztőségében ugyanaz a hirlapiró foglalt helyet, aki Windischgrätz megbizásából és pénzén az „Agence Central"-t szerkesztette, a hir azonban mégis kellemetlenné válhatott volna reám, mert a svájci

kormány még mindig a legnagyobb bizalmatlansággal nézett minden magyart és ez a hir esetleg ürügyül szolgálhatott volna arra, hogy tartózkodási engedélyemet a szövetségi tanács ne hosszabbitsa meg. Miután az „Agence Central" szoros kapcsolatát Windischgrätz-cel nagyon jól ösmertem, természetesen a legnagyobb mértékben felháboritott ez a dolog. Felháborodásomat nem titkoltam Vázsonyi előtt sem, akivel közöltem azt a gyanumat, hogy Windischgrätz az egészet azért csinálta, hogy engem Svájcból eltávolittasson. Vázsonyitól Windischgrätz is megtudta, hogy miként vélekedem erről a dologról és azon melegében sietve elküldte hozzám titkárát, aki égre-földre esküdözött a herceg nevében, hogy az semmit sem tudott erről a közleményről, hogy az illető szerkesztőt telefonon már összeszidta miatta és hogy, teljes jóhiszemüségének bizonyitására, azonnal levelet is irt Calonder urhoz, a svájci kormány külügyminiszteréhez, amelyben tiltakozik az ellen, mintha ő engem bolsevistának tartana és kéri, hogy Svájcban való tartózkodásomat tegyék lehetővé. Windischgrätznek ez a spontán alibibizonyitása szintén nem volt nagyon inyemre, de már nem tehettem ellene semmit. Mindenesetre jellemző reája ugy ez az eset, mint a folytatása. Windischgrätz ugyanis később megirt memoárjaiban erre a dologra is visszatért és ezt és velem való minden dolgát olyan szemérmetlenül és merészen-hazug módon irta le, hogy kénytelen voltam a bécsi „Arbeiter-Zeitung"-ban (akkoriban ugyanis már Bécsben tartózkodtam) sulyos becsületsértésekkel teletüzdelt nyilatkozatban őt arra provokálni, hogy inditson pört ellenem; ezt azonban mind a mai napig elmulasztotta.

Vázsonyin és Windischgrätzen kivül csak még egy magyar politikussal volt személyes érintkezésem Svájcban: Bornemissza báróval, az ugynevezett szegedi kormány egyik tagjával, aki akkoriban valamilyen ügyben Svájcban járt és velem találkozni óhajtott. Bornemissza azért keresett fel, hogy biztositson engem arról, hogy a szegedi kormány nem ellenforradalmi szándéku, hogy teljesen demokratikus alapon áll és hogy az októberi forradalom demokratikus vivmányait nem akarja megsemmisiteni, hogy továbbá a kibontakozást csakis a magyarországi szociáldemokratapárt közreműködésével képzeli, valamint tudatában van annak, hogy ebben a kibontakozásban fontos szerepet kell nekem is betöltenem. A megnyugtató kijelentéseket, amelyek rám az őszinteség benyomá-

sát tették, tudomásul vettem és a magam részéről közöltem, hogy abban a pillanatban, amelyben régi elvtársaim közreműködésemet az októberi forradalom vivmányai alapján és a bolsevista diktatura likvidálása terén tölem kérni fogják, én azonnal rendelkezésükre bocsájtom magamat, mindaddig azonban, amig csak polgári politikusoktól érkezik hozzám ilyen fölhivás, én annak nem felelek meg, mert minden egyoldalu közbelépést eredménytelennek tartok.

Amint mondottam, ezen a pár személyes érintkezésen kivül csak Bécsből kapott levelek utján álltam Svájcban kapcsolatban a magyar politikával. Az első levél, amely megtalált, Bécsből jött, Jászi Oszkártól és Szende Páltól. Akkor már mindketten körülbelül egy hónapja hátat fordítottak Magyarországnak. Sajátságos, hogy még akkor sem látták át eredeti álláspontjuk hibás voltát és még ebben a levélben is azt irják, hogy csakis a tisztán szocialista kabinetben látnák a megoldást, minden ugynevezett polgári kooperáció nélkül és egy ilyen kormánytól várnák ők a fenyegető ellenforradalom elháritását. Levelüknek egy mondata különösen elégtételemre szolgált, amelyben — leirva a bolsevista gazdálkodás sulyos következményeit — közölték velem, hogy: „természetesen a gazdasági élet megindulásáról szó sincsen és a Te előrelátásod a szocializálások tekintetében igaznak bizonyult". Elégtételnek ezt azért éreztem, mert kormányzásunk egész ideje alatt észrevettem — ha ezt kifejezetten velem nem is közölték —, hogy ellenállásomat a tervszerütlen és erőszakos szocializálásokkal szemben helytelennek itélik és rokonszenvükkel e kérdésben is inkább amaz elvtársaim oldalán állanak, akik nálam „radikálisabban" óhajtottak eljárni. Diner-Dénes Józseftől csakhamar szintén kaptam levelet. Diner a bolsevizmus legelső mézes napjaiban élénk vitába bocsájtkozott velem és bizonyitgatta ennek a fordulatnak helyes és minden problémát megoldó voltát. Akkoriban vele, mint sok mással szemben is, megkockáztattam egynéhány jóslatot. Körülbelül két hónappal e jóslataim után levelet kaptam töle, amelyet érdemes részletesen ismertetni, mert mély bepillantást enged Magyarország akkori belső viszonyaiba:

„Kedves Elvtárs!

Sajnos, Önnek volt igaza. Amikor Ön elutazott, én Szerbiába mentem és amikor onnan április 11-ikén visszatértem, a következő helyzetet találtam: Az összes régi elvtársak háttérbe szorultak

és hallgatásra vannak itélve, ellenben a bolsevizmus vigan virágzik minden bolondos kinövésével egyetemben. Gondolhatja, hogy nem voltam hajlandó ilyesmiben résztvenni és érte felelősséget vállalni és igy a kinálkozó első alkalomnál odébb állottam és már hat hete Bécsben vagyok. Időközben, megbizható hireim szerint, hála Weltner csodálatos bátorságának, a régi elvtársak egyrésze is összeszedte magát s Landler és Böhm is egy kissé észbekapott, ugy, hogy Kun tagadhatatlan ügyessége ellenére is, egy kissé háttérbe szoritották a bolsevistákat, és ma megint van némi hatalom a régi elvtársak kezében. Ezenkivül, hireim szerint, van némi élénkebb mozgolódás a bolsevikok ellen a szakszervezetekben is, mert az a terror, amelyet többnyire egészen fiatal gyerkőcök gyakorolnak, akik egynéhány hónap előtt teljesen távol állottak még minden szocializmustól, elviselhetetlen, amihez az is hozzájárul, hogy Budapesten rettenetesen éheznek, mert a vidék minden rendszabály ellenére rendszeresen elzárja magát Budapesttől. Egyszóval, ugy van itt is minden, mint Oroszországban. Hogy ilyen rendszer a proletárságot jobban tönkreteszi, mint a burzsoáziát, az kétségtelen és az is világos, hogy minden katonai győzelem dacára sem tartható, mert gazdaságilag belülről kell összeomlania."

Levelének további részében azt közli velem, hogy, véleménye szerint, nekem kellene a kibontakozást a kezembe vennem. Ugyanilyen irányu levelet kaptam Buza Barnától is, aki azonban, eltérően Jászitól és Szendétől, koaliciós kormány mellett foglalt állást s aki a többiek leveleivel egyetértően szintén azt közölte velem, hogy engem tartana alkalmasnak a helyzet kibonyolitására. Ugyanebben az időben, junius első napjaiban, Svájcban tartózkodó, előbb Bécset, sőt Magyarországot is megjárt magyar ujságirók is felkerestek, akik mind azt közölték velem, hogy Budapesten is, Bécsben is tőlem várják a helyzet megoldását.

Miután mindezek a levelek és ezek az értesitések polgári oldalról érkeztek hozzám, az egy Diner-Dénes levelének a kivételével, aki viszont nem játszott soha aktiv vezetőszerepet a szociáldemokratapártban s miután régi elvtársaim részéről még hir és értesités nélkül voltam, nélkülük pedig semmit tenni nem akartam, már csak azért sem, mert tudtam, hogy minden ilyen kisérlet hiábavaló volna: érintkezésbe léptem az egyik Bécsbe emigrált elvtársammal, akivel közöltem, hogy polgári részről milyen felhivásokat kapok és kértem, hogy informáljon részletesen arról: milyenek a dolgok szociáldemokrata szemmel nézve? A

válaszból, amelyből többek közt kitünt az is, hogy otthon engem a bolsevisták „veszedelmes ellenforradalmár"-nak tartanak és hirdetnek, a következő részletek nyujthatnak némi fogalmat Magyarország akkori kormányzópártjának bensö állapotairól:

„... Igy általában pedig csakis megdöbbentöt közölhetek Önnel. Odahaza az egyesülés (t. i. a szociáldemokraták és a kommunisták között. — A szerző.) sehogyse megy, söt ellenkezöen: az emberek természetszerüen eltávolodnak egymástól. Közülünk mindenki sir és panaszkodik, söt undorodik, mindazonáltal teljesen hiányzik az emberekből a tömegcselekvés érzése. Az egyedüli bátor ember Weltner — és ehhez Weltnernek kell lenni! —, aki szembeszállt és sokszor megmondotta a kormányzótanács ülésén véleményét. Igazat adtak neki, de a szellemidézö kormányzólanácsi alakulat teljesen képtelen a visszásságokat termelö terrorcsapat ellen valamit csinálni. Ez fogja öket. A pártból szabálytalanság miatt kizárt emberek, börtönviselt alakok, kétes exisztenciák, a legjobb esetben olyanok, akiket sohasem lehetett látni, csinálják a dolgokat, amelyekkel mindent, de mindent diszkreditálnak. Nekünk, szociáldemokratáknak kevés szavunk van, a szupremácia mindenképpen az övék, Kunfi teljesen le van törve, valami mardossa öt. Landler lélek nélküli hazárdör, Böhm pedig, szegény, állandó mámorban szenved, én azt hiszem, ő leszámolt magával s azután csinálja azt, amit csinál. Varga tehetetlensége és üressége most virágzik leginkább. Erdélyi — azt hiszem, félelmében — hihetetlenül elszánt és vakmerö, Bokányi magaviseletének jellemzésére pedig szavakat nem találok. Képzelje csak, ö egy kormányzótanácsi ülésen merészkedett Weltnernek nekimenni, kioktatván öt, hogy most már elmultak azok a tegnapi szociáldemokratapárti praktikák és kishitü álláspontok, vetközzék ö ki ezekből. Kommunista barátaink nagy károrömére kénytelen volt Weltner B.-nak alaposan nekimenni, mondván: öneki nem olyan lágy a meggyözödése, hogy egy éjszakán átvedlik, mint Bokányié, mert ö még ma is az, aki volt: szociáldemokrata. Weltner föllépése valóságos oázis volt, Bokányi meg olyan benyomást tett, mint az a zsidó, aki kikeresztelkedik és az „Alkotmány" munkatársa lesz. Garbai továbbra is páváskodik elnöki minöségében; Pogány az övéké és a többi elvtárs: Horovitz, Miakits, Vanczák, Kitajka, Peidl, Buchinger, Jászai, mindmegannyi kipróbált, komoly embereink lehorgasztott fövel jártak a klubban olyannyira, hogy Kun egy munkástanácsi ülésen kijelentette, hogy a klubból indult utjára a munkások közé a defétista hangulat és Garbai, aki a klub elnöke, kijelentette, hogy ö már nem fog följárni a klubba, mert nem hajlandó csupa kétségbeesett arcot látni... Kunék a szakszervezeteket kikezdik, mondván, hogy teljesen fölöslegesek. Weltner a „Népszavá"-ban többek-

kel szemben és „Weltner Jakab asztalos" aláirással védelmébe veszi öket. Egy legutóbbi munkástanácsi ülésen elhatároztatott, hogy a szövetkezetet is megszüntetik, illetöleg megreformálják, mert „munkásarisztokráciát" nevelt és még mindig nevel."

Ez a levél még részletesen ismertette velem a rettenetes gazdasági helyzetet. Megtudtam belöle, hogy május hó 7-ikén már arról tárgyalt a kormányzótanács, hogy átadja a hatalmat a szakszervezeteknek, azonban Miskolc visszavétele uj helyzetet teremtett. E levélből csak azokat a részleteket közlöm, amelyek ismételten az én ellenforradalmi mivoltommal foglalkoznak:

„Pestről feljönni egyáltalán nem lehet, ök senkit sem engednek ki, az osztrákok senkit sem engednek be. De azért az utlevélhamisitás virul, az átcsempészés vörös örök segitségével divik. De utlevelet kapni legális uton nem lehet. Éppen meséli Erdélyi, hogy Buchinger járt Kun Bélánál, hogy neki utlevelet adjon. Kun kijelentette kereken, hogy nem ad, mert neki a külföldön tartózkodó szociáldemokraták, Garami Svájcban, amiről állitólag pontos értesülései vannak és, ugymond, Kondor Bécsben elég kellemetlenséget csinálnak. Nem adott neki, söt egy másik alkalommal követelte, hogy öt is meg Peidlt is zárják ki a pártból, amit a kormányzótanácsban ülö elvtársaink akadályoztak meg."

Egy későbbi levélből a következő részletet érdemes még ma is közölni, mert, amint utólag biztosan megállapitható volt, olyan valóban megtörtént jelenetről számol be, amely érdekesen világitotta meg, hogy hova fejlödtek a dolgok:

„Biztos értesülésem van, hogy egy bizalmas ülésen a külügyér (Kun Béla) Kunfi holmi agyonlövetéséről beszélt. Őt okolta mindenért, mert Weltnerrel nem mert kikezdeni. (Tudniillik az akkor tartott pártkongresszuson titkos szavazással az összes kommunistákat kibuktatták a pártvezetőségből és csak később, nyilt „közfelkiáltás" segitségével, sikerült kommunistákat is juttatni a pártvezetöségbe. — A szerző.) Erre Böhm iszonyatosan nekiment, figyelmeztette, hogy az ármádia vele van és ö fog lövetni és akkor azt fogják kivégezni, akit majd ö kijelöl. Szóval a kifelé hangoztatott egységnek és összekovácsolásnak éppen az ellenkezője igaz, azonban az bizonyos, hogy az emberek magaviselete legalább is érthetetlen. Sok olyan ember, aki szivből ellenük van, müködik velük, dolgozik értük. Ezt nem értem, ennek csak egy magyarázata lehet, félnek a terrortól... Otthonról jött emberek borzasztó dolgokat mondanak és én igazán féltem barátainkat, akik kétségtelen bátorságról tettek tanubizonyságot. Félek, hogy a mensevikiek módjára velük is elbánnak..."

Egy másik levélben annak irója, Kondor Bernát, közölte velem, hogy Kunfival Bécsben hosszabb beszélgetést folytatott. A beszélgetésből kitünt, hogy a bolsevizmus nem kell a munkásságnak sem:

„A munkásság, szerinte, nem hive a proletárdiktaturának — ezt különben egytől-egyig mindenki, aki onnan jön, mondja — és mennél inkább mondják, annál furcsábbnak találom, hogy tettekre és cselekvésekre nevelt munkástömegek akaratuk ellenére türnek valamit és csak azért ragaszkodnak hozzá, mert félnek attól, ami a proletárdiktatura összeomlása után szerintük valószinüleg bosszuálló reakció formájában következne. Miután a két rossz közül a most fönnálló állapotokat a kisebb rossznak tekintik, azért állhat fenn még a proletárdiktatura, de ö (Kunfi) mondja és én is állitom, hogy mindezek ellenére fönnállása nagyon rövid idejü lehet..."

Ugyane levél más helyéről valók a következö részletek:

„A mi régi embereink még látszat szerint sem rabjai — amint Ön mondja — a bolsiknak, hanem a helyzet egyszerüen az, hogy öket az ö megkérdezésük nélkül választják be mindenféle testületekbe, amely testületek munkájában nem vesznek részt..."

Ennek részletes kifejtése után a következö eredményre jut a levél:

„Amint a fentiekből láthatja, az teljesen kétségtelen tény, hogy a munkásság körében egy fél százalék sincsen, amely a proletárdiktaturának hive és a 99 és $^1/_2$ százalék ennek és az ezzel járó bajoknak megszüntetését akarná, ha a megszüntetést nem követné egy borzalmas bosszuálló reakció. Éppen ezért nagyon fontos volna ezt a már dogmává fajult hitet megingatni a munkásságban, mert az másnak a megingatását is jelentheti..."

Lassacskán meglehetösen tiszta kép alakult ki elöttem az otthoni állapotokról. A polgári és szocialista oldalról kapott levelek és Bécsben járt magyarok szóbeli hiradásai alapján képet tudtam magamnak formálni a helyzetröl. A kép körülbelül igy festett: A szociáldemokratapárt és a kommunisták összeolvadása sehogysem sikerült. Noha kifelé görcsösen igyekeztek fentartani az egység látszatát, belül az volt a helyzet, hogy ez az egység napról-napra sulyosabb ellentéteket födött. Láttam, hiszen ezt még magam Pesten is tapasztalhattam, hogy egyik legfőbb aggodalmam a szó szoros értelemében teljesült: a régi szociáldemokraták teljesen háttérbe szorultak és a bolsevisták és a közéjük állt uj jövevények vezették ugy a pártot, mint az országot, mégpedig olyan legszélsöbb terror

segitségével, amely nemcsak a burzsoázia, hanem a szociáldemokraták ellen is irányult. Láttam, hogy a szociáldemokrata táborban mind nagyobb és nagyobb lett a kiábrándulás és hogy ez a kiábrándulás lassacskán elkeseredéssé növekedett még azoknál is, akik pedig többé-kevésbbé részesei voltak az átalakulásnak. Nem szólva egypár renegátról és nem beszélve Weltnerről, aki az elsö pillanattól fogva szembehelyezkedett a bolsevistákkal, olyanok is, mint Kunfi, Garbai, Rónai, Erdélyi, csüggedten és elkeseredetten jártak és többé-kevésbbé nyiltan szembehelyezkedtek a bolsevistákkal. Láttam azt is, hogy a szervezett tömegek legnagyobb része szintén már tökéletesen kiábrándult Kun Béláék uralmából, amit világosan bizonyitott számomra, hogy ezek, amint azt Pesten elöre megjósoltam, rohamot intéznek a szakszervezetek ellen, amelyekben a szervezett munkásság mind hangosabban ad elégedetlenségének kifejezést. Láttam, hogy az egész uralom gazdaságilag is tarthatatlan és összeroppanás elött áll, viszont látnom kellett azt is, hogy Kun Béláék egyetlen igazi erössége: a tömegnek az ellenforradalomtól való iszonyata és az az elszántsága, hogy minden erejével, ha kell, élete árán is, meggátolja az októberi forradalom elötti Magyarország visszaállitását, és inkább eltüri Kun Béláék uralmát is, semhogy a mult idöknek ilyen visszatérését megkockáztassa. Világosan látszott, hogy ha a magyar munkásság tudná, hogy a bolsevizmus uralmát egy gyökeréig demokratikus uralom váltaná fel és nem kockáztatná meg az októberi forradalom minden vivmányát egy rendszerváltoztatással, akkor saját kezébe venné sorsát és Kun Béláékat kihajigálná a hatalomból. Láttam tehát, hogy Kun Béláékat a bécsi és szegedi ellenforradalmi handabandák és kormányosdik, valamint az ántánt fegyveres beavatkozásával való fenyegetés nem hogy gyöngitette volna, hanem, ellenkezöen, megerösitette.

A helyzetnek ez a megitélése irta elö számomra magatartásomat is. Láttam, hogy egyfelöl távol kell tartani magamtól az ellenforradalmárokkal való egyetértésnek még a látszatát is, nehogy Kun Béláék, a magyar munkásság hangulatát felhasználva, bizalmatlanságot keltsenek velem és azzal az üggyel szemben, amelyet szolgálni akartam, másfelöl éreztem azt a kötelességemet, hogy régi elvtársaimnak és a mögöttük álló tömegeknek, akik és amelyek a bolsevizmus jármából már szabadulni akarnának, bármely

pillanatban rendelkezésükre álljak, mihelyst az ügy érdekében hivnak. Elvtársaimhoz Bécsbe intézett leveleim ennek megfelelő tartalmuak voltak. Az egyikben erre vonatkozóan többek között a következőket irtam:

„Én különben állandó ostromnak vagyok kitéve, hogy avatkozzam be a dolgokba, menjek Bécsbe s csináljam ezt vagy azt! Természetes, hogy minden fölhivást visszautasitottam, kijelentettem, hogy csak egyetlen meghivásnak engednék: ha a régi szociáldemokratapárt mérvadó emberei mondanák, hogy csináljak velük együtt valamit. Ebben az esetben az kötelesség volna. Hiszem is, hogy ebben az esetben tudnék valamire menni az ántántnál. De amig — legalább látszat szerint — a régi szervezetek és emberek rabjai a bolsevizmusnak, addig énnekem nem lehet semmiféle szerepem s addig mozdulatlanul ülve maradok Svájc valamelyik sarkában."

Természetes, hogy ez nem azt jelentette, mintha most már én is a szociáldemokratapárt egyedül való kormányzásának hivévé lettem volna és elzárkóznám a polgársággal való kooperáció elől. Ellenkezően, továbbra is az volt a meggyőződésem, hogy csak ez a kooperáció mentheti meg az októberi forradalom eredményeit és hogy a szociáldemokratapártnak legfölebb átmenetileg volna szabad ujból résztvennie a kormányban és minél hamarább át kellene engednie a helyét egy tiszta polgári kormánynak. Elvtársaim köréből Bécsből olyan válaszokat kaptam (elöbb, részben, közöltem is), amelyekből láttam, hogy álláspontomat helyeslik és az iránt teljes megértéssel viseltetnek.

A magyarországi helyzetnek fent vázolt megitélése, véleményem szerint, még egy kötelességet rótt reám. Mindenekelőtt azt, hogy mindent, ami tölem telik, megtegyek egy külső fegyveres beavatkozás elháritására, mert tudtam, hogy ez a magyar munkásság irtózatos vérveszteségével járna, a magyar munkásmozgalmat beláthatatlan időkre teljesen összetörné, anélkül, hogy a bolsevizmus morális összeomlását jelentené, mert hiszen a magyar munkásság azt mondaná, hogy a bolsevizmus nem belső lehetetlenségén, hanem külső erőszak nyomása következtében omlott össze. Véleményem szerint az ellenkező fellépés volt a helyes: a magyar munkássággal megérttetni, hogy a demokratikus vivmányokat nem kockáztatja azzal, ha hátat fordit a bolsevizmusnak, ellenben önmagát és az országot megmentheti vele. Vagyis az adott pillanat-

ban az ántánt-hatalmaknak fegyveres csapatok helyett olyan kijelentéseket kell, véleményem szerint, küldenie Magyarországra, amelyekből a magyar munkásság megértse, hogy abban a pillanatban, amelyben hátat fordit a bolsevizmusnak, az ántánt-hatalmak megszüntetik a blokádot, megkezdik a demokratikus alapokon megalakult kormánnyal a béketárgyalásokat és a tönkretett ország segitségére sietnek. Véleményem szerint a külsö katonai nyomás megszünte és az ilyen békés és megnyugtató kijelentés feloldaná a magyar munkásságot az ellenforradalom diadalától való félelem alól és szabadabbá tenné elhatározásaiban Kun Béláékkal szemben.

Ilyenformán már lett volna programom az ántánt-hatalmak felé. Nehezebb volt azonban megtalálni a módját e program végrehajtásának. Az ántánt-hatalmak svájci követségei Magyarországot akkor még ellenséges államnak és minden magyart ellenséges állampolgárnak tekintettek, akivel semmiféle hivatalos érintkezésre hajlandók nem voltak. Arról tehát, hogy valamelyik svájci követ utján hivatalosan juttassam el javaslataimat az ántánt elé, szó sem lehetett. Azonban, természetesen, mégsem voltam érintkezés nélkül e követségekkel, csakhogy ezek az érintkezések szigoruan „magántermészetüek" voltak. Ezen magánérintkezések kapcsán sok értékes információ jutott birtokomba és sikerült megállapitanom, hogy az ántánt egyelöre valóban nem szándékozik fegyveres beavatkozásra Magyarországon s hogy általában a várakozás álláspontjára helyezkedik, abban a biztos tudatban, hogy gazdaságilag az egész kisérletnek csufos kudarcot kell szenvednie. Ekkor sikerült, egy Párisban hosszu időt töltött magyar ur segitségével, a berni francia követség felé olyan kapcsolatot találnom, amely lehetövé tette egy irásos javaslatnak Párisba való eljuttatását is. Ugy éreztem, hogy e kinálkozó alkalmat kötelességem megragadni s ezért memorandumot szövegeztem Clémenceauhoz, a békekonferencia elnökéhez. A memorandumot szószerinti szövegében ideiktatom:*)

„Vevey, 1919 junius 8.

Elnök Ur!

Méltóztassék megengedni, hogy bemutatkozásul hivatkozzam arra, hogy több mint husz éven át egyike voltam a magyarországi szociáldemokratapárt vezetöinek, főszerkesztője voltam hivatalos

*) Kénytelen vagyok franciából visszaforditani, mert az eredeti magyar szöveg nincs kezeim között.

lapjának s mint ilyen, természetesen, egyik legmeggyőződöttebb és leghatározottabb ellenfele voltam annak a bünös osztrák-magyar politikának, amely Európát szörnyü romhalmazzá tette a háboru során és Magyarországot belesodorta mostani szerencsétlenségébe. 1918 októberének eseményei után a forradalmi kormány kereskedelmi miniszterévé lettem és az maradtam 1919 március végéig, addig az időpontig, amelyben a szovjetkormány vette át a hatalmat Magyarországon. Noha az a párt, amelynek élén közel negyed évszázadig harcoltam, résztvett a bolsevik kormány alakitásában, én nemcsak visszautasitottam a nekem felajánlott tisztségeket, hanem elszakadtam még régi pártomtól is és haladéktalanul családostul Svájcba mentem.

Ha most elég merész vagyok Önt, Elnök Ur, ezekkel a sorokkal zavarni, ez azért van, mert a Magyarországból való távozásom óta lefolyt néhány hét elegendő volt az ország belsejében is aláaknázni a bolsevista uralmat és a bukás utjára terelni. Ennek a ténynek egyik bizonyitéka abból áll, hogy a legkülönfélébb magyar politikai körök — burzsoák, munkások, sőt arisztokraták is — arra szólitanak föl, hogy avatkozzam be a magyar politikába, vegyek részt a mostani helyzet felszámolásában és a magyar szociáldemokratapárt visszatérését régi programjához és a most követett irányzattal való szakitását könnyitsem meg. A magyar közvélemény nagy részének ez az állásfoglalása szemmelláthatóan a következő okokból történik: elöször is, mert évtizedeken át egyike voltam a magyar szociáldemokratapárt vezetőinek, amely párt döntő fontosságuvá lett Magyarországon, másodszor, mert azon idő alatt, amig hatalmon voltam, a polgári pártok is meggyözödtek szilárd, demokratikus magatartásomról, távol tartva magamtól minden szélsőséges irányzatot és végül, mert haladéktalanul eltávoztam a bolsevista kisérlet elkövetése előtt. Mindeddig tagadóan válaszoltam mindezekre a hivásokra, de a helyzet annyira égetövé vált, hogy kötelességemmé tették a döntést, mert hiszen országom életkérdéseiről van szó és olyan kérdésekről, amelyeknek nagy visszahatásuk lehet az európai politikára. Azonban lehetetlen bármiféle döntéshez jutni anélkül, hogy az Ön szándékait, Elnök Ur, ismerném, mert a magyar probléma nem belpolitikai kérdés, hanem olyan kérdés, amelynek ilyen vagy amolyan értelemben való megoldása a szövetséges kormányok akaratától és intencióitól, elsősorban Franciaországtól függ, amelynek a szava döntő.

Mindezek a megfontolások arra késztetnek, hogy Önt, Elnök Ur, megkérjem, legyen kegyes jóindulatuan megfontolni az alábbi fejtegetéseket, amelyekben kisérletet teszek a magyar probléma körvonalainak vázolására.

A bolsevizmusnak két forrása volt Magyarországon: egy nemzeti és egy szociális. A nemzeti forrást az a bánásmód táplálta, amelyben ezt az országot szomszédai részesitették, amelyek a szövetséges hatalmak magas védelme alá helyezkedtek. A bolsevizmus szociális oka pedig annak a lehetetlenségén alapszik, hogy Magyarországon megkezdödjék a termelés, mert ugyanezek a szomszéd államok megfosztották a magyar ipart és az ország forgalmi eszközeit ugy minden tüzelöanyagtól, mint az elengedhetetlenül szükséges nyersanyagoktól. Ennek következtében a magyar közvélemény egyrésze mindinkább állandó izgalom és elkeseredés rabjává lett, amelyet a román, a szerb és a csehszlovák csapatoknak arra irányuló szakadatlan kisérletei okoztak, hogy a demarkacionális vonalat folyton elöbbre tolják és tisztán magyar vidékeket idegen uralom alá helyezzenek. A közvélemény egy másik részének — a szervezett munkásság hatalmas táborának — hangulatán az az elkeseredés uralkodott, amely a tizezernyi munkanélküli fellépéséből következett, akik Budapest utcáin hemzsegtek és akiket minden erőfeszités ellenére sem lehetett ellátni se munkával, se tüzelöanyaggal, se világító szerekkel, se ruhákkal és az utóbbi idökben még élelmiszerekkel sem. Ez a két alap-ok vezetett, végeredményében, a bolsevizmus kirobbanásához, mert egyfelöl lehetetlenné tették a kormány minden eredményes müködését, másfelöl pedig a paroxizmusig fokozták, egyik vagy másik okból, a társadalom összes rétegeinek kétségbeesését.

Ezekből a meggondolásokból következik, hogy, véleményem szerint, lehetetlen a magyar kérdésnek teljesen kielégitö megoldása amaz okok eltüntetése nélkül, amelyek a fentebb leirt helyzetet teremtették. Kétségtelen, hogy a külsö erö széttaposhatja a bolsevizmust, az is lehetséges, hogy belsö okoknál fogva omlik össze, de e módszerek egyike se vezethetne végleges megoldáshoz. Csak nagyobb anarchiával helyettesitenék a kisebb anarchiát, eltüntetve a rendnek azt a néhány elöfeltételét is, amely a dolgok mai állapota mellett megvan. A fegyverek segitségével való eltiprás most, amikor a magyar munkásosztálynak sikerült komoly hadsereget teremtenie, csak véres harcok árán mehetne végbe és az eredmény csak addig tartana, amig a győztes hadseregek fegyverben maradnának. Kétségtelen, hogy az ilyen vállalkozásból aligha születhetnék meg a társadalmi nyugalom és a termelö munka. Azonban a helyzet alig volna jobb, ha a bolsevizmus összeomlását belsö okok hoznák létre és, például, az élelmiszerek hiánya siettetné a mostani kormány bukását. Az az anarchia, amely helyébe támadna, aligha állna meg a határokon, ami nem lehet közömbös ama kormányok számára, amelyek kezükben tartják Európa sorsát.

Magyarország vereséget szenvedett. Ezt tudja és hajlandó erejéhez képest jóvátenni azokat a bünöket, amelyeket régi kormányai követtek el s amelyeknek ő maga a legelső áldozata. Azonban az Európa e részében fenyegető anarchia csak ugy kerülhető el, ha az uj Magyarország megkapja a normális életlehetőségnek előfeltételeit, mégpedig:

1. Elegendő tüzelőanyagot és nyersanyagot a termelő munka haladéktalan megindításához.

2. A szükséges ruházati cikkeket, amelyeknek a lakosság teljesen hijján van (nevezetesen: cipö- és textiláruk).

3. Elegendő élelmiszert a lakosság élelmezésére.

4. Rendszabályokat a magyar valuta emelésére, az árak csökkentésének céljából. Ha ilyen módon biztositva volna a normális élet uj lehetősége, akkor szükséges volna, hogy

5. Magyarország olyan határokat kapjon, amelyek nem szakitják szét a magyar népet és amelyek szerves gazdasági és politikai élet folytatását teszik számára lehetővé. A szövetséges hatalmaknak a szomszédos államoknál olyan irányban kellene a befolyásukat érvényesiteniök, hogy ezek hajlandók legyenek Magyarországgal barátságos gazdasági viszonylatba lépni.

Ha a magyar nép a kormányzás lehetőségét biztositó ez eszközök birtokában volna, akkor eléggé érett volna arra, hogy önmaga helyezzen élére olyan férfiakat, akiket alkalmasnak tart ügyeinek helyes vezetésére és akik, szakitva a bolsevista módszerekkel, az országot a valóságos demokrácia és a szociális haladás korszaka felé vezetnék. Ellenben ez életfeltételek nyujtása nélkül a magyar kérdés megoldásának semmiféle kisérlete sem biztat azzal, hogy tartós gyümölcsöket termel Európa békéjének. Viszont: ha a magyar nép ilyenformán megnyerhetné a nyugati hatalmak támogatását, akkor erejét, a szabadság és a demokrácia irányelvei szerint, a politikai és szociális problémák megoldására fordithatná, amiként annak példáit szolgáltatják a nyugati államok. Ellenben mindenkitől elhagyatva és teljes elszigeteltségben élni nem tudván, nem maradna más utja, mint a Németországhoz való közeledés, amely utra nem szivesen és csak abban az esetben lépne, ha létének és fejlődésének semmiféle más lehetősége nem nyilnék.

Kérem Önt, Elnök Ur, fogadja ... ésatöbbi."

Ezt a memorandumot, az én értesülésem szerint, a berni francia követségen jól fogadták és Párisba juttatták. Néhány héttel később az ántánt hivatalos nyilatkozatot tett közzé a párisi szikratáviró utján, amely többek közt a következő mondatokat tartalmazta:

„A szövetséges és társult kormányok igen kivánatosnak tartanák, hogy a magyar néppel békét kössenek s ezzel véget vessenek annak az állapotnak, amely Középeurópa gazdasági ujjáépitését lehetetlenné teszi s a népek élelmezésének leküzdhetetlen nehézséget állit az utjába. Az élelemszállitást azonban lehetetlen megkezdeni addig, amig Magyarországon nem áll fönn olyan kormány, amely a népakaratot képviseli s a szövetséges és társult kormányokkal szemben vállalt kötelezettségeinek betü szerint és szellemének megfelelően eleget tesz. Kun Béla kormánya ezeknek a föltételeknek semmiképpen sem felel meg. Nemcsak nem képviseli a magyar népet, de jelenleg egy barátságos hatalom ellen támad. A szövetséges és társult kormányok saját felelősségükre olyan rendszabályokhoz fognak nyulni, aminőket ez a szociális kérdés szükségessé tesz. Ha arról van szó, hogy élelmiszerek szállittassanak, a blokád megszünjék, a gazdasági ujjáépités megkezdődjék és a béke helyreálljon, akkor a magyar népet oly kormánynak kell képviselnie, amely valóban a népakaratot reprezentálja, nem pedig olyannak, amelynek hatalma terroron nyugszik. Természetes, hogy a magyar területeknek, amennyiben azokat a békekonferencia mint ilyeneket megjelölte, idegen csapatokkal való megszállása nyomban megszünik, mihelyt a szövetséges csapatok parancsnoka meggyőződést szerez a fegyverszüneti föltételek helyes végrehajtásáról.“

Hogy az én memorandumom és e nyilatkozat között volt-e valami kapcsolat, azt hivatalosan sohasem tudtam meg; de komoly okom van hinni, hogy: volt. Egyébként ezt az irást csak azért iktattam ide, mert ez volt ugyszólván egyetlen aktiv politikai cselekedetem svájci tartózkodásom alatt.

A következő hetek Magyarországon eseményekben igen dusak voltak, de hullámverésük alig-alig ért el hozzám Svájcba. A munkásság közben fegyvert fogott és nagy eredményeket ért el a Felvidéken. Ez kifelé tekintélyt szerzett a magyar bolsevizmusnak, befelé pedig erősitette, mert lángra gyujtotta a magyar nemzeti érzést és olyanok is, akik egyébként halálos ellenségei voltak a bolsevizmusnak, ujból kezdték remélni, hogy annak segitségével visszaszerezhető és megvédhető lesz Magyarország integritása. Tudtam, hogy amig az eseményeknek ez a fázisa tart, addig a bolsevizmus összeomlása nem várható. A kérdés csak az volt, hogy a magyar vörös hadseregnek ezt az előnyomulását mennyi ideig fogja az ántánt türni és milyen eszközökkel fogja megállitani. Ami azután ezen a téren történt, az még számomra is, aki pedig nem tulságosan sokra becsültem az ott-

hon kormányzók kormányzati képességeit, nagy meglepetés volt. A felvidéki diadalmas előnyomulásnak Clémenceau egy jegyzéke vetett véget, aki fenyegetésekkel spékelve arra hivta fel a szovjetkormányt, hogy vonuljon vissza az előirt demarkacionális vonalra, amelynek ellenében némi igéreteket is tett a román demarkacionális vonalra nézve. Amit lehetetlennek tartottam, az bekövetkezett. Kun Béla meghajolt Clémenceau előtt és keresztülvitte a győztesen előrenyomuló vörös hadsereg megállitását és visszarendelését. Azonnal világos volt előttem, hogy ez olyan szörnyü baklövés volt saját szempontjából, amelyet kiheverni nem fog. Nemcsak a külföldön nehezen megszerzett tekintélye omlott ezzel össze, de kétségtelen volt, hogy a vörös hadsereg fegyelmét is a végletekig demoralizálnia kell annak, hogy elért eredményeit szó nélkül fel kell adnia. Nem szabad megfeledkezni arról a hatásról sem, amit ennek a visszavonulásnak kellett keltenie azokban, akik, nem-bolsevista létükre is, magyar hazafias szempontokból lelkesedtek a vörös hadsereg előnyomulásáért. Ma sem értem, hogy az otthon kormányzók hogyan nem látták ezt közelről éppen olyan világosan, mint én a távolból és miért nem érezték meg, hogy egyetlen üdvük és reménységük már csak az lehet, ha ujjat huznak az ántánttal és az idegen hadsereget teljesen kiszoritva az országból, birtokon belül próbálnak bizonyos engedményeket a maguk számára kierőszakolni. Kétségtelen, hogy ez a taktika rendkivül megerősitette volna helyzetüket az országban. Érthetetlen taktikájuknak nem is lehetett más magyarázata, mint az, hogy egész kormányzati rendszerük bensőleg már olyan gyönge volt és minden oldalról már annyira alá volt aknázva, hogy az elért eredmények amugy is csak ideig-óráig lettek volna megtarthatók és igy inkább abban bizakodtak, hogy, engedelmeskedve az ántánt parancsának, sikerül esetleg olyan jutalmat kapniok, amely megmenthetné uralmukat. Ez, természetesen, naiv és hiu reménykedés volt és a bolsevizmus magyarországi hatalmának utja ettől a pillanattól fogva már csak lefelé vezethetett. De hogy ez az ut ennyire meredek lejtő legyen, mint amilyennek ettől az időponttól fogva mutatkozott, az még számomra is meglepetés volt. Mert alig egypár hét telt el: máris elérkezett hozzám az első hire a biztosan közeledő összeomlásnak. Ez a hir a svájci francia lapok szükszavuságával csak annyit közölt, hogy Böhm visszalépett a hadseregfőparancsnok-

ságtól és Bécsbe megy, ahol ő lesz a követ. Számomra kétségtelen volt, hogy ez a vég kezdete és ennek csakhamar konkrét megerősitését is megkaptam.

Olvasván Böhm lemondásának hirét, rögtön hosszabb levelet küldtem Bécsbe elvtársaimnak, amelyben kérdést intéztem hozzájuk, nem tartanák-e szükségesnek, hogy akcióba fogjunk? Ujból közöltem velük, hogy rendelkezésükre állok, de csak abban az esetben, ha régi elvtársaim éppugy itélik meg a helyzetet, mint én és elérkezettnek látják az időt a föllépésre. Mielőtt azonban erre a levélre választ kaptam volna, a következő furcsa aláirásu sürgönyt kaptam kézhez:

„Ich bin Wien, möchte Sie sprechen, Drahtantwort, ob Sie nicht nach Wien fahren können. Adresse Ungarhaus Wien.
Gwidwsage Intezoe."

A rejtelmes aláirást rövidesen sikerült megfejtenem. Annyit jelent: „gazdasági intéző". Ebből azután megtudtam, hogy a táviratot Böhm Vilmos, a szovjetkormány uj bécsi követe küldte; valamikor ugyanis ő volt a szociáldemokratapárt gazdasági intézője. Megállapitottam a táviratból azt is, hogy teljes három napig volt uton, hogy tehát valamilyen akadékoskodó cenzura rostáján ment keresztül. Érthetőnek is találtam, hogy az amugyis bizalmatlan svájci kormány ezt a rejtelmes aláirásu sürgönyt, amelyben a bécsi Magyarház is szerepel, közelebbről megvizsgálta. E vizsgálat azonban három értékes napot rabolt el. A távirattal haladéktalanul Bernbe utaztam, ahol felkerestem a külügyi hivatal vezetőjét, Parravicini urat. Teketóriázás nélkül megmondtam neki, hogy Böhmtől sürgönyt kaptam, amire ő mosolyogva jelentette ki, hogy — már tudja. Közöltem vele, hogy a sürgöny alapján hajlandó volnék Bécsbe utazni, de csak azon feltétel alatt, ha a visszautazásra szóló vizumot már most megkapom és ha garanciákat kapok arra, hogy a családom bántatlanul, továbbra is Svájcban maradhat. Nem voltam ugyanis hajlandó kitenni magamat annak, hogy Svájcból kiutazva az esetleges ujabb visszautazásnál bezárt ajtókra találjak. Igaz, hogy nem tudtam keresztülvinni azt, hogy ezt a visszautazásra szóló vizumot rögtön megkapjam, mert Parravicini kétnapi haladékot kért a válaszadásra. Azonban annál inkább is belenyugodhattam ebbe, mert e két napon belül amugysem kaphattam volna vonatot Bécs

felé. Akkoriban ugyanis csak egy-két vonat közlekedett hetenkint ezen a vonalon, az ugynevezett ántánt-vonat, amelyre nem lehetett egyszerü jegyváltással feljutni, hanem valamely ántántkövetség engedelme kellett. Még a svájci kormány válaszára vártam, amikor megérkezett bécsi elvtársaimnak egy sürgönye (egy nappal később levele is), amelyben előző levelemre válaszoltak. Ezekből megtudtam, hogy elvtársaim nagy többsége helyesnek tartja immár, hogy Bécsbe jövök, söt közölték velem azt is, hogy Borghese herceg, a bécsi olasz követ is megkérte öket, hogy engem hivjanak Bécsbe. Most már, természetesen, türelmetlenkedni kezdtem, de a svájci külügyi hivatal vezetöjét nem lehetett nyugalmából kizökkenteni. Ugy látszik, hogy nemcsak a hozzám küldött sürgönyöket késleltette napokig a svájci cenzura, hanem azokat is, amelyeket én küldtem, mert még napok multán is választ sürgetö táviratot kaptam az osztrák külügyminisztériumból, amelyböl megtudtam, hogy sem Böhm, sem bécsi elvtársaim nem kapták meg addigi sürgönyeimet.

V.

A bolsevizmus bukása után.

A sürgönyök érkezése és a svájci külügyi hivatal munkája csak akkor vált egyszerre gyorssá, amikor már arról érkezett hir, hogy a szovjetkormány lemondott és átadta a helyét egy szociáldemokrata kormánynak Peidl Gyula vezetése alatt. Csodálatosképpen most már ugyanazon napon kaptam meg az erről szóló sürgönyöket, amelyen azokat Budapesten feladták. Söt: Parravicini ur is egyszerre olyan előzékeny lett, hogy személyesen, telefonon értesitett a budapesti eseményekről és arról, hogy én is tagja vagyok a kormánynak, amin, persze, meglehetösen elcsodálkoztam. Kijelentette, hogy most már teljesen rendelkezésemre áll és hogy olyan vizumot kapok, amilyent akarok. Több mint egy hétig tartott ez a herce-hurca és amikor végre kezemben voltak a szükséges iratok és készen voltam az utra, még egy nagy gond támadt: miféle vonat fog engem elvinni Bécsbe? A legközelebbi ántánt-vonat csak két nap mulva futott át Zürichen és ha személyvonattal akartam volna menni, akkor se értem volna hamarább Bécsbe, mint ezzel a vonattal. Ilyenformán már beletörödtem abba, hogy ujabb kétnapi idöveszteség következik be, amikor, nagy meglepetésemre, a berni osztrák követség arról értesitett, hogy Renner kancellár, aki az osztrák békedelegációval Saint-Germainben van, különvonattal utazik Párisból Bécsbe és Párisban megtudván, hogy én is készülök Bécsbe, a követség utján meghiv utitársul a vonatjára. A sok akadály és akadékoskodás után ez a szerencsés véletlen még jobban esett és siettem Zürichbe a pályaudvarra, várni Renner vonatát. Már fönn voltam a kocsijában és néhány szót is váltottunk egymással, amikor valaki nagy lármával rohant végig a sinek mentén és kiáltotta be a vonatba:

— In Budapest großer Umsturz! Erzherzog Josef Gouverneur, Friedrich Ministerpräsident!

Az első gondolatom ez volt: ki ez a Friedrich? Csak nem Frigyes főherceg lett a miniszterelnök? (Ennyire nem gondoltam arra, hogy az előttem vad forradalmárnak mutatkozott Friedrich István lehessen az elkövetője egy József főherceg-féle puccsnak!) Hajlandó voltam már vakhirnek tartani az egészet, amikor ujabb megerösitések és részletek érkeztek. A vonat még nem indult el s hamarosan közöltem Rennerrel, hogy ilyen körülmények között egészen céltalannak látom Bécsbe való utazásomat. Az a terv, amely miatt odamentem volna, most már kivihetetlen. Renner azonban nem engedett leszállni és igy ott maradtam a vonaton, amely rohanva vitt Bécs felé...

Bécsben hatalmas magyar kolóniát találtam, amely nyüzsgött, mint a hangyaboly. Elvtársaim előtt nem csináltam titkot abból, hogy a Peidl-kormány összeállitását — három volt népbiztos volt a tagja és egyetlen polgár sem! — elhibázottnak tartom. Persze: tudomásul kellett vennem, hogy minden az ántánt-követekkel való megbeszélés alapján történt, hogy az exponált bolsevisták — Ágoston Péter, Haubrich József, Garbai Sándor — egyenesen Cunningham angol ezredes kivánságára kerültek be a kormányba, és hogy Peidl azért nem alkotott rögtön koncentrációs kabinetet a polgársággal, mert — egyáltalán nem kérdezték meg előzően, hanem befejezett tények elé állitották, és hogy ő, nagyon helyesen fogva föl a helyzetet, rögtön hozzá is látott ahhoz, hogy kabinetjét polgárok és kisgazdák bevonásával megfelelően átalakitsa, amiben csak Friedrichnek a bevonult román sereg oltalma alatt elkövetett puccsa gátolta meg. Igy szenvedett hajótörést az első arra irányuló kisérlet, hogy a bolsevizmus terrorját a demokrácia uralma váltsa fel s ne egy ellenkező irányu terror. Amikor elvtársaimtól az utolsó két hét eseményeiről értesültem, közöltem velük, hogy, véleményem szerint, aligha lesz nagy szerepem a most következő eseményekben, mert semmi körülmények között nem vagyok hajlandó József főherceget mint kormányzót támogatni. Nemcsak azért, mert ez az októberi forradalom alapjának teljes feladása volna, hanem azért sem, mert svájci tartózkodásom alatt a különféle ántánt-diplomatákkal való „magántermészetü" érintkezésem alkalmával meggyőződtem arról, hogy az ántánt csak egy esetben avatkoznék nyomatékosan Magyarország belügyeibe: ha ott komoly kisérlet történnék a Habsburgok restaurálására. Már-

pedig, hogy József főherceg kormányzóságát erre irányuló kisérletnek fogják tartani, abban semmi kétség nem lehetett. Siettem is ebben az irányban információkat szerezni Bécsben. Felkerestem Borghese herceget, az olasz követség vezetőjét, Cunningham angol alezredest, az angol misszió főnökét és Allizé francia követet, akikkel részletesen, egyikkel-másikkal többször is, megtárgyaltam a magyar helyzetet és annak külpolitikai vonatkozásait. Valamennyien közölték velem, hogy az ántánt egy demokratikus alapokon nyugvó köztársasági kormányzatot látna a legszivesebben Magyarországon, azonban királyság esetére sem türne el semmiféle Habsburgot a trónon és hogy József főherceg kormányzóságát sem fogja eltürni. Miután ezt nyomatékosan és, minden diplomatizálgatás nélkül, egészen világosan adták tudomásomra, elhatározásom nem is volt nehéz.

Azokban a napokban Budapesten a legnagyobb káosz uralkodott. Friedrichnek mindennap más miniszterei voltak és ő maga is hangsulyozta, hogy kormányát csak átmenetinek tartja. A Bécsben élő magyar politikusok, az otthoni hangulatnak is megfelelően, Lovászy Mártont tolták akkor előtérbe és őt jelölték Friedrich helyébe miniszterelnökké. Ugy tudtam akkoriban, hogy József főherceggel történt is már valami érintkezés ebben az irányban. Megérkezésem után és az után, hogy az ántánt bécsi képviselőinél informálódtam, fölkerestem Lovászyt a Sacher-szállóban, ahol mindenféle rendü és rangu politikusok és ujságirók nyüzsgő tömege vette körül. Lovászy közölte velem, hogy valószinüen kormányalakitásra kap megbizást József főhercegtől és azzal kérte támogatásomat, hogy lépjek be a kabinetjébe. Kénytelen voltam kijelenteni, hogy ezt nem tehetem, mert József főhercegtől én kinevezést el nem fogadok; szerencsétlenségnek tartom azt a puccsot, amelyet ő elkövetett és határozottan tudom, hogy az ántánt József főherceget rövidesen el fogja távolitani. Lovászy nagy sajnálkozással jelentette ki, hogy ilyen körülmények között ő sem fog missziót vállalni.

Ilyen előzmények után utaztam tovább Pestre. Még megérkezésem napján meghivást kaptam József főherceghez, akit másnap föl is kerestem. Rendkivül barátságosan fogadott és miután elmondta, hogy az ország érdekében valónak találta, hogy Friedrich felhivásának engedjen és a kormányzóságot vállalja, felkért arra, hogy e

munkájában támogassam, Friedrich kormányába lépjek be és állapodjam meg vele, hogy hány szocialista minisztere legyen az uj kormánynak.

A főherceg nagyon elcsodálkozott, amikor közöltem vele, hogy sem az egyikre, sem a másikra nem vagyok hajlandó. Rólam az a hir volt akkoriban elterjedve, hogy Svájcból azért siettem haza, hogy a szociáldemokratapártot ujból bevigyem a kormányba és magam is tárcát vállaljak s igy válaszom rendkivül meglepte. Megkérdezte, hogy mivel indokolom álláspontomat. Erre kijelentettem, hogy hajlandó vagyok a legrészletesebb indokolással szolgálni abban az esetben, ha felhatalmaz arra, hogy kellemetlen dolgokat is teljes nyiltsággal mondjak. Kérésére azután részletesen fejtettem ki előtte elvi álláspontomat, amely nem türi azt meg, hogy ujból egy Habsburg álljon az ország élén, de ismertettem vele Svájcban és Bécsben illetékes helyen szerzett információimat is, amelyek szerint az ántánt semmi körülmények között sem fog eltürni Magyarország élén sem egy puccskormányt, sem a Habsburg-család valamelyik tagját. József főherceg tanácsot kért, hogy mit tegyen tehát? Azt ajánlottam neki, hogy lépjen vissza a kormányzóságtól és indokolja meg ezt a lépését egy kiáltványban, azzal, hogy amikor hivták, kötelességének tartotta a kormányzói szerep vállalását, most azonban, hogy sikerült az átmeneti idő legnehezebb napjaiban megmenteni az ország rendjét és nyugalmát, kötelességének érzi, hogy ismét visszavonuljon a magánéletbe és a hatalmat átadja olyan kormánynak, amely pártközi megegyezés alapján jöjjön létre s amelynek kezdettől fogva legyen meg az a garanciája, hogy az ántánt a béketárgyalásokra alkàlmasnak tekinti. Ilyenformán akartam aranyhidat épiteni neki a visszavonulásra és szabad utat teremteni olyan kormány alakitására, aminőt, amint azt az ántánt bécsi követeitől tudtam, az ántánt elvár. József főherceg, legalább látszat szerint, örömmel fogadta javaslatomat. Az első mondat, amely a száján kiszaladt, ez volt:

— Hiszen akkor ebbe az ántánt is belenyugodnék!

Amiből láttam, hogy neki is volt már konkrét tudomása arról, hogy az ántánt magatartása körül baj van. Azután kijelentette, hogy javaslatomat máris elfogadottnak tekinthetem, csak arra kér, hogy Friedrich István miniszterelnökkel beszéljem meg. Kereken kijelen-

tettem, hogy erre nem vagyok hajlandó. Nyilvánvaló volt, hogy Friedrich kézzel-lábbal tiltakozni fog ez ellen a terv ellen. Közöltem József főherceggel, hogy ez a terv nem valósitható meg Friedrich-hel, csak Friedrich ellen. Hiszen én még nagyon élénken emlékeztem reá, aki annak idején kinevezetlenül ült bele a forradalmi államtitkári székbe, aki onnan eltávolitható semmiképpen nem volt, aki cionista gárdát akart szervezni a köztársaság védelmére és aki most habsburgista és keresztény politikát csinál — aki tehát izzig-vérig kalandor és akivel tehát céltalannak láttam minden tárgyalást. József főherceg rögtön ráállott erre is és kijelentette, hogy: majd ő beszél Friedrich-hel, vegyem a dolgot ugy, minthogyha már végleges hozzájárulást kaptam volna töle, ő csak huszonnégy órát kér a formális elintézésre, addig pedig felhatalmaz engemet arra, hogy a többi pártokkal közöljem a mai kihallgatás eredményét és rögtön fogjunk hozzá a pártközi tárgyalásokhoz az uj koncentrációs kormány megalakitására. Végül igen jókedvüen és egy kissé naivan firtatta, hogy mit képzeltem róla: miként fogja ezeket a kellemetlen dolgokat, amelyeket mondtam, fogadni? Őszintén megmondtam, hogy el voltam rá készülve, hogy a fogadtatás nem lesz szives, mert kevés ember tud kellemetlen dolgokat tárgyilagosan meghallgatni. Erre ő vidáman jelentette ki, hogy roppant boldog, hogy akadt egy elfogadható megoldás és külön is, többször is biztositott arról, mennyire hálás, amiért őszintén beszéltem vele. Mert, amint mondotta, neki senki ezekről a dolgokról ilyen nyiltan eddig nem beszélt.

A főherceg ezután arról kezdett érdeklödni, hogy véleményem szerint milyen volna az uj kormány összeállitása? Kijelentettem, hogy lehetően minden pártnak képviselve kellene lennie, egyiknek sem volna szabad tulsulyba kerülnie, ugy, hogy a szocialistáknak legfölebb két vagy három tárcát szabad kapniok. Amikor a személyi rész iránt is érdeklödött, az igazságügyminiszterségre Vázsonyit emlitettem. Erre közbevágott azzal, hogy:

— De kérem, zsidó talán mégsem lesz most lehetséges...

A főhercegtől eljövet Vázsonyival és Szemző Ernövel találkoztam. Vázsonyi elmondta az ő korábbi kihallgatásának a történetét és nagy meglepetésemre elmondta azt is, hogy József főherceg neki ajánlotta föl az igazságügyminiszteri tárcát. Természetesen elmond-

tam neki, hogy mi történt rövid idővel ezelőtt József főhercegnél, éppen az ő igazságügyminiszterségével kapcsolatban...

Noha ez az apró incidens óvatosságra figyelmeztethetett volna, mégis magam is azt hittem e fogadtatás után, hogy most már a helyes uton haladunk. Elfelejtettem, hogy József főherceg kormányzói mivolta és ennek keretén belül ez az én kihallgatásom tulajdonképpen visszaesés volt a régi udvari politikába, annak összes cselszövéseivel, intrikáival, kétszinüségeivel és szószegéseivel együtt.

Aznap a Lovászy-párt helyiségében pártközi konferenciát tartottunk, amelyen a kormányalakitás módozatairól kellett volna tanácskoznunk, persze: még a régi alapon, József főherceggel, mint kormányzóval az ország élén. Siettem az értekezlettel közölni, hogy ez az alap az én mai kihallgatásommal megszünt, mert József főherceg elvben elfogadta a javaslatomat az ő visszalépésére vonatkozóan és általam arra kéri a pártokat, hogy olyan koncentrációs kormány alakitásáról tanácskozzanak, amelynek ő átadhatná a hatalmat. Bejelentésem nagy meglepetést, de őszinte örömet is keltett. Szabad lett az ut előttünk és a pártok vezérei egymásután jelentették ki, hogy szivesen látnak most már hozzá koncentrációs kormány megalakitásához. Élénken emlékszem, hogy Bethlen István volt az, aki a legélénkebben helyeselt és kijelentette, hogy ilyen körülmények között ő is erre az alapra helyezkedik. A pártvezéri tanácskozások azonban mégsem mentek olyan simán, mint ahogyan az várható lett volna. Tudniillik: nemcsak a valóban liberális és demokratikus pártok voltak ott, hanem az uj, ugynevezett keresztény pártok közül is ott volt egy sereg. Ott voltak egyfelől Huszárék és Hallerék, másfelől ott volt a sokorópátkai kisgazda-csoport, ott volt Heinrich Ferenc, az uj polgári párt vezetőembere, ellenben nem volt ott például még nagyatádi Szabó István sem. Az értekezlet azzal oszlott szét, hogy másnap este ujból összeülünk és végleg megalakitjuk az uj kormányt. Addigra az a huszonnégy óra is elmulik, amelyet József főherceg kért — formalitások elintézésére.

Este hazaérkezvén, József főherceg uj meghivását találtam, amely másnap a délelőtti órákban „ötperces beszélgetésre" szólitott. Nem tudtam mire vélni a dolgot, de, természetesen, elmentem.

József főherceg annak a biztositásával kezdte, hogy ő még mindig vállalja azt, amit előző nap nekem mondott, azonban uj kérdés

merült fel: a szegedi kormánnyal kellene tárgyalni, hogy az mit szól a dolgokhoz? Kijelentettem, hogy, véleményem szerint, a szegedi kormány sohasem létezett, de ha volt is, most már egészen bizonyosan megszünt és semmi köze a dolgokhoz és kár volna ilyesmivel az utjába állani a szépen induló kibontakozásnak. József főherceg erre kijelentette, hogy majd ő, még aznap, keres összeköttetést a szegediekkel, hogy megnyugtassa öket; egyébként ujból biztositott arról, hogy tegnapi kijelentésein nincs semmi változtatnivalója. Erre én már sokkal kevésbbé nyugodtan hagytam el a palotáját, mint elözö nap, mert láttam, hogy valami nincs rendben a dolog körül.

Akkoriban a budapesti amerikai misszió érdeklödött a legbehatóbban a magyar viszonyok iránt és próbálta befolyását a demokratikus megoldás irányában érvényesiteni. . Különösen Gregory kapitány buzgólkodott ebben az irányban, aki Hoover amerikai közélmezési fömegbizottnak, Wilson egyik legbizalmasabb emberének volt a bizalmasa és budapesti exponense és aki mindenben Hoover utasitásai szerint járt el. Azokban a napokban sokszor érintkeztem a budapesti amerikai misszió tagjaival, akik az én fejtegetéseimet mindenkor nagy helyesléssel kisérték. Igy történhetett meg a következö, rám nézve egyénileg nagyon kellemetlen eset. Mielött az esti pártközi konferencia megkezdte volna tanácskozásait, Gregory kapitány a szomszédos Ritz-szállodából üzenetet küldött, amelyben kérte, hogy a konferencia résztvevöi közül egynéhányan keressék fel, mert ö az amerikai misszió nevében közléseket akar tenni. Senkisem tudta, hogy miröl van szó és, mert nagy volt a kiváncsiság, sokan mentek el Gregoryhoz. Gregory elöször is közölte velük, hogy sem József főherceget, sem Friedrichet nem fogja akceptálni. Eddig rendben is lett volna a dolog, azonban, amint nagy meglepetésemre később értesültem, Gregory ehhez hozzáfüzte azt is, hogy a leghelyesebb volna engemet megtenni miniszterelnökké. Az ott jelenvolt urakra ez, természetesen, nem tehetett jó hatást és engem is kellemetlenül érintett, mert nyilt titok volt, hogy gyakran járok az amerikai missziónál és ugy festhetett a dolog, mintha a magam érdekében nyertem volna meg Gregoryt. Siettem is kijelenteni ugy ennek, mint később egy elvtársam részéröl jött hasonló propoziciónak kapcsán, hogy én ilyen megbizatást semmi körülmények között nem vállalnék.

Ilyen előzmények után ült össze az előző napról estére elhalasztott pártközi konferencia, amelyen csakhamar ujabb meglepetés ért. Amikor javában tárgyaltuk a kormány megalkotásának módozatait, egyszerre beállitott egy ur — ha jól emlékszem, Teleki Pál volt, bár lehet, hogy ebben tévedek —, aki kijelentette:

— Most jövök József főhercegtől, aki azt az üzenetet küldi, hogy az urak tekintsék tárgytalannak tanácskozásaikat.

Általános elképedés, amelyben éppen csak Bethlen István nem vett részt, aki sietett kijelenteni, hogy ilyen körülmények között nincs értelme a további tanácskozásainknak. Amikor eszébe juttatam, hogy huszonnégy órával ezelőtt másként beszélt, akkor kijelentette, hogy természetesen, mert az József főherceg akkori álláspontján történt, most pedig, hogy József főherceg megváltoztatta az álláspontját, ő is megváltoztatja a magáét. Egész föllépéséről látszott, hogy József főherceg megfordulása számára nem volt meglepetés és ma is erősen hiszem, hogy a keze is benne volt.

Az értekezlet azonban mégsem oszlott fel. Jelen voltak Beniczky Ödön és Haller István is és ők hangoztatták a legerősebben, hogy nekünk azért együtt kell maradnunk és a munkát, amelyet megkezdtünk, be kell fejeznünk, tekintet nélkül József főhercegre. El is határoztuk, hogy elmegyünk vacsorázni és vacsora után ugyanazon a helyen ujból találkozunk. Vissza is mentem, lassacskán össze is gyültünk, de a várt komoly tárgyalások helyett inkább néhány jellemzően humoros jelenetben volt részem. Az történt ugyanis, hogy Huszár Károly sehogysem érkezett vissza. Két párthive, Haller és Beniczky mind nyugtalanabbak lettek. Ekkor valaki azzal állitott be, hogy József főhercegnél most alakitják meg az uj Friedrich-kormányt, tekintet nélkül reánk. Haller és Beniczky nyugtalansága a végsőkig fokozódott. Mint ketrecbe zárt tigrisek, ugy jártak fel és alá s váltottak egymással pillantásokat, amelyeket ők, ugylátszik, rögtön megértettek, én csak később. Végre is Hallerből kifakadt a szó:

— Ez a Huszár képes és most fent van József főhercegnél és bennünket itthagy a faképnél, minden értesités nélkül.

Beniczky dühösen rázta a fejét, hogy bizony ez igy lesz. Huszártól minden kitelik. Nem is lett már az értekezletből semmi, mert percek mulva először Haller, azután Beniczky tüntek el s az ott maradtak közül valaki gunyosan mondta:

— Most ök sietnek József főherceghez, nehogy Huszár bekerüljön és ök kint maradjanak a kormányból.

Ilyen szomoruan-vigan végződött a koncentrációs kabinet megalakitásának első kisérlete. Pedig ha akkor József főherceg állja a szavát és Friedrich nem ragaszkodik a miniszterelnökséghez és ha akkor sikerül megalakitani egy erős koncentrációs kormányt, akkor sok minden másként történhetett volna. Még a fehér terrort is, amely akkoriban indult el Szeged felöl, meg lehetett volna állitani utján.

E pártközi tanácskozás folyamán történt, hogy Nagyatádinak akkor legbizalmasabb embere, Szemző Ernő keresett fel és közölte velem, hogy biztos tudomása szerint az ántánt József főherceget és Friedrichet eltávolitja és ezért valahogyan be ne lépjek Friedrich kormányába. Természetesen megnyugtattam, hogy ilyen szándékom nem is volt. Annál nagyobb volt másnap a meglepetésem, amikor a lapokból láttam, hogy — Nagyatádi lépett be Friedrich kormányába! Csak jóval később tudtam meg ennek magyarázatául azt, hogy Nagyatádi, egyszerüen nem hallgatva Szemző figyelmeztető szavaira, kapva-kapott a fölkinált alkalmon. Rendkivül jellemző volt az is, hogy Haller és Beniczky valóban helyesen taksálták Huszár Károly hirtelen eltünésének magyarázatát. Huszár csakugyan idejében sietett az ellenzéki pártok konferenciájáról Friedrich-hez, mert a neve valóban ott szerepelt az uj miniszterek listáján, mint kultuszminiszter. Viszont Haller se eredménytelenül találta ki Huszár eltávozásának okait és nem hiába szaladt utána, mert, csodák-csodája, ö is miniszterré lett, mégpedig a „propaganda-miniszter"-séget vállalta! Kit lepett volna meg ezek után, hogy az ellenzéki pártközi tanácskozások egyik vezérpolitikusa, Heinrich Ferenc is helyet foglalt a Friedrich-kabinetben? Mindezeknél azonban sokkal kellemetlenebbül érintett, hogy Lovászy Márton is belépett külügyminiszternek a kormányba. Lovászyra biztosan számitottam a Friedrich ellen meginditandó harcban és hamarjában nemigen értettem meg akkori elhatározását. Csak jóval később tudtam meg, hogy még a pártközi konferencia éjjelén verték fel álmából és hivták József főherceghez, hogy a külügyminiszteri tárcát vállalja el, hogy ö ezt visszautasitotta és másnap csak azért engedett a sürgető kivánságnak, mert azt közölték vele, hogy az ö külügyminiszterségét az ántánt követeli és hogy vonakodása mérhetetlen károkat

okoz az országnak, mert meggátolja a béketárgyalások megindulását. Lovászy nem akarta ezért a felelősséget vállalni és ez alatt a nyomás alatt elfogadta a külügyminiszteri tárcát. Igaz, hogy rövidesen konfliktusa támadt Friedrich-hel, aki később, kabinetje ujabb átalakitásánál, Lovászyt szó nélkül ki is hagyta a kormányból. Addig azonban, sajnos, az ellentáborban kellett öt látnom, ami annál rosszabbul esett, mert Friedrich-hel való ellentéteiről, természetesen, semmit sem tudhattam.

Ilyen körülmények között már csak az lehetett a tennivalóm, hogy a Kun Béla-féle font sterlingek dolgát Pesten hivatalosan elintézzem. Felkerestem tehát Lovászyt, mint külügyminisztert és közöltem vele a nálam lévő pénz történetét. Megkértem, hogy miután ez a pénz állitólag a külügyminisztériumból származik, bejelentésemet vegye tudomásul, állapitsa meg a pénz származását és közölje velem, hogy hová kell azt majd visszaadnom. Lovászy tudomásul vette bejelentésemet, kijelentette, hogy a vizsgálatot meg fogja inditani, tudomásul vette azt is, hogy a pénz Svájcban van, ahonnan rövid idő alatt visszahozom, hogy rendelkezésére bocsássam. Közölte velem, hogy eljárásomat korrektnek tartja és arra a kérdésemre, tegyek-e irásos jelentést, kijelentette, hogy ez fölösleges.

Abban az időben az egyik bécsi ántánt-követség hivására egy napra Bécsbe utaztam. Ott közölték velem, hogy a legrövidebb idő alatt ujból ultimátum fog Pestre menni, amely József főherceg és Friedrich eltávolitását fogja követelni. Visszautazásom után ez az ultimátum valóban nyomon is követett. Ebben az ultimátumban a következő kemény mondatok foglaltattak:

„Az európai béke érdekében kénytelenek a szövetkezett és társult hatalmak ragaszkodni ahhoz, hogy az a férfiu, aki a jelenlegi államban a legfőbb hatalmat a maga részére igényli, visszalépjen és olyan kormány appelláljon a népre, amelyben valamennyi párt képviselve van. A szövetkezett és társult hatalmak hajlandóknak jelentik ki magukat minden olyan kormánnyal tárgyalásba bocsájtkozni, amely egy ilyen módon választott nemzetgyülés bizalmát birja."

József főherceg erre a kitessékelésre valóban le is mondott. Nem azon az aranyhidon távozott, amelyet én akartam neki rövid idővel ezelőtt megépiteni, hanem szégyenszemre ment el, mert elparancsolták. Sokkal szivósabb volt nála Friedrich, aki azt hitte,

hogy az ő kalandoros ravaszsága még ebből a helyzetből is kimentheti öt. Akkoriban alakult ő át „jogforrás"-sá és jelentette ki, hogy a hatalmat, miután az töle származik, csak ő adhatja át.

Egy-két nappal előbb történt, hogy a szociáldemokratapárt országos értekezletet tartott, amelyen ujból megalakultnak jelentette ki magát, amelyen helyreállitottuk a párt régi programját és szervezetét és amelyen uj pártvezetőséget választottunk. Ez a párt-értekezlet, amely ebben a pillanatban országos pártgyülés funkcióit végezte, az ántánt ultimátumát követő napon ült össze és, természetesen, mindenki azt hitte, hogy József főherceg gyors eltávozását nyomon fogja követni Friedrich távozása, és hogy az a legaktuálisabb probléma: vajjon az ujonnan alakitandó koncentrációs kabinetben a párt helyet foglaljon-e?

Rövid beszédben amellett foglaltam állást, hogy ez megtörténjék, de óva intettem elvtársaimat attól, hogy a hatalomban tulnagy részesedést vállaljanak; figyelmeztettem őket arra, hogy csak egészen rövid átmeneti időre szabad arra gondolni, hogy a párt a kormányban helyet foglaljon, és hogy kötelességünk arról gondoskodni, hogy ez a kormányban való helyetfoglalás ne járjon ugyanolyan következményekkel, mint az első és ne végződjék azzal, hogy az egész munkásmozgalom ujból nagyzási hóbortba essék. Legszivesebben ellene foglaltam volna állást a kormányban való részvételnek, azonban tudtam, hogy az ántánt föltétlenül ragaszkodik ahhoz, hogy abban a kormányban, amellyel békét köt, a szociáldemokratapárt is helyet foglaljon, és igy távolmaradásunk azt jelentette volna, hogy meghiusitjuk a béke megkötését. Miután pedig József főherceg és az ő puccskormánya el vannak távolitva — minekünk legalább ezt kellett hinnünk —, nem volt nyomós ok, amellyel a távolmaradás sulyos konzekvenciákkal járó elhatározását kellő módon meg lehetett volna indokolni. Az értekezlet el is fogadta álláspontomat. Persze: a dolgok azután, Friedrich makacskodása miatt, másként fejlödtek.

Ezután még néhány napot Pesten töltöttem, majd Vázsonyival együtt autón elutaztam Bécsbe, hogy onnan Svájcba menjek. Ez az utazás nem ment egészen simán. Az angol misszió autója, amelyet rendelkezésemre bocsájtottak, az utolsó pillanatban elromlott. Igy késő este lett már, amire egy másik autón elindultunk, ez pedig Óbuda határában hirtelen kigyulladt. Vázsonyi, akit az

akkori magyar közélet levegője rendkivül idegessé tett, semmiképpen sem akart visszafordulni: minél hamarább kint akart lenni az országból, mert nem érezte magát biztonságban. Igy uj autót szereztünk és azon folytattuk utunkat. Barátságtalan vidéken át vezetett az utunk: a Dunántulon, ahol akkor már javában tobzódott a fékevesztett antiszemita izgatás és amelynek déli részein már egyik véres atrocitás követte a másikat. Folytonosan attól kellett tartanunk, hogy valahol fölismer valami banda és föltartóztat. Nem csoda, hogy a határra érve mindketten megkönnyebbülten sóhajtottunk fel, Vázsonyi pedig megilletődötten és szomoruan igy fakadt ki:

— Néhány hét előtt örömkönnyeket sirtam, amikor az emigrációból visszatérve átléptem a magyar határt, most pedig annak kell örülnöm, hogy megint kivül vagyok az ország határán...

Bécsben el kellett töltenem néhány napot, amely idő alatt meggyőződtem arról, hogy az ántánt valóban nem fogja eltürni Friedrich makacskodását és helyénmaradását még azon a címen sem, hogy kormányát tessék-lássék koncentrációs kormánnyá alakitotta át. Éppen egy nappal Svájcba való utazásom előtt azt az értesitést kaptam Pestről, hogy Friedrich odalent óriási akcióba fogott ellenem: „leleplezte" a 700 font sterlinget, természetesen annak bizonyságául, hogy én Kun Béla zsoldjában állottam. A távolból, telefonon csak annyit közölhettem, hogy én már jóidővel ezelőtt a külügyminiszternek jelentést tettem az esetről, ő annak minden részletéről tájékozva van, forduljanak hozzá fölvilágositásért. A bécsi lapokban pedig nyilatkozatot adtam, amelyben a dolog összes előzményeit feltártam. Hogy Pesten mi történt, nem tudhattam, hiszen a külügyminiszternél történt bejelentés után és az után, hogy ő e bejelentést mindenben tudomásul vette és eljárásomat korrektnek jelentette ki, nem várhattam ezt a támadást. Minden attól függött most már, hogy ez a támadás Lovászy tudtával történt-e, és hogy az ő nyilatkozata lojális lesz-e velem szemben. Már másnap megtudtam, hogy Lovászy a legteljesebb korrektséggel és lojalitással nem saját miniszterelnöke mellé, hanem mellém állott, aki akkor politikai ellenfele voltam és olyan nyilatkozatot adott, amely Friedrich összes kiplakátozott vádjait megdöntötte. Az ő férfias magatartásával az egész nagy garral indult hadjárat össze is omlott.

Másnap este az ántánt-vonaton siettem Svájcba, ahol csak huszonnégy órát töltöttem és a legközelebbi ántánt-vonattal jöttem is vissza Bécsbe. Bécsbe érkezve, nem folytathattam az utamat haladéktalanul Pest felé, mert két ántánt-követségtől az az értesités várt, hogy keressem fel őket. Nehogy Friedrich ezt a késedelmeskedést megint gyümölcsöztethesse, egy elvtársammal a bécsi magyar követségre küldöttem föl az elhozott 700 font sterlinget, ahol azt megfelelő nyugta ellenében át is vették. Ugyanaznap Friedrich egy ujabb bombát igyekezett ellenem elhelyezni a pesti és külföldi lapokban: közzétette Grünn pénzügyminiszternek egy hozzám intézett állitólagos levelének a szövegét, amelyben az engem a font sterlingekkel való elszámolásra szólit föl. Én már ügyet se vetettem erre a dologra, amikor másnap egy kommüniké jelent meg a pesti lapokban, amelyet a Távirati Iroda is továbbitott a külföldre, amely szerint Grünn pénzügyminiszter kijelentette, hogy ő semmiféle felszólitólevelet hozzám nem intézett. Utólag tudtam meg, hogy Friedrich csak rá akarta venni Grünnt egy ilyen levélnek az irására, de ez azt kereken megtagadta és erre Friedrich ugy segitett magán, hogy — egyszerüen közölte a lapokkal ennek a soha meg nem irt levélnek a szövegét. Saját minisztertársai közül tehát immár a második tagadta meg vele ebben az ügyben a szolidaritást.

Ezekben a napokban Bécsben többször találkoztam Huszár Károly kultuszminiszterrel, aki sürün keresett fel és szivósan kapacitált arra, hogy lépjek be a Friedrich-kabinetbe. Amikor ismételten kijelentettem, hogy erre semmi körülmények között hajlandó nem vagyok, mert Friedrichet veszedelmes és lelkiismeretlen kalandornak tartom, aki csak katasztrófába viheti az országot, akkor ő, aki pedig már minisztere volt Friedrichnek, mindenben helyeselt s kijelentette, hogy éppen azért kell bejönnöm melléje a kabinetbe, hogy azután Friedrichet egyesült erővel, hátulról ártalmatlanná tegyük. Természetes, hogy ezt a szerepet köszönettel elháritottam magamtól. Huszár akkor más meglepetést is okozott nekem. Egy szép napon egy ur társaságában keresett föl, akiről ezer lépésről is leritt rendkivül jellegzetes szemitasága s ezt az urat azzal mutatta be nekem, hogy nagy petróleum- és benzin-importőrként ajánlja öt figyelmembe, mint — leendő kereskedelmi miniszternek! Meghatottan láttam, hogy Huszár valóban nem is olyan nagyon „intranzigens keresztény“...

Szeptember elsö felében ujból Pestre mentem, most már azzal a szándékkal, hogy, ha lehet, otthon maradok. Friedrich még mindig miniszterelnök volt és a legnevetségesebb kisérleteket tette az ántánt félrevezetésére. Ő már akkor tudta, hogy az ántánt valóban ragaszkodik egy koncentrációs kabinethez és ahhoz is, hogy abban a szocialisták képviselve legyenek.

Ezekben a napokban Friedrichet érdekesen és élesen jellemezte a számomra az, hogy mindama gyalázatos és rágalmazó támadás után, amelyet a lapokban és plakátokon intézett ellenem, egyszerre csak követet küldött hozzám, Ludwig fökonzul személyében. Ez az ur mindenáron arra akart kapacitálni, hogy Friedrich-hel bocsájtkozzam tárgyalásokba és esetleg lépjek be a kormányába, hogy az ántánt az uj kormányt igy elfogadja. Ludwig ur sehogysem akart belenyugodni az én elutasitó magatartásomba. Éreztette, hogy amennyiben én személyemben volnék megbántva és emiatt nem akarnék Friedrich-hel összeülni, akkor az hajlandó nekem egyéni elégtételt szolgáltatni. Nagyon siettem kijelenteni, hogy erre én egyáltalában nem reflektálok, viszont Friedrich urral sem állok szóba, nem személyi, hanem politikai okoknál fogva, mert egyfelöl politikai kalandornak tartom öt, másfelöl biztosan tudom, hogy az ántánt öt amugyis rövidesen el fogja távolitani helyéröl és nekem eszembe sincs, hogy bármily módon segitségére siessek.

Miután a szociáldemokratapárt Friedrich-hel semmi módon szóba állani nem akart, viszont ő a helyét átadni semmi körülmények között nem akarta, csinált tehát egy uj kormányt, amelynek a listáját ugy terjesztette az ántánt-képviselök elé, hogy minden miniszter mellé odairta a foglalkozását, ilyen módon; elnök és belügy Friedrich István „iparos", külügy gróf Csáky Imre „diplomáciai tisztviselö", kereskedelmi miniszter Heinrich Ferenc „kereskedö", kisgazdaminiszter sokoropátkai Szabó István „földmüves", az ipari munkások minisztere Oláh Dániel „vasmunkás". Miután József föherceg akkor már nem volt kormányzó, Friedrich István, mint „jogforrás" egyszerüen önmaga hajtotta végre ezt az átalakitást — ekkor hagyta ki a kormányából Lovászy Mártont, aki viszont nem vette ezt tudomásul és a helyén maradt, amig szimbolikus erőszakkal el nem távolitották — és igyekezett az ántántot meggyözni arról, hogy ez az a kormány, amely az ántánt kivánságainak megfelel. Természetes, hogy ez a vicc nem sikerült, ellenben Friedrichnek

mégis sikerült ezzel a kormánnyal is hatalmon maradnia néhány hétig. Az ántánt ugyanis, látván, hogy miféle emberrel van dolga, belátta azt is, hogy egyszerü jegyzékkel semmire sem megy. Ezért más megoldásra határozta el magát. Én a tervbevett megoldásról akkor szereztem némi tudomást, amikor Sir George Clerk elöször tartózkodott Budapesten. Ő akkor Bukarestből volt átutazóban Páris felé. Bukarestben a román kormánnyal tárgyalt az ántánt megbizásából és miután akkor Magyarország fele román megszállás alatt volt, a magyar ügyekkel is érintkezésbe jutott. Budapestre való átutazása alkalmával értésemre adta, hogy találkozni szeretne velem. Fel is kerestem és hosszasan exponáltam elötte a politikai helyzetet. Clerk akkor egyáltalán nem érintkezett rajtam kivül más magyar politikussal és már akkor megérttette velem, hogy az ántánt ujabb lépésre határozta el magát a magyar ügyekben, söt, hogy abban esetleg neki is lesz némi szerepe.

Október végéig nem történt semmi nevezetesebb, hanemha a következő epizód: Romanelli, a budapesti olasz katonai misszió főnöke beszélgetésre kért egy napon. Ott volt Hegedüs Lóránt is és az első meglepetésem az volt, hogy Romanelli Hegedüst ajánlotta figyelmembe a pénzügyminiszterségre! Hegedüst, ugy láttam, kellemetlenül érintette ez a protekció, én se tudtam — ma se tudom — mire vélni, mert hiszen Hegedüssel, aki a Heinrich-féle pártnak volt egyik exponense, akkoriban napról-napra találkoztam és nyilt titok volt, hogy egy baloldali koncentráció esetén ö lesz a pénzügyminiszter. A második meglepetés még cifrább volt. Romanelli hosszas körülirás után — Wekerlét ajánlotta miniszterelnökül! Ezt már azután a legkerekebben visszautasitottam s ezen az álláspontomon megmaradtam egy későbbi összejövetel alkalmával is, amely Károlyi Imre gróf lakásán folyt le s amelyen Romanelli is, a házigazda is ujból Wekerle mellett kardoskodtak. A hires választójogi szószegés elkövetője egy baloldali koncentráció élén: — ez azután valóban stilszerü lett volna!

Az idö az uj és a régi pártok egymásközt való, hosszadalmas tanácskozásaival telt el. A szociáldemokratapárt teljes erejével azon dolgozott, hogy régi szervezeteit, a munkásmozgalom régi kereteit ujból felállitsa és kitöltse. Egész csomó uj párt is alakult; közülök csakhamar egy sereg megint átalakult, hol fuzionált, hol ismét szétvált: sehogysem tudtak a politikai erök elhelyezkedni s az egyensuly

valamelyes állapotába jutni. Igy volt ez egészen addig, amig megérkezett a hire annak, hogy az ántánt teljhatalmu fömegbizottat fog Budapestre küldeni az itteni pártokkal való tárgyalásokra és hogy megérttesse a maga álláspontját s elösegitse olyan kormánynak a megalakitását, amelyet az ántánt a béketárgyalásokhoz meghivni hajlandó. Ennek a hirnek a megérkezése eröteljesen segitette elö a pártok csoportosulását és csakhamar világosan lehetett is két különálló csoportot megkülönböztetni. Az egyik a liberális pártok csoportja volt, amelyhez a szociáldemokratapárton kivül a nagyatádi Szabó István-féle kisgazdapárt, a Vázsonyi Vilmos vezetése alatt álló demokratapárt, a Lovászy-féle függetlenségi párt és a Giesswein Sándor vezetése alatt álló kereszténységi-párt tartoztak. A másik táborban állottak az ujonnan alakult ugynevezett kereszténypártok és körülbelül a kettő között próbált helyet foglalni, de határozottan liberálisnak vallva magát: az egységes nemzeti párt, amely a Bizony- és Platthy-féle függetlenségi pártból, a Heinrich vezetése alatt álló polgári pártból s néhány munkapártiból alakult.

Október utolsó napjaiban érkezett Pestre Sir George Clerk. A kormány tagjain kivül a két legelsö politikus, akiket magához kéretett: a szociáldemokratapárt képviselöi, Peidl Gyula és én voltunk. Hosszabb beszélgetés során a legbehatóbban informáltuk az ántánt teljhatalmu megbizottját, akit föleg Friedrich furfangosan kieszelt félrevezetö szándékairól kellett felvilágositanunk. Friedrich valóban semmitöl sem riadt vissza, hogy Clerkot megtévessze. Mindent elkövetett, például, arra is, hogy elhitesse vele, hogy Magyarországon nincs is szociáldemokratapárt és ami van, az is részekre szakadt. Hogy hazugságait alátámassza, folyton hamis nyilatkozatokat adott egyes munkásvezetök szájába, akik hol a földmüvesek, hol a vasmunkások nevében jelentették ki, hogy elfordulnak a szociáldemokratapárttól. Természetes, hogy ezek és egyéb furfangosságok nem vezettek célhoz, annál kevésbbé, mert Sir George Clerkról kitünt, hogy nagyon jól van informálva a politikai pártok eröviszonyairól és hogy jóizüen kácagott azon is, hogy az akkor demokratikus igazi Szabó István mellé odacsempészték a sokoropátkait azzal a szándékkal, hogy az azonos név öt és az ántántot félrevezesse. A mi kihallgatásunk után megindult a bucsujárás Sir George Clerkhoz, akinél sorrendben jelentek meg a magyar politikai élet összes régi és uj, jelentös és jelentéktelen, nagynevü és ismeretlen politi-

kusai. Csakhamar mindenki megtudta, hogy az ántánt föltétlenül ragaszkodik komoly koncentrációs kabinet megalakitásához és e tekintetben nem engedi magát félrevezetni, sőt Sir George Clerk abból se csinált titkot, hogy az ántánt feltétlenül ragaszkodik ahhoz is, hogy a szociáldemokratapárt a kormányban képviselve legyen. Ez a helyzet, természetesen, nagyon megerösitette a szociáldemokratapártot és végső dühre ingerelte Friedrichéket. Most már attól se riadtak vissza, hogy Sir George Clerk ablakai alatt Budán összeverbuvált gyerköcök és asszonyok táborával tüntetést rendeztessenek és az ott ki-bejáró ellenzéki politikusokat inzultálják. Különösen az időközben külföldről ujból visszatért Vázsonyival történt ez meg. Azonban ez a terrorkisérlet rosszul sült el. Emlékszem, hogy amikor a Vázsonyi ellen lefolytatott tüntetés után egyszer megint megjelentem Sir George Clerknál, a legnagyobb fölháborodás hangján nyilatkozott arról az inzultusról, amely vendégét érte az ő ablakai alatt. Kijelentette, hogy rettenetes állapotok lehetnek olyan országban, amelyben ez lehetséges. Közölte velem, hogy a legenergikusabban tudtára adta Friedrichnek, hogy minden ilyen tüntetést kikér magának és ha hasonló esetek még előfordulnak, ő az országot azonnal el fogja hagyni. Meg is volt ennek a fellépésnek a hatása; ezentul a beugratott asszonyok és gyerekek nem mutatkoztak Sir George Clerk házatáján és az ellenzéki politikusok bántatlanul járhattak arra.

Csodálatos, szinte imponáló volt, hogy Sir George Clerk kategórikus kijelentései után is hogyan ragaszkodott Friedrich a hatalomhoz és mennyire határozottan hirdette: ő pedig helyét semmi körülmények között el nem hagyja! Friedrich abból sem csinált titkot, hogy ő még akkor sem távozik helyéről, ha emiatt az ántánt Magyarországot nem hivja meg a béketárgyalásokra. Napokon át tartott ez a huza-vona, amelynek egy eredménye mégis volt. Az, hogy a felelősségtudóbb politikusok lassan elfordultak Friedrichtől, a kormányon belül is támadtak bizonyos ellentétek, főleg pedig az arisztokrácia kezdett mind erősebben föllépni ellene.

Ezen ide-oda való tárgyalások folyamán egy nagyjelentőségü eset foglalkoztatta az ellenzéki politikusokat és jutott el Sir George Clerk elé is. Olyan esemény, amely reánk a közel jövendő előre vetett rettenetes árnyéka gyanánt hatott és amely megmutatta: mi vár a magyar népre, ha az ország vezetése nem jut a legrövidebb

idő alatt olyan politikus energikus kezeibe, aki nem hajlandó eltürni az ország visszavezetését a legsötétebb középkorba.

Az történt ugyanis, hogy az egyik napon az egyik ellenzéki politikus lakására értekezletre hivtak össze minket, akik a demokrácia pártjait képviseltük Sir George Clerknál. Volt ott rajtunk kivül még egy ur, akit a munkásság utcai tüntetései alkalmával látásból ismertem, mint a rendőrség egyik „legsnájdigabb" harcosát és a tömegek legbuzgóbb kardlapoztatóját. Érthető, hogy jelenlétén csodálkoztam és még érthetőbb volt csodálkozásom azon, amit töle hallottunk. Ez a magasrangu rendőrtiszt közölte velünk, hogy résztvett a megalakult rendőri karhatalomnak egy bizalmas értekezletén, amelyen Dobák ezredes, a karhatalom parancsnoka olyan kijelentéseket tett, amelyek a legnagyobb felháborodással töltöttek el valamennyiünket s egyuttal a legsulyosabb aggodalmakat ébresztették bennünk a közeljövöben várható események miatt. A karhatalom parancsnokának kijelentései — amint az alább látható lesz — a közeli polgárháboru rémét vagy legalább is hivatalosan támogatott pogromok szörnyüségét festették elénk. Az illető rendőrtisztet, aki pedig éppenséggel nem volt tulságosan liberális érzésünek mondható, lelkiismerete arra kényszeritette, hogy bennünket, mint az ellenzéki pártok vezetöit informáljon arról, ami a karhatalom parancsnokának kijelentései szerint nyilván a legközelebbi időre várható volt. Miután pedig Sir George Clerktól magunk is tudtuk, hogy ö azon fáradozik, hogy a Budapestet megszállva tartó románokat minél hamarább elküldje a városból és a Horthy-féle nemzeti hadsereget beeressze, azt is láttuk, hogy a veszedelem valóban ijesztően közel van. Miután amugyis igen sok kifogásunk volt az ellen, hogy Yates amerikai ezredes vezetése alatt milyen egyoldalu pártpolitikai és felekezeti szinezettel állitották össze az ugynevezett polgári karhatalmat is és ennek a veszedelmeit is tisztán láttuk, arra az elhatározásra jutottunk, hogy az ijesztő készülödések ellen a leghatározottabban fellépünk. Hosszabb tanácskozás után elhatároztuk, hogy mindent Sir George Clerk tudomására hozunk, mégpedig irásban és valamennyiünk aláirásával hitelesitve, egyfelöl azért, hogy minden felelősséget magunkról elháritsunk, másfelöl azért, hogy az ántánt teljhatalmu megbizottját arra kényszeritsük, hogy megfelelő intézkedésekkel gátat emeljen a készülő vérengzések elé. Rögtön Sir George Clerk-

hoz intézett memorandumba foglaltuk az egészet. E memorandum szövege igy szólt:

„Miniszter Ur!

Olyan fölháboritó tény jutott tudomásunkra, amelyet kötelességünk sulyos megsértése nélkül nem hallgathatunk el. Egy elöttünk ismert és nagyrabecsült, feltétlenül szavahihetö személyiség, aki mindazt, amiröl minket értesitett, tudomásunk szerint közvetetlenül tapasztalta, az alulirottak elött a következöket mondta el:

Az elmult héten, azaz október utolsó napjaiban a budapesti karhatalom parancsnokai, körülbelül negyvenen, értekezletre gyültek össze a hadügyminisztériumban. A budapesti karhatalom részben a rendörségböl, részben a csendörségböl és határrendörségböl, részben pedig nem-hivatásos polgárörökböl kikerült, ugynevezett karhatalmi alakulatokból jött létre. Az értekezletet egy ezredes vezette, akinek nevét ösmerjük. Ez az ezredes az összegyült parancsnokokhoz a következö kijelentést intézte:

— A románok eltávozása után ránk hárul a rend fentartásának kötelessége és én fogok rendelkezni az egész karhatalommal. Miután mi karhatalmat alkotunk, nem rendezhetünk pogromokat. Ha azonban valamilyen más csoport rendezne pogromokat, akkor megtiltom, hogy az ellen fegyver használtassék. Igyekezzenek a pogromot fegyverhasználat nélkül megakadályozni, esetleg az illetöket letartóztatni, azonban ennek olymódon kell történnie, hogy az illetök elmenekülhessenek. Nem volna semmi értelme annak, hogyha a 600.000 magyar zsidó közül talán háromezret megölnének, söt ez a békekötésnél néhány megyénkbe kerülne. Önök azonban tudják, hogy a zsidók Magyarországon feleslegesek és igy arra kell törekedni, hogy a nemzetgyülés egy éven belül az összes zsidókat eltávolitsa az országból. Ezt nekünk, a karhatalom tagjainak is követelnünk kell és önöknek a legénységet is és a karhatalom minden egyes tagját ebben az irányban kell kitanitaniok.

Egyuttal kijelentette az ezredes, hogy a románok elutazása elött ez az utolsó utasitás.

Aláirásunkkal erösitjük meg, hogy a fönt körülirt, feltétlenül szavahihetö egyén, akit hazafias aggodalma késztetett arra, hogy a helyzet veszedelmeit elöttünk felfedje, ilymódon adta elö elöttünk a tényállást.

Yates amerikai ezredesre való hivatkozással felhivás jelent meg, amely a csendörség ujjászervezését helyezi kilátásba, mégpedig olyan irányban, hogy az sem valamely felekezet, sem valamely párt szolgálatában ne álljon. Ime egy bizonyiték, hogy a gyakorlatban milyen szellemtöl vezéreltetve akarják ezt a

rendörséget nevelni és megszervezni: emberszeretet hirdetve, szép szavakkal akarják az embereket megnyugtatni, titokban és a gyakorlatban azonban, dacára az állitólagos ellenörzésnek, amelynek azonban eddig nyomait senki nem látta, gyülöletre és kötelességmegszegésre izgatnak.

Yates ezredesre való hivatkozással másik felhivás is jelent meg, amely az ugynevezett polgári karhatalom szervezésére vonatkozik. Ez a felhivás, eltekintve attól az egy naptól, amelyen jelentkezni kellett és amely vasárnapra esett, egyetlen napi határidöre szólott. Természetes, hogy ennek semmiféle komolyságot nem tulajdonithattunk, hiszen ezen az egyetlenegy napon még a szervezetek és egyesületek sem készithették el bejelentö iveiket. Az egész eljárás megint csak megtévesztésre irányult, mert a karhatalmi alakulatok már hetekkel ezelött teljesen készen voltak, mégpedig szoros kapcsolatban az ugynevezett Ébredö Magyarok szervezetével, amely nyilt felhivásaiban a zsidók aktiv eltávolitását követelte az országból. A fent megnevezett, teljesen beavatott ur ezt is megerösitette elöttünk.

Ilymódon a budapesti csendörséget, rendörséget és karhatalmat felekezeti és pártalapon szervezik és az katonai vezetés alatt áll. A Dunán tul pedig az a helyzet, hogy a hadsereg közigazgatási jogokat gyakorol, mintha háborut viselne Magyarország ellen. Hazafiságunk nem engedi meg, hogy ennek a kérdésnek részleteibe bocsájtkozzunk, azonban az a veszedelem fenyeget, hogy katonai diktaturába kerülünk.

A bolsevizmus veszedelme elmult és semmi jele annak nincs, hogy feltámadásától félni kellene. A bolsevizmus ellen foganatba tett szigoru rendszabályokat helyeseljük, azonban most nem ezzel szemben találjuk magunkat, hanem azzal a tendenciával szemben, amely minden szabadelvü és demokratikus, helyesebben szólva: minden nem-reakciós felfogást karhatalommal akar megsemmisiteni. A magyar jog szerint a karhatalom vezetöje a polgári hatóság, amely a karhatalom kezeléséért polgári biróság elött felelös. A katonai hatalom csak a polgári hatalom felhivására és utasitásai alapján léphet közbe, katonai közigazgatást azonban nem ismerünk. Ez a fegyveres erö rendeltetése alkotmányos országban. Viszont a fegyveres erönek nem lehet politikai pártállása, hanem pártatlannak kell lennie, mert különben váltakozva önkényuralomnak és anarchiának kell uralkodnia.

A bizonyos pártokat szolgáló hadsereg katasztrofális következményeit hazánk már a forradalom idején elszenvedte, amikor a hadsereg elöször a szocialista-, majd a kommunistapárt alkotó részévé vált és a forradalmi kormány polgári tagjai elöbb tétlenségre kényszerültek, majd eltávolitották öket. Az ántánt akkori képviselöjét, Vyx alezredest e beteges tünetek elsö jelentkezésénél

figyelmeztettük erre és megkértük, hogy közbelépésével a bajt háritsa el. Ez olyan időben történt, amikor ez még könnyen lehetséges lett volna. Azonban a közbelépés elmaradt és az ántántállamok akkori képviselőjének e fölötte kényelmes álláspontja következtében mérhetetlen szenvedés és milliárdokra rugó kár következett be.

Hazafias kötelességünk tudatában idejekorán mutatunk rá e sulyos helyzetre, amivel, miután más eszközök nem állnak rendelkezésünkre, mert hazafiasságból nem akarunk más eszközökhöz nyulni, teljesitettük hivatásunkat. Ez előzmények után érthető lesz ama kijelentésünk, hogy mindaddig, amig ez a beteg állapot gyökerében orvoslást nem nyer, hogy mindaddig, amig nincsen biztositva az, hogy a polgári kormány föltétlenül rendelkezik az egész fegyveres hatalom fölött és hogy mindaddig, amig nem biztosittatott az, hogy az egész fegyveres hatalom pártatlan lesz és a polgárok jogegyenlőségét tiszteletben tartja, mindaddig nem látunk alapot koncentrációs kormány alakitására. Nem járulhatunk hozzá ahhoz, hogy azok a párttagjaink, akiknek ilyen kormányban részt kellene venniök, most, más időben és más formában, ugyanarra a sorsra jussanak, mint a forradalmi kormány polgári, söt nem-radikális szocialista tagjai jutottak. A bajnak gyökeres orvoslása nélkül nem marad más hátra számunkra, mint a tökéletes passzivitás a politikai élet minden terén, ennek következtében az esetleges nemzetgyülési választásoknál is. És ezért minden felelősséget az angol védelemmel büszkélkedö kormányra és az ántánt-hatalmaknak a helyzetet most már tökéletesen ismerö képviselöjére háritunk.

Fogadja Excellenciád . . . — ésatöbbi. Aláirás: Vázsonyi Vilmos, nagyatádi Szabó István, Lovászy Márton, Garami Ernö."

A kész memorandumot többen nyujtottuk át Sir George Clerknak, aki angol hidegvérrel vette tudomásul az abban foglaltakat. Kijelentette, hogy a rend fentartásának kérdése kivülesik az ö hatáskörén, de vállalta, hogy memorandumunkat eljuttatja az elé a tábornoki bizottság elé, amely akkor az ántánt katonai misszióinak élén állott Budapesten és tölük fogja megkövetelni a megfelelö intézkedések megtételét. Persze: soha semmiféle intézkedés nem történt. Az alkalmat azonban felhasználtuk arra, hogy Sir George Clerkkal a legnyomatékosabban közöljük, hogy az ugynevezett nemzeti hadsereghez és annak fövezéréhez, Horthy Miklóshoz semmi bizalmunk. Közöltük vele azokat a rettenetes atrocitásokat, amelyeket éppen ez a hadsereg követett el Dunántul, végig min-

denütt, ahová a lábát betette. Figyelmeztettük arra, hogy helytelen dolog volna ezt a hadsereget előbb Budapestre beereszteni, mielőtt itt egy végleges és az ántánt részéről is megerősitett kormány tekintélyével találná magát szemközt, mert könnyen megtörténhetik, hogy ez a hadsereg itt olyan nyomást gyakorol és olyan dolgokat müvel, amelyek minden további politikai tárgyalást lehetetlenné tesznek. Sir George Clerknak nyilván nem voltak inyére ezek a fejtegetések, mert erösen igyekezett bennünket kapacitálni. Kijelentette, hogy ő már beszélt Horthy fővezérrel, aki reá nagyon jó benyomást tett, aki öt megnyugtatta a nemzeti hadsereg intenciói felöl és akinek a szavaiban ő föltétlenül megbizik.

— He is a gentleman — mondotta.

Amikor kijelentettük neki, hogy mi vagyunk azok, akik Horthyt jobban ismerjük és nem ő, és hogy az ántánttól kivánt cél elérésére föltétlenül szükségesnek tartjuk, hogy előbb alakuljon meg az a kormány, amelyet Sir George Clerk elfogad és csak azután vonuljon be a hadsereg és az rendeltessék azonnal az uj kormány felelőssége és hatalma alá, akkor kijelentette, hogy szeretne minket meggyőzni álláspontunk helytelenségéről és erre módot fog keresni. Még aznap vagy másnap közölte is velünk, hogy megtalálta a módját és azt óhajtja, hogy az együttmüködő demokratikus ellenzék vezetői és Horthy Miklós önála közös értekezletre üljenek össze és ott, szemtöl-szembe, tisztázzák a helyzetet egymással. Ez elöl, természetesen, nem lehetett kitérni és valóban meg is történt a találkozás. A politikai pártokat Lovászy Márton, Vázsonyi Vilmos, nagyatádi Szabó István, Varjassy Lajos és én képviseltük. Amikor valamennyien együtt voltunk, lépett be közénk fekete polgári ruhában Horthy Miklós. A kölcsönös bemutatkozások után azonnal hozzáláttunk a megbeszélésekhez. Kérésünkre Vázsonyi Vilmos adta elö álláspontunkat.

Vázsonyi körülbelül egy óráig tartó, rendkivül kemény beszédben vázolta a helyzetet és tette szóvá mindazokat az atrocitásokat, amelyeket a nemzeti hadsereg a Dunántulon elkövetett. Sorra-rendre vette az összes eseteket, élesen feszegette a különitmények dolgait, a zsidóüldözéseket, Tószegi-Freund meggyilkoltatását, a siófoki föhadiszállásról kiszivárgott rémes hireket és megkérdezte Horthyt, hogy mi az álláspontja ezekben a kérdésekben és miféle garanciákat hajlandó adni, hogy Pestre való vonulása esetén ezek a szörnyü-

ségek megismétlődni nem fognak? Horthy mozdulatlanul hallgatta Vázsonyi sulyos vádbeszédét, de amikor Vázsonyi befejezte és őrá került a sor, hogy nyilatkozzék, egy pillanatra elhagyta a nyugalma.

— Tudom, ez leckéztetés akart lenni — mondotta izgatottan —, de én mégis igyekezni fogok higgadtan válaszolni.

Ezután hosszabb beszédbe fogott, amelyet reprodukálni azért nem tudok, mert ennek a beszédnek sem gondolatmenete, sem tartalma nem volt. Nem is volt válasz Vázsonyi beszédére. Rám olyanféle benyomást tett, mintha folyton-folyvást betanult mondatokat ismételgetne. Emellett fokozta ezt a hatást az, hogy az ilyen szük társaságban, megbeszélésszerü tanácskozás alkalmával, egészen szokatlan népgyülési mondatokat szavalt el, nagyon hiányos magyarsággal és rettenetes magyar kiejtéssel. Ezek a szavak: „hazám", „szeretett hazám" minden mondatában csakugy röpködtek és tizszer is kijelentette, hogy ő elötte csak egyetlen érdek van, a haza érdeke, ő csak egyért él, a hazáért. Ugylátszik: ezekkel az általános kifejezésekkel akart kitérni a konkrétumok megtárgyalása elöl. Nehéz is volt ezekre rávezetni, mert ahol a hazafias szavaló módszer nem segitett, ott a sértődöttség módszeréhez folyamodott. Igy például felháborodottan utasitotta vissza Vázsonyinak azt az állitását, hogy az ő ugynevezett nemzeti hadseregében és különitményeiben számos olyan tiszt követ el „hazafias" atrocitásokat, aki a vörös hadseregben is buzgón szolgált. Patetikus hangon kérdezte:

— Mit csinálna Vázsonyi ur, ha ezért helyt kellene állnia és meg kellene neveznie az illetöket?

Vázsonyi igen nyugodtan jelentette ki erre, hogy szivesen állja a dolgot és megnevezte rögtön például az egyik különitményi föhöst, Bibó Dénest, aki az egyik bolsevista népbiztosnak volt a sofförje. Horthy erre indulatosan irta föl Bibó nevét, azzal a fenyegetéssel, hogy ezért Vázsonyinak még helyt kell állania. Vázsonyi ismételten kijelentette erre, hogy a felelösséget ezért is és mindenért, amit mondott, vállalja.

Horthy viszont nem igy tett. Ő minden felelösséget a dunántuli atrocitásokért buzgón elháritott magáról. Kijelentette, hogy azokért nem a nemzeti hadsereg felelös, mert nem az követi el, hanem vagy „a fölháborodott nép" vagy — a különitmények.

Igaz, hogy másrészt papagályszerüen ismételt folyton-folyvást egy rettenetes szót: „felkoncolom". Szükségesnek tartotta tizszer is

kijelenteni, hogy aki pedig a hadsereg fegyelmét veszélyezteti . . ., aki pedig bolsevizmusra izgat . . ., aki pedig igy . . ., aki pedig ugy . . ., azt ő kérlelhetetlenül felkoncolja. Amikor a nemzeti hadsereg számtalan atrocitásait firtatgattuk, akkor egyszerre csak kiszaladt a száján a szó:

— Uraim, háboruban ez nincs másként!

Csodálkozva kérdeztük, hogy miféle háboruról beszél, ki ellen visel háborut? Habozás nélkül válaszolt:

— A bolsevisták ellen!...

Valamelyikünk rezignáltan próbálta megmagyarázni neki, hogy a bolsevista-hadjárat már megszünt, hogy már semmiféle háborura nincs szükség, de hát mi hatása lehetett rá az ilyen fejtegetésnek?...

Tárgyalásaink során legfőbb problémának az mutatkozott, hogy a nemzeti hadseregnek Budapestre való bevonulása esetén: milyen lesz a viszony közte és az alakitandó koncentrációs kabinet között? Erre Horthy a leghatározottabban kijelentette, hogy a nemzeti hadsereg alá fogja rendelni magát az uj kormánynak. Semmiféle polgári közigazgatási teendőt magához nem ragad és semmiesetré sem lesz katonai diktatura. Ez nagyon megnyugtató lett volna, ha Horthy előzően nem beszélt volna a különitményekről, mint olyasvalamiről, ami nem alkotó része a hadseregnek. S ezért én azt a kérdést vetettem föl, hogy: tulajdonképpen mi a különitmények helyzete, kiknek vannak a különitmények alárendelve, ki a felelős érettük? Mert hiszen ha nem részei a hadseregnek, akkor Horthy kijelentései után is azt csinálhatnak továbbra is ezek a különitmények, amit akarnak. Horthy erre a kérdésre szemmelláthatóan zavarba jött, egyideig tétovázva vonogatta a vállát, aztán pedig igy válaszolt:

— Azt hiszem, hogy a különitmények a belügyminiszter hatáskörébe tartoznak.

Ujból kifejezetten megkérdeztem, hogy ezek szerint a belügyminiszter fog-e a különitményekkel rendelkezni, az ő parancsainak fognak-e engedelmeskedni és ő lesz-e felelős érettük? Horthy erre határozott „igen"-nel válaszolt, amire ezt a minket legjobban érdeklő témát nem lehetett tovább feszegetni.

A tárgyalások eredménye az lett, hogy Horthy végül aláirta, hogy a következő nyilatkozatot tette előttünk:

„A hadsereg Budapestre való bevonulása katonai diktaturát nem fog maga után vonni. A hadsereg alárendeli magát annak a

kormánynak, amely az ántánt legfőbb megbizottjának közremüködésével létrejön. Kijelenti, hogy a hadsereg a polgári jogegyenlőség alapján áll és amint kérlelhetetlenül elfojtja a bolsevizmust csirájában is, éppugy nem fogja megtürni, hogy a hadsereg bármely tagja a polgári jogegyenlőség ellen izgasson."

Horthy az eléje tett nyilatkozat elolvasása után egy pillanatig habozott, hogy aláirja-e, de azután rászánta magát. Erre az értekezlet véget ért. Bucsuzásnál Vázsonyi Vilmos a következő szavakat mondta neki:

— Tulajdonképpen csak mi ketten vagyunk itt elvtársak és mégis majdnem mi ketten kaptunk össze.

Horthy zavartan mosolygott, nyilván nem tudta mire vélni, hogy Vázsonyi öt elvtársának tartja, mert nem hiszem, hogy akkor akár csak annyit is tudott volna a magyar politikából, hogy Vázsonyi is legitimista. De jellemző, hogy, Horthy folytonos lojális nyilatkozatai kapcsán, Vázsonyi mennyire meg volt akkor győződve Horthy megbizható királyhüségéről.

Akkoriban egy legenda is keletkezett, amely szerint Horthy e tanácskozásnál rászólt volna Vázsonyira:

— Vázsonyi ur, ha velem beszél, vegye ki a szivart a szájából.

Ez a nyilatkozat sohasem történt meg, ha megtörtént volna, bizonyára azonnal vége is szakadt volna a tárgyalásnak. Vázsonyi valóban az egész idő alatt szivarozott, de Horthy erre nem tett, nem is tehetett, semmiféle megjegyzést.

A Horthyval kötött megállapodás nem volt szivünk szerint való. Egészen világosan láttuk, hogy Horthy nem volt őszinte és hogy a megállapodást hátsó gondolatokkal kötötte. Világos volt az is, hogy ez a megállapodás semmiféle biztositékot nem nyujt a várható atrocitásokkal szemben, legfölebb azt garantálja, hogy nem lesz rögtön katonai diktatura. Ha mégis megkötöttük ezt a megegyezést, annak az a kényszerüség az oka, amelyben valamennyien voltunk. A helyzet ugyanis az volt, hogy az ántánt főmegbizottja Horthy hadseregét minél előbb be akarta vonultatni Budapestre. Már ezzel szemben is nehéz volt ellenállást kifejteni, de még ezt, legalább én, a magam személyében, vállaltam volna, mert hiszen a dunántuli véres garázdálkodások elegendő indokkal szolgáltak és mindenki megértette volna, hogy ezeknek az atrocitásoknak az elháritására ragaszkodunk ahhoz, hogy előbb alakittassék egy koncentrációs kabinet, az

vegye a kezébe az egész hatalmat és csak azután vonuljon be a hadsereg, miután a vele való rendelkezést is átvette a polgári kormány. Azonban nagyon nehézzé tette ezt az állásfoglalást az, hogy a magyar hadsereg bevonulásának elhalasztása egyértelmü volt a román megszállás meghosszabbitásával. Ennek ódiumát pedig nem vállalhattuk magunkra, annál is kevésbbé, mert mindannyian a legmelegebben óhajtottuk, hogy az a megszállás minél hamarább érjen véget. Ebben a helyzetben kénytelenek voltunk Horthyval megállapodni, amivel nagy örömet okoztunk Sir George Clerknak, aki ezt a maga politikai diadalának tekintette; pedig alapjában véve éppen ezzel a kikényszeritett megállapodással semmisitette meg a később létrejött politikai megállapodás becsületes végrehajtását és annak a célnak a komoly elérését, amelynek érdekében az ántánt öt Budapestre küldte.

Akkoriban érkezett Pestre Horovitz Náthán amerikai ezredes, akiről csakhamar köztudomásu lett, hogy a nemzeti hadsereg atrocitásait és a kegyetlen zsidóüldözéseket kell különösebben megvizsgálnia. Néhány nap mulva megösmerkedtem vele, föltártam előtte sulyos aggodalmaimat és közöltem vele Dunántulról való információimat. Horovitz feltünő tartózkodással beszélt ezekről a dolgokról, majd pedig, amikor egy-két eset elmondásával sarokba szoritottam, kijelentette, hogy ö már bejárta Dunántult: a hirek tulzottak vagy egyáltalán valótlanok, amint ezt maguk a zsidó hitközségek vezetői közölték vele. A sors iróniája ugy akarta, hogy éppen ebben a pillanatban jelentettek be nála egy fiatalembert, aki személyesen akart panaszt tenni arról, hogy mi történt vele Siófokon. Horovitz a jelenlétemben hallgatta ki az illetöt, aki folyékonyan beszélt angolul és aki egyáltalán nem ijedt meg, amikor az ezredes ráförmedt:

— Csak olyan dolgokról beszéljen, amelyeket ön maga tapasztalt, nem pedig olyanokról, amelyekről csak hallott!

— Csak saját tapasztalataimról fogok beszélni — mondotta kesernyés mosollyal.

És azután elmesélte, hogy miként hurcolták ki Siófokról katonák a közeli határba és miként verték véresre pusztán és egyedül azért, mert — zsidó!

Horovitz ezredes ur erre még valamit próbált:

— Vetközzék le — mondotta —, mutassa meg a verés nyomait.

A fiatalember eleget tett a fölszólitásnak és megmutatta elkinzott testét. Rettenetes volt nézni... Horovitz ezredes ur zavartan motyogott valamit. Nagyon szégyelte magát énelöttem. De azért nem szégyelte másnap közzétenni a lapokban azt a nyilatkozatát, amelyben letagadta a fehér terror létezését... Helyette szégyelték magukat az amerikaiak, akik rövidesen vissza is hivták ezt a nemesszivü urat.

Néhány nappal később a nemzeti hadsereg bevonult Budapestre, miután néhány órával előbb a románok kivonultak. Egy nappal később Sir George Clerk a lakására pártközi konferenciát hivott össze, amelyen valamennyi párt és valamennyi számottevö politikus megjelent és amelyen már Horthy is résztvett. Clerk ezt az értekezletet azért hivta össze, mert látta, hogy Friedrichék makacskodásával szemben csak ugy érhet el eredményt, ha most már határozottan lép föl és ha a kormányt is, a különféle pártokat is az elé a dilemma elé állitja, hogy vagy teljesitik az ántánt követeléseit, vagy ö elutazik, amely esetben Magyarországot a béketárgyalásokra továbbra sem hivják meg. Az értekezletet maga Sir George Clerk nyitotta meg angol nyelven fölolvasott deklarációval, amelyet azután Apponyi forditott le. A deklaráció rendkivül éleshangu volt és mindazt tartalmazta, amit a demokratikus pártok töle vártak. Ebben a deklarációban kijelentette Sir George Clerk, hogy az ántánt semmiesetre sem ismeri el a jelenlegi miniszterelnököt, hogy koncentrációs kormány alakitását követeli, és hogy olyan választásokat követel, amelyekből a szövetségesek láthassák, hogy azok az egész magyar népnek olyan megnyilatkozásai voltak, amelyeket a Magyarországon kivül eső világ is elfogadhat. Kijelentette, hogy nagyon sok forog kockán, mert ha most nem sikerül a Friedrich-kormány eltávolitása és olyan kormány alakitása, aminöt az ántánt követel, akkor ö elhagyja Budapestet „azzal a szomoru tudattal, hogy Magyarország önként rohan vesztébe". Ideiglenes kormány alakitását követelte — „olyan kormányét, amely alkotmányosságánál fogva kizárja a pártpolitikát".

A deklaráció rendkivül nagy hatást tett. Most már egészen nyilvánvaló volt, hogy Friedrich poziciója menthetetlen, ami csakhamar kitünt az összes fölszólalásokból. A mágnások valamennyien Friedrich ellen foglaltak állást, természetesen a demokratikus pártok képviselöi is. Ezen az értekezleten Rubinek Gyula, Szmrecsányi György és Ereky képviselték az akkori „intranzigens keresztény" irányzatot, vagyis Friedrich érdekeit. Már napokkal előbb kialakult

a demokratikus pártok vezetői között az a hangulat, hogy Apponyit kérjük fel a miniszterelnökség vállalására. Apponyi ugyanis az utóbbi időben rendkivül megértőnek és megbizhatónak mutatkozott. Állandóan nagy haraggal nyilatkozott a Friedrich-kormány ideje alatt történt atrocitásokról és a kormányszékből szitott gyülölködő antiszemitizmusról; nyilatkozataiból kitünt, hogy azok közé a kevesek közé tartozik, akik az elmult eseményekből valóban tanultak és akik a beállott pillanatnyi politikai konjunkturát semmiképpen sem akarják arra felhasználni, hogy Magyarországot politikailag oda vezessék vissza, ahol a forradalom előtt volt. Nem csinált titkot abból, hogy a dunántuli borzalmakat és a Friedrich-kormány felekezeti uszitásait ugyanolyan szörnyü bajnak tartja, mint magát a bolsevizmust és ugyanugy elitéli. A baloldali pártok vezérei tudták, hogy a jogegyenlőségnek, a polgári jogbiztonságnak, általában a polgári jogrend megszilárdulásának semmiféle objektiv garanciái nincsenek abban a pillanatban. Személyi garanciákat kerestek tehát és ezért egyeztek meg abban, hogy Apponyit fogják a miniszterelnökségre ajánlani, mert hiszen az ő hazafias és keresztény voltát komolyan senkisem gyanusithatta meg, másfelől az ő európai látóköre és, bár a mienktől rendkivül messzeeső, de becsületes meggyőződésből fakadó világnézete és egész egyénisége is garanciát nyujtott volna arra, hogy amit vállal, azt állni is fogja. S ebben a pillanatban ez volt a legfontosabb. Ezért odáig mentünk, hogy kijelentettük, hogy ugy tárgyi, mint személyi kérdésekben a lehető legmesszebbmenő engedményeket fogjuk tenni, ha a koncentrációs kabinet élére Apponyi kerül, holott nehézségeket kellene támasztanunk abban az esetben, ha más politikus kerülne e kormány élére, akihez a személyes bizalmunk kisebb. Ilyenformán a Clerk-féle értekezleten különös helyzet alakult ki. Egyfelől a demokratikus pártok, beleértve minket, szociáldemokratákat is, Apponyi miniszterelnöksége mellé állottak, és olyan politikusok támogatták őket ebben, mint Bethlen, Andrássy Gyula, Rakovszky István, másfelől meg a kormányhatalmat pillanatnyilag kezükben tartó „keresztény és nemzeti" politikusok, eleinte szégyenkezve, később sarokba szoritatva, mind nyiltabban Apponyi ellen léptek föl, mint akit sem elég kereszténynek, sem elég nemzetinek nem tartanak!

A szociáldemokratapárt megbizásából én szólaltam föl az értekezleten. Felsoroltam tárgyi követeléseinket: tiszta választások,

agitációs, egyesülési és gyülekezési jog, sajtószabadság, az üldözések megszüntetése, a népjóléti minisztérium teljes hatáskörének visszaállítása. Követeltem a nemzetgyülési választások legrövidebb idö alatt való megejtését, azonban hatáskörének korlátozását: a béke kérdésének megoldására és a választójogi törvény megteremtésére. Kijelentettem, hogy a szociáldemokratapárt ragaszkodik Friedrich visszavonulásához és a párt nevében hozzájárultam Apponyi jelöltségéhez, élesen hangsulyozva, hogy tudom, hogy az a nagy távolság, amely Apponyi világfelfogását a mienktöl elválasztja, nem lett az utóbbi idöben sem kisebb, de tudom, hogy Apponyi becsületes ember és becsületes politikus, aki sohasem fog kötött megállapodásokat megszegni. Apponyi utánam szólalt fel és kijelentette, hogy igen sokat kell átvennie abból, amit én mondottam és, lényegtelen részeket nem tekintve, alig van olyasvalami, amit átvennie nem lehet. Ő is állást foglalt a koncentrációs kabinet alakitása mellett és tiltakozott az egyoldalu párturalom ellen. Természetes, hogy a személye körül lejátszódó harc öt kellemetlenül érintette és kijelentette, hogy öneki személyi ambiciói nincsenek.

Miután ezen az értekezleten nem lehetett eredményre jutni, másnapra halasztódott a folytatás, azonban már szükebb körben, mert az eddigi nagyobb nyilvánosság megnehezitette a sokszor személyi természetü kérdések nyilt megtárgyalását.

Mielött másnap délután az értekezlet folytatódhatott volna, két incidens történt, amely ugy hatott reánk, mintha a készülödö sulyos eseményeknek még közelebb jött árnyéka volna. Amikor ezen a délelöttön, egy elözö megállapodáshoz képest, Varjassyhoz mentem, hogy lakásán több politikussal találkozzam, legnagyobb csodálkozásomra Varjassyt sebesült állapotban, össze-vissza pólyázva és kötözve találtam, egy francia tiszt társaságában. Érdeklödésemre a következöket tudtam meg:

Varjassynak, mint a szegedi kormány tagjának sokszor voltak konfliktusai az ott szervezkedni kezdö terrorista csapatokkal és ö már napok óta aggódott, hogy vajjon a nemzeti hadsereggel együtt bevonuló akkori ellenfelei nem fognak-e ellene törni. Varjassy már napok óta azzal foglalkozott, hogy elhagyja a várost; miután azonban a politikai tárgyalásokban ö is résztvett, arra kértük, hogy maradjon még egy ideig. Varjassy aggodalma azonban nem bizonyult üres rémlátásnak, mert a nemzeti hadsereg még csak egy napja volt

Budapesten és, ime, az éjjel máris két tiszt állitott be lakására és erőszakolta ki, hogy eresszék be a belső szobákba. Eljutottak egészen a hálószobáig, azt azonban zárva találták és igy az ajtón át kezdtek tárgyalni, követelvén, hogy Varjassy jöjjön ki hozzájuk. Varjassy ehelyett, ugy, ahogyan volt, teljesen felöltözetlenül, az ablakon át kiugrott a ház kertjébe és ott, koromsötétben — rövidlátó létére: szemüveg nélkül —, tapogatódzva jutott el a szomszéd ház egyik üvegajtajáig. Ezt az üvegajtót betörve, jutott el a szomszéd ház lépcsőházába, ahol előbb egy teljesen idegen lakásba hatolt be, abban a hitben, hogy ott egy francia tiszt ismeröse lakik, majd pedig a házmestert verte föl, akitöl megtudta, hogy a ház egyik legismertebb nevü, sokszoros-milliomos zsidó bankáré, aki neki személyes ismeröse. Elmondván a körülményeket, a házmester utján arra kérte a ház urát, hogy éjjelre adjon neki szállást. Ez az ur azonban ezt kereken megtagadta — nyilván a nemzeti hadseregtöl való félelmében. Varjassynak ugy, ahogyan volt, a kapu alatt kellett volna töltenie a novemberi éjszakát, ha a házmesterék meg nem szánták és maguknál el nem rejtették volna. Varjassy felesége, közben, otthon szóval tartotta a tiszteket, majd, amikor azok durván nyugtalankodni kezdtek, kiment hozzájuk; akkor látták, hogy Varjassy közben elmenekült. Nagy-mérgesen felkutatták az egész lakást és a kertet, de Varjassyt már nem találtak és mérgesen fenyegetözve hagyták el a házat azzal, hogy még visszatérnek. A házmesterné a hajnali órákban a házmester ruhájába öltöztette fel Varjassyt és kisérte át a közeli francia misszióig, ahol Varjassy igy és a sok ablak eltörésében és a koromsötétben való botorkálásban szerzett sebeiből vérezve, állitott be. A francia tisztek fölháborodva vették tudomásul az esetet és a misszió vezetője, Graziani tábornok azonnal francia tisztet rendelt ki Varjassy mellé örizetül. Amig ezt a nem sok jóval biztató esetet megtudtam, azalatt a demokratikus pártok több vezetö politikusa is megjelent Varjassynál, akikkel együtt elhatároztuk, hogy felkeressük a francia missziót és megkérjük, hogy tegyen intézkedéseket a baloldali pártok vezetöinek személyes biztonsága érdekében. Éppen Bertheaux ezredessel, a francia katonai misszió vezérkari fönökével beszélgettünk és elötte szégyenkeztünk azok miatt a rettenetes állapotok miatt, amelyek fölött szörnyüködését fejezte ki ő is, amikor egyszerre beállitott Troismont gróf francia százados és katonásan jelentette Bertheaux ezredesnek, hogy az osztrák határon magyar

katonaság letartóztatta Vázsonyi Vilmost, noha kiséretében és védelmére ott volt egy francia tiszt, akit a budapesti katonai misszió rendelt ki melléje!

Vázsonyi ugyanis az előző este kénytelen volt családi okokból hirtelen Svájcba utazni és mert a Dunántult akkor már elözönlötte a nemzeti hadsereg, védelmére francia tisztet kért és kapott Graziani tábornoktól, sőt, mit több: Friedrich miniszterelnöktől is kapott menlevelet. A francia tisztek összecsapták a kezeiket és kijelentették, hogy ilyen körülmények között reménytelennek látják a helyzetet. Mi pedig elhatároztuk, hogy Varjassyval együtt azonnal Sir George Clerkhoz megyünk, annak bejelentjük Varjassy esetét és rögtön közöljük vele Vázsonyi letartóztatását is. Szükségesnek tartottuk, hogy Sir George Clerk, aki olyan megingathatatlanul jó véleménnyel volt Horthyról és a nemzeti hadseregről, erről a két, kóstolónak szánt, esetről minél hamarább értesüljön. Rögtön fel is kerestük és csakugyan ez volt az első alkalom, amikor Sir George Clerkot elhagyta angol flegmája. Kijelentette, hogy ilyen körülmények között nem hiszi, hogy a misszióját eredményesen fejezheti be, mert mind a két esetből látja, hogy bizonyos köröknek a mentalitása olyan rettenetes, hogy azzal ő megbirkózni nem tud. Előttünk intézkedett, hogy Somssich gróf, Friedrich külügyminisztere, azonnal keresse fel, egyben megkért minket, hogy várjuk meg, amig ez az ur megérkezik és amig ő tárgyal vele, mert sulyt helyez arra, hogy az eredményt rögtön közölhesse velünk. Somssich gróf néhány percen belül valóban meg is jelent Sir George Clerknál, aki a szomszéd szobában fogadta. Öt perc mulva azzal tért vissza közénk, hogy: a legkategórikusabban közölte a külügyminiszterrel, hogy amennyiben Vázsonyi a legrövidebb idő alatt szabadon nem folytathatja utját, akkor ő a tárgyalásait félbeszakitja és az országot elhagyja. Egyuttal a legnagyobb fölháborodásának adott kifejezést ugy Varjassy, mint Vázsonyi esete fölött. Amikor a külügyminiszter válaszát tudakoltuk, kijelentette, hogy: „az csak hebegett, nem tudott semmiről semmit és fogadkozott, hogy azonnal intézkedni fog."

Nem csoda, hogy a nemzeti hadsereg bevonulásának első óráiban történt ezek az incidensek végleg leapasztották minden reménységünket arra, hogy kielégitő megoldáshoz juthassunk. Most már nemcsak az egész Dunántul, hanem Budapest is és rövidesen a Duna-Tisza köze is a nemzeti hadsereg terrorja alatt fog állni és

ilyen körülmények között komoly politikai tanácskozásokról, megállapodásokról és azoknak a betartásáról szó sem lehet. Nagy mértékben csökkentette várakozásunkat az is, hogy az ugynevezett keresztény és nemzeti pártok, ami alatt akkor a Friedrich-kormány és a mögötte álló csoportok voltak értendők, ellene szegültek annak, hogy Apponyi lehessen miniszterelnök és igy még abban sem lehetett bizni, hogy az ő tekintélye és becsületessége fogja utját állani a várható borzalmaknak. Ilyen körülmények között én álláspontot változtattam.

Eddig amellett voltam, hogy ha egy bennünket kielégitő, megfelelő személyi és tárgyi garanciát nyujtó koncentrációs kormány jöhetne létre, akkor a szociáldemokratapárt abban vegyen részt, hogy igy az ántánt kivánsága teljesittessék és a béke minél hamarább megköthető legyen. Most már azt vallottam, hogy a szociáldemokratapártnak föl kell használnia kedvező helyzetét, amelyben annál fogva van, hogy az ántánt ragaszkodik a kormányban való részvételéhez és, élve ezzel a helyzeti energiával, vissza kell utasitania a kormányban való részvételt és ezzel meg kell akadályoznia, hogy valamely esetleg ellenére létrejött kormány megkapja az ántánt hozzájárulását. Ezzel az elhatározással mentem el a délutáni konferenciára, amely most már csak az uj miniszterelnök személyével foglalkozott. Ugyanis már az előző napon bejelentették, hogy a Friedrich-kormány Huszár Károlyt jelöli Friedrich utódjául, sőt még azt is hangoztatták, hogy Friedrich, mint „jogforrás" csak neki hajlandó átadni a miniszterelnöki helyet. Huszár és Apponyi jelöltségei állottak tehát egymással szemben és ezen a folytatólagos értekezleten akörül folyt a vita, hogy kettejük közül ki legyen hát a miniszterelnök. Andrássy és Bethlen Apponyi mellett foglaltak állást, természetesen én is; Rubinek Gyula és Ereky, Friedrich exponensei, kinos helyzetben voltak, mert nem akartak Apponyi ellen nyiltan és határozottan fellépni és folyton ujabb és ujabb kifogásokkal állottak elő. Többek közt azzal is, hogy vajjon Apponyi, politikai multjánál fogva, mint kormányelnök az ántánt előtt posszibilis-e? Bethlen István nyilt szinvallásra szólitotta fel az ugynevezett keresztény blokk vezetőit: mondják meg, mi a kifogásuk Apponyi ellen és mire alapitják azt az állitásukat, hogy Apponyit az ántánt nem fogadná el? Én pedig azt javasoltam, hogy egyszerüen kérdezzük meg Sir George Clerkot, vajjon Apponyi posszibilis-e az ántánt számára?

Ekkor történt, hogy az intranzigens keresztény Szmrecsányi György ezzel lármázta föl a tanácskozóterem hallját:

— A Nemzeti Kaszinó a szocialisták segitségére sietett!

Persze: senkise vette komolyan, de azért ez a kifakadás érdekesen jellemezte a táborok megoszlását.

Végre is sikerült a keresztény blokk képviselőit annyira sarokba szoritani, hogy Ereky Károly felugrott és most már minden kertelés nélkül kijelentette, hogy Apponyit ők nem akceptálják, mert Apponyi nem tagja a keresztény blokknak! Óriási méltatlankodás és zürzavar tört ki erre, Apponyi az elnöki székből köszönte meg az őszinte szót és jelentette ki, hogy ezt bizony már előbb is megmondhatták volna, ahelyett, hogy órákon át türték az ő személye körül lefolyt vitákat. Erre a kijelentésre fel is állt és otthagyta az egész társaságot. Vele együtt vonult ki Andrássy, Bethlen, Teleki Pál, Hadik János, egyszóval az egész arisztokrácia, söt Horthy Miklós fővezér is. Apponyi odakünn, a folyóson hangosan támadt rá Ernst Sándorra, a keresztény blokk egyik vezetőjére, mégpedig szokásától eltérően nem éppen tulságosan finom szavakkal, mondván neki többek között:

— Miért nem mondtátok ezt meg rögtön, mit hazudtatok és kerteltetek itt ennyi ideig?...

Ilyen körülmények között a Clerktól kezdeményezett pártközi értekezlet teljesen eredménytelenül végződött. Már oszladozófélben voltunk, amikor az ottmaradtak közül egynéhányan, közöttük Hegedüs Lóránt és mások, Bárczy Istvánhoz, aki a demokratapártot képviselte és hozzám fordultak azzal, hogy ne engedjük a tárgyalásokat eredménytelenül befejezni, hanem próbáljuk meg ujból nyélbeütni a dolgokat. Miután vigyázni akartam arra, hogy a tárgyalások eredménytelenségéért a felelősség ne legyen a szociáldemokratapártra hárítható, miután ezenkivül hazulról az az utasitásom volt, hogy mindent el kell követnem a tárgyalások eredményes befejezésére, kijelentettem, hogy rajtunk nem mulhat semmisem s ha uj alapot kapunk, hajlandók vagyunk tovább tárgyalni. Még az este és másnap délelőtt a legerősebb ostromnak voltam kitéve Huszár Károly részéről, aki mindenáron miniszterelnök akart lenni és ezért égre-földre fogadkozott és mindent megigért, amit csak igérhetett.

A szociáldemokratapárt vezetőségét részletesen informáltam az uj helyzetről. Közöltem vele, hogy Apponyival való tervünk végleg

meghiusult, hogy Friedrich csak Huszár Károly miniszterelnökségébe egyezik bele, hogy ennélfogva egész eddigi magatartásunkat ujból meg kell fontolnunk. Ugyanezen a napon közölte velem Sir George Clerk, hogy ha néhány napon belül meg nem alakulhat az a kormány, amelyet ő jóváhagyhat, akkor elutazik Budapestről. Én ezért azt a javaslatot tettem, hogy Huszár Károly miniszterelnökségét utasitsuk vissza, ragaszkodjunk Apponyi személyéhez, mert ha ezt a magatartást fogjuk tanusitani, akkor csak két eset lehetséges: vagy keresztülerőszakoljuk Apponyi miniszterelnökségét, ami ebben a pillanatban számunkra a legkedvezőbb lehetőség, és ebben az esetben legteljesebben mellé állunk, és ha kivánja, kormányában is résztveszünk; vagy pedig ez nem sikerül és akkor Sir George Clerk elutazik és marad a régi helyzet, amelyből a keresztény blokk számára nincs kibontakozás, mert ellene van ebben a pillanatban nemcsak a demokratikus pártok blokkja, hanem az arisztokrácia is, söt Horthy Miklós is, és mert az ántánt a legridegebben el fog előle zárkózni. Sajnos, e fejtegetéseim nem győzték meg a pártvezetőséget. Egyfelöl nem biztak abban, hogy Sir George Clerk valóban beváltja a fenyegetését és hogy az ántánt nem fogja elismerni Friedrichéket; attól tartottak, hogy az ántánt meg fogja unni a herce-hurcát és előbb-utóbb mégis csak leül békét tárgyalni Friedrichékkel és ebben az esetben a helyzetünk sokkal rosszabb lesz, mint ha belenyugszunk Huszár miniszterelnökségébe. Másfelöl erösen csábitotta elvtársaimat az a reménység, hogy a Huszár-kormányba való belenyugvás esetére végetérnek az üldözések, felnyilnak a börtönök, megszünik a különitmények garázdálkodása és normális politikai élet kezdődhetik. Hiába erösködtem, hogy sem előbbi aggodalmuk, sem utóbbi reménységük helyt nem áll, hiába hivatkoztam információimra, amelyek alapján biztosan tudtam, hogy az ántánt a Friedrich-kormányt semmi körülmények közt elismerni nem fogja. Hiába próbáltam magyarázni, hogy a Huszár-kormány, ha akarná, sem tudná az országban a rendet biztositani, és hogy mindaz, amit ettöl várnak — a bebörtönzött munkások szabadsága, az agitációs szabadság visszanyerése, a párt- és a szakmai élet ujjáépitésének lehetősége — mindez nem fog bekövetkezni. Tulnagy volt a várható eseményektöl való félelem és tulnagy volt a féligmeddig rendes társadalmi és politikai életért való vágyakozás, semhogy álláspontom az elvtársaimnál tetszésre találhatott volna.

Kimondották, hogy szükségesnek tartják a Huszár Károllyal való megegyezést és a további tárgyalásokra nézve azt az utasitást adták, hogy erre a megegyezésre törekedjem. Eleinte ilyen körülmények között nem is akartam vállalni a tárgyalások vitelét, de később mégis engedtem, mert ugy gondoltam, hogy összeköttetéseimnél és személyes ismeretségemnél fogva mégis én vagyok a legalkalmasabb erre és talán valamivel több és jobb eredményt tudok biztositani, mintha valaki másnak kellene most hirtelen a helyemre lépnie. Ebből keletkezett az a rám nézve gyakran kinos helyzet, hogy meggyőződésem ellenére tárgyaltam és igyekeztem eredményeket biztositani a szociáldemokratapárt számára, de előre is azzal az elhatározással, hogy ha ez a megegyezés létrejön, én a kivitelben semmiféle aktiv szerepet nem vállalok. Ez utóbbit, természetesen, egészen világosan közöltem már az uj fázis első pillanatában elvtársaimmal, akik ebbe, nyilván azzal a gondolattal, hogy majd csak engedek ebből az álláspontomból, bele is nyugodtak.

Mielőtt a Huszár-kormány megalakitását megelőző további tárgyalásokat irnám le, közbe kell itt szurnom egynéhány, mindenképpen följegyzésre méltó olyan eseményt, amelyek az eddig elmondott tárgyalásokkal körülbelül egyidőben történtek.

Az egyik a Budapestet megszállva tartó román kormánynak az az igyekezete volt, hogy, a párisi béketárgyalásokat megelőzően, különbéke megkötését vigye keresztül Magyarországgal. Hallomásból tudom, hogy a román kormánynak budapesti megbizottai e tekintetben igen előrehaladott tárgyalásokat folytattak a Friedrich-kormánnyal, és hogy annak több tagja hajlandó is volt az alább leirandó követelések alapján ezt a különbékét megkötni. Tudomásom szerint azonban ez Lovászy Márton akkori külügyminiszternek az ellenállásán hiusult meg. A románok azonban nem elégedtek meg azzal, hogy a kormánnyal folytassanak ilyen tárgyalásokat, hanem kapcsolatot kerestek az ellenzék szinte valamennyi irányával. Ilyen módon jutottam én is közvetetlen kapcsolatba ezzel a törekvéssel. Erdélyi János, aki mint nemzetiségi képviselő, valamikor a magyar parlamentnek is tagja volt, tárgyalt Budapesten, a román kormány meghatalmazása alapján, ezekben az ügyekben. A terv, amelyet előadott, nagyjában a következő volt: Létesitsünk egy megállapodást a román kormánnyal, amely állitsa a párisi békekonferenciát befejezett tények elé. Ez a megállapodás terjedjen ki az ország-

határokra is, ismerje el határként azt a vonalat, amelyet Romániának az ántánttal kötött szerződése közismerten megállapitott, de ettől eltérően tegyen továbbmenő engedményeket Romániának, mégpedig a Tisza—Maros-szögletben és engedje át ezt a szögletet Romániának olyképpen, hogy a Maros torkolata is Romániának jusson. Ezzel Romániához került volna Békéscsaba és Makó is. Az indokolás, amivel ezt Erdélyi kisérte, a következő volt: A párisi békekonferencia, szerinte, ugyis ezt az igy módositott vonalat fogja megszabni, mert belátja, hogy közgazdasági és közlekedési szempontokból Romániának erre a szögletre feltétlenül szüksége van. Igy utalt például arra, hogy az erdélyi faszállitások szükségessé teszik, hogy Románia a Maros torkolatának is birtokában legyen. Ilyenformán, mondotta, Magyarország tulajdonképpen semmit sem ad ezzel a külön megállapodással, azonban e megállapodásnak óriási erkölcsi jelentősége volna, mert a két ország között azonnal barátságos hangulatot teremtene, elháritaná a békés gazdasági együttmüködés utjából azokat a lelki akadályokat, amelyek fennállanak. Erdélyi kijelentette, hogy hajlandó mindent elkövetni, hogy azok a politikusok, akik e megállapodást megkötik, azonnal kormányt alakithassanak és hajlandó ezt a kormányt erkölcsileg, és anyagilag is, egy megfelelő lei-kölcsön nyujtásával, támogatni. Több értekezlet foglalkozott Erdélyinek ezzel a propoziciójával, aki rendkivül ügyesen tudta javaslatait megindokolni és tudott mellettük hangulatot teremteni.

Számomra rendkivül érdekes volt annak a megfigyelése, hogy a soviniszta magyar hazafias politikusok közül is milyen sokan akadtak, akik nem csináltak bizalmas körben titkot abból, hogy e javaslattal rokonszenveznek. Élénken emlékszem egy, a Hungária-szállóban, Erdélyi szállásán megtartott értekezletre, amelyen jelen voltak a Friedrich-kormány aktiv tagjai közül Csilléry és Rubinek Gyula, azonkivül Bethlen István gróf és Heinrich Ferenc. A demokratikus pártok részéről rajtam kivül Szemző Ernő és Varjassy Lajos voltak ott. E társaságból négyen, mégpedig Friedrich két minisztere, azonkivül Heinrich Ferenc és Bethlen István gróf a megállapodás mellett foglaltak állást és főleg az utóbbi volt az, aki élénken helyeselt, amikor Erdélyi fejtegette, hogy közgazdasági okokból miért van szüksége Romániának a Maros torkolatára. A megállapodás föltétlenül létre is jött volna, ha ketten, Szemző Ernő

és én, ki nem jelentjük, hogy területi megállapodásokba bele nem mehetünk, mert lehetetlennek tartjuk, hogy a párisi konferenciának Magyarország hátrányára prejudikáljunk. Ha a párisi konferencia a Maros-szögét is el fogja venni Magyarországtól, akkor ebbe, mint valami elhárithatatlanba, bele fogunk nyugodni, de hogy előzetes megállapodást létesitsünk erre nézve, azt mi teljesen lehetetlennek tartjuk. Természetes, hogy ez ellen sem Friedrich minisztertársai, sem Bethlen gróf nyiltan nem opponálhattak s igy a megállapodás létre nem jöhetett. De kétségtelen, hogy ha csak Csilléry, Rubinek, Bethlen István és Heinrich Ferenc urakon mult volna, akkor a Tisza—Maros-szögét előzetes megállapodások alapján elvesztettük volna a románok javára. Igy azonban a Tisza—Maros-szöge mégis Magyarországé maradt.

Ugyanezekben a napokban történt, hogy Kristóffy József keresett fel. Ő is ugyanebben az ügyben fáradt. A rendkivül mozgékony és ügyes Erdélyi János őhozzá is fordult és Kristóffy közölte velem, hogy ő hajlandó is az ügyet vállalni. Kristóffy terve az volt, hogy a románok segitségével ő eltávolitja Friedrichet a hatalomból és azután erős kézzel átveszi az ország kormányzását és határozottan demokratikus irányt szab a politikának. Ő a szociáldemokratapárt segitségét kivánta ehhez a programhoz, amire én a második találkozásunk alkalmával kereken kijelentettem előtte, hogy erre a támogatásra nem számithat, mert bár programjának második részét, Friedrich eltávolitását és a demokratikus irányzatot, mindenben magunkévá tesszük, lehetetlennek tartjuk, hogy mindez a románok segitségével és nekik adandó engedmények árán történjék meg.

Ilyenformán azután ezek a tárgyalások az egész vonalon eredménytelenek maradtak. Ismétlem: nem a hivalkodó magyar hazafiak és nem a keresztény, nemzeti politikusok akaratából.

Ugyanebbe az időbe esik annak a szomoru tragédiának az első felvonása is, amelynek utolsó, véres felvonása Somogyi Béla meggyilkoltatásával végződött. Somogyi Béla sohasem volt bolsevista. Amikor a bolsevizmus kitört, akkor Somogyi mindentől visszavonult és a bolsevista kormányban, noha az előbbi kormánynak néhány nap óta államtitkárként tagja volt, nem foglalt helyet, sőt a „Népszavá"-nál, amelynek eddig egyik legszorgalmasabb munkatársa volt, szinte teljesen beszüntette müködését és csak speciális

szakmájába, az oktatás ügyébe vágó dolgokról irt néha-néha. A bolsevizmus összeomlása után azonban Somogyi megint kiállt a küzdőtérre s az ő hihetetlen szorgalmának és vasenergiájának volt köszönhető, hogy akkor, amikor a „Népszava" megjelenése szünetelt, „Szociáldemokrata Röpiratok" cimen apró kis füzeteket adott ki a párt, amelyekben ujra megkezdődött a szociáldemokrácia felvilágositó, szervező, a szétfolyt erőket ujból tömöritő munkája. Ezekben a füzetekben követte el Somogyi azokat a „bün"-öket, amelyek miatt a siófoki főhadiszálláson halálra itélték. Kiméletlen hangon leplezte le az ugynevezett nemzeti hadsereg dunántuli, véres garázdálkodásait és bélyegezte meg azokat a szörnyüségeket, amelyeknek a hire mind sürübben és sürübben szállingózott a főváros felé. Ebben az időben indult meg a gyalázkodó és fenyegető leveleknek az áradata feléje. Nem mult el nap, hogy több levelet ne kapott volna, amelyekben a legaljasabb piszkolódások közepett ne közölték volna vele, hogy el fogják tenni láb alól. Somogyi nem ijedt meg, hanem rendithetetlen nyugalommal folytatta munkáját. Komolyabbá akkor fordult a dolog, amikor már nem csak névtelen levelekben, hanem baráti kézből is kapott bizalmas figyelmeztetéseket arról, hogy a dunántuli tisztek körében elhatározták megöletését. Rövidesen ennek a részleteiről is kapott Somogyi értesitést és emlékszem egy levélre, amelyet nekem is megmutatott s amelyben azt is közölték vele, hogy kik azok a tisztek, akiket az ő kivégzésére kirendeltek. (Sajnos, az e levélben emlitett nevekre nem emlékszem.) Komolyra fordult tehát a dolog és igy én azt a tanácsot adtam neki, hogy most már haladéktalanul utazzék a külföldre és ott várja meg azt az időt, amikor visszatérhet. Somogyi erről akkor hallani sem akart. A büszkesége nem engedte, hogy otthagyja a küzdőteret s volt egy nehézség is: honnan vegyen utlevelet? Hiszen az kétségtelen volt, hogy a Friedrich-kormány neki szabályszerü utlevelet adni nem fog. Azonkivül Vázsonyinak a határon való lefogatása megmutatta azt is, hogy a szabályszerü utlevél, sőt Friedrich külön ajánlólevele sem ér semmit az ott garázdálkodó tisztekkel szemben. Arról pedig végképp nem akart hallani Somogyi, hogy idegen utlevéllel menjen. A helyzet azonban mind fenyegetőbbé vált, mind közelebb jött annak az ideje, hogy a Horthy-hadsereg bevonul Budapestre. (Hogy ettől mennyire jogosan kellett tartania, az már néhány nappal e bevonulás után

kitünt, amikor családja és az ő távollétében — Somogyi, persze, óvakodott attól, hogy otthon lakjék — két fehér tiszt hurcolkodott a lakásába, akik a cselédjét kényszeritették, hogy főzzön nekik, akik egész kamráját kidézsmálták, papirosait felturták, széjjeltépték, összes okiratait megsemmisitették. Ezek a tisztek Somogyinak a kisfiát, aki a lakáson érdeklödött, mi van az otthonukkal, egyszerüen a fürdöszobába csukták azzal a fenyegetéssel, hogy lelövik s egy ösmeröst, aki a kisfiu hosszas elmaradása miatt érdeklödött, szintén le akarták csukni és főbelövéssel fenyegették. És ezeket a tiszteket heteken át nem lehetett se a kormány, se a főparancsnokság segitségével eltávolitani!) A figyelmeztetések mind sürübbek lettek. Végre is Somogyi, családjának és barátainak sürgetö, szinte kényszeritö tanácsára, elszánta magát arra, hogy idegen utlevéllel kiutazzék az országból. Nagynehezen sikerült ilyen utlevelet szereznie. Készült is kiutazni hajón Bécsbe. Az a rettenetes szerencsétlenség érte, hogy a detektivek a hajónál felismerték és letartóztatták. A helyzet kezdett kétségbeejtövé válni, mert egyrészt nem tudtuk, hogy a rendörség és ügyészség milyen ügyet akar ebböl a hamis utlevél-dologból csinálni, másrészt látszott, hogy Somogyinak az országból való távozása elé most már szinte leküzdhetetlen akadályok tornyosulnak. Megmentése érdekében arra határoztam el magamat, hogy Sir George Clerkhoz fordulok. Teljes nyiltsággal tártam fel elötte az esetet és ö megértönek mutatkozott. Ebben az idöben már nem kételkedett abban, hogy az ellenzéki politikusok élete valóban veszedelemben forog, — hiszen éppen ö volt az, aki az én védelmemre is megkövetelte a rendörségtöl, hogy lakásomra rendört állitsanak! Vállalta tehát azt, hogy igyekszik Somogyit a letartóztatásból kiszabaditani, valamint azt is, hogy szabályszerü utlevél kiadására fogja felszólitani a kormányt, hogy Somogyi békén távozhassék. Ilyenformán történt, hogy Somogyi néhány nap mulva csakugyan kiszabadult a rendörségről. Sajnos azonban: az utlevél dolgában Sir George Clerk nem tudott eredményt elérni. A belügyminisztérium állitólag hajlandó lett volna az ö kivánságára ezt az utlevelet kiállitani, azonban Váry Albert föügyész és Mattyasovszky rendörségi fökapitány azzal az indokolással tiltakoztak az utlevél kiadatása ellen, hogy számos sajtóper van folyamatban a „Népszava" ellen, amelynek Somogyi a felelös szerkesztöje volt és igy nem lehet megengedni, hogy az országból

távozzék. Ez a két ember zárta le tehát azt az ajtót, amelyen át Somogyi Béla még megmenthette volna nemes életét! Nem engedték ki az országból, noha ők is tudták, hogy ezzel halálra ítélték!...

Ilyen mozgalmas és gyötrelmes ügyek kiséretében folytak azok a napok, amelyek, Sir George Clerk vezetése alatt, kormányalakító tárgyalásokkal teltek el.

A Sir George Clerk összehivására tartott konferencia befejezése után egy ideig magántermészetü tárgyalások folytak csak a politikusok között. Ezek lassankint annyira megérlelték a helyzetet, hogy néhány nappal később Huszár Károly már pártközi konferenciát hivhatott össze a belügyminisztériumba. Huszárnak az erössége az a Friedrich István-féle kijelentés volt, hogy ő maga, mint „jogforrás" a hatalmat csakis Huszár Károlynak hajlandó átadni. Ezt nyilván abban a meggyözödésben tette, hogy Huszár Károlytól a hatalmat bármikor ismét visszakaphatja. (Igen mulatságos volt az én számomra Friedrichnek Huszárhoz való ez a ragaszkodása, hiszen még élénken emlékeztem, hogy Huszár mint aktiv miniszter, Bécsben, minö propoziciókat tett nekem Friedrich eltávolitására vonatkozóan.) Huszárnak ez az erössége akkor nagyon érvényesült, mert kétségtelen volt, hogy ha a pártok Huszár miniszterelnökségében megállapodni nem tudnak, akkor Sir Georg Clerk dolgavégezetlenül utazik el Budapestről és a Friedrich-kormány továbbra is, talán még hetekig vagy hónapokig, az ország nyakán marad és a béketárgyalásokra még mindig nem hivják meg Magyarországot. Huszárnak ez a Friedrichtöl kapott ereje, amelyet ő is megtoldott azzal, hogy kézzel-lábbal dolgozott és ügyeskedett sajátmaga miniszterelnökségének érdekében, ezen a pártközi konferencián is nagyon érezhető volt. Mindemellett könnyen borithattam volna föl a megegyezést — és ebben az esetben magam mellett találtam volna a demokratapártot képviselő Bárczy Istvánt is —, ha nem lett volna a szociáldemokratapárt vezetöségétöl szigoruan ellenkező utasitásom. Ilyen körülmények között én csak arra szoritkozhattam, hogy a megállapodást minél kedvezöbbé tegyem. Ebben az irányban azután nemcsak a pártközi értekezleten léptem fel, hanem Sir George Clerkkal is közöltem, hogy csak abban az esetben vagyok hajlandó a megállapodás körül továbbra is közremüködni, ha ö maga is bizonyos garanciákat nyujt arra nézve, hogy ezek a megállapodások érvényesülni is fognak. Amire ö elöttem a legkategóri-

kusabban a következő kijelentéseket tette: Ami a választások tisztaságának, az agitációs szabadságnak, az egyesülési és gyülekezési jog szabadságának kérdéseit illeti, ezeknek a biztositását bátran reá bizhatom, mert ezek nemcsak a magyar demokráciára nézve fontosak, hanem az ántántnak is határozott érdeke, hogy olyan Magyarországgal kössön békét, amelyben ezeket a posztulátumokat abszolut tiszteletben tartják.

E kijelentés után hozzájárultam bizonyos előzetes megállapodásokhoz, amelyek a pártközi konferencián, hosszas vita után, körülbelül igy alakultak ki a főbb pontokra nézve:

Huszár Károly először is kijelentette, hogy „az ország jövőjét csak az egészséges demokrácia tudja biztositani". Közölte azután, hogy a választandó nemzetgyülés hatásköréből az ántánt egyenes kivánságára ki kell kapcsolni az államforma kérdését és meg kell állapodni abban, hogy ebben a kérdésben egy később tartandó népszavazás döntsön és abban, hogy ez a népszavazás csak a béke megkötése után történhet meg. Kijelentette Huszár, hogy kötelezettséget vállal a választások tisztaságát illetően, hogy továbbá hajlandó a cenzurát eröteljesen korlátozni és azt a részét, amely fönmarad, egy pártközi bizottság ellenőrzése alá helyezni. E kijelentések után a fővita már csak akörül forgott, hogy mikor tarttassanak a választások. A demokratikus pártok a választások terminusának kitolását kivánták. Ebben a tekintetben és minden más kérdésben nagyatádi Szabó Istvánnal, Bárczy Istvánnal és Lovászy Mártonnal együtt teljesen azonos álláspontot foglaltunk el. Végül is ebben a kérdésben is létrejött a megállapodás, mert a kormány beleegyezett abba, hogy a választások egy hónappal kitolassanak. Huszár ismételten kijelentette, hogy az államforma tekintetében népszavazás fog dönteni. Teljesült az a követelésünk is, hogy a „propaganda-minisztérium", amelyben eddig Haller István garázdálkodott és az ántánttal tárgyaló minisztérium, amelyet titokban Bethlen István vezetett, megszünnek és hogy a Csilléry fogorvos ur számára megalakitott, ugynevezett népegészségügyi minisztérium helyére visszakerül a népjóléti és munkásügyi minisztérium.

Ez az értekezlet azzal végződött, hogy a pártok Huszár Károlyt bizták meg a kormányalakitással, én azonban — még mindig reménykedve egy kicsit, hogy elvtársaimat más elhatározásra tudom birni — azzal a fentartással éltem, hogy ez a mi részünkről csak

akkor történik meg, ha pártom vezetősége a legujabb elhatározásokat jóváhagyóan tudomásul veszi.

Két pont volt az, amely erre a fentartásra nekem lehetőséget nyujtott. Az egyik az volt, hogy Huszárék nem akarták elejteni az ugynevezett ipari minisztériumot, amelyben Oláh Dániel kirakati munkás gazdálkodott, a másik az, hogy Huszár nem volt hajlandó a megválasztandó nemzetgyülés hatáskörének olyan korlátozásába belemenni, amint azt a demokratikus pártok követelték.

Ugyanaznap este tartottunk pártvezetőségi ülést, ahol azonban megint kisebbségben maradtam. Elvtársaim két kézzel ragadták meg a kinálkozó alkalmat a békekötésre és én igy ujból csak azt az utasitást kaptam, hogy a két hátralevő vitás pont tekintetében igyekezzem minél több eredményt elérni, egyébként azonban járuljak hozzá a szociáldemokratapárt nevében a megegyezéshez. Másnap délelőtt a párt választmánya tartotta ülését, ahol már csak a pártvezetőség javaslata került megvitatásra. A pártválasztmány a pártvezetőség álláspontjára helyezkedett és azzal egyetértően elejtette a nemzetgyülés jogkörének korlátozására vonatkozó követelésünket, ragaszkodott azonban ahhoz, hogy az ipari munkásügyi minisztérium megszüntettessék, hogy igy Friedrich diszmunkása, Oláh Dániel ur „müködés"-ének vége szakadjon. Ezen a pártválasztmányi ülésen kellett a dolog személyi részét is elintézni. A tárgyalások során szándékosan nem emeltünk az uj kormánnyal szemben személyi jellegü és a tárcák kiosztására vonatkozó követeléseket s a magunk számára csak azt követeltük meg, hogy a kormányban a demokratapárt is képviselve legyen. Miután Huszár ennek eleget tett azzal, hogy az igazságügyi tárcát Bárczy Istvánnak ajánlotta fel, a magunk részéről is meg kellett nevezni képviselőinket a kormányba. Előzetes tárgyalások alapján a szociáldemokratapártnak a népjóléti miniszteri tárcát és a kereskedelmi államtitkárságot kellett betöltenie. Miután én semmi kapacitálásra sem voltam hajlandó miniszteri tárcát vállalni — mert, amint azt az előző pártvezetőségi ülésen részletesen kifejtettem, magát a megegyezést helytelennek és sulyos hibának tartom azt, hogy a párt ennek a kormánynak a megalakitását lehetővé teszi, sőt abban aktiv szerepet vállal —, a pártválasztmány a miniszteri állásra Peyer Károlyt, az államtitkári állásra pedig Miakits Ferencet jelölte.

Ezzel a határozattal mentem el arra az utolsó, egészen szükkörü pártközi konferenciára, amelyen a Huszár-kormány végleg megalakult. Huszár az ipari munkásügyi minisztériumot elejtette és igy tulajdonképpen semmi tárgyi differencia nem volt már. Én azonban mégis kijelentettem, hogy a kivételes birói eljáráshoz nem járulunk hozzá és követeljük, hogy a bolsevisták ellen lefolytatott eljárás csak a büntető perrendtartás értelmében és csak az ott meghatározott hatóságok utján történhessék. Sajnos, ebben a kérdésben nem sikerült egészen végleges eredményre jutni, Huszár azonban a leghatározottabban megigérte, hogy legelső teendője az ugynevezett különitményeknek és karhatalmaknak a föloszlatása lesz. Huszár Károly, természetesen, ezt az igéretét sem tartotta be, ahogyan kötelezettségei és igéretei közül általában egyet sem tartott meg. Részben azért, mert nem volt módjában, részben azért, mert nem is volt szándékában.

Egy nappal később hivatalosan is megalakult a Huszár-kormány és Sir George Clerk az ántánt nevében tudomásul is vette. Jegyzéket intézett erről Huszár Károlyhoz és ebben a jegyzékben beváltotta nékem tett igéretét arra nézve, hogy a választások demokratikus rendjét és a közszabadságokat az ántánt védelme alá fogja helyezni. Persze, sajnos, ezt csak papiroson tette meg. Abban a jegyzékben, amelyet Huszár Károlyhoz intézett, kijelentette, hogy kész a legfőbb béketanács részéről és nevében az ő kormányát, mint provizórikus kormányt elismerni mindaddig, amig a választások és a nemzetgyülés olyan kormányt alkotnak, amely „az egész magyar nép törvényileg megnyilvánult akaratára van épitve". Ezt az elismerést ebben a jegyzékben Sir George Clerk határozottan függővé tette még attól is, hogy:

„a kormány a választásokat halasztás nélkül megtartja, hogy a törvényt és a rendet az országban föntartja, hogy . . . minden magyar részére biztositja a teljes polgári jogokat, beleértve a szabad sajtót, a gyülekezés, a politikai véleménynyilvánitás szabadságát, a pártatlan, titkos és demokratikus alapokon nyugvó általános választójogot."

Sir George Clerknak ezt az első jegyzékét szinte szószerint ugyanolyan második jegyzék is követte, ugy, hogy ő — formailag — valóban betartotta igéreteit és teljesitette az ántánttól kapott azt a megbizatását is, hogy Magyarországon demokratikus alapokon kor-

mányzó olyan koncentrációs kabinetet alkosson, amelyben a szociáldemokratapárt is képviselve van. Sir George Clerk tehát megelégedetten távozhatott két nappal később Budapestről. Hogy gondolta-e magában, amit stilszerü lett volna megtennie: „utánam a vizözön", azt nem tudom. Bucsulátogatásom alkalmával azonban nem csináltam titkot előtte abból, hogy meggyőződésem szerint a kormány a megállapodás egyetlen fontos pontját sem fogja végrehajtani és rettenetes korszak szakad rá Magyarországra. Mosolyogva válaszolta erre, hogy én tulságosan pesszimista vagyok és hogy szokjam le erről.

— Megfelelő optimizmus nélkül — mondotta — az ember nem lehet politikus és nem érhet el eredményeket.

Nem elegyedhettem hosszabb vitába vele, mert hiszen saját elvtársaim, akik mégis csak sokkal jobban ismerték az országot és az embereket, mint ez az elökelő, idegen ur, sajnos, az ő optimizmusában osztoztak és nem az én pesszimizmusomban.

Sir George Clerk elutazásával égni kezdett alattam a talaj. Tudtam, hogy személyi biztonságomat eddig nem az a rendör védte meg, akit Sir George Clerk kivánságára lakásomba kirendeltek és aki egyáltalán nem igyekezett eltitkolni, hogy ő azonnal odébb áll, ha valami nagyobb karhatalom találna engem keresni, hanem megvédett az, hogy mindennap Sir George Clerk vendége voltam és hogy állandóan résztvettem az összes bizalmas politikai tanácskozásokon. Tudtam, hogy mihelyst e tanácskozások befejeződnek s mihelyst az ántánt fömegbizottja Budapestet elhagyja, veszedelmessé válik a helyzet számomra. Böségesen özönlöttek hozzám a legdurvább fenyegetö levelek, ugy, hogy siettem végrehajtani régebbi elhatározásomat: azt, hogy ujból elhagyjam az országot. Szerencsémre az utlevél megszerzése ezuttal gyorsabban ment, mint a másik, a bolsevizmus kezdetén és igy két nappal később már hajón ültem és mentünk Bécs felé.

Elutazásom előtt ezuttal is voltak látogatóim, akik bucsuzni jöttek. Egynek az emléke kiirthatatlanul az emlékezetemben maradt. Somogyi Béla keresett fel, akivel meghánytuk-vetettük azt, hogy ő, aki Budapesten csak halálraitéltként jár-kel, miként menekülhessen? A legkülönfélébb terveket kovácsoltam és ajánlottam neki, de ő mindegyikre lemondóan integetett. Kijelentette és

ismételten hajtogatta, hogy ö nem hiszi, hogy kimenekülhessen ebből a helyzetből. S amikor utoljára kezet fogtunk vele és próbáltuk a veszedelmet, amely, mint sajnos, nagyon jól tudtuk, valóban leselkedett rá, eltréfálni, akkor komoly arccal és komoly hangon ezekkel a szavakkal bucsuzott tölünk:

— Engem már nem láttok, mi már sohasem találkozunk. Az én sorsom az, hogy itt pusztuljak el...

Ezeknek a szavaknak a komor csengése kisért el második emigrációmba...

VI.

Az ellenforradalom diadala.

És megkezdődött a fehér terror. Szörnyü, rettenetes hirek érkeztek hozzánk, Bécsbe, Magyarország felöl. Hirek, amelyek, noha vártam őket, mégis megráztak és megdöbbentettek. Én igenis vártam a fehér terrort, régen féltem tőle, de mégis csak a Pesten folytatott tanácskozások egy bizonyos pillanatától kezdve lett világos előttem, hogy immár valóban elhárithatatlan. Ez a pillanat az volt, amelyben kitünt, hogy Apponyi miniszterelnöksége megbukott. Az egyedüli reménység akkor már csak az volt, hogy sikerül őt a kormány élére emelni, és hogy neki sikerül föntartani az országban a rendet. Akkor már kétségtelen volt, hogy a Dunántul garázdálkodó hadsereg, a Budapesten szervezkedő különitmények és karhatalmak csak akkor lesznek véres munkájukban meggátolhatók, ha sikerül az ország élére olyan férfiut tenni, aki nem cinkostársuk, mint Horthy, aki előtt meg kell hajolniok és aki mögött az ország minden valamirevaló pártja helyet foglalhat arra az időre, amig sikerül a normális állapothoz visszatérni. Ha Friedrich nem bizott volna abban, hogy Huszártól visszakapja a miniszterelnöki hatalmat s ha Huszár nem akart volna mindenáron miniszterelnök lenni, akkor talán sikerült volna az Apponyi-kombináció s akkor talán meg lehetett volna kimélni az országot a terrornak attól a rettenetes tobzódásától, amely azóta ráfeküdt. Az ilyen visszafelé való jóslás könnyü mesterség; ha itt mégis megkockáztatom, akkor ezt azért teszem, mert szilárd meggyözödésem, hogy Apponyi miniszterelnöksége volt valóban az egyetlen lehetőség e borzalmak elkerülésére. Nem állitom, hogy ez a lehetőség százszázalékos volt, de viszont biztos, hogy Apponyi miniszterelnökségének a meghiusulása százszázalékosan jelentette a fehér terror elkerülhetetlenségét. Ami akkor néki — aki mögött a szociáldemokratapárttól a Nemzeti Kaszinóig minden komoly

társadalmi réteg egyesülhetett volna átmenetileg a jogrend megmentésének munkájában — talán még sikerülhetett volna, az nem sikerülhetett már senki másnak, legkevésbbé, persze, Huszár Károlynak, akinek sem tekintélye, sem energiája, sem elegendő jószándéka ehhez a szerephez nem volt és akit egyetlen energia fütött, hogy az életében először és egyszer kinálkozó alkalmat megragadja.

Friedrich Istvánnak és Huszár Károlynak köszönheti az ország, hogy azt az egyetlen lehetőséget, amely a menekülésre még kinálkozott, el kellett szalasztania.

Még csak néhány napos volt uj emigrációm és a Magyarországról érkező hirek máris bizonyitották, hogy, sajnos, helyesen itéltem meg a helyzetet. Konszolidációnak a jogrend irányában nyoma sem volt. A fehér terror egy pillanatig sem szünetelt a Huszár-kormány kinevezésével és ez a kormány egy másodpercig sem volt abban a helyzetben, hogy a terroristák ellen bármit is tegyen. Rendkivül jellemezte az állapotokat, hogy ez a terror semmivel sem enyhült, még a szociáldemokratapárt irányában sem azáltal, hogy ez a párt egy miniszterrel és egy államtitkárral volt képviselve a kormányban. A legérdekesebb az volt, hogy ez a terror még a szociáldemokratapárt aktiv miniszterével szemben sem szünetelt. Bécsi tartózkodásom legelső napjaiban érkezett meg az a hir, hogy Peyert saját minisztériumának tisztviselőkara a szó szoros értelmében szabotálja és csak a legnagyobb harcok árán tud egy-egy jelentéktelen rendelkezést keresztülvinni. Még rosszabb volt a helyzet a kereskedelmi minisztériumban, ahol Miakits mint államtitkár teljesen befolyástalan volt. A legsulyosabb azonban az volt, hogy az üldözések sem szüneteltek egy pillanatra sem, söt az a kormány, amelyben a szociáldemokratapárt is képviselve volt, külön rendeletet alkotott az internálásokról, amely teljesen a közigazgatási hatóságok kényérekedvére bizta, hogy minden eljárás és vizsgálat nélkül azt internáljanak, akit akarnak. A cári Oroszországnak ezt az intézményét is kénytelen volt a szociáldemokratapárt és annak minisztere ellenjegyezni! Mindehhez járult annak a nyilvánvalóvá válása, hogy a szociáldemokratapártot a választásokban való részvételtől is vissza akarják szoritani. Bécsbe érkező hireim mind arról szóltak, hogy minö felháboritó és rettenetes terrort fejtenek ki felelös és felelötlen elemek a szociáldemokratapárttal szemben ott, ahol az megpróbál-

kozik a választási harccal. Az egyik helyen letartóztatták a jelöltet és sebtében kétévi fogházra ítélték, noha mindaddig, amig jelölést nem vállalt, semmi kifogás ellene el nem hangzott. A másik helyen közölték a jelölttel, hogy lakásáról ki ne mozduljon, mert ha kimozdul: internálás lesz a következménye. A harmadik, negyedik, tizedik és ötvenedik helyen ugyanezeket a módszereket alkalmazták a legkülönfélébb változatokban. Mind türhetetlenebbé vált a helyzet nemcsak otthon, hanem az emigrációban is, számunkra, akik kétségbeesett türelmetlenséggel vártuk, hogy otthon a szociáldemokratapárt mikor vonja le tévedésének következményeit és mikor hagyja ott a kormányt. Sajnos, soká kellett erre várni. Hogy miért, azt innen, Bécsből, nem tudtam pontosan megitélni, de láttam, hogy az ellenzésemmel megtett hibás lépés szükségszerüen ujból és ujból hibás magatartást vont maga után. „Es ist der Fluch der bösen Tat, daß sie fortzeugend stets Böses muß gebären." A költö szava itt is teljesült és hosszu idö kellett, amig a szociáldemokratapárt a kezdetben elkövetett hibát kijavithatta azzal, hogy képviselöit visszahivta a kormányból és ugyanakkor kijelentette, hogy a rettenetes terror miatt a választásokban nem vesz részt és politikai passzivitásba vonul. A szociáldemokratapárt tehát most csakugyan ott tartott, mintha követte volna tanácsomat és a Clerk-féle egyezménybe nem ment volna bele. Azonban helyzete azóta sokszorosan sulyosabbá vált, mert a Huszár-kormányba való belépés ezt a kormányt az ántánt számára elfogadhatóvá tette, ami a fehér terror kormányait felszabaditotta a rájuk nehezedö külföldi nyomás alól. Egyetlen eredménye volt az egyezmény megkötésének: Friedrich eltávolitása, de az adott körülmények között ez, sajnos, nem a kurzus gyöngitését, hanem erösitését jelentette, mert bár Friedrich volt a legcsökönyösebb és helyéröl a legnehezebben eltávolitható kurzusminiszterelnök, egyuttal ö volt a leggyöngébb is, mert ö volt az, akit az ántánt elismerni nem volt hajlandó és aki ellen a legegységesebb volt az ellenállás a nem-szociálista pártok részéröl is.

Közben a Huszár-kormányt béketárgyalásokra hivta meg az ántánt és az összeállitott delegáció január elsö napjaiban ki is utazott Párisba. A véletlen ugy akarta, hogy ugyanabban az idöben Svájcból, ahová néhánynapi tartózkodásra utaztam, visszafelé jövet a határállomáson találkoztam a kifelé utazó békedelegáció különvonatával. Vonataink egymás mellett állottak és igy a békedelegáció

tagjai közül többen megláttak s egynehányan oda is jöttek hozzám. Érdeklödésükre, hogy mit tudtam meg Svájcban a magyar békefeltételekre vonatkozóan, nem adhattam megnyugtató felvilágositásokat, mert valóban arról győződtem meg svájci ántánt-összeköttetéseimnél, hogy ezek a békeföltételek hihetetlen mértékben szigoruak s Magyarországra nézve egyenesen katasztrofálisak lesznek. A velem beszélgetők közt ott volt Hegedüs Lóránt is, akivel erre vonatkozó információimat behatóbban közöltem, ami hosszabb időt vett igénybe. Néhány nappal később kezembe került egy pesti kurzuslap, amely a legmélyebb fölháborodás hangján, haragtól tajtékozva rontott neki Hegedüs Lórántnak, hogy miként mert a buchsi pályaudvaron velem olyan hosszu ideig társalogni! De nemcsak ez a kicsinyke epizód mutatta meg nekem a Párisba utazó magyar békedelegáció balkáni mentalitását, hanem egy másik, még Buchsban lejátszódott epizód is. Egyszerre ugyanis megjelent elöttem egy ur, akit már korábbi időből ismertem és aki ezuttal a buchsi határrendörség tisztviselöjeként mutatkozott be. Rendkivüli sajnálkozásának kifejezése mellett közölte velem, hogy följelentés következtében kénytelen az irataimat átnézni. Természetesen rendelkezésére bocsájtottam összes papirjaimat, amelyeket az illetö tisztviselö gondosan át is nézett, folytonosan sajnálkozva azon, hogy a kötelessége ilyesmire szoritja. Természetesen semmi olyat, aminek a keresésére utasitották, nem talált és amit talált, az meggyözte öt arról, hogy a feljelentés mennyire alaptalan. Ujabb udvarias bocsánatkérések között bucsuzott el tölem, én azonban nem hagytam annyiban a dolgot, hanem azonnal utánajártam: mi történt és igy tudtam meg, hogy a békedelegációnak valamelyik tagja a svájci határrendörségen följelentett engem, hogy — kommunista agitációt csinálni voltam Svájcban! Az illetö fötisztviselö, aki a svájci kormány köreivel és a Svájcban tartózkodó diplomáciai tényezökkel való kapcsolataimról és egyéb politikai magatartásomról kitünöen volt informálva, ajkát biggyesztve, megvetö mosollyal a szája körül mondta el nekem a dolgot s egyáltalán nem nagyon titkolta, hogy meg van lepödve azon, hogy a magyar békedelegáció olyan urat is visz magával, aki idegen országban ilyen szerepre vállalkozik.

— Most már megértem a Magyarországból érkezö hireket — mondotta bucsuzás közben.

Én pedig hamarjában, vonatom már indulóban volt, arról gondoskodtam, hogy a békedelegáció vezetője, Apponyi Albert erről az esetről tudomást szerezzen. Később ugy hallottam, hogy a svájci tisztviselő felháborodásában ő is osztozott...

A Bécsben töltött első hetek teljes politikai tétlenséget jelentettek a számomra és csak a véres terror gyászos hirei, amelyek kerülő utakon szállingóztak kifelé és amelyeket a napról-napra érkező menekültek szájából kellett hallanunk, jelentettek kapcsolatot köztünk és az otthoniak között. A dunántuli vérengzések után most már a Duna—Tisza-közének vidékéről érkeztek szörnyü s talán még szörnyübb hirek. Emlékszem, hogy amikor az orgoványi tömeggyilkosság hirei érkeztek, akkor én, aki mindenre el voltam készülve, nem akartam hinni bennük. Napról-napra lestem hiteles hirét annak, hogy ez a tömegmészárlás nem igaz, vagy legalább is erősen tulzott s ime: cáfolat helyett a megerősités hire érkezett és rövidesen tudomásul kellett vennünk, hogy Magyarországon valóban megtörtént ez a példátlan eset: valóban igaz, hogy fogházba zárt rabokat „felelőtlen elemek" kivettek az ügyész és a birák kezéből és a szó szoros értelmében fölkoncolták őket! Ezt a szörnyü szót ezzel a hirrel kapcsolatban valamelyik pesti lap törvényszéki tudósitásában olvastam akkoriban, amely arról adott hirt, hogy egy tárgyalás elnöke azzal indokolta a kecskeméti fogházból elvitt vádlottak meg nem jelenését, hogy — ezeket felkoncolták! S erről azután mi egyéb juthatott volna eszembe, mint Horthy Miklós fővezérrel Budapesten folytatott az a tárgyalás, amelyen Horthy ezt a borzalmas szót vagy egy tucatszor ejtette ki a száján a legnagyobb hidegvérrel...

Igy teltek el a napok gyászban, szomoruságban, igy gondoltunk mi, egyre szaporodó emigránsok megilletődötten az otthonmaradottakra, akik életveszedelmek közepett, az internáltatás és a felkoncoltatás fenyegető réme között próbálják menteni, ami menthető. S ilyen szomoru napok gyászos idején érkezett el az a hir is, amely számomra egyénileg a legszomorubb és leggyászosabb volt: Somogyi Béla megöletésének a hire! Eleinte ebben sem akartam hinni, de azután bele kellett törődnöm: igen, igaz, hogy ez a nagyszerü, nemes férfi orgyilkosok áldozata lett, hogy életét előre megfontolt szándékkal, felbujtott gonosztevők kioltották, hogy a Horthy siófoki főhadiszállásán hozott halálos itéletet valóban végrehajtották rajta. A legnemesebb és legkiválóbb emberek egyikének vértanuságát jelen-

tette ez a hir... Tudtam, hogy hetek és hónapok óta várta a halált, hogy hetek és hónapok óta már csak siralomház volt számára Budapest, amelynek kifelé vezető utjait gonosz emberek elzárták elöle...

Sokan várták, én is vártam akkor, hogy ez a szörnyü, égbekiáltó eset valami változtatást fog magával hozni, hogy megállitja utjukon a gyilkosokat, vagy hogy talpraállitja a tisztességes embereket és hogy Somogyi Béla lesz az utolsó áldozat. Hamar be kellett látnunk, hogy tévedtünk. Talán csak napok multak el s ujból rettenetes eset hire jutott el hozzánk: Cservenka párttitkár a Gellért-szálloda pincéiből, Horthy föhadiszállásának épületéből, ahová katonák cipelték magukkal, nyomtalanul eltünt. Most már mindenre el voltunk készülve, most már mindent elhittünk! Azt is, hogy amikor két pesti ügyvéd Cservenka kinyomozásának utján eljutott a Gellért-szállóba és eljutott Horthy fővezér elé is, akitől Cservenkát visszakérték, akkor Horthy ezt válaszolta nekik:

— Ajánlom, hogy az urak ne keressék tovább azt az embert, az veszedelmes kommunista volt...

Nem volt tehát meglepetés, hogy a bécsi emigráció eleinte kisded csapatja napról-napra növekedett; és most már nemcsak a szociáldemokrácia nagy hadseregének egyszerü katonái vagy az egykori bolsevisták özönlöttek Bécs felé, hanem a szociáldemokratapártnak olyan vezetői is, akik eltávozásom után Pesten maradtak abban a hiedelemben, hogy róluk mindenki tudja, mennyire ellenzői voltak velem együtt a bolsevista kalandnak és hogy mennyi gyülölködö támadásban volt részük ez egész bolsevista idö alatt. Régen nyilvánvaló lett ugyanis — és Somogyi meggyilkoltatásával véresen be is igazolódott —, hogy a terror nem is elsösorban az amugyis ártalmatlanná tett bolsevisták és a bolsevizmus ellen irányul, hanem mindenki ellen, akiről tudják, hogy ellensége a fehér terror kurzusának és hive a demokráciának. Igy jelent meg emigránsként egy szép napon bécsi körünkben Buchinger Manó is. Miután Peidl Gyula még énelöttem emigrált, mert a lakása körül állandóan fehér tisztek szaglálództak és helyszinrajzokat vettek föl lakása beosztásáról: most már tehát együtt voltunk a számüzetésban mind a hárman, akikről mindenki tudta, hogy annak idején magunkra maradtan szavaztunk az ellen a pártvezetöségi határozat ellen, amely, ha nem is szándékosan, de végsö eredményében a bolsevizmushoz vezetett és akikről mindenki tudta azt is, hogy e fordulat után azonnal visszavonultunk.

bár addig első helyen állottunk s vezető szerepet vittünk a munkásmozgalomban. De a fehér terror nemcsak minket kergetett ki az országból, hanem Weltner Jakabot is, akiről mindenki tudta, hogy élete állandó kockáztatásával szállt szembe a bolsevizmus kinövéseivel és ostorozta annak visszaéléseit, korrupcióját; sőt, mi több: emigrációba szorult Hatvany Lajos is, aki, bár annak idején lelkes tagja volt a Nemzeti Tanácsnak, mégis a legelsők között fordult a Károlyi-kormány balfelé sodródása ellen, de akinek modernsége és polgári önérzete viszont nem türte az uj kurzus középkori céljait és módszereit sem. Jászi Oszkár, Szende Pál, akik már, hasonlóan az előbbihez, a bolsevizmus elől is a külföldre menekültek, most, annak bukása után, haza sem mentek. Majd megjelent közöttünk a Károlyi-korszak legenergikusabb polgári minisztere, Juhász Nagy Sándor is és hogy a Bécsbe menekülők listája az otthoni helyzetet teljesen hüen jellemezhesse, bevonult körünkbe Peyer Károly is, a Huszár-kormány egykori népjóléti minisztere, aki ezzel a tettével akaratlanul is a leghatásosabban illusztrálta, minő hiba volt a Clerk-féle egyezmény megkötése.

Most azután végképp kitünt az is, hogy semmi remény sincs már arra, hogy sima legyen a bolsevizmusból való átmenet a demokratikus alkotmányformák közé. Kitünt, hogy a fehér terrort már nem lehet utjában megállitani és erejét nem lehet lassan, észrevétlenül csökkenteni; az átmenetet nem lehet már lassu fejlödés során létrehozni, hanem elkerülhetetlenül ránkszakad a vörös bolsevizmus után az annál is ezerszer gyalázatosabb, véresebb fehér bolsevizmus, amelynek megdöntése már csak harc és küzdelem árán lehetséges.

Kitünt egyuttal az is, hogy ez a harc és küzdelem egyelöre aligha vivható meg otthon, kitünt, hogy aki otthon harcolni és küzdeni akar, az az életével fizet, kitünt, hogy maguk a tömegek is ájultan hevernek a földön, guzsba kötött kezekkel, tehetetlenül a rajtuk taposó rémuralommal szemben. A harc sulypontja ilyenformán a külföldre helyezödött át és középpontja, természetszerüen, az emigráció lett. De azokban az idökben az emigrációs harc sem irányulhatott elsösorban hazafelé, hanem inkább és föleg a külföld felé kellett irányulnia. A külföldet kellett fölvilágositani, vele kellett megismertetni, a valóságnak megfelelően, az otthoni állapotokat, a

külföld jóérzésü, demokratikus elveket valló politikusait kellett harcra szólitani az otthon tobzódó antidemokratikus terror ellen.

Ez a feladat nem volt egyszerü. Az egész külföld a bolsevista kaland hatása alatt állt. Az orosz bolsevizmus erőfeszitései a világ összes demokratikus erőit bizalmatlansággal töltötték el minden olyan mozgalommal szemben, amelytől a demokrácia eszméit kellett félteniök. Még a legjobbak is attól féltek egész Európában, hogy az ő házuk fölött is felgyullad a tető és ezért nehéz volt rokonszenvet kelteni ama magyar munkásság szenvedése iránt, amely a magyarországi bolsevizmus uralmának egyik főtényezője volt. A bolsevizmustól való félelem okozta, hogy a magyarországi fehér terror első idejében olyan kevéssé háborodott fel Európa demokratikus közvéleménye a Magyarországon történtek miatt és hogy olyan nagy munkát kellett végeznie az emigrációnak, amig ezt a hangulatot megtörhette. Tehát kezdettől fogva nyilvánvaló volt előttem, hogy a külföld megértésére és segitségére csak ugy számithatunk, ha meg lehet győzni arról, hogy a magyar bolsevizmus veszedelme már elmult, ha meg lehet győzni arról, hogy a fehér terror már nem is a bolsevizmus ellen irányul, hanem mindenki és minden ellen, aki és ami demokráciát jelent és ha erről olyanok tesznek tanuságot, akikről a külföldön is köztudomásu, hogy a bolsevista kalandtól teljesen távol állottak és minden ilyenfajta irányzattól továbbra is távol tartják magukat. Ez a külföld felé irányitott felvilágositó és segitségül hivó munka a nyugati szociáldemokratapártok, elsősorban pedig az angol munkáspárt nélkül lehetetlen lett volna. Annál is inkább igy volt ez, mert a fehér terror első idején éppen Angliának magyarországi diplomáciai és katonai képviselői voltak annak leghivebb segitőtársai. Troubridge admirális, majd később Hohler angol követ, Horthy Miklós családi barátja, olyan jelentéseket küldtek az angol kormánynak, amelyek a legmerészebben tagadták a terrort és amelyek Magyarországot európai jogrendü és jogbiztonságu országnak rajzolták. Ezeket a jelentéseket, amelyeket az angol kormány, a munkáspárt nyomására, fehér könyvben is kiadott, csak az angol munkáspárt segitségével lehetett ellensulyozni, ami bőségesen meg is történt. E kivül folyó emigrációs munka eredménye volt az a bizottság is, amelyet az angol munkáspárt Wedgwood ezredesnek, az angol parlament tagjának vezetésével Magyarországra küldött s amely a kurzus

igazi mivoltáról kemény jelentésben rántotta le a leplet. Nyomon követte ezt a genfi Munkaügyi Hivatal egy bizottságának utja, amelyet ugyan a magyar kormány hivott meg Magyarországra, amelynek helyes fölvilágositása terén azonban, adatok szolgáltatásával, mégis nagyon fontos feladatot végeztünk Bécsben. Mindez pedig nagyon megnehezült volna az emigráció erőszakos egységesitésével, mert e testületek és pártok aligha álltak volna olyan csoportoknak és ilyen mértékben rendelkezésükre, amelyeknek anti-bolsevistasága, a multat vagy a jelent illetően, nem lett volna egészen kétségtelen. Ennek a megfontolásnak alapján ügyeltem én gondosan arra, hogy az emigrációban se találkozzanak azok, akik a bolsevizmus kérdésében nem találkoztak otthon és ezért állottam tudatosan az utjában mindig annak — amit pedig olyan sokan követeltek tőlem —, hogy az emigráció csoportokra való oszlását szüntessük meg és együttesen lépjünk föl. Ez az „egyesülés" — ha nem lettek volna elháríthatatlan elvi és lelki akadályai is — semmiképpen sem lett volna célszerü és az emigráció sulyát és erejét nem hogy fokozta, hanem minden bizonnyal csökkentette volna. Amig igy lassu, szivós, kitartó munkával mégis sikerült a külföld demokratikus közvéleményének figyelmét Magyarország felé irányitani és sikerült néha meg is mozditani és a magyar fehér terror ellen rohamra küldeni, — ez semmiképpen sem sikerült volna, ha az emigráció egységesen lépett volna fel és nem lett volna teljesen nyilvánvaló, hogy a bolsevizmus és az Európához segitségért forduló bécsi emigráció nemcsak nem azonos, de szigoruan ellentétes.

Nem kell eltitkolnom azt sem, hogy ezen az aktuális politikai, taktikai megfontoláson kivül nekem más, igen sulyos okaim is voltak arra, hogy ellene szegüljek az emigráció ugynevezett egyesitésének. Ezek legelső sorban azok az elvi eltérések voltak, amelyek sokkal mélyebben gyökereztek meggyőződésemben, semhogy azokat föláldozni hajlandó lettem volna. Ezenkivül, természetesen, nem tudtam magamat kivonni annak a hatása alól sem, hogy sokan az emigrációban élők közül — akarva vagy akaratlanul, rosszindulatból vagy jóhiszemü tévedés következtében — okozói voltak annak a rettenetes katasztrófának, annak a rettenetes összeomlásnak, amelynek nyomán rom romra halmozódott és szinte minden elpusztult, amit évtizedes harcok során épitettünk.

Az emigráció ilyenformán kezdettől fogva számos csoportra oszlott s miután később a bolsevistáknak egymás közt való marakodása ott ujabb és ujabb bomlásokat hozott létre, e csoportok és alcsoportok száma nem hogy csökkent, hanem, ellenkezően, szaporodott. E csoportok között kezdettől fogva ugyszólván egyetlen kapcsolat állott fönn: azok a harcok, amelyeket egymás ellen vivtak. Ezekben a harcokban a magam részéről teljesen passzivan viselkedtem és a legdurvább támadásokat is viszonozatlanul hagytam, bármilyen oldalról jöttek is. Mert amig egyfelöl semmi kedvem nem volt arra és semmi szükségét nem éreztem annak, hogy az emigrációt egységbe foglaljuk, másfelöl annak sem akartam részese lenni, hogy egymást marcangoljuk. A támadásokat pedig nyugodtan hagyhattam válaszolatlanul, mert a pört, amelyet ellenem folytatni akartak, minden objektiv és tisztességes ember véleménye szerint, már régen eldöntöttnek tekinthettem. Ez a döntés — sajnos! — tulságosan alapos és tulságosan megfölebbezhetetlen volt...

Az emigrációnak az a harca, amelyet hósszu hónapokon keresztül nem egymás közt és egymás ellen, hanem a magyarországi fehér terror ellen vivott, kizáróan negativ volt. Csak a birálatra szoritkozott, csak arra törekedett, hogy a Magyarországon kivüli Európával, magyarokkal és idegenekkel, megismertesse az otthoni szörnyüségeket és kiméletlen birálatot mondjon azokról. Ebben a munkában, kis részben a nyilvánosság elött, nagyobb részben levelek és személyes érintkezés révén, igyekeztem magam is kivenni a részemet. Az első év multával azonban már világosan látszott, hogy az eddigi negativ, tisztára információs és kritikai munka már nem elegendő. Többre van szükség: pozitiv munkát kellett most már kifejteni, programot adni és e program megvalósitására akcióba lépni. Amikor a dolgok fejlödése nagyjában idáig érlelödött, akkor engedtem elvtársaim sürgetésének és elhatároztam magamat az aktivitásra. Ennek az aktivitásnak a célja, természetesen, nem lehetett más, mint az októberi demokrácia eredeti programjának a megvalósitása, az októberi forradalom alkotásainak a bedölt romokon ujból való felépitése. Számomra nyilvánvaló volt, hogy ez nem érhető el másként, csak valamennyi magyar demokratikus erö egybegyüjtése révén. Az októberi forradalom sorsa és a bolsevizmus összeomlása minden kételkedő számára is nyilvánvalóvá

tehette, hogy a demokratikus alkotmányu Magyarország fölépitése nem lehet pártmunka, nem lehet egyetlen osztály müve, hanem csak ugy érhető el, ha mindazok a társadalmi osztályok, rétegek és pártok összefognak, amelyeknek a demokrácia fölépitése érdekük. Ebből a gondolatmenetből született meg egy olyan emigrációs napilap alapitásának gondolata, amelynek programja az októberi demokrácia és amelynek célja az összes demokratikus erők egy táborba gyüjtése legyen e program megvalósitására olymódon, hogy már külsőleg is dokumentálja ezt a programot és ezt a célt. Igy született meg a „Jövő", igy kapott ez a lap két főszerkesztőt — Lovászy Márton, aki már régen önkéntes emigránsként élt Jugoszláviában, az első hivásra örömmel jött, hogy az uj harcban megint kiálljon az élre —, igy találkoztak e lap szerkesztőségében polgárok és szocialisták és igy sikerült lassankint hidat vernünk az otthoni és emigrációs demokratikus erők között. Hogy pedig az alapgondolat helyes volt s hogy a kivitel, szerénytelenség nélkül is, eredményesnek volt tekinthető, azt csakhamar megmutatta az a féktelen gyülölet, amellyel az otthoni fehér terror kurzusa ez ellen a lap ellen és mindazok ellen fordult, akik otthon vagy az emigrációban bárminemü kapcsolatba léptek vele.

Otthon ezalatt lassacskán kiderült, hogy a demokratikus erők passzivitásba lépése, főleg pedig a munkásság félrevonulása minden politikai aktivitástól, szintén erőmegnyilvánulást jelentett, mégpedig mindinkább fokozódót és hogy főleg a munkásság politikai sulya lett mind nagyobb és nagyobb. Ami befolyást a távolból az otthoni dolgok menetére gyakorolhattam, azt a föntvázolt alapgondolatnak megfelelően mindeddig arra irányitottam, hogy odahaza is mind szorosabb kapcsolatba lépjenek egymással a szerteszórt demokratikus erők és hogy ebből végül is kialakuljon azok teljes egyesitése az ellenforradalom megbuktatására és az októberi demokrácia céljainak megvalósitására. Ennek a gondolatnak megfelelően arra is kellett törekednem, hogy a szociáldemokratapárt a rája nehezedő sulyos terror nyomása alatt és a bolsevizmus összeomlásából szükségszerüen, lelki ellenhatásként, beállott kishitüség következtében tulságosan jobbra ne forduljon és meg ne ismételje a Clerk-féle tárgyalások végén elkövetett hibát. Ez ellen a veszedelem ellen annál nyomatékosabban kellett fellépni, mert lassan más tekintetben is fordult a helyzet. Amig ugyanis az emigráció

kezdetén a harc sulypontja a külföldre helyeződött át, ez a sulypont később lassan és az otthoni demokratikus erök némi fölszabadulásával mind fokozottabban ismét Magyarországra helyeződött vissza.

Az itt vázolt két cél érdekében kifejtett emigrációs müködésem sokkal közelebb van e sorok papirra vetésének napjaihoz, semhogy részletesen számolhatnék be róla. De nem kell eltitkolnom, ami ugyis nyilt titok ma már, hogy eme munkám közben gyakran sulyos ellentétek adódtak az én álláspontom és a szociáldemokratapártot otthon vezető elvtársaim álláspontja között. Ezeknek az ellentéteknek során nem egyszer megtörtént, hogy én, aki a pártommal való első sulyos lelkiismereti konfliktusom alkalmával messze jobbra álltam töle, most, ezekben a napokban, többször kerültem messze balra töle. Ezek a változatok azonban nem tévesztettek és nem tévesztheltek meg és én nyugodt lelkiismerettel, abban a biztos tudatban folytatom ezt az emigrációs küzdelmet, hogy a történelmi fejlödés utján haladok és hogy minden kilengés, minden jobbra-balra való eltávolodás, minden, sokszor huzamos ideig tartó, ellenkező látszat ellenére is, a magyar demokrácia valamennyi eröi találkozni fognak ezen az uton és egyetlen táborként fognak harcba indulni az uj, demokratikus Magyarországért, amelynek — a győzelem után — legmegbizhatóbb tábora bizonyára a szociáldemokratapárt lesz.

VII.

Tanulságok.

Ugy érzem, tartozom azzal, hogy az egymásra tóduló események leirásának e kisérlete után kisérletet tegyek arra is, hogy mind e történést egységbe foglaljam, igazi értelmét kihámozni próbáljam és tanulságait levonjam.

Mi volt az eredeti értelme az októberi forradalomnak? Mi volt az oka annak, hogy az események kiforgatták eredeti értelméből? Mik voltak bukásának okai? Mik voltak az okai a bolsevizmus esztelen kisérletének és mi a történelmi értelme a fehér terror szennyes, véres, garázda uralmának? Végül pedig: mi a megoldás, hová vezet Magyarország utja?

Ezek mind olyan kérdések, amelyekre joggal keresünk és várunk választ.

Mielőtt azonban ezekre a kérdésekre választ kereshetünk, előbb tisztáznunk kell egy másik kérdést: vajjon az, ami októberben Magyarországon történt, forradalom volt-e egyáltalán és ha igen: melyik osztálynak mire irányuló forradalma volt?

Nem akarok itt azokkal vitába bocsájtkozni, akik, csak azért, hogy ezt a népmozgalmat lebecsüljék, egy maroknyi ember „lázadás"-ának mondják az egészet. Ezt a különben sem uj vitát (a reakciónak mindig ugyanazok a gondolatai és érvei vannak) már régen elintézték azzal a szellemes megállapitással, amely, persze, szintén nem szociológiai, hanem csak ugyanolyan politikai válasz, mint aminő maga az állitás: ha győz a népmozgalom, akkor forradalom, ha leverik, akkor lázadás! Októbernek forradalmi mivoltát senki sem vonta kétségbe, amig diadalmas volt — lázadássá azóta „degradálták". De az ilyen felszines és politikai tendenciát szolgáló megállapitással itt semmire sem megyünk. Igyekeznünk kell valamilyen objektiv mértéket találnunk, amelyet alkalmazhatunk.

Arra a kérdésre, hogy „mi a forradalom?“ — Kautsky igyekszik szabatos választ adni „Szociális forradalom“ cimü müvében. Ebben a válaszban nem elégszik meg Marxnak, az ő véleménye szerint túláltalános ama megállapitásával, hogy: szociális forradalom a társadalom óriási jogi és politikai felsőépitményének hol lassubb, hol gyorsabb ütemü átalakulása, a társadalom gazdasági alapjaiban végbement átalakulások következtében. Kautsky egy lépéssel tovább megy és megkülönbözteti a politikai forradalmat a szociális forradalomtól. Azt mondja Kautsky, hogy a forradalom és a reform ellentéte nem abban rejlik, hogy az egyik esetben erőszakot alkalmaznak, a másikban nem. Vannak, szerinte, minden erőszak nélkül diadalra jutó forradalmak is és vannak olyan erőszakos népmozgalmak, amelyeknek célja legkevésbbé forradalmi. Példaként hivatkozik a francia harmadik rendnek nemzetgyüléssé alakulására 1789. junius 17-én, amely minden külső erőszak nélkül is elsőrendü forradalmi cselekedet volt. Másfelől hivatkozik az 1774—75. évi nagy franciaországi lázadásokra, amelyeknek egyedüli céljuk a kenyér olcsóbbátétele volt. Nem az erőszakos lázadás tesz valamely népmozgalmat forradalommá, hanem az, hogy segitségével valamely uj, addig elnyomott osztály szerzi meg vagy akarja megszerezni a politikai hatalmat. Ha a hatalmon lévő osztályok visznek keresztül bizonyos jogi vagy politikai rendszabályokat, akkor azok reformok, még akkor is, ha ezek az uralkodó osztályok csak kényszer előtt hajolnak meg; ha azonban ugyanezeket a rendszabályokat olyan társadalmi osztály viszi keresztül, amely eddig el volt nyomva s amely most szerezte meg a hatalmat, akkor azok forradalmiak. Igy jut el Kautsky annak a megállapitásához, hogy a politikai forradalom lényeges jellemvonása a szociális forradalomnak, szemben a szociális reformmal. „Másrészt — mondja Kautsky — csak az olyan politikai forradalom jelent egyuttal szociális forradalmat is, amely olyan, addig társadalmilag elnyomott osztálytól indult ki, amely kénytelen a maga politikai fölszabadulását szociális téren is végrehajtani, amely kénytelen a maga politikai fölszabadulását szociális fölszabadulásával teljessé tenni, mert eddigi elnyomott társadalmi helyzete nem egyeztethető össze politikai uralmával.“

Mármost próbáljuk Kautskynak ezt a definicióját mértékül alkalmazni a magyar Októberre. Ha igyekszünk visszahelyezkedni az Októbert közvetetlenül megelőző időkre, akkor nem nehéz meg-

állapitanunk a mozgalom eredeti értelmét. A Nemzeti Tanácsnak közvetetlenül a diadal előtt és után adott célkitüzései és programkövetelései nyujthatnak tiszta képet e tekintetben. E követelések — a háboru rögtönös befejezésének és Magyarország függetlenségének követelése mellett — Magyarország egész kormányzatának és közigazgatásának demokratikus alapokra való fektetésére és modern, szociális szellemmel való átitatására irányultak. Demokratikus közszabadságok, korlátlan gyülekezési és egyesülési jog, teljes sajtószabadság, a legdemokratikusabb választójog s ezek mellett modern szellemü szociálpolitika és energikus földreform voltak e program alapvető pillérei. Látszat szerint csupa olyan követelés, amelyek nem forradalmiak, csak egyszerü radikális politikai követelések. Ez azonban csak látszat. Volt annak mélyebb értelme is, hogy nem csak Tiszáék, hanem az Andrássy vezetése alatt álló régi politikusok is csökönyösen visszautasitottak minden kompromisszumot e program alapján, hogy maga Andrássy visszautasitott minket, amikor a Nemzeti Tanács megbizásából nála jártunk, és hogy ugyanő még a legutolsó kritikus pillanatban is elgáncsolta Károlyi Mihály kineveztetését. A régi Magyarországot képviselő, régi politikusok világosan érezték, hogy ez a látszólagos sima reformprogram alapjában véve: forradalmi program.

Ha Októbernek itt vázolt programjára mérték gyanánt ráhelyezzük Kautsky fenti, szerintem tökéletesen helytálló, definicióját, akkor, amint látni fogjuk, arra az eredményre jutunk, hogy: a magyar októberi forradalom a maga eredeti céljai és programja szerint politikai forradalom és bizonyos részében szociális forradalom is volt. Miért? Politikai forradalom volt azért, mert uj társadalmi osztályok akarták segitségével a politikai hatalmat átvenni. Szociális forradalom pedig azért és annyiban volt, mert és amennyiben az egyik társadalmi osztálynak a maga politikai felszabadulását szociális téren is teljessé kellett tennie.

Lássuk: mely társadalmi osztályoknak a politikai hatalom átvételére és szociális felszabadulásra irányuló törekvései avatták Októbert politikai és szociális forradalommá?

A polgárságé és a parasztságé.

Magyarország kormányzatának és közigazgatásának teljes demokratizálása, az összes demokratikus közszabadságok biztositása: ezt jelenti. Azt hiszem, hogy ami az utóbbi osztályt illeti,

semmiképpen sem kétséges, hogy a helyzet valóban ez volt. Hiszen nyilvánvaló, hogy a demokrácia hiánya az országnak ezt a számszerint legnagyobb osztályát nem csak politikai jogaitól, hanem ezekkel együtt a politikai hatalomtól is megfosztotta. Kétségtelen, hogy a valóban általános választójog titkos szavazással egybekötve és a közigazgatás egész területén alkalmazva, vagyis a megyében és a községben is, ennek az osztálynak politikai hatalomrajutását jelenti, vagy legalább is az objektiv lehetőségét annak, hogy ezt a politikai hatalmat magának megszerezze. Kétségtelen, hogy ezzel egy addig a hatalomból kizárt osztály került volna a hatalomra, amivel azután ezen a ponton adva van a politikai forradalom ismertető jele.

A parasztságnak mint társadalmi osztálynak azonban más, messzebbmenő és jelentősebb szerepet is juttatott Október. Közvetetlenül megvalósitandó céljai közé tüzte a földreformot: a földnélküli parasztok földhözjuttatását, a kötött birtokok felszabaditásának és parcellázásának segitségével. Ez már több volt puszta politikai forradalomnál — ez már az volt, ami Kautsky definiciója szerint: szociális forradalom. Mert ez a követelés azt jelentette, hogy egy „addig elnyomott társadalmi osztály kénytelen a maga politikai fölszabadulását szociális téren is végrehajtani, kénytelen a maga politikai fölszabadulását szociális fölszabadulásával is teljessé tenni“ ...

Ime: az októberi program teljes végrehajtása politikai és szociális forradalom végbemenetelét jelentette volna, mert egy eddig uralkodott társadalmi osztály, a feudális nagybirtokosság helyett egy másik osztály, a parasztság kezébe tette volna a politikai hatalmat és mert ugyanezt a társadalmi osztályt szociálisan is felszabaditotta volna, széttörvén a feudalizmus gazdasági rendszerét és helyébe tevén a kisparaszt parcella-gazdálkodását.

Amig ilyenformán a parasztság tekintetében meglehetősen világos Október helyzete, addig sokkal bonyolultabb és kevésbbé áttekinthető a másik, előbb emlitett osztálynál: a polgárságnál.

Nyilvánvaló, hogy a polgárság számára, annak osztályhelyzetét tekintve, Október nem jelenthetett szociális forradalmat. Egyszerüen azért nem, mert a polgárság — értve ezalatt a városi polgárságot, a nagy- és kisipar, nagy- és kiskereskedelem képviselöit és az ezek uszályát alkotó intellektuel-réteget — szociálisan nem az elnyomott,

hanem az uralkodó osztályokhoz tartozott. Magyarország jogi és politikai felsőépitménye ezt az osztályt szociális szempontból uralkodó osztállyá avatta, mert az állam, a maga törvényeivel és erőhatalmi szervezeteivel, ennek az érdekeit szolgálta és védte mindenben, ez osztály érdekeinek bocsájtotta magát rendelkezésére és az egész vonalon ellene szegült minden más, ellentétes érdek érvényesülésének. Azt hihetnők, hogy ennek a felismerése már világosan kizárja azt is, hogy Október a polgárság érdekében végbevitt politikai forradalmat is jelenthetett volna. Hiszen — Kautsky definiciója is erre a feltevésre mutat — az osztályok előbb vivják meg politikai forradalmukat és csak azután küzdik ki szociális felszabadulásukat. Vagyis: amely osztály szociálisan az uralkodó osztályokhoz tartozik, az, e feltevés szerint, nem tartozhat politikailag a nem uralkodó osztályok közé. Ezen a ponton bonyolódik azonban végzetessé a magyar polgárság osztályhelyzete. Mert az az igazság, hogy ez az osztály, ellenére annak, hogy szociálisan az uralkodó osztályok attributumaival van felruházva, politikailag mégsem tartozik az uralkodó osztályok közé! Már magában véve a demokrácia minden hiánya is erre mutat, mert a polgárság uralkodó osztállyá avatása eddig mindig a demokrácia bizonyos foku győzelmével volt kapcsolatos és annak valóban elengedhetetlen kelléke is. De akiket ez az elméleti okoskodás nem győz meg, azok vessenek egy pillantást az Október előtti Magyarországra: kiknek a kezében volt a politikai hatalom? A polgárságéban?

Szó sincs róla! A kormány, a minisztériumok, a közigazgatás, a hadsereg: a mágnások és a zsentri kezeiben voltak (amely utóbbinak nagy része még napjainkban is feudális és nem polgári osztályérdeket képvisel). A parlamentben csak mutatóul volt a polgárságnak egy-egy igazi képviselője, a főrendiházban pedig igazán csak kirakati tárgy gyanánt. Egy-egy igazi polgárnak a parlamentbe való megválasztása mindig szenzáció-számba ment és még nagyobb volt a szenzáció, ha ilyen polgár került esetleg valamely államtitkári székbe. A parlamentbe bejutott polgárok, nagyon kevés kivétellel, már előzően renegátjai lettek a polgárságnak és vagy a feudális urak pórázán jutottak oda be, azok házi zsidaiként, vagy külsőleg is elszakadtak ettől az osztálytól, mint például: a bárósitott nagybankárok, „báró" Szterényi és a többi. Ezek, persze, nem polgári osztályérdekeket, hanem mindenkor a

mágnás-feudalizmus érdekeit képviselték. A mindvégig polgárnak megmaradt és a polgárság minden erényét és hibáját megtestesitő képviselők (például Sándor Pál) a legritkább jelenségek közé tartoztak. Még a par excellence dacos és küzdő polgárnak indult Vázsonyi is rövidesen a mágnások politikai vontatókötelére került. Egyébként pedig az ő miniszterségének későbbi epizódja már a közeledő forradalom előjátéka volt és annak támasza nem is annyira a polgárság, mint inkább a már forrongó munkásság volt. (A legelső, aki a feudális parlament óriási többségével együtt öt cserben hagyta: Szterényi volt, a bárósitott „polgár".) Hol uralkodott tehát a polgárság és kik voltak reprezentánsai a hatalomban? Miből állt az uralkodása?

A polgárság „uralkodása" abból állt, hogy a valóban uralkodó mágnás-oligarchia bizonyos fokig a maga társává és szövetségesévé fogadta, a munkássággal szemben erélyesen megvédte (lásd a Bánffy—Perczel-korszakot és a munkásság szervezkedésének szakadatlan üldözéseit), szabad rablást engedélyezett neki (lásd a panama-sorozatokat), ideológiájának néha-néha bizonyos engedményeket tett (lásd a Wekerle-féle liberalizmus korszakát) és állami pénzekből bőségesen táplálta (lásd a Baross-féle és későbbi ugynevezett iparfejlesztést). De már azon a téren, amely a legvilágosabban mutatja meg, hogy valamely államban mely társadalmi osztály uralkodik: a pénzügyi és gazdasági politika terén a feudalizmus urai kérlelhetetlenek voltak. Magyarország egész adó- és vámpolitikája teljesen a nagybirtok érdekeinek szolgálatában állott egészen Október napjaiig. A nagybirtok viszonylag szinte adómentes volt, minden terhet a többi néposztályok viseltek, főleg a fogyasztók széles rétegei. Márpedig ez nem olyan adópolitika, amilyent valamely valóban uralkodó polgárság csinál vagy akár csak el is türhet. Ugyanigy volt ez a vámpolitika terén is. Hiszen emlékezzünk csak vissza arra, hogy Szerbiával való egész konfliktusunk — a világháborunak és Magyarország összeomlásának ez a kiindulása! — a magyar agráriusok érdekeit késhegyig menő vámpolitika miatt tört ki. Ez a vámpolitika, amely Szerbiát gazdasági megfulladással fenyegette, a magyar városi lakosságot rendkivül nagy mértékben sujtotta. Drágává tette a városi megélhetését, leszoritotta a munkás életszinvonalát, béremelésre irányuló tendenciákat erősitett, egyszóval egész hatásában: nemcsak népellenes, hanem kifejezetten polgár-

ságellenes is volt a legnagyobb mértékben. És a polgárság ezt szó nélkül, ellenállás nélkül türte! Vajjon igy viselkedik-e az olyan polgárság, amelynek valóban birtokában van a politikai hatalom? És van-e olyan uralmon lévő polgárság a világon, amely a maga politikai uralmát legelső sorban nem arra használná fel, hogy az állam egész pénzügyi és gazdasági politikáját a maga érdekeinek megfelelően irányitsa?

Bármily furcsán hangzik is tehát, mégis igaz, hogy a magyar polgárság az októberi forradalomig politikailag nem volt uralkodó osztály. (Ma megint nem az, sőt ma talán még kevésbbé az, mint valaha.) Miként lehetséges azonban, hogy valamely társadalmi osztály szociálisan uralkodó osztály lehessen anélkül, hogy a politikai hatalom is a kezében legyen?

Messze tullépné ennek a könyvnek a terjedelmét, ha ezt a sajátságos jelenséget a történelmi fejlődés kapcsán részletesen akarnám fejtegetni. Magyarázatul elég lesz annyi, hogy Magyarország néhány évtized alatt rohanva tette meg az erőteljes iparosodásnak rendkivül hosszu utját, ugy, hogy Magyarországon a tulajdonképpeni polgárságnak, mint osztálynak a kialakulása ezekben a legutolsó évtizedekben ment végbe és az egész polgárság ugyszólván rá van oltva az egyébként teljesen agrárjellegü és feudális társadalmi szervezetü Magyarországra. Ennek a legelső következménye az lett, hogy a polgárság és a feudalizmus osztályellentétei, amelyek Nyugat-Európában a különféle, egymásra következő forradalmakban nyertek elintézést, itt még csak nem is alakulhattak ki. Annál is inkább igy volt ez, mert a polgárság osztályként való kialakulását, a nyugati szocializmusnak Magyarország felé való kisugárzása következtében, nemcsak nyomon követte, hanem — legalább is intenzivitásában — egyenesen megelőzte a hátában keletkező munkásságnak osztályként való szervezkedése. Miután pedig a polgárság szociális téren az uralkodó osztályok minden kiváltságával ruházódott fel anélkül, hogy ezt a feudális társadalmi osztályoktól ki kellett volna verekednie — aminek föként két oka volt: a polgárságnak gyönge és ezért a feudalizmussal szemben egyelőre veszélytelen volta, valamint az előző nyugateurópai fejlődésnek idevaló átsugárzása —, ez az osztály, tudatosan vagy öntudatlanul, lemondott a politikai hatalomra való törekvésről és azt teljesen átengedte a feudalizmusnak, becserélvén

érte a maga szociális osztályérdekeinek a védelmét, az öt szorongató munkásság ellen.

Ez az egész állapot azonban — ha szabad ezt a kifejezést használni — természetellenes volt. Nem is lehetett szociológiailag tartósan megalapozva, mert hiszen nagyrészt csak azon nyugodott, hogy a fejlödésnek a szomszédos államok elöbbrehaladott stádiumaiból elölegezte egyfelöl a szocialista szervezkedés fenyegetö erejét, másfelöl a polgárság szociális téren való uralkodóosztály-jellegét, még mielött az politikailag is uralkodó osztállyá lett volna. A magyar polgárság, amely szociális forradalom nélkül lett szociálisan felszabadult osztály, adós maradt politikai forradalmával is és igy nem is válhatott politikailag uralkodó osztállyá, éppen csak háttérbe szoritott, csöndes társa lehetett a feudalizmusnak. Ugyszólván per prokura uralkodott. Nyilvánvaló, hogy az ilyesmi csak addig lehetséges, amig a gazdasági élet alapépitménye annyira át nem alakul, hogy a rajta nyugvó felsöépitmény be nem döl. És nyilvánvaló, hogy az ország fokozódó iparosodásával, a polgárságnak szám szerint való növekedésével: ennek a barátságos állapotnak meg kell szünnie s az osztályellentéteknek ki kell élesedniök, egyfelöl a mágnás-oligarchia, másfelöl a polgárság, vagy, mondjuk, a feudalizmus és a kapitalizmus között. A polgárság nem sikkaszthatta el végleg a maga forradalmát, amellyel adós maradt, utólag meg kellett, esetleg mégegyszer meg kell azt vivnia.

De mi lehet ennek a forradalomnak a tartalma? Csak a mágnás-oligarchia politikai uralmának a megtörése!

Mivel érheti el ez a forradalom ezt a célt? Csak az állami élet olyan foku demokratizálásával, amely ezt a hatalomeltolást megvalósitja!

Persze: ezen a ponton megint erösen bonyolulttá válik a polgárság osztályhelyzete. Mert a messzemenö demokratizálódás jelent ugyan neki annyit, hogy megtörik a nagybirtok hatalma, de nem jelent annyit, hogy ez a hatalom föltétlenül az ö kezébe megy át, mert hiszen örökösként a parasztság jelentkezik! Ez a helyzet kétségtelenül szintén erösen hozzájárult ahhoz, hogy a magyar polgárság olyan sokáig türte inferioris helyzetét. Inkább akart a nagybirtok mellett meghuzódni a hatalmon, mint a parasztsággal osztozni rajta. De ez már azután nem az egész polgárság szempontja, hanem csak a legfelsöbb rétegeié, a nagybankárok, a nagykereskedök és a nagy-

ipar képviselöié. A polgárság széles rétegei számára — és a polgárság számszerü növekedése éppen ezek táborát duzzasztja — mindinkább tarthatatlanná kell válnia a nagybirtok adó- és vámpolitikájának és ez a réteg mind természetesebb szövetségesévé válik a parasztságnak a feudalizmus ellen. Vagyis a fejlödés erejének két részre kellett bontania a polgárságot, amelyek közül az egyik, a szám szerint kisebb, de befolyásban erösebb, szövetségese marad a mágnásuralomnak, a másik, amely számszerüen mind nagyobb és nagyobb lesz, szükségszerüen forradalmasodik és harcosává válik ama demokratikus irányzatnak, amely ezt az uralmat megdöntheti. Aki az utolsó évtized politikai mozgalmait figyelemmel kisérte Magyarországon, az tudja, hogy ez a kettéváló folyamat valóban megindult és hogy ez éppen az októberi forradalomban meglehetösen világosan dokumentálódott is. (Nagyon érdekesen illusztrálja a polgárságnak ezt a felemás helyzetét és a folyamatban lévö átalakulást az olyan modern müveltségü intellektuelek magatartása, mint Méhely Kálmán és Fenyö Miksa, akik, noha szociálisan munkáltatói érdekeltségek vezetö férfiai, vagy azok voltak, politikailag szoros kapcsolatban, söt szövetségben állnak a szervezett munkássággal.)

Ennek az itt vázolt fejlödésnek a során a polgárságnak és parasztságnak politikai forradalma hovatovább okvetetlenül elkerülhetetlenné vált volna háboru, összeomlás, Nemzeti Tanács és Október nélkül is. Más kérdés azonban, hogy okvetetlenül máról-holnapra és erösza kosan ment volna-e végbe? Elképzelhetö, hogy mindez fokról-fokra, békés fejlödés során valósult volna meg. De tudjuk, hogy ebben az esetben is éppen ugy politikai forradalmat jelentett volna ez az átalakulás, mint emigy. Azonban a háboru, az összeomlás, Tisza csökönyös szembehelyezkedése minden haladással, Wekerle választójogi csalása, Andrássynak utolsó pillanatban történt gáncsvetése megakadályozták ezt a békés forradalmat és az októberi forradalom erösza kos diadala a demokrácia elveinek gyözelmét egy csapásra vitte keresztül, egy csapásra döntötte meg az addig uralmon volt társadalmi osztály hatalmát és tette meg a döntö lépéseket egy addig elnyomott társadalmi osztály: a parasztság felszabaditására is.

Ha ez az egész itt kifejtett okoskodás helyes, akkor az októberi forradalom a maga céljait tekintve politikai forradalma volt a parasztságnak és a polgárság nagyobb részének, ugyanakkor pedig szociális forradalma volt a parasztságnak. Valami azonban —

legalább látszólag — rácáfol erre az egész megállapitásra. A következő:

Az októberi forradalomban a parasztság és a polgárság a maga szervezeteivel és tagjaival nem vitt döntő szerepet. Nagyobb számban csak katonaruhás tagjai vettek benne részt, mégpedig az elöbbiek a frontszolgálat megtagadásával, a polgárság intellektuel részeiből sorozódott tartalékos tisztek pedig a forradalom éjjelén azzal, hogy a budapesti menetzászlóaljakkal együtt a Nemzeti Tanács mellé állottak. De a politikailag szervezett polgárság nagyrésze, Vázsonyi Vilmos vezetése alatt és a politikailag szervezett parasztság, nagyatádi Szabó István vezetése alatt, éppenséggel az ellentáborban állottak. Az októberi forradalom gerince ilyenformán az ipari munkásság volt, amely gazdaságilag a szakszervezetekben, politikailag pedig a szociáldemokratapártban hatalmas egységgé tömörülve a maga erejét osztatlanul bocsájtotta a Nemzeti Tanács rendelkezésére és amelyet egyedül hatott át a maga egészében tudatos forradalmi szellem. Az októberi forradalom elöörsi csatáit, kezdve a városházi nagygyüléstöl, amely Eszterházyt és Vázsonyit lenditette a miniszteri székekbe, egészen addig az Országház-téri gyülésig, amely csak néhány nappal előzte meg az októberi forradalmat, szintén a szervezett ipari munkásság vivta meg. Hogyan értsük hát azt, hogy nem azok az osztályok voltak Október forradalmának legfőbb harcosai, amelyek számára — a fenti okoskodás szerint — Október részben politikai, részben szociális felszabadulást jelentett? És hogyan értsük meg, hogy olyan társadalmi osztály, az ipari munkásság, vitte a döntö szerepet, amely a fönti okoskodás szerint a maga sajátos és közvetetlen osztályérdekei számára semmi forradalmi jelentöségü eredményt nem várhatott? Hogyan értsük meg azt, hogy a Nemzeti Tanács programja forradalmi jelentöségü volt két nem aktivan forradalmi osztály, a polgárság és a parasztság szempontjából, ellenben csak nem-forradalmi jelentöségü szociális reformokat igért a mögötte álló legaktivabb forradalmi osztálynak, az ipari munkásságnak? Éppen a legforradalmibb osztály ne követett volna közvetetlen forradalmi célokat? Az októberi forradalom célkitüzése, programja volt-e hibás, maradt-e innen a történelmien szükséges határon, avagy az ipari munkásság vétette-e el a dolgot, ismerte-e félre a maga történelmi feladatát, amikor odaállott e neki közvetetlenül keveset jelentő s az ő közvetetlen osztályérdekei szempontjából egyáltalán nem forradalmi program mögé?

Vegyük először az első kérdést. Történelmi mértékkel mérve, vajjon elég messze ment-e a Nemzeti Tanács programja, vagy pedig az volt-e a helyes, ami később történt, hogy t. i. e program mindinkább kibővült messzebbmenő követelésekkel olyképpen, hogy először az ipari munkásság sajátos politikai forradalmává lett, majd, a bolsevizmus révén, egyenesen az ipari munkásság teljes szociális felszabaditását tüzte ki céljául? Helyes vagy helytelen volt-e, hogy az eredeti októberi program csak a polgárság és parasztság politikai felszabaditását és az utóbbinak szociális felszabaditását tüzte ki céljául, ellenben az ipari munkásság tekintetében megelégedett olyan reformok keresztülvitelével, amelyek ez osztálynak sem politikai, sem szociális forradalmát nem jelentették?

Aki e kérdésekre azzal válaszol — persze: ma már nem sokan lesznek ilyenek! —, hogy a Nemzeti Tanács eredeti programja tulszük volt, az tulajdonképpen azt állitja, hogy az októberi forradalom alkalmát arra is föl lehetett volna használni, hogy Magyarországot a feudális gazdasági és politikai uralom rendszeréből egy ugrásra átvezessük olyan gazdasági és politikai rendszerbe, amely addig még sokkal előrehaladottabb államokban sem volt megvalósitható. Ezeket az itt felvetett kérdéseket tulajdonképpen régen eldöntötték az események és még Oroszországra nézve is kitünt, hogy a történelem fejlődésének ilyen erőszakolása nem lehetséges. De viszont a katasztrófa éppen abból származott, hogy azok, akiknek a döntés a kezükben volt, ezt nem tudták vagy nem akarták előre látni, holott teljes matematikai bizonyossággal ki lehetett számitani. Ez két okból volt nagyon különös. Először: mert nyers visszaesést jelentett a Marx előtti idők forradalmi ideológiájába és utópizmusába, amikor sok szocialista még azt hitte, hogy a forradalmak „csinálás"-ához csak „akarat" és „alkalom" kell. Másodszor pedig: mert csodálatosképpen ugyanaz a szociáldemokrata tábor követte el ezt a tévedést, amely az előző évtizedekben teljes következetességgel folytatott ellenkező elméleti alapokon ellenkező irányu gyakorlati politikát. De erről később.

Nem vagyok betüimádó és nem azért hivatkozom az itt következőkben egynéhányszor Marxra és Engelsre, mert azt hiszem, hogy amit ők több mint félszázad előtt leirtak, annak minden sora ma is okvetetlenül helytáll. Ők maguk tiltakoznának a leghevesebben az ellen, hogy müveiket bibliává avassák, amelyhez nem fér kritika.

Hiszen elsősorban ők maguk szolgáltattak példát azzal, hogy folyton-folyvást ellenőrizték saját elméleteiket a tények és események során és ösmerték be ennek kapcsán nem egyszer tévedéseiket. Azt sem hiszem, hogy a modern szocializmus Marx és Engels tanitásaival áll vagy bukik és hogy ezért kell körömszakadtáig védeni és érinthetetlen dogmává felmagasztositani vagy lealacsonyitani azokat. Ha tehát, ismétlem, az itt következő sorokban egynéhányszor Marxra és Engelsre hivatkozom, akkor ezt csak azért teszem, mert meggyőződésem szerint ebben a vonatkozásban valóban igaz minden soruk még ma is, hiszen az utolsó évek eseményei ezt mindenben meg is erősitették és mert éppen a reájuk való hamis hivatkozással követték el a legtöbb visszaélést és igy érdemes megállapitani, hogy kik tévedtek Marx szerint is: azok-e, akik a Nemzeti Tanács eredeti, „mérsékelt" programját megalkották, avagy azok-e, akik azt később keveselve, „radikálisabb"-bal helyettesitették?

A Nemzeti Tanács eredeti programja azt akarta, hogy a politikai hatalom a feudális nagybirtok kezéből a parasztság és a polgárság kezébe menjen át, és hogy ez a kettős politikai forradalom a parasztság szociális felszabadulásával váljék teljessé. Az ezen tulmenő, később megkisérelt, „radikálisabb" program ezzel meg nem elégedve és e két fázis átugrásával egyenesen a proletariátus politikai forradalmát és szociális felszabaditását akarta megvalósitani. Nos, mit szól vajjon Marx, aki a proletárság végleges fölszabaditásának bizonyára lelkes és intranzigens harcosa volt, az ilyen törekvésekhez? A „Kapital" előszavában a következő mondatokra bukkanunk:

„Az egyik nemzet tanuljon és tanulhat is a másiktól. Még ha valamely társadalom meg is találta fejlődésének természeti törvényeit — aminthogy e mű végső célja is az, hogy a modern társadalom gazdasági fejlődésének törvényeit felderitse —, akkor se tudja a természetszerü fejlődés fázisait átugrani, vagy rendeletekkel eltüntetni. De a vajudás fájdalmait megrövidítheti és enyhitheti."

Ez, ugyebár, világos. De van Marxnak egy másik, idevágó, talán még szabatosabb nyilatkozata is:

„Egyetlen társadalmi rend sem pusztul el mindaddig, amig ki nem fejlődnek mindama termelőerők, amelyeknek elegendő teret tud nyujtani és magasabb termelő viszonyok sohasem lépnek

helyükbe mindaddig, amig ezeknek az anyagi létfeltételei magának a régi társadalomnak a méhében meg nem fogamzottak." („Zur Kritik der politischen Ökonomie.")

Az egyik helyen tehát azt mondja Marx, hogy valamely társadalmi rend tagjai hiába tudják, akár elméleti alapon, akár előbbre haladottabb államokban szerzett tapasztalatok alapján, fejükben a fejlödés egy későbbi fázisát előre helyesen megszerkeszteni: a természetszerü fejlödés szakaszait nem lehet átugrani semmiféle erös akarattal vagy semmiféle alkalomnak, konjunkturának ügyes megragadásával, csak éppen az átmenet nehézségeit, a szülés fájdalmait lehet enyhiteni. A másik idézett helyen pedig valamely uj társadalmi rend megszületésének előfeltételévé megint nem a kinálkozó alkalmat vagy az erös „forradalmi" akaratot teszi Marx, hanem azt, hogy a termelöerök fejlödése kimeritette-e már a régi társadalmi rendben kinálkozó összes lehetöségeket és hogy ez a régi rend kitermelte-e már saját magán belül az uj rend anyagi létfeltételeit. Vajjon ki merné azt mondani, hogy ezek a létfeltételek Magyarország eddig elért fejlödése során bármikor, csak egy pillanatra is adva voltak? Hiszen láttuk, hogy Magyarországnál mérhetetlenül messzebb elörehaladott államok termelöerői sem töltötték be mindeddig azt a teret, amelyet nekik a mai társadalmi rend nyujtani tud és nem is termelték még ki teljesen egy uj rend anyagi létföltételeit!

Tucatjával lehetne még hasonló idézeteket kikeresni Marx munkáiból, de minek? Ez a kettö is igazolja — amit egyébként mindenkinek tudnia illenék róla —, hogy Marx egyáltalán nem tartozott a forradalom romantikusai közé.

Ezzel azután két elözö kérdésünkre kaptunk választ. Elöször is azt a választ, hogy az októberi forradalom eredeti célkitüzése nem maradt innen azokon a határokon, amelyeket Marx szerint nem lehet átugrani, hanem azokat pontosan betartotta, másodszor pedig azt, hogy a magyar proletárság igenis Marx szellemében cselekedett, amikor Október győzelmével nem akarta a fejlödés természetszerü fázisait átugrani vagy rendeletekkel eltüntetni és nem akarta a polgárság és parasztság forradalmát a magáéval megelözni. Most még azt kell kutatnunk, hogy, ilyen körülmények között, helyes volt-e a proletárság részvétele abban az októberi forradalomban, amely nem jelentette és nem is jelenthette az ö felszabadulását?

Valójában már alig szükséges erre a kérdésre sok szót vesztegetni. A válasz egyszerüen igy hangzik: A proletárság nemcsak, hogy helyesen cselekedett, amikor a polgársággal és parasztsággal együtt — vagy szinte: helyettük — megvivta az októberi forradalmat, hanem ezzel egyenesen olyan jelentőségü történelmi feladatot teljesitett, mintha saját forradalmát vivta volna meg. Mert hiszen ezzel semmi egyebet nem tett, mint hogy, fölismerve Magyarország fejlödöttségének igazi állapotát, látta, hogy saját fölszabaditásának elengedhetetlen elöfeltétele hiányzik: az t. i., hogy elöbb a polgárság és a parasztság hajtsák végre és tegyék teljessé a maguk felszabadulását és a feudális nagybirtok politikai és szociális bukását. Amikor tehát a proletárság megvivta az októberi forradalmat, akkor, ebben az értelemben, igenis a saját forradalmát vivta! A történelem során nem is uj jelenség, hogy az ipari munkásság más osztályok forradalmait segiti diadalra, hiszen ez történt 1848-ban ugy Németországban, mint Franciaországban is. A különbség azonban az, hogy amig akkor a proletariátust csak az ösztöne vezette és nem a helyes felismerés és akkor azt hitte, hogy közvetetlenül saját felszabadulásáért küzd, aminek következtében később a polgárságtól megcsaltnak és cserbenhagyottnak érezte magát, addig most, éppen Marx segitségével, a magyar proletárság világosan tudhatta, hogy történelmi feladatot és kötelezettséget teljesit, amikor megvivja Októbert, mégpedig nem közvetetlenül önmagának, hanem csak közvetve, hogy megteremtse vele saját fölszabaditó harcának át nem ugorható elöfeltételeit.

A problémának ilyen történelmi szemmel való vizsgálgatása után nyugodtan válaszolhatjuk tehát az elöbb fölvetett kérdésekre a következöket: A Nemzeti Tanács programja szinte tudományos objektivitással és pontossággal tüzte ki az adott pillanat történelmi szükségleteinek megfelelö célokat. Az ipari munkásság pedig saját osztályérdekeinek és saját magasabbrendü történelmi hivatásának helyes értelmezésével állott e programkövetelések mögé.

De ennél egy lépéssel még tovább is mehetünk. Az ipari munkásság, amint erre már elöbb is céloztam, nem csak az adott helyzet helyes elméleti felismerése alapján viselkedett igy az októberi forradalomban, hanem saját elözö évtizedes gyakorlatának következetes továbbvitele alapján is. A magyar proletárság évtizedes választójogi harca alapjában véve mi egyéb volt, mint küzdelem

a polgári és paraszti Magyarországért? És vajjon nem jellemezte-e már évtizedek óta ezt a harcot a munkásságnak az a törekvése, hogy szövetségeseket keressen e harcban elsősorban a polgárság bizonyos rétegeinél és időnkint a parasztság soraiban is? Évtizedeken át buzgólkodott a munkásság politikai szervezete, a szociáldemokratapárt azon, hogy szövetségeseket találjon a polgárság soraiban a demokratikus választójog polgári követelése mellett és követett el ennek kapcsán mindent, hogy azt a kettéváló folyamatot a polgárságon belül, amelyről az előbb beszéltem és amely annak egyik részét radikalizálta, majd forradalmositotta: siettesse és erősitse. Mehetnék vissza elfelejtett időkig és emberekig is, például a szociáldemokratapártnak több mint két évtizeddel ezelőtt tett ama kisérletéig, hogy egy akkori radikális polgári politikus (Sima Ferenc) segitségével megalakulni segitsen egy részben polgári, részben paraszti radikális pártot és igy teremtsen magának alkalmas szövetségest a polgári és paraszti Magyarországért folyó harcában. De hiszen valamennyien emlékszünk még, hogy, tömérdek harcos vivódás után, hogyan született meg a szociáldemokratapárt szoros szövetsége Justh Gyulával, amely alapjában véve szintén csak a fönti gondolat következetes keresztülvitele volt és amely magjává lett a polgársággal és parasztsággal vivott későbbi közös harcainak s magának az októberi forradalomnak is. Ugyanennek a gondolatnak a következetes és tudatos szolgálatában állottak azok a kisérletek, amelyeket, sajnos, mindig olyan kevés siker kisért: tartós szövetséget teremteni a Vázsonyi-féle demokratapárt és a szociáldemokratapárt között. Ugyanezt a gondolatot szolgálta e sorok irójának közvetetlenül a Nemzeti Tanács megalakulása előtt tett az a kisérlete, hogy ebbe az alakulásba ezt a magát demokratának nevező és osztályhelyzeténél fogva valóban demokratikus célok képviseletére hivatott szervezett tábort is bevonja, hogy ilymódon ott legyenek a polgárságnak mindama rétegei, amelyek osztályhelyzetüknél fogva nem tartozhatnak a nagybirtok uszályához. Ez a kisérlet — főleg személyes okokból — akkor, sajnos, nem sikerülhetett és Vázsonyi s az őt vakon követő hivei csodálatos módon a másik táborba kanyarodtak át. Ennek következtében a Nemzeti Tanács kevésbbé széles alapon jött létre, mint ahogyan az a már adott osztálydifferenciálódásnak megfelelt volna, ez azonban nem a szociáldemokratapárton, hanem azon mulott, hogy a polgárság nagy

része még mindig nem tudott saját, igazi osztályérdekeinek és történelmi hivatásának a tudatára ébredni. A Nemzeti Tanács győzelme kellett ahhoz, hogy a személyi és egyéb nem objektiv gátak ledöljenek és, a legfelsőbb rétegektől eltekintve, az egész polgárság odaálljon — saját ideáljai és saját forradalma mellé!...

Ilyen körülmények között mi lehetett az ipari munkásság szerepe abban a forradalomban, amelyet győzelemre segitett?

A munkásság történelmi föladata világosan adva volt. Diadalra kellett segitenie Októbert és azután egész erejével azon kellett lennie, hogy e diadalból előbb megszülessék, majd megdönthetetlenül megszilárduljon saját további küzdelmeinek és haladásának előfeltétele: a polgári és paraszti Magyarország. Küzdenie kellett tehát Október egész eredeti programjáért s azon csak egyetlenegy ponton mehetett túl s csakhamar kellett is túl mennie: az államforma kérdésében. Ez a pont eleinte elhanyagolható volt, de a monarchia teljes összeomlásával rövidesen a demokratizálódás elengedhetetlen feltételévé lett a köztársaság megalkotása is. Nem szólva az elemi erővel meginduló köztársasági hangulatról, a dinasztiának a környező államokban való bukása teljesen lehetetlenné tette uralmát Magyarországon is, s ettől a pillanattól fogva a köztársaság és a demokrácia egymás előfeltételeivé váltak. Az ipari munkásság tehát következetesen járt el, amikor a polgárság tulnyomó nagy részével együtt ezen a ponton tulhaladt Október eredeti programján. Egyébként, az előbbiek értelmében, csak arra kellett volna törekednie, hogy a lehető leggyorsabban keresztülvigye valamennyi demokratikus alaptörvény megalkotását és azok rögtönös gyakorlati alkalmazását, a lehető leggyorsabban kierőszakolja a demokratikus nemzetgyülés megválasztását és közvetetlenül a maga számára kikövetelje mindazokat a szociális reformokat, amelyek, az ország gazdasági fejlődöttségében megszabott teherviselőképesség legszélsőbb határán belül, lehetőek voltak. (Tekintettel arra, hogy a magyar események szorosan belekapcsolódtak a Nyugat eseményeibe és hogy a magyar proletárság aránylag nagy politikai erőt jelentett: szükséges és lehető volt, hogy Október, a szociális haladás szempontjából, a megvalósitható maximumot hozza; e téren a Károlyi-kormányt nem is érheti mulasztás vádja.) Az ipari munkásságnak emellett nemcsak mindezek keresztülvitelére kellett volna ügyelnie, hanem arra is, hogy az ujonnan kivivott közszabad-

ságok minél hamarabb átmenjenek az életbe. Élő joggá váljanak, vagyis minden oldalról tiszteletben tarttassanak, éspedig elsősorban önmaga által. A gyülekezési jogot, az egyesülési jogot, a sajtó szabadságát a munkásság demokratikus jogérzetének védelme alá kellett volna helyeznie. A választási agitáció szabadságát a legerőteljesebben meg kellett volna védenie, bármely oldalról jövő támadások ellen. A részben ellenséges, részben meglazult közigazgatás helyett a munkásság szervezett erejének kellett volna az ujonnan született demokratikus köztársaság posztulátumait keresztülvinnie és megvédenie körülbelül ugy, ahogyan a forradalom legelső zavaros napjaiban a munkásság fegyveres csapatai őrizték a főváros nyugalmát és biztonságát. Miután pedig a demokratikus köztársaság megszilárdulása saját ügye és saját érdeke a proletárságnak: mindent el kellett volna követnie, hogy a bárhol támadó nehézségek elháruljanak, segitenie kellett volna minden utban álló akadály legyőzésére, teljes erejét rendelkezésére kellett volna bocsájtania s régi harcokban edződött áldozatkészségével mögéje kellett volna állnia. Ugyane szempontok szerint kellett volna elbirálnia a kormányban való részesedés kérdését is. Ez semmiesetre sem lehetett öncél a számára. Csak azt kellett volna mérlegelnie, hogy a kormányhatalomban való közvetetlen részvételével szolgálja-e a polgári és paraszti Magyarország fölépitésének ügyét és ha igen, meddig szabad vagy kell elmennie e téren? Világos, hogy az előbb kifejtettek alapján a hatalomban való részesedésnek csak átmenetinek lett volna szabad lennie s a munkásságnak igyekeznie kellett volna lassankint visszavonulnia a hatalomtól s arra a szerepre korlátozódnia, amely egy gazdaságilag nem nagyon előrehaladott polgári demokráciában megilletheti s amely további küzdelmei szempontjából a legkedvezőbb helyzetbe hozhatja.

Körülbelül ez lett volna az a magatartás, amely a történelmi helyzet követelményeinek megfelelő lett volna s amely következetes továbbvitelét jelentette volna a magyar ipari proletárság addig olyan eredményes és az októberi forradalom győzelmében csucspontját elért politikájának. Azonban a mágnásuralom és a vele szövetkezett felső burzsoázia régi bünei megbosszulták magukat. A forradalmi összeomlásból egyetlen erő alakult ki, egyetlen erő került ki épen: a munkásságé. De ennek és vezetőinek nem volt semmi demokratikus iskolázottságuk. Hiszen még a választási

urnákhoz sem bocsájtották öket, nem hogy a parlamentbe — és ugyszólván az állandó lázadás állapotából jutottak hatalomra! Ezért azután se önmagukban, se magukon kivül nem találtak se lelki, se tárgyi akadályokra, amelyek forradalmi lendületüket fékezhették volna. Igy történt, hogy az októberi forradalom győzelmével a munkásság egy része és egyes vezetői egyszerre elfelejtették egész eddigi küzdelmeiknek és magának Októbernek a történelmi értelmét s ennek az itt vázolt, logikus és következetes magatartásnak lassankint pontról-pontra az ellenkezőjét tették. A demokratikus közszabadságokat, a sajtószabadságot nem hogy védték volna, hanem mind gyakrabban megsértették; a választásokat nem hogy siettették volna, hanem folyton késleltetni igyekeztek; más pártok választási szabadságát tömegeik erejével erőszakosan is megbénitották; a demokratikus közszabadságok megszilárdulásának akadályait nem elháritani, hanem mind lehetetlenebb követelésekkel megerősiteni igyekeztek. Az elért eredményt nem hogy saját eredményüknek nem tartották és teljes erejükkel nem védték, hanem mind ellenségesebb szemmel nézték. A kormányban való részvételt nem a polgári és paraszti Magyarország védelmére szükséges átmenetnek, hanem csakhamar öncélnak és eszköznek tartották olyan követelések megvalósitására, amelyek szöges ellentétben állottak éppen a köztársaság polgári és paraszti mivoltával s igy azt nem erősitették, hanem a végletekig gyöngitették.

Ez a magatartás volt az egyik oka Október bukásának és annak, hogy eredeti értelméből az események kiforgatták.

De nemcsak a munkásság egy része felejtette el, hogy Október Magyarország polgári forradalma volt, hanem maga a polgárság is. Sőt: a polgárság ama részei is, amelyek a forradalomban résztvettek. Nem tekintve Batthyány és Lovászy fékező kisérleteit, a munkásság sehol komoly ellenállásra nem talált. Az a csoport is, amelynek Jászi vezetése alatt a legvilágosabban kellett volna felismernie, hogy a munkásság tulnagy térhóditása teljesen kiforgatja Októbert történeti értelméből, elkövette azt a hibát, hogy magatartásával a szociáldemokratapárt radikálisabb szárnyát erősitette, abból a téves hitből indulva ki, hogy csak a tömegek „radikális“ követeléseinek a kielégitése oldhatja meg a helyzetet. Ugyanez a csoport propagálta a legrendszeresebben azt a gondolatot is, hogy

a szociáldemokratapárt vegye át egyedül a kormányt, ami nemcsak aktuális politikaként volt katasztrofális következményü, hanem egyuttal teljes megtagadása volt az októberi forradalom bensö, szociális lényegének.

Ilyenformán, annak következtében, hogy a feudális nagybirtok az utolsó pillanatig erőszakosan utjába állott a demokratikus elvek fokozódó győzelmének: sem a munkásság, sem a polgárság nem tudtak történelmi feladatuk magaslatára emelkedni abban a pillanatban, amelyben a demokrácia fokozódó érvényesülése helyett egy csapásra következett be ennek győzelme. Az ebből származott katasztrófáért tehát az ugynevezett „történelmi" osztályokat illeti a történelmi felelösség. De a diadalmas Október eredeti értelmének kiforgatásáért és az ebből származott bukásért a modern társadalmi tudományok szine elött felelösek a munkásságnak és polgárságnak ama vezetöi is, akiknek pártállásuk és tudományos képzettségük alapján világosan tudniok kellett: mi a bensö értelme annak a forradalomnak, amelynek részesei és mik a következményei e bensö lényeg meghamisitásának.

Noha az októberi forradalom történelmi értelmének e fejezetben odavetett vázlatos körvonalozása még vázlatnak is csak szerény kisérlet lehet, mégis, azt hiszem, sok mindent megmagyaráz abból, amit e könyv elöbbi fejezeteiben leirtam s megvilágitja az én sajátos helyzetemet is saját pártommal, annak legtöbb vezetöjével és az októberi kormányzat sok tendenciájával való ellentéteimnek az okait is.

A bolsevizmusba való átlengésnek az okai — számos külsö, lélektani, hazafias okon kivül, mint például: az orosz pénzen táplált féktelen és lelkiismeretlen agitáció, az orosz példa megbabonázó hatása a forradalmi romantika hajlamosaira, Magyarország letiprása az ántánt által, a Vyx-jegyzék ésatöbbi — alapjában véve az elöbb kifejtettekben keresendök. Az októberi forradalom elöször lassan áthamisult az ipari proletárság (Kautsky definiciója szerint vett) politikai forradalmává s azután teljesen átalakult ugyane társadalmi osztály szociális forradalmának kisérletévé. Hogy ebben az utóbbiban semmiképpen részt nem vehettem, az logikus következménye volt eddigi magatartásomnak; hogy sikerében egy percig sem hihettem, az következett a történelmi fejlödésről elöbb vázolt marxista felfogásomból. Ennek közelebbi megindokolása ismét-

lésekbe sodorna s igy itt csak két, eddig nem érintett, fontosabb szempontra akarok még röviden rámutatni.

Csodálatos, hogy, noha már javában virult az orosz bolsevizmus, milyen kevesen ösmerték akkor Magyarországon annak igazi lényegét! Még az a kóstoló, amelyet az Oroszországból pénzelt agitátorok féktelen, lelkiismeretlen, gonosz és korrupt magatartása adott, sem világositotta föl az embereket. Főleg két lényegbevágó dologról nem voltak informálva azok sem, akiknek kötelességük lett volna a tájékozottság. Az egyik elvi, a másik gyakorlati jelentőségü. Az egyik: a bolsevizmus és a demokrácia viszonyára vonatkozik; a másik: a bolsevizmus iramának szabályozható voltára. Csakis ez a tájékozatlanság magyarázhatja meg, hogy olyan sokan azok közül, akik évtizedeket töltöttek a demokráciáért való harcban és azok közül, akik az októberi forradalom küzdelmeinek egyéni kockázatát is bátran vállalták a demokrácia megvalósulásáért, olyan könnyen egyeztek bele — a diktaturába! S ugyane tájékozatlanság nélkül aligha akadtak volna olyan sokan, akik azzal a naiv, de becsületesen elgondolt indokolással lettek részesei a diktaturának, hogy ők azt „mérsékelni", „enyhiteni" akarják.

Csak e tájékozatlanságnak és valamiféle, ma már alig érthető, de akkor minden higgadt megfontolást lehetetlenné tévő lelkiállapotnak tudható be az a jelenség, hogy éppen a szociáldemokratapárt vezetőinek egy része milyen könnyen helyezkedett a diktatura álláspontjára. Pedig a diktatura gondolata szöges ellentétben van a szociáldemokrácia egész elvi alapjával és gyakorlatának egész multjával. Hiszen ez a párt a demokrácia elvi alapján állt mindig és egész politikai küzdelme szakadatlanul a demokráciáért folyt. Ez pedig azt jelenti: uralkodjék az országban a többség! A proletárdiktatura kikiáltása pedig csak azt jelenthette: uralkodjék az országban a kisebbség! Söt ne csak uralkodjék, hanem diktáljon rá az országra uj gazdasági rendet is! Nem is tekintve a dolog gazdasági oldalát, amelyről már Marx kimutatta, hogy lehetetlen, mert e téren nincsenek átugorható történeti fázisok, magának a diktaturának a gondolata is mereven beleütközik a tudományos szocializmus gondolatmenetébe, amely a proletárság harcieszközévé nem a diktaturát, hanem a demokráciát avatta. Igy van ez a világ valamennyi szociáldemokratapártjának programjában és igy olvasható Engelsnek alábbi soraiban is:

„Ha van valami, ami kétségtelen, akkor ez az, hogy a mi pártunk és a munkásosztály csak a demokratikus köztársaság formájában kerülhet uralomra. Sőt: mi több, ez a proletárság diktaturájának specifikus formája."

Vagyis Engels a proletárság elkövetkezendő diktaturáját nem a kisebbség erőszakos, hanem a többség demokratikus diktaturája gyanánt képzelte el a demokratikus köztársaság keretében! E között és a bolsevista diktatura között azonban áthidalhatatlan a szakadék és néhányunknak, akik annak tátongó mélységeit világosan láttuk, nem is volt nehéz megjósolnunk, hogy akik e szakadéknak vakon nekirohannak, nyaktöréssel fogják végezni...

Sulyos következményekkel járt azonban a bolsevizmus lényegéről tájékozatlanoknak egy másik, előbb már emlitett tévedése is. Azok, akikre itt célzok, és ez a tulnyomó nagy többség volt, valóban nem is gondoltak arra, hogy a szociáldemokratapártnak az ugynevezett kommunistákkal való szövetsége vagy együttmüködése bolsevista értelemben vett diktaturára fog vezetni. (Egyébként a szociáldemokratapárt régi szervezett tömegeit teljesen elökészületlenül, meglepetésszerüen érte ez az átalakulás.) Ezek egyszerüen politikai szövetségre gondoltak: a szociáldemokratapártnak néhány lépéssel balfelé való eltolására, kizárólagos szociáldemokrata-kormányra, kommunista asszisztenciával. Ezek ugy fogták föl a helyzetet, hogy a két párt egybeolvadásával szükségszerüen a mérhetetlenül nagyobb szociáldemokratapárt mérséklő hatása fog fölülkerekedni és hogy az ő további szerepvállalásuk éppen azért szükséges, hogy ezt a mérséklő, fékező hatást érvényesitsék és fokozzák. Ezek köréből igen sokan engem is azzal ostromoltak maradásra, hogy igy jobban tudjuk a bolsevizmus kinövéseit lenyesegetni és jobban tudunk az eseményekre mérséklö hatást gyakorolni. Hogy mennyire igazam volt, amikor ezzel szemben rámutattam arra, hogy minden erre irányuló kisérlet szükségszerüen meddö lesz s hogy az összes mérsékelt vezetök, az ő nagy szellemi fölényük ellenére is, a legrövidebb idön belül háttérbe fognak szorulni és hogy éppen maga a nagy szociáldemokratapárt és annak a demokrácia eszméjéhez hü vezetői és tömegei lesznek az uj kormányzat első intellektuális áldozatai és leterrorizáltjai, — az nem hetek alatt, amint én gondoltam, hanem napok, sőt szinte órák alatt tünt ki. A szociáldemokratapártnak szerepet vállalt régi vezetői az első huszonnégy óra alat elvesztették minden

komoly befolyásukat az ügyek vitelére és minden hatalom egyszerre Kun Béla és közvetetlen barátai kezébe ment át. És ez nem egyéni képességük hiányának a rovására volt irandó, hiszen szinte valamennyien összehasonlithatatlan magasságban állottak ugy tudás, mint moralitás dolgában az uj hatalmasok fölött, hanem annyira a helyzet természetéből következett, hogy előre pontosan meg lehetett jósolni. A bolsevisták nagy fölénye abból állott, hogy se meggyőződésbeli, sem erkölcsi szempontok őket nem feszélyezték és a tullicitálásnak lelkiismeretlenül gonosz politikáját minden erkölcsi fék nélkül tovább folytathatták. A szociáldemokratapártnak a demokráciáért folytatott évtizedes harcaiban szilárd meggyőződésü demokratákká lett, régi vezetői ezer lelki gáttal terhelten indultak abban a versenyfutásban, amelyet a tömegek kegyeiért a bolsevisták rendeztek, akiknek megvolt az a nagy előnyük is, hogy a saját ügyüket képviselték, a saját metódusukat alkalmazták, szemben a szociáldemokrata vezetőkkel, akiknek hirtelen egy előttük teljesen idegen gondolatkörbe kellett belehelyezkedniök. Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a bolsevisták joggal vághatták folyton a szemük közé, hogy ők jobban tudják, mi a diktatura és hogy azt miként kell alkalmazni, mint azok, akik évtizedeket töltöttek el a diktatura ellen való harcban, — akkor világos, hogy már ez okoknál fogva is alul kellett maradniok a szociáldemokratáknak. De meg e szubjektiv okokat nem is tekintve: egy nagyon komoly objektiv okból is képtelenség volt a mérsékelt diktatura gondolata. Hiszen ez a két szó, igy egymás mellé állitva, már maga is illusztrálja benső lehetetlenségét. A diktaturának természetes tartozéka az, hogy nem lehet mérsékelt és még átmeneti eredményt is csak ugy érhet el, ha minden gát és fék nélkül — valóban diktál! És ezért nyilvánvaló, hogy a diktatura fékezetlen alkalmazásának álláspontján álló bolsevistáknak kellett legrövidebb idő alatt hatalmukba keriteniök az uralmat, nemcsak a mérsékelni akaró szociáldemokraták mellőzésével, hanem egyenesen azok fölött is. A lavina, amely a hegy csucsáról elindul, bizony nem fékezhető futásában és meg nem áll, amig, törve-zuzva, minden életet maga alá taposva, a völgybe le nem ér.

Mindazoknak, akik nem álltak utjába vagy egyenesen elősegitették a szociáldemokratapártnak a bolsevistákkal szövetkezésben való kormányrajutását, az volt a szörnyü tévedésük, hogy ezt nem látták előre, holott előre látható volt. Ostobák és hazugok azok a

vádak, hogy maga Károlyi Mihály, vagy kormányának polgári miniszterei, vagy akár egyes szociáldemokrata vezetők (itt, persze, nem beszélek e párt notórius árulóiról, mint Pogány Józsefről, Varga Jenöről, Landlerről ésatöbbi) tudatosan a bolsevisták kezére játszották a hatalmat. Nem! Ők abban a becsületes, de naiv hitben voltak, hogy szociáldemokrata-kormány következik, amelyet, némi engedmények fejében, a bolsevisták is támogatni fognak és amely a tömegek egyhangu és lelkes támogatása alapján erösebb kormány lesz ugy kifelé, mint befelé, mint az eddigiek. Hitük és szándékuk szerint becsületes cél felé törekedtek és hitükért és szándékukért gáncs öket nem érheti. De félreértették az egész helyzetet. Sulyos tévedésben voltak a müködésben levő történelmi erök hatása és jelentösége dolgában, és ezért, nem hallgatva az — igaz, hogy kevés, de nyomatékos — figyelmeztető szóra: egészen más eredményt értek el, mint amit akartak. Hitükért és szándékukért nem érheti öket gáncs, de tévedésükért és azért, hogy a józanság intö szavára nem hallgattak: igen.

Az októberi forradalom tehát nem haladhatott a maga történelmi feladatainak nyilegyenes ösvényén, hanem messze lekanyarodott róla balfelé. Nem volt semmi kétség abban, hogy ez a lekanyarodás csak ideig-óráig tarthat, azután megtörténik a visszakanyarodás is. A bolsevizmus összeomlásával ez meg is történt. Maga a bolsevizmus fájdalmas szemléltetö oktatás volt, amelynek során a történelem, mint tanitómester, leckét adott ugy a polgárságnak, mint a munkásságnak. Az elöbbit kitanitotta a maga feladataira, az utóbbinak oktatást adott — a marxizmusból! Ennek az oktatásnak a befejeztével megvolt az elméleti lehetösége annak, hogy Magyarország végre rákanyarodjék a történelmi fejlödés egyenes ösvényére: az erös, szociális szellemmel áthatott, polgári és paraszti köztársaság utjára. De a bolsevizmus sokkal nagyobb pusztitást végzett a lelkekben, a polgárság és a munkásság közé tulnagy árkot ásott és a munkásságnak elöbb jogosulatlanul felcsigázott önbizalmát tulságosan megtörte, semhogy ez a visszakanyarodás mértéket tarthatott volna. Hozzájárult ehhez az is, hogy a bolsevizmus idegen megszállást hozott Budapestre, amely szintén az erök egyoldalu lekötéséhez vezetett. Igy győzött államcsinyen, tobzódó terroron keresztül az ellenforradalom, amely történelmi értelme szerint szintén bolsevizmust jelentett — a visszájáról. Miként amaz erőszakkal elöre akarta csa-

varni a történelem kerekét és Magyarországra olyan társadalmi rendet akart rákényszeriteni, amelynek előfeltételei még nem voltak meg, ugy akarta emez visszavezetni Magyarországot olyan társadalmi rendhez, amelynek kereteit a gazdasági fejlődés erői régen széjjeltörték. A numerusz klauzusz a botbüntetés, a zsidóság üldözése világos kifejezői ennek a törekvésnek. Az ellenforradalom, eleinte, nem is csinált titkot ebből a karakteréből, hiszen szókimondóbb képviselői attól sem riadtak vissza, hogy (saját világnézetük szempontjából joggal) kitagadják 1848-at, tiltakozzanak március 15-ének ünneplése ellen, Petőfit destruktivnak bélyegezzék és kijelentsék, hogy Magyarországnak egyáltalán nincsen iparra szüksége, mert az is csak a destruktiv tendenciákat erösiti! A bolsevizmus jelszava ez volt: „valósitsuk meg a kollektivizmust!"; az ellenforradalomé ez: „hozzuk vissza a középkort!" Mindakettő objektiv lehetetlenség volt és szembehelyezkedés a történelmi fejlődés szükségleteivel. Ez az objektiv lehetetlenség mindakét irányzatot azonos módszerek alkalmazására kényszeritte, amelyek mindkettőnél közös gyökérből táplálkoztak: a terrorból. Mindakettő elnyomta a demokratikus szabadságjogokat. mindakettő terrorcsapatok segitségével kormányzott, mindakettő belegázolt a magánjogokba, mindakettő elkobozta a magántulajdont, mindakettő a korrupció mocsarába ágyazódott be. Az eszközök és a módszer teljes azonosságát pontról-pontra ki lehet mutatni, aminek oka nemcsak az emberek gyarlóságában, fölszabadult gonosz ösztöneikben rejlik, hanem abban a benső okban is, hogy a különféle terroruralmak lehetnek eltéröek céljaik szerint, de nem lehetnek eltéröek módszereik és eszközeik szerint. Egyetlen eltérés lehetséges csak: a mérték dolgában. S ezen a téren az ellenforradalom fehér terrorja valóban erösen különbözött a bolsevizmus vörös terrorjától! A jogelkobzás, a vagyonelsajátitás, a korrupció, a véres elnyomás és a gyilkos terror dolgában az ellenforradalom messzemessze fölülmulta a bolsevizmust. A Cserny-féle Lenin-fiuk jogtisztelő gentlemenek voltak a fehér terror tucatnyi terrorcsapatának szadista gonosztevői mellett. A bolsevisták kontárok voltak a fehérek tökéletesedett politikai és egyéni terrorja, politikai és egyéni bosszuja, gyilkosságai, rablásai, fosztogatásai és feneketlen korrupciója mellett. Ezt a fokozatbeli különbséget nem tekintve — amelynek segitségével a fehér bolsevizmusnak valósággal rehabilitálnia sikerült a vörös bolsevizmust —, lényegében mindakét terroruralom

azonos volt: mindakettő szembehelyezkedett a történelmi fejlődés szükségszerü menetével, mindakettő ugyanazokkal az eszközökkel igyekezett célját elérni.

Persze: egy pillanatig sem lehet kétséges, hogy ez a második terroruralom éppenugy halálra van itélve, mint az első. Az sem szorul bővebb indokolásra, hogy azok, akik a demokrácia elvi alapján állva az első ellen sikra keltek, most kötelességmulasztást követtek volna el, ha nem teszik ugyanezt. Egyszerü kötelességteljesités volt tehát, amikor e sorok irója másodszor emigrált a másodszor is terroristák kezébe került országból. Világos volt, hogy a második bolsevizmus ellen még kevésbbé lehet magában az országban küzdeni, mint az első ellen, viszont nyilvánvaló volt, hogy a helyzet már most olyan feladatok teljesitését követelte, amelynek elvégzése csak a külföldön volt lehető. Az emigráció demokratikus szárnyára nagy jelentőségü történelmi hivatás hárult mindannak az értelmében, amit a magyar történések mélyebb jelentőségéről itt, vázlatosan, egybefoglaltam. Legelsőrangu feladat volt a külföld helyes informálása és felvilágositása: rendszeres munka, annak bizonyitására, hogy Magyarországon nemcsak a két szélsőséges uralomnak vannak hivei, hanem annak a demokratikus államformának is, amely már minden fontosabb államban diadalt aratott. És ez a szónak nemes értelmében vett hazafias feladat is volt, mert tervszerü munkát jelentett és jelent Magyarországnak az európai kulturközösségbe való visszakapcsolására, amelyből mindakét terroruralom kiközösitette. Ugyanilyen értelemben vett hazafias munka az otthoni állapotok leplezetlen föltárása, mert gyöngiti a fehér terror helyzetét és sietteti bukását. Ha a bolsevizmus polgári emigránsai helyesen és hazafiasan tették — és valóban igy tették! —, hogy az otthon uralkodó terrort szakadatlanul ösmertették a külföld előtt, akkor a demokratikus emigrációnak ugyanez a munkája szintén helyes és hazafias — igaz, nem azok szellemében, akiknek 1848 és Petőfi is hazaáruló destrukciót jelentenek. És ezért az emigrációnak eme feladata mellől nem riaszthatott el engem az, hogy miként a vörös bolsevisták annakidején pártárulással, most a fehér bolsevisták hazaárulással vádoltak. Hiszen milyen hangon szóltak az 1848-as emigrációról és magáról Kossuth Lajosról is annakidején az otthon-

maradt „hazafiak"! De a demokratikus emigrációnak más feladatokat is kellett teljesitenie, ami főleg addig volt elsőrangu hivatás, amig otthon teljesen guzsba volt kötve minden demokratikus politikai erő. Először is: szakadatlanul hirdetnie kellett a dolgozó magyarság programját: a polgárság, parasztság és munkásság szövetségét a demokratikus köztársaság megalapozására és fölépitésére; vagyis: a visszatérést Október eredeti értelméhez és történelem-szabta feladatainak teljesitéséhez. Másodszor: gondoskodnia kellett arról, hogy azt az éket, amelyet a vörös bolsevizmus a polgárság és munkásság közé vert s amely utjában állott annak, hogy e két társadalmi osztály a demokrácia közös ösvényén találkozhassék, a fehér terror ellenkező irányu pörölycsapásai onnan ujból eltávolitsák. Októbrista polgároknak és antibolsevista szociáldemokratáknak a demokratikus emigrációban történt szövetkezése volt ebben az irányban az első cselekedet és példamutatás, amelynek rövidesen közvetetlen befolyása is támadt az otthoni események ilyen irányu fejlődésére. Harmadszor: saját, rendithetetlen meg-nem-alkuvásával és radikalizmusával utjába kellett állania annak, hogy a fehér terror sulyos nyomása megalkuvóvá puhitsa azokat az otthoni pártokat, elsősorban a munkásság pártját, amelyekre a történelmileg aktuálissá vált demokratikus Magyarország megalkotásának, Október végleges diadalrajuttatásának hivatása vár. Mindeme feladatok terén sok tennivalója volt és van az emigrációnak. Mindeme feladatok teljesitése közben sok nevezetesebb eredmény jutalmazta ezt a munkát, sok olyan eredmény, amelyről és amelynek előzményeiről ma még nem célszerü a beszámolás. De bizonnyal lesz idő, amikor az elfogulatlan történelemiró meg fogja állapitani, hogy a bécsi demokratikus emigráció történelmi hivatást végzett, amikor számüzetésében rendületlen hüséggel irtotta a gazt a fejlődésnek arról az egyenes ösvényéről, amelyről hazáját két terroruralom erőszakosságai téritették le ideig-óráig.

Ha már a tanulságok levonásánál tartunk, akkor, néhány szóval, foglalkozni kell még egy olyan fogalommal, amellyel rengeteg visszaélés történik napjainkban. Ez a „radikalizmus", az „intranzigencia" fogalma. Jobbról és balról is ugy szokták ezeket a szavakat használni, mintha valami szilárd, állandó,

változatlan, benső tartalmuk volna, mintha valami abszolut fogalom felelne meg nekik. Pedig e szavak értéke a legnagyobb mértékben viszonylagos. Az az angol politikus, aki napjaink angol alaptörvényeit változatlanul meg akarja őrizni: angol szempontból konzervativ és távolról sem radikális. Az a magyar politikus, aki ugyanezeket a törvényeket keresztül akarja vinni Magyarországon, az, amint láttuk, nemcsak radikális, hanem forradalmi is. Viszont: aki Magyarország mai politikai alkotmányának megvalósitására törekednék, mondjuk, Perzsiában, az ott joggal menne forradalmár-számba. Egyszóval: más-más a helyzet országonkint és ennek megfelelően más-más a „radikális", az „intranzigens", a „mérsékelt" és egyéb politikai jelzők jelentősége is. Ennek megfelelően azután országonkint más-más mértékkel kell mérni azt is, hogy valamelyik szocialista radikális-e vagy sem. De — kérdezhetné valaki — mi lehet ennek mármost országonkint a mértéke? Véleményem szerint a következő: Az a szocialista, aki országának adott történelmi helyzete szerint a közvetetlenül megvalósitható követelések közvetetlen megvalósitásához ragaszkodik és abból nem enged: radikális, intranzigens. Aki e követeléseken innen marad, vagy azokból enged: az mérsékelt, az megalkuvó. Aki pedig tulmegy rajtuk, az, igaz, hogy nem mérsékelt, de nem is radikális, hanem egyszerüen — oktalan. Ilyenformán: radikális föllépés volt az októberi forradalom eredeti programjának kitüzése; intranzigens föllépés a hozzá való ragaszkodás; mérsékelt és tranzigáló magatartás az alkudozás és engedés belőle; viszont: se nem radikális, se nem intranzigens, hanem oktalan föllépés volt a kollektivizmus megalkotásának kisérlete és az a törekvés, hogy Magyarország haladjon — Oroszországgal karöltve! — az egész világ élén. Az első cselekedet azért volt radikális, mert ragaszkodott a közvetetlenül elérhetőhöz és semmit sem adott fel belőle; megalkuvást, a radikalizmustól való elfordulást jelent a második, mert a történelmi fejlődés szükségszerüségein innen marad; viszont oktalan volt a harmadik, mert elérhetetlent hajszolt s szükségszerüen éppen ellenkezőjét érte el céljának.

Ne hasson szerénytelenségnek, ha e helyen szükségét érzem annak a megállapitásnak, hogy ezzel a helyes mértékkel mérve sohasem tagadtam meg az igazi radikalizmus követelményeit.

A szociáldemokratapárttal is mindig csak akkor kerültem ellentétbe, amikor az hol oktalanságot követett el, az előbb vázolt értelemben, amikoris hirtelen jobboldalára kerültem, hol pedig megalkuvó és történelmileg kijelölt feladata mellett helyt-nem-álló volt vagy akart lenni, amikoris egyszerre a baloldalán állottam! Valójában azonban mindig, következetesen, egy és ugyanazt a történeti gondolatot szolgáltam politikai törekvéseimmel: a magyar polgári és paraszti demokrácia megalkotásának és fölépitésének gondolatát, mint amely nélkül Magyarországon a szocializmus gondolata sem juthat előre egyetlen lépéssel sem és amelynek megteremtése ennélfogva közös érdeke és föladata a polgárságnak, a parasztságnak és a munkásságnak. És amelynek legkristályosabb kifejezése mindeddig az októberi forradalom volt . . .

VIII.

A jövő.

Október második győzelme pedig közeleg. A történelmi fejlődésnek kérlelhetetlen törvényei nemcsak balról terelték vissza, hanem jobbról is vissza fogják kényszeriteni Magyarországot a fejlődés egyenes utjára. Magyarországon nem maradhat fönn a feudális nagybirtok uralma. Magyarország is végre fogja hajtani a maga polgári forradalmát és fel fogja szabaditani elnyomott parasztjait; Magyarország is meg fogja alkotni a szociális haladásnak ama törvényeit, mint a müvelt Nyugat minden állama. Ez a munka a három dolgozó társadalmi osztály közös müve lehet csak. Magyarország polgáriasodása, parasztságának fölszabaditása, törvényhozásának modern, szociális szellemmel való eltöltése tartoznak e mü keretébe, amely magasabb nézőpontból nézve Magyarországnak az európai kulturfejlődésbe és szociális haladásba való beillesztését jelenti.

. . . Még számüzetésben küzködik a demokratikus emigráció, de máris mutatkoznak hazulról annak a jelei, hogy egységes tábora készül otthon a demokráciának, hogy a polgárság mindinkább ráeszmél arra, hogy tulajdonképpen róla van szó, hogy a parasztság mindinkább megérti, hogy honnan várhatja a földhöz való jussának az elismerését, hogy a munkásság régen visszatért már eredeti célkitüzéseihez és hajlandó egyesült erővel harcba menni mindazokkal, akikkel közös érdek köti össze a mult hatalmasságai ellen. A polgárság mindinkább megtanulja, hogy a munkásság értékesebb szövetségese neki a földesuri oligarchia ellen, mint az utóbbi a munkásság feltörekvő küzdelmei ellen, mert hiszen amaz előresegiti saját uralma felé, ez pedig a mult avult uralmi formájának alamizsnás megtürtjévé alacsonyitja. A parasztság mindinkább megtanulja, hogy csak a város munkásával és polgárával együtt szerezheti meg a feudális földesur földjét a maga számára, mert egymaga

gyönge hozzá s mert ezek hü szövetségesei, hiszen az oligarchiának a középkorból átszármazott uralma az ő fejlődésüket is fojtogatja. A munkásság pedig már tudja, hogy akkor radikális és akkor intranzigens, ha se innen nem marad, se tul nem megy azon, ami az adott helyzetben elérhető. Igy vonul fel immár hatalmas tábor a mult ellen, hogy annak romjain felépitse a jelent: szilárd talaját a majdan elkövetkező jövendőnek. Ama jövendőnek, amelyért egykor majd uj csoportosulásban fognak fölvonulni a táborok s amelyben már egyedül fogja fölszabaditásának harcait vivni a proletárság. Persze: ez a jövendő sem fogja soha megvalósithatni azt, amire szemünk láttára történt kisérlet: azt, hogy Magyarország haladjon a világ élén, hogy Magyarország valósitsa meg elsőnek egy uj kor ideáljait. Ezt a nagyszerü feladatot a Nyugat hatalmas nemzeteinek osztotta ki a sors. Magyarország tulkicsiny, fejlődöttsége tulkésői ahhoz, hogy a világtörténelem irányitását magához ragadhatná. Sem Magyarországra, sem egyetlen társadalmi osztályára sem várhat világtörténelmi vezető szerep — Magyarország és a magyarság az emberiség és önmaga iránt való kötelességét becsülettel teljesiti, ha igyekszik a nagy nemzetek nyomában maradni s ha azt, amit amazoknál megérlelt a fejlődés, magánál is megvalósitja, mihelyst elérkezett az ideje. Ebben az értelemben a magyar nemzet „tanuljon és tanulhat is“ — amint Marx mondja — a többitől és „a vajudás fájdalmait megrövidítheti és enyhitheti“. Amivel azután sok kinos csalódás, sok ijesztő eltévelyedés, sok nehéz visszatérés, rengeteg kiontott vér keserve hárulhat el. S aki vigaszt keres azért, hogy Magyarországnak csak ilyen szerény sors jutott osztályrészül az irigylésre méltó nagy nemzetek mellett, az ám keresse a vigaszt ebben a lehetőségben . . .

. . . Még számüzetésben küzködik a demokratikus emigráció, de eszméi győzelmének körvonalai máris bontakoznak a fehér terror vérpárás, ködös fátyolán át. Nyilt gyülölet kiséri már otthon az ellenforradalom minden lépését s nyers erőszak tartja már csak uralmon. Mind bátrabb, mind hangosabb már a mult visszahozása ellen felhangzó tiltakozás szava, mind merészebb, mind követelőbb a demokrácia harcosainak föllépése. Igaz, hogy még amazoké a hatalom, a nyers erő, a véres elszántság, de emezeké az igazság s oldalukon küzd a történelem

fejlődésének legyőzhetetlen ereje. Igaz, hogy a vajudás fájdalmainak megröviditését és enyhitését nem tanultuk meg idején, de most már mindegy: e vajudás mégsem hozhat világra mást, csak olyan uj Magyarországot, amely szilárd lépésekkel siet nyomába a Nyugat nagy nemzeteinek, a demokrácia, a szociális haladás utján, hasznára az egész emberiségnek, dicsőségére a magyarságnak.

... Még számüzve hazulról Október eszméi, még tobzódik otthon az ellenforradalom uralma. De napjai már megszámlálvák. A mi időnk magyar forradalmának Petőfi Sándora, a mi Októberünk Ady Endréje jós szemekkel látott bele ebbe a mi jelenünkbe és zengő szavakkal mondott próféciát a mi jövendőnkről. Igen, ugy van és ugy lesz, amiként ő dalolta büszke gőggel jelenünkről, dacos fogadalommal, csüggedetlen, szent hiedelemmel jövendőnkről:

Otthon bolondját járja a világ,
Majmos, zavaros, perces, hittelen,
Nagy, sulyos álmok kiteritve lenn,
Fenn zűrös, olcsó, kis komédiák,

Magyar Bábelnek ostoba kora,
Ments Atyaisten, hogy benne legyek:
Engemet kötnek égbeli jegyek
S el kell hogy jöjjön nászaink sora.

Most perc-emberkék dáridója tart,
De épitésre készen a kövünk,
Nagyot végezni mégis mi jövünk,
Nagyot és szépet, emberit s magyart.

Nagyot végezni mégis mi jövünk, nagyot és szépet, emberit s magyart!...

Névmutató.

Adler Viktor VIII—IX.
Ady Endre 241.
Ágoston Péter 155.
Allizé 156.
Alpári Gyula 87, 127.
Andrássy Gyula gróf XI, 10—11, 13—16, 19, 137, 181, 185—86, 213, 219.
Apponyi Albert gróf 10, 180—82, 185—87, 199, 203.

Bánffy (-korszak) 216.
Bánffy Miklós gróf 56.
Bárczy István 1, 186, 193—95.
Baross 216.
Bartha Albert 45, 69—71, 74—75.
Batthyány Tivadar gróf 4—5, 39—40, 47, 84, 228.
Bauer Ottó 132—33.
Bédi-Schwimmer Róza 84—85.
Beniczky Ödön 161—62.
Berinkey Dénes 43—44, 93, 108, 116, 124.
Bertheaux (ezredes) 183.
Bethlen István gróf 159, 161, 181, 185—86, 189—90, 194.
Bibó Dénes 176.
Biró Dezső 126.
Biró Lajos 34.
Bizony (-párt) 169.
Bódy (polgármester) 35.
Bokányi Dezső 102, 113, 141.
Borghese herceg 153, 156.
Bornemissza báró 138.
Böhm Vilmos 71, 74, 98, 104—08, 111—15, 120—22, 130, 135, 140—42, 151 - 53.
Buchinger Manó 74, 100, 112—13, 141—42, 204.
Buza Barna 91, 140.

Calonder 138.
Clémenceau 146, 151.
Clerk George 168—75, 179—81, 184—87, 192—93, 196—97, 201, 205, 209.
Csáky Imre gróf 167.
Csernoch János 28, 49.
Csernyák Imre 22—23, 54.
Cservenka (párttitkár) 204.
Csilléry 189—90, 194.
Cunningham 107—08, 155—56.

Dessewffy Aurél 49.
Deutsch (hadügyminiszter) 132.
Diaz 42—44.
Dietz (főkapitány) 105.
Diner-Dénes József 139—40.
Dobák (ezredes) 171.

Eldersch 132.
Ellenbogen 132.
Engels 221—22, 230—31.
Erdélyi János 80, 188—90.
Erdélyi Mór 112, 119—20, 141—42, 144.
Ereky Károly 180, 185—86.
Ernst Sándor 186.
Eszterházy Móric gróf 2—6, 10, 220.

Fényes László 24.
Fenyő Miksa 219.
Festetich Sándor gróf 75—76.
Friedrich István 22—24, 55, 69, 154—58, 160—67, 169—70, 180—82, 184—85, 187, 189—91, 193, 195, 200—01.
Frigyes főherceg 155.
Franchet d'Esperay 43—45, 77—79.

Garbai Sándor 96—99, 113, 120 141, 144, 155.
Giesswein Sándor 169.
Gratz Gusztáv 133.
Graziani (tábornok) 183—84.
Grecsák Károly 4, 7.
Gregory (kapitány) 160.
Grünn (pénzügyminiszter) 166.

Habsburg Károly 1—2, 16—19, 49.
Hadik János gróf 18, 28—29, 34, 186.
Haller István 159, 161—62, 194.
Hamburger Jenő 91.
Hatvany Lajos 34, 205.
Haubrich József 155.
Hegedüs Lóránt 168, 186, 202.
Hegyeshalmy Lajos 57.
Heinrich Ferenc 159, 167—69, 189—90.
Hock János 46, 51—52, 110.
Hohler 206.
Hollós József 48.
Hoover 160.
Horovitz (Gábor) 141.
Horovitz Náthán 179—180.
Horthy Miklós 171, 174—80, 184, 186—187, 191, 199, 203—04, 206.
Huszár Károly 159, 161—62, 166, 185—88, 193—96, 199—201, 205.

Jászai 141.
Jászi Oszkár XI, 17, 39—40, 44, 83—86, 92, 100, 109, 139—40, 205, 228.
József főherceg 19, 22, 24—26, 28 34—40, 45—46, 154—64, 167.
Juhász Nagy Sándor 93—94, 205.
Justh Gyula 225.

Károlyi Imre gróf 168.
Károlyi Mihály X, 4—5, 11—13, 16—26, 28, 32, 34—36, 38—39, 42—45, 49—52, 54—56, 59, 65, 69—72, 75—76, 78—79, 84—86, 92—96, 100, 104, 108—10, 112—16, 118, 124, 213, 226, 233.
Kautsky 212—15, 229.
Kitajka 141.
Kondor Bernát 130, 142—43.
Kossuth Lajos 235.
Kristóffy József XI, 59, 190.
Kun Béla 86, 87, 103—06, 118, 120—23, 127—28, 131, 140—42, 144, 150—51, 163, 165, 232.
Kunfi Zsigmond 13, 17—18, 22, 25, 30, 35—37, 45, 51, 56, 70, 72—73, 85—86, 92, 95—100, 104—07, 110, 113, 115—16, 137, 141—44.

Laehne Hugó 54.
Landler Jenő 47, 73, 97, 112, 124—26, 128, 131, 140—41, 233.
Lers Vilmos báró 57.
Linder Béla 36, 42—43, 45, 55.
Lovászy Márton 84—85, 93—94, 156, 159, 162—63, 165, 167, 169, 174—75, 188, 194, 209, 228.
Ludwig (főkonzul) 167.
Lukachich 16, 31—34, 37.

Marx 123, 212, 221—24, 230, 240.
Mattyasovszky (főkapitány) 192—93.
Méhely Kálmán 47—48, 219.
Miakits 141, 195, 200.
Mikes (püspök) 104.

Nagy Vince 84, 124.
(nagyatádi) Szabó István 124, 159, 162, 169, 174—75, 194, 220.

Oláh Dániel 167, 195.

Parravicini 152, 154.
Peidl Gyula 74, 99, 110, 112—13, 141—42, 154—55, 169, 204.
Perczel (-korszak) 216.
Petőfi Sándor 234—35, 241.
Peyer Károly 195, 200, 205.
Platthy (-párt) 169.
Pogány József 59, 69—72, 74—76, 97—98, 100—02, 108, 141, 233.
Polónyi Géza 57—58.
Praznovszky Iván 56—57.

Rákos-Rákosi 125.
Rakovszky István 181.
Reisz Mór 130.
Renner 132, 154—55.
Révész Mihály 126.
Romanelli 168.
Rónai Zoltán 114, 144.
Rubinek Gyula 180, 185, 189—90.
Rudas László 87.

Sándor Pál 216.
Seitz 132.
Sényi Péter 27.
Sigray Antal gróf 55—56.
Sima Ferenc 225.
Somogyi Béla I, 190—92, 197—98, 203, 204.
Somssich gróf 184.
Stromfeld Aurél 74.
Szabados Sándor 87.
Szabó István (nagyatádi) lásd: nagyatádi.
Szabó István (sokorópátkai) 159, 167, 169.
Szemző Ernő 158, 162, 189—90.
Szende Pál 83, 139—40, 205.
Szentkirályi (főkapitányhelyettes) 105.
Szilassy Gyula báró 85.
Szmrecsányi György 180—86.
Szterényi József báró 9—10, 13, 47, 57, 104, 215—16.
Szurmay báró 104.

Teleki Pál 161, 186.
Tisza István 1—2, 4, 7—13, 37—38, 136, 219.
Tőszegi-Freund 175.
Troismont gróf 183.
Troubridge (admirális) 206.

Urváry (ezredes) 74.

Vágó Béla 87, 97, 98.
Vanczák 141.
Varga Jenő 73—74, 97, 101, 103, 129, 141, 233.
Varjassy Lajos 175, 182—84, 189.
Váry Albert 192—93.
Vázsonyi Jenő 48.
Vázsonyi Vilmos 2—4, 6—10, 13—14, 136, 138, 158—59, 164—65, 169—70, 174—76, 178, 183—84, 191, 216, 220, 225.
Veres Mihály 130.
Vyx 81, 107—12, 174, 229.

Wedgwood 206.
Wekerle Sándor 7—13, 27, 136, 168, 216, 219.
Weltner Jakab 21, 74, 102, 140—42, 144, 205.
Wilson 14, 160.
Windischgraetz Lajos herceg XI, 9—10, 13, 136—38.
Wlassics Gyula 28, 49.

Yates 171—73.

Tartalomjegyzék.

		Oldal
Előszó		V
I. Fejezet:	**A forradalom előtt**	1
II. „	**Az októberi forradalom**	20
III. „	**A forradalom után**	39
IV. „	**A bolsevizmus**	109
V. „	**A bolsevizmus bukása után**	154
VI. „	**Az ellenforradalom diadala**	199
VII. „	**Tanulságok**	211
VIII. „	**A jövő**	239
Névmutató		242